

Presented to the
LIBRARIES of the
UNIVERSITY OF TORONTO

by

DR. OSCAR SINGER
AND
DR. WILLIAM SINGER

D/3 to 14607/9
20-

female

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

XIII.
ÉVKÖNYV.

1901.

432

BUDAPEST

1901.

^

ÉVKÖNYV.

KIADJA

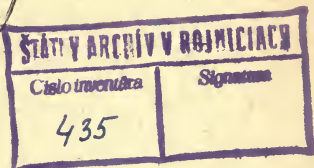
AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

^

SZERKESZTI

BÁNÓCZI JÓZSEF.

1901.

BUDAPEST.

LAMPEL R. (WÓDIANER F. ÉS FIAI)

CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVKERESKEDÉS BIZOMÁNYA.

Az Évkönyv irodalmi munkálatainak utánnyomása tilos.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

HÓDOLAT VÖRÖSMARTYNAK.

Születése századik évfordulójára.

Nemzetünket kitüntető áldás, hogy a kiket mint legnagyobbjait bámul, egyszersmind legderekabbjaiként tisztelheti. Államférfiainkról nem szólva, költőinkről emelhetjük ki kiválólag, hogy jellemük előkelősége még elméjük kiválasztottságával is versenyre kelhet. Voltaire, Rousseau, Byron, Heine és mások emléken a dicsőséggel a hibáztatás is osztozik, Goethének akadnak még ma is kárhozzatói. Ellenben Berzsenyiről, Kölcseyről, Aranyról, Petőfiről, Tompáról csak hódolattal emlékezhetünk, egyiket-másikat közülök elragadhatott a büszkeség, az önérzet, de jellemük fényéhez alig tapad a gáncs porszeme.

Mosolyt fakasztó túlzás lenne állítanunk, hogy a nagy lélek megtéveszthetetlen próbája, vajjon rólunk zsidókról miként ítél valaki. De igenis mérhetjük ezen az ítéleten, ki méltányos és ki elfogult. És mivel legdicsőbb költőink egyúttal a legigazságosabb érzésűek, csodálatosan jól esik, hogy pártunkat fogják, hogy méltánylásukkal találkozunk. Aranyról ez összefüggésben ismételtető, hogy a zsidó hitbajnokok hősi szenvedése lelkéig hat, hogy még a költészetben is megbecsüli a

sajátosan felekezeti érzületet (1898. Évkönyv, 308. o.). Petőfit a tavalyi Évkönyvünk élén álló cikk mutatta be a bántalmazott zsidóság lelkes, sőt indulatos szószólójául. Most pedig, hogy Vörösmarty születésének századik évfordulója nemzetszerte ünnepre ad okot, el nem háríthatjuk magunkról azt a kötelességet, hogy szembeszállva ugyan Vörösmarty egyik-másik felfogásával, melyet tapasztalat és tájékozottság híján a közvéleménytől elfogadott, lerójjuk hálás hódolatunkat azért a hozzá és az idők nagyságához egyedül méltó, határozott, nemes állásfoglalásáért a zsidók ügyében, melylyel még korának szabadelvű államférfiait is fölülmúlta vagy legalább megelőzte.

VÖRÖSMARTY ÁLLÁSFOGLALÁSÁNAK HÁTTERE.

Az 1848 tavaszán több helyütt dühöngő zsidóüldözések, melyek elkövetőit Petőfi is lángsugárból font ostorával sujtotta, a zsidókérdést időszerűvé, égetővé tették, égetővé a szó legfájdalmasabb értelmében, mert hisz' égetett a seb, melyet testükön ejtettek és égetett a láng, melylyel hajlékaikat elhamvasztották. Politikus és hirlapíró alig zárkozhatott el e kérdés elől. Vörösmarty pedig némileg mindakettő volt. Benne állott a politikában, mert tagja volt a törvényhozásnak. Erősen belezutott a hirlapírásba is. E lázas idők nem hagyták meg az olvasókban a fogékonyságot a költészet iránt, sem a költőben a nyugalmat a művészi alkotáshoz. 1848-ból Vörösmartynak csak három költeménye ismeretes, mindhároma az idő, a nap forrongó eszméinek, érzésének terméke. Vörösmarty a nemzethez intézett szóza-

tának közvetlenebb útját választotta: a hirlapi cikket. Munkatársa volt a Pesti Hirlapnak, melynek irányát 1841-ben még Széchenyi «Kelet népe» ellen is tisztelő kimérettel, de elvszerű határozottsággal védte és munkatársa a Pesti Divatlapnak, melyet Vahot Imre a legszabadabb politikai szellemben szerkesztett. Mind a két hirlapban szól a zsidókról, de míg a Pesti Hirlapban csak pedzi ügyüket, addig a Pesti Divatlapban mintegy könnyítve lelkiismeretén odaadással fejti ki a kérdésnek minden oldalát, melyet lát, ismer vagy képzel. Cikkének címe: Zsidóügy, megjelent a Pesti Divatlap május 13 és május 20-iki (22—23) számában. (Műveinek 1864-iki, censura korabeli kiadása nem közli, de igenis az 1885-iki teljes kiadás VII. kötete, 352—361).

E nevezetes dolgozat formailag ugyan elárulja a gyors hirlapírói munkát, de velejében Vörösmarty fölfogását a zsidókról oly teljességében tünteti elénk, akár Eötvös József báróét az emancipációról írt értekezése. Vörösmarty egyéb művei itt-ott egy további vonással kiegészítik, de még részleteiben sem módosítják ebbeli fejtegetéseit.

E cikkben vagy cikkekben (mert a többieket is belevonjuk) ketté kell választanunk Vörösmarty ítéletét a javaslatától. Ismeretei a zsidókról némileg fogyatékosak és azért ítélete részben helyreigazításra szorul, de javaslatai, lényegükben, a legnemesebbek, tiszteletünket, hálánkat követelők.

VÖRÖSMARTY ITÉLETE A ZSIDÓKRÓL.

Vörösmarty rendre megvitatja a zsidók ellen vetett vádakát: családi, vallási, üzleti elkülönöttségüket, a kemény, különösen a földművelői munkától való idegenkedésüket, tisztességtelen nyereszkesedésre való hajlamukat, erkölcsi, testi romlottságukat és mint mondja, rondaságukat. Nem dönti el, e vádak alaposak-e; de mindenesetre méltatlanoknak bélyegzi annyiban, hogy általánosságukban olyakat is sujtanak, kik értelmi és érzelmi tekintetben, észben és erényben magasabban állanak megvetőiknél, gyűlölőiknél. És igazságtalanok annyiban is, hogy a zsidó faj bűneinek a nemzsidók okai, kik törvényeikkel bizonyos keresetekre és így bizonyos bűnökre szoritották a zsidókat. A tárgyalásból átesillan, hogy Vörösmarty maga is hisz e vádakban: a zsidó csalásra hajlik és erre eszközül gazdagságot gyűjt. Ez Mák Bandinak, Vörösmarty e című költeménye hősének is nézete, ki midőn szegénylegénynek készül a Bakonyba, abban bizakodik, hogy

«ott terem a sok pénz vén zsidó zsebében.»

Midőn pedig a sors azzal bocsátja el a magyar embert, ki sérelmeivel zaklatja, hogy:

«Legyen meg, a mit kértél,
Csak hogy hasznát ne vedd»,

a köszönet nélküli áldás ekkép is jelentkezett:

«Ha tán kapált vetett,
A szomszéd elseperte
A gabnát s szüretet.»

Vörösmarty «A sors és a magyar ember» e helyéhez e jegyzetet fűzi: «A zsidót nevezi a magyar szomszédnak.» (Kiméletességét jellemzi, hogy e magyarázatot nem nyomatta ki, hanem csak czeruzával jegyzette saját példányába, a honnan Gyulai Pál közli.)

A közfelfogásnak e félig elfogadott szemrehányásait Vörösmarty olyannal tetézi, melynek eredeti voltát hangoztatja. A zsidókérdésben kelet és nyugot erkölcsének mérkőzését észleli: a kereszténység a nyugati örökifjú alkalmazkodást mutatja, a zsidóság a keleti merevséget; a nyugat az erkölcsöt, a kelet meg a kéjt képviseli. Hozzáteszi ugyan, hogy a nyugat gyakran kép-mutatólag csak hazudja az erkölcsi szigorúságot. A kereszténység kitűntető érdeme, hogy a gyermekek nevelését a szülők főgondjává avatja. Az itt rejlő felszólítást, hogy t. i. a zsidóság a gyermekek lelkiismeretesebb nevelését másunnan tanulja, ma már másképp mint mosolylyal alig fogadhatjuk.

A milyen eredeti eme vád, olyan közkeletű volt egy másik: hogy a zsidók vallása babonás, észszerűtlen, sürgős átalakulásra szoruló. Még a kik hivei is voltak a jogegyenlősítésnek, rendesen hozzáfűzték azt a kívánságot, hogy a zsidók mondjanak le vallásuk azon elveiről, melyek válaszfalat tolnak közéjük és a többiek közé. A legfőbb elismerésre méltó, hogy a zsidóság országos képviselte teljesen érezte: a jogegyenlőség föltétlenül megilleti, azért cserébe semmilyen vallási engedményeket tennie nem szabad. Semmilyen belső fejlődést, akármily sürgős is, nem szabad külső díjért siettetni. E tekintetben «Magyarország s hozzákapcsolt tartományokbeli izraelita lakosok megbizottjai»-nak

levele az akkori zsidóság vágyainak és önérzetének értékes okirata. (Erről tüzetesebben tájékoztat: Dr. Bernstein: Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók. Hatodik fejezet: A zsidók belügyei 217—264.)

Vörösmarty állásfoglalása különös figyelemre méltó. O is hiszi, a közeledő nemzet felé a zsidóságnak is kell közelítő lépést tennie. Igy sokan vélekedtek. De megokolása eredeti. Egy új, erős, szabad nemzet, mint Amerika (melyet politikai irataiban sűrűn emleget), minden föltétel nélkül fogadhat egyenlő jogok mellett minden elemet. «De mi magunk is nyakig levén babonában, balitéletekben, csak hogy számosabban mint a zsidók s náloknál hatalmasabbak, nem tehetünk egyebet, mint őket minden visszataszító szertartásaik és szokásaik elhagyására szólítani föl, hogy részünkről az idegenkedőket társas körünkben s törvényhozásban a zsidók közelítő lépésének elébe menni kényszeríthessük. Midőn ezt tehetni fogjuk, egyszersmind saját gyarlóságainkról mondottunk le, nem követelvén egyenlő szokásokat és erkölcsöket azoktól, kiket oly sokáig kirekesztve tartottunk, s nem rekesztvén ki azokat, kik továbbra különködni nem akarnak.» Röviden és leplezetlenül ez azt teszi: keresztények is, zsidók is babonában élnek. Mivel a túlsúly a keresztényeké, nyilvánvaló, hogy ők megtarthatják babonájukat, de a zsidóság, mint kisebbség, mondjon le a magáéről. Látni, mint törekszik itt Vörösmarty minden felekezeten fölülemelkedni, hogy köztük igazság szerint ítélhessen. Eme törekvése jóval előkelőbben nyilatkozik meg «Pázmán» cz. distichonpárjában:

Pázmán, tiszta valóságnak hallója egekben,
 Megtért térítő állok az isten előtt,
 S hirdetek új tudományt, oh halld, s vedd szívre magyar
 «Legszentebb vallás a haza s emberiség.» [nép:

Az utolsó sort az első kiadásban e változat pótolja:

«Testvérek vagytok, bűnös az, a ki gyűlöl.»

E szavak ép Pázmánnak, a felekezeti harczosnak, a csodálatos sikerű, szenvedélyes hittérítőnek ajkán — a mily hatásosak költőileg, erkölcsileg ép annyira magasztosak.

VÖRÖSMARTY JAVASLATAI A ZSIDÓÜGY ELINTÉZÉSÉRE.

Látni való, Vörösmarty nem utasítja egyenesen vizsgálva azt a számos vádat, melyet kora a zsidóság ellen emelt, sőt a maga külön gáncsával is tetézi. De inkább elméletileg vitatja meg ezt a sorozatot. Gondolkodása nagyjában megegyezik Eötvösével, a ki kimondta: «hogy a szabadság nem oly valami, mit érdekéért jutalmul adni rajtunk áll; hogy az minden embernek vele született joga, melytől vétek nélkül senki által meg nem fosztathatik; mondhatnók: az, hogy valaki a polgári jogokkal visszaélhetne, egy egész néposztálynak kizárására elég ok nem lehet; stb.» (A zsidók emancipációja Budapest, 1892. 10. o.)

Vörösmarty rajongva tisztelte az igazságot, az «emberméltóság»-ot. A «Guttenberg-Albumba» írt sorai ez eszméknek magasztos hymnusa.

Közeledő uralmuk sejtelve ily jóslatra ihleti:

Egy újabb szellem kezd felküzdeni,
 Egy új irány tör át a lelkeken:

A nyers fajokba tisztább érzeményt
 S gyümöleszöbbszűbb eszméket oltani,
 Hogy végre egymást szívben átkarolják,
 S uralkodjék igazság, szeretet.

(Gondolatok a könyvtárban.)

Széchenyi «Kelet népé»-t bírálva «szent szavak»-ként idézi az államférfiu e követelését: «Beszéljen ki-ki tó-
 tul, görögül, latinul, francziául, sőt sanscrit nyelven
 bár, házi körében, mint ki-ki leginkább győzi szusz-
 szal; nemkülönben kinek-kinek legtökéleteseb szabad-
 ságában álljon, négy falai közt a nagy Istent közvetlen,
 vagy fia, a szent háromság, a nagy természet, sőt te-
 remtésének közbevetése által imádni. Ezen gyönyörű
 engedményekért folyjon viszont mind az kirekesztőleg
 magyar nyelven, mi a nyilvános élet körébe vág, vala-
 mint a négy fal közötti szabadon gyakorlott vallások is
 az Isten égének tág boltozatja alatt mindig csak egy
 érzelemre olvadozzanak, melyet az erény, honszeretet,
 és a dicsőség gerjeszt». (1885. kiadás VII, 291). E «szent
 szavak» értelmét, szellemét minden magyar lelkében
 akarná Vörösmarty meghonosítani.

Midőn pedig még az első dicső napok során kitört a
 tömeg zsidórontó dühe, midőn Pozsonyban ölték, fosz-
 togatták a zsidókat, Pesten birtokukra, becsületükre
 támadtak, Sz.-Fehérvártt ki akarták üzni, Vörösmartyn
 erőt vett a nemes fölháborodás: «Nem lehet keserűbb
 gúny a hirdetett egyenlőség és testvériség ellen, mint
 azon gyűlölet és düh, mely a zsidó nép ellen világ-
 szerte, s talán legvadabbul honunkban nyilatkozik»...
 így vezeti be a zsidóügy rendezésére irányuló javasla-
 tait. Elérkezettnek érzi az órát, midőn nagyszerűleg

kell intézkedni. Végleges megnyugvást csak a következő három határozat egyikétől remél:

1. Tüzessék ki határidő, melyen túl Magyarországon zsidónak lakni nem szabad.

2. Tüzessék ki határidő (egy vagy két év,) mely alatt minden magyarországi zsidó kikeresztelkedni tartozzék.

3. Minden magyarhoni lakós valláskülönbség nélkül, jogokra, teherviselésre, törvények előtt egyenlő.

Bár Vörösmarty az első két javaslati tervet nem utasítja vissza azzal a tiltakozó erővel, melyre rászorgálnának (a mit leginkább e fejtegetések hevenyészett hirlapi természetének kell betudnunk), komolyan mégis csak a harmadikat veszi szemügyre. «Mert ha sem kiköltöztetni, sem megtéríteni nem akarjuk, nem tehetünk sem okosabban, sem igazságosabban, mint hogy őket körünkbe fogadjuk, megnyitván nekik iskoláinkat, családi s társalgási köreinket, s minden pályát, hogy velünk együtt a közös szabadságban fölnevelkedvén, igaz és szorgalmas honfiakká válhassanak.» Ily végleges rendezés nélkül a zsidók Magyarhon Irlandja, Észak-amerika feketéi lesznek számunkra.

Külön hangsúly vetendő arra, hogy Vörösmarty, a ki rendesen a kormánynyal tartott, e pontban nem követte annak óvatosságát. (Lehet, hogy czikke ezért jelent meg a Pesti Divatlapban és nem a hivatalos Pesti Hirlapban, mely minden más 1848-ból való politikai értekezéseit közölte.) Kossuth még 1848 áprilisában ellenzi az emancipációt, nehogy a zsidót prédául dobja a csőcselék dühe elé. Vörösmarty pedig itt 1848 májusában a teljes egyenjogúságot tekinti a legbiztosabb, mondhatni egyedül biztató intézkedésnek. A kor-

mány csak Szemere Bertalan belügyminister 1849 július 28-iki törvényjavaslatával érvényesítette ezt az elvet.*

De a kormány egy másik aggodalmában Vörösmarty is osztozott: attól tartott, hogy a további zsidó bevándorlás veszélyezteti a magyar nemzetiséget. Ujabb telepedéseket törvényileg tiltandóknak vél. Ez az aggodalom, hogy t. i. az idegen elem elborítja a magyarságot, a kor legjobbjaait állandóan nyomta. A nemzeti ségek támadása nemsokára igazolta e félelmet. Csak-hogy a zsidó, a mennyiben nem állott e mozgalmaktól egészen távol, a magyarság erejét gyarapította.

Vörösmarty még egyszer keresett módot arra, hogy a zsidók ügyében, az ő javukra intézze szózatát a nemzethez. A Pesti Hírlap 1848 június 4. számában a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméinek fejtegetésére vállalkozik. (Néhány szó a legujabb időben fölmerült három eszme felől. 1885. kiadás VII, 373—380.) A jogok és terhek arányos fölosztását, a törvény előtti egyenlőséget követelven, érzi, hogy még csak az elv van elfogadva, az alkalmazásban hibákat fájlat, de az országgyűlést azzal menti, hogy nem tartotta magát jogosítottnak az elv szerint gyökeresen cselekedni vagy hogy elháríthatatlan nehézségekkel találkozott.

Ha itt csak sejthetni a czélzást az elmaradt emancipációra is, a czikk vége egyenesen rátér a zsidókra:

* Midőn Vörösmarty a magyarság bűneit lajstromozván avval is vádolja, hogy «fösvények és késedelmezők a jogok osztogatásában», hogy fukarúl értelmezik a szabadságot, alighanem arra is czéloz, hogy a zsidók egyenjogúsítása igazság ellenére elmaradt. (Az átalakulás napjai. VII, 364).

«Az egyenlőség és testvériség áldásai csak egy népet hagytak érintetlenül, a szenvedéseiben örök zsidót.* Azért-e, hogy zárkozottsága által épen ő sérti legjobban a testvériség elvét, s mostani helyzetében arra méltatlan: vagy az érdekfeltés szennyes ösztöne tagad meg tőle minden enyhülést? Annyi bizonyos, hogy a zsidó sohasem gyűlöltetett inkább mint most; az egyenlőség szent neve ránézve sohasem volt rémítőbb hazugság, s hogy ezt igen jól felfogták azok, kik izgatásaikat a szabadság szentsége ellen ezen vad gyűlölet alapján kezdték meg.» (VII, 380).

Még csak rövid záradék következik e sorokra, úgy hogy mondhatni: Vörösmarty ez elmélkedésének és vele politikai írói pályájának, melyet e cikk lezár, utolsó szavai résztvevően fordulnak a zsidók felé. Illő, hogy viszont feléje szálljon a zsidók kegyeletos hálája.

De a ki annyit élt,
Sír el nem temeti,
Sírját a hála szent
Kezekkel öleli.

Budapest.

Dr. Heller Bernát.

* Vörösmarty bele fogott az «örök zsidó» tárgyának költői földolgozásába. De a töredékek (VIII, 36, 37) oly rövidnek s a hozzá fűzött jegyzetek (VIII, 380—382) oly phantastikusak és zavarosak, hogy még az sem világlik ki belőlük, vajjon Vör. a zsidó néplelket akarta-e benne föltárni. Csak az tűnik ki, hogy nála (elég szokatlanul) az örök zsidó nem akar meghalni, a világ omladékain szeretne állani.

ZSIDÓ VÉRTANÚK A KERESZTÉNY NAPTÁRBAN.

Felolvasásra került az IMIT 1900 decz. 18-iki felolvasó-estéjén.

A római katolikus egyház naptárában augusztus elsejének kettős jelentése van, jöllehet a közkézen forgó naptárakban csak az egyik van följegyezve. Vasas szent Péter nevét viseli e nap, mert Péter apostol vasbilincseire emlékeztet, valamint azon templom fölavatására, melyet e bilincsek megőrzésére Eüdoxia császárné 442-ben Rómában alapított. San Pietro in vineoli a templom neve most is, és a tizenhatodik század közepe óta egy világhírű remekművet őriz. Ott látható, mint II. Gyula pápa síremlékének földiséje, Michel Angelónak Mózese. E szobor által a San Pietro in vincoli temploma az emberi kulturának elsőrangú szentélyévé lett, a melybe zsidó ember is elzarándokol, hogy áhítattal álljon Izraél nagy tanítójának képe előtt, a mint azt egy Isten ihlette lángész csodálatos erővel és a lélek mélyéig ható művészettel megalkotta.

De ugyanazon templom, melyben Michel Angelo műve Izraél vallásának megalapítóját dicsőíti, még egy igénytelenebb, bár sokkal régibb műemléket őriz, melyhez a zsidóság későbbi történetének egyik legdicsőbb emlékezete fűződik. 1876-ban a San Pietro in vincoli főoltárának lépcsője alatt végzett ásatások alkalmából egy hét reteszre osztott márvány-sarkophagra akadtak, melynek munkája és diszitése a negyedik vagy ötödik századra vall és mely a rajta olvasható föliratok

szerint a hét szent makkabeus testvérnek földi maradványait zárja magában. A történet följegyezte, hogy a hosszú századok feledése után oly váratlanul napfényre került koporsó épen ezer évvel Michel Angelónak szobra előtt jutott a San Pietro in vincoli templomába; a szenteknek pedig, kiknek hamvait körülzárja, köszöni augusztus hó első napja a másik jelentését. A római egyház kalendáriuma így jelzi ezt: ¹ *Commemoratio Sanctorum Macchabæorum Martyrum* (a szent makkabeus vértanúk megemlézése). És a szentek és vértanúk hivatalos jegyzékében, a XIII. Gergely pápa által 1584-ben közzétett *Martyrologium Romanum*ban augusztus elseje alatt ezt a régi kútfőkből származó adatot olvassuk: ² «Rómában az Esquilinuson vasas szent Péter fölavatása; Antiochiában a hét szent makkabeus testvér és anyjuk szenvedése Antiochus Epiphanes alatt. Maradványaik Rómába vitettek és ugyanabban a templomban helyeztettek el».

A régi koporsó fölfedezése által új érdeklődés tárgyává lettek a makkabeus szentek. És legujabban nem kisebb ember, mint Rampolla kardinális, a pápa állam-

¹ Nicolaus Nilles, *Kalendarium manuale utriusque ecclesie orientalis et occidentalis*. Oeniponti (Innsbruck) 1898. I. köt., 17. lap.

² *Martyrologium Romanum Gregorii XIII. Editio novissima*. Roma, 1890. 111. l.: Romæ in Exquiliis dedicatio sancti Petri ad Vincula. Antiochiæ passio sanctorum septem fratrum Machabæorum cum matre sua, qui passi sunt sub Antiocho Epiphane Rege. Eorum reliquiae Romam translatae in eadem Ecclesia sancti Petri ad Vincula conditae fuerunt. Épúgy Nilles említett művében, I. 405.

titkára, beható tanulmányt írt e szentek tiszteletéről és maradványaik történetéről.¹ Ezzel a tanulmányval nagybecsű kiegészítést nyernek azon adatok, melyeket a tizenhatszadik században a híres Bollandisták nagy műve, az *Acta Sanctorum* (szentek cselekedetei) című gyűjtemény augusztus elsejének szentjeiről nyújtott.²

A keresztény naptár makkabeusai természetesen bennünket is érdekelnek. Mi ugyan a makkabeusok győzelmeit ünnepeljük, és a diadal emléke mellett háttérbe szorul az ennek szentelt napokon a vértanúk szenvedésének emléke, mely a győzelmet megelőzte és előkészítette. De a kiket a keresztény egyház szent vértanúkként tisztel, első sorban a mi vértanúink voltak, Izraél hitéért szenvedtek, ő érette áldozták föl életüket. Azért illő, hogy reájuk is fordítsuk figyelmünket. Miképen jutottak a zsidó vértanúk a keresztény naptár szentjei közé és miért lett augusztus elseje e szentek napjává? Erre a két kérdésre kívánok a következőkben röviden válaszolni.

¹ Olaszul a *Bessarione* cz. folyóiratban (1897); francziául a *Revue de l'Art chrétien* cz. folyóirat 1899-ki évfolyamában, 290—305, 377—392, 457—465: *Martyre et sépulture des Machabées*. Rampollának külön franczia kiadásban is megjelent tanulmányán alapszik Dr. Max Maass czikke a *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums* cz. folyóiratban (44. évf., 145—158).

² *Acta Sanctorum Augusti*, t. I. (1733): *De SS. Martyrum Eleazaro sene, septem fratribus Macchabeis et horum Matre Antiochiæ in Syria*.

I.

A makkabeus testvérek, kiknek emléke a keresztény naptárban augusztus elsejéhez fűződik, nem azonosok azon testvérekkel, kik mint e név igazi tulajdonosai, tetteikkel örök időkre bevésődtek a zsidó nép, sőt az emberiség történetébe. Tudvalevő, hogy legelőször csak Jehúda, Mattathias fia, kapta a Makkábi (makkabeus) jelzőt, állítólag mert kalapácsként zúzta az ellenséget. Róla nevezték el testvéreit, valamint az egész hasmoneus családot makkabeusoknak. Azon történeti munkákat is, melyek a hasmoneus hősök és vezérek tetteit elbeszélik, a makkabeusok könyveinek nevezik. E munkák egyikében, a makkabeusok második könyvében, mint névtelen vértanúkról olvasunk azon testvérekről, kiket az egyház makkabeus testvéreként tisztel. E könyv ugyanis Antiochus Epiphanes kegyetlen üldözéseit és a zsidó nép hű ragaszkodását ősi hitéhez két példával világítja meg.* Bemutatja először is Eleázárt, az ősz irástudót, ki tántoríthatatlanul tűri a legnagyobb kínokat és halálával bátorító példát nyújt az ifjaknak. És bemutatja azután a hét testvér és anyjuk vértanúságát, a kik egymást buzdítva, szembeszállnak a zsarnok parancsával és kiket a legkínosabb halál sem ingat meg hitükben.

A szír üldözések ezen epizódja nem Palesztinában, hanem valószínűleg Antiochiában, az üldöző király székvárosában ment végbe, magának a királynak sze-

* II. Makkab. k. 6,18—7,42.

mélyes közreműködése mellett.¹ E körülmény lehet annak az oka, hogy épen e két esetet vette szárnyára a hír a mártírság azon számtalan esetei közül, melyeket Antiochus irgalmatlan vallásüldözése okozott és melyekből egyet sem emel ki külön e gyászos idők krónikája. Nincs komoly ok kételkednünk abban, hogy az Eleázárról és a hét testvéréről szóló elbeszélés történeti alapon nyugszik. A makkabeusok második könyvének szerzője azon forrásműben találta azt, melyből, mint maga mondja, csak kivonatokat ad: kyrenei Jason munkájában; ez pedig csak néhány évtizeddel élt az elbeszélt események után.

Egy szintén görög nyelven írt későbbi munkához, melyet a makkabeusok negyedik könyvének neveznek, legnagyobbbrészt Eleázárnak és a hét testvérnek mártíromsága szolgáltatta az anyagot. E műben, melyet helytelenül Flavius Josephus történetirónak is tulajdonítottak, egy philosophiai műveltségű görög zsidó, talán magában Antiochia városában, szónoklati alakban bizonyítja a tételt, hogy az emberi ész uralkodik az emberi ösztönök fölött, bizonyítását pedig a II. Makkabeusok könyvében elbeszélt mártíromságokra alapítja. A vértanúk beszédjei képezik a munkának volta-képi tartalmát. Végül az író a következő szavakkal magasztalja hőseit, eleinte a hét ifjú anyját apostrophálva²: «Ha nekünk módunkban lenne megrajzolni a te jámborságodnak történetét, nem borzadnának-e

¹ Rampolla id. m. 202. s köv. I. V. ö. Grätz, Geschichte der Juden II B., 317.

² IV. Makkab. k. 17, 7—10.

meg mindazok, a kik látják, miképen tűri el hét gyermek anyja az ő jámborságában a legkülönfélébb kínokat, még a halált is? Sőt méltó lenne, hogy e rajzhoz sírföliiratként e szavakat véssék örök emlékül: Itt vannak eltemetve egy öreg pap, egy öreg nő és hét gyermek, a zsarnok erőszaka miatt, ki a héberek alkotmányát megsemmisíteni akarta. Ők védelmezték népüket, föltekintve az Istenhez, eltűrve minden kínzást, még a halált is».

E föltételes sírföliiratot szónoklati hatás végett csatolta könyve végéhez az író. De jött egy idő, mikor Antiochiában valódi föliirat jelölte a magasztalt vértanúk sírját. Nem valószínű, hogy tényleg fenmaradt az antiochiai zsidóságban azon helynek emléke, a hová a vértanúkat temették; de később, nem tudni mikor, föléledt emlékezetük és kapcsolatba került a város zsidók lakta részének egy bizonyos helyével, melyet sírhelyüknek hittek. Mikor először a történet világossága esik e sírhelyre, már a kereszténység híveinek kegyelete környezi. A negyedik században a névtelen testvérek sírja fölött, kiket most már makkabeusoknak neveznek, keresztény bazilika emelkedik, a mely egy volt zsinagóga helyén épült.¹ A makkabeusoknak akkor már megvan a napjuk is, és e napon az említett bazilikában aranyszájú szent János ékesszólásának egész hatalmával dicsőíti a zsidó vértanúk emlékét.² A makkabeus szentek e kultuszának eredetét nem ismerjük. De föltehetni, hogy azon régi zsinagógához, melynek

¹ L. Rampolla, 381. s köv. lap.

² Acta Sanctorum id. h. I. fej. 19. és 20. §. Rampolla, 303

helyén a makkabeusok nevével jelölt bazilika épült, már régebb időtől fogva fűződött a vértanúk emléke és hogy az antiochiai keresztények között, kik részben a zsidó község kebeléből kerültek ki, a makkabeusok könyveinek hatása alatt megelevenedett és megerősödött a vértanúk emléke, elannyira, hogy valóságos kultuszszá fejlődött. És így eleinte Antiochiában, de csakhamar másutt is, keleten, valamint nyugaton a makkabeus korszak vértanúi a keresztény egyház szentjei között külön tiszteletben részesültek. Hiszen szent könyvekben, mert a makkabeusok második könyve azokhoz tartozott, találta a keresztény hívő azon első vértanúk történetét, mely valóságos mintául tekinthető azon elbeszélések számára, melyek az új hit vértanúinak szenvedéseit és állhatatosságát dicsőítették.

De a zsidó vértanúk fölvétele a keresztény szentek sorába nem ellenmondás nélkül történt. Ugyancsak a negyedik században aranyszájú szent János kortársa, nazianzi Gergely, a makkabeusokról prédikálva, azt mondja,¹ hogy ők, «bár sokan nem tisztelik, mert Krisztus előtt szenvedtek, mégis méltók arra, hogy mindenki tiszteletben tartsa, mert az ősi törvények megtartásáért nagy lelki erőt tanúsítottak». Szent Jeromos pedig, a ki Módeinban látta az igazi makkabeusok sírjait, azon csodálkozik, hogy a makkabeusok sírjait Antiochiában is mutatják.² Neki nem volt tehát hatá-

¹ Acta Sanctorum u. o. 18; Rampolla, 303. l. A beszéd (Oratio in laudem Macchabæorum) 373 körül tartatott a capadociai Antiochiában.

² Rampolla, 296. Hieronymus adata (ed. Vallarsi III. 250) így szól: Modein vicus juxta Diospolin, unde fuerunt Machabæi,

rozott tudomása a makkabeus vértanúk antiochiai kultuszáról.

De az ő idejében már a római birodalom nyugati tartományaiiban is meggyökerezett e kultusz. Ambrosíus, a milanoi híres püspök, 388-ban egy Theodosius császárhoz írt levelében azt említi, hogy némely papok, régi szokást követve, zsoltárok éneklése közt vonultak a makkabeus martirok ünnepére.¹ Afrikában pedig a latin egyház nagy oszlopa, szent Ágoston, a makkabeusok napján ünnepi beszédet tart, melyben ezt mondja:² «Ezt a napot nekünk ünneppé a makkabeusok dicsősége tette. Midőn csodálatos szenvedéseik felolvastattak, nemcsak hallottuk azokat, hanem láttuk és szemléltük is». És mintegy igazolva a zsidó vértanúk ünneplését, folytatja: «A makkabeusok Krisztus martirjai. Mert nem helytelenül és alkalmatlanul, hanem legmegfelelőbbben az ő napjukat és ünnepüket jobbra a keresztények ünneplik. Mi hasonlót tudtak a zsidók ünnepelni?»³ Azt említik, hogy a szent makkabeusoknak bazilikájuk van Antiochiában, tehát épen abban a városban, mely az üldözőnek nevét viseli. E bazilika keresztények tulajdonában van, keresztények is építeték». És Theophil, az alexandriai patriárka, egy 404-ben írt levelében úgy nyilatkozik, hogy «az egész lakott

quorum hodieque ibidem sepulcra monstrantur; satis itaque miror quomodo Antiochiæ eorum reliquias ostendent, aut quo hoc certo auctore sit creditum.

¹ Rampolla, 301: psalmos canentes ex consuetudine usque veteri pergebant ad celebritatem Machabæorum martyrum.

² Acta Sanct. id. h. 24; Rampolla, 301.

³ Quid tale Iudæi celebrare noverunt?

föld keresztény egyházaiban a makkabeusok dicsérettel magasztaltatnak».¹

A hét vértanú testvérrel együtt anyjukat is tisztelik és Makkabæának mondják. A szír nyelvű kútfők pedig Semúninak, eredetileg Asmúnitnak nevezik, a mi nem más, mint «hasmoneus nő»; mert makkabeus és hasmoneus ugyanazon egy családnak a neve.² A Semúni név a görög ajkú hívőknél valóságos tulajdonnévvé változott, és a makkabeusok anyját a görög nyelvű kútfők Salomonénak nevezik.³ A testvéreket is névvel jelöli a fejlődő legenda.⁴ Egyik alakjában a legenda az igazi makkabeus testvérektől veszi kölcsön a neveket, rokoni összefüggésbe hozva a makkabeus mártírokat a makkabeus hősökkel.⁵ Ugyanezt az eljárást követi egy új-

¹ Rampolla, 301: totiusque orbis in Ecclesiis Christi laudibus prædicantur.

² A Semúni névről és változatairól l. Rampolla, 304. A nevet eddig nem magyarázták. Eredeti alakja, Asmúnit, megvan egy névtelen keresztény író arab művében, mely régi kútfők alapján a makkabeusok bazilikáját Antiochiában a szent Asmúnit templomának mondja és Asmúnitról meg hét fiáról beszél (közli Rampolla, 319). Nyilván nem más mint a héber Chasmonith, mely szó egyjelentésű Makkabeával. Payne-Smith nagy szír szótárában (col. 4213) tényleg, bár csak egy példával, föl van véve Semúnájá szó, a melynek értelme: «Hasmoneus»

³ L. Rampolla, 304. Salamonis (Σαλομωνις) alak is találtatik, a mely közelebb áll Asmúnit alakhoz.

⁴ Két ily névlajstromot l. Acta Sanctorum 2. §. Görögül Nillesnél, id. m. I. 230.

⁵ Bar Bahlúl szótárából hosszabb helyet idéz Payne Smith, 2147, melynek tartalma ez: A hét makkabeus testvérek atyja és Mattathias testvérek voltak. Vértanuhaláluk után Mattathias fiai dicső rokonaik első ötjének a nevét vették föl jelzőül

kori költő, a német Ludwig Ottó, a ki híres drámájában¹ egymásba szövi a makkabeusok győzelmének történetét a vértanú testvérek legendájával, és a tragédia főalakjává teszi a hősies lelkű jámbor anyát, kit Léa néven Mattathias módeini pap feleségének mond és kinek fiai részben a harcztéren, részben mint vértanúk szállnak szembe népük és hitük elnyomójával. Az öreg Eleázárt is szorosabb összefüggésbe hozta a legenda a vértanú testvérekkel; majd tanítójuknak, majd édes atyjuknak mondja.²

A makkabeus vértanúk bazilikája romba dőlt egy nagy földrengés alkalmából, mely a hatodik század közepe táján Antiochiát elpusztította. Koporsójukat Konstantinápolyba vitték, a honnan nemsokára, I. Pelagius pápa alatt, Rómába került, azon templomba, melynek fölavatását a nekik szentelt napon, augusztus elsején ünnepelték.

II.

A görögül beszélő zsidóság talaján termett a hét testvér vértanúságának irodalmi dicsőítése a makka-

saját nevük mellé, és ezek azon jelzők, melyeket a Makkabeusok I. könyvében (2,2) Mattathias fiainak neve mellett találunk.

¹ Die Makkabæer, Trauerspiel in fünf Aufzügen (Reclam's Universalbibliothek, Nr. 3490). Mattathias fiain kívül, kiket Ludwig történeti nevükkel szerepeltet, még két fiát lépteti föl: Joarim és Benjamin néven. Így nyeri a vértanu makkabeusok hetes számát. A szomorujáték magy ar fordításából egy nagyobb részletet olvasott föl Várady Antal az IMIT 1899 január 23-án tartott felolvasó estéjén.

² L. Rampolla, 464. Az utóbbi fölfogás ellenkezik a vértanukról szóló első forrásokkal.

beusok második és negyedik könyvében. Ebből keletkezett és gyarapodott a makkabeusok kultusza a keresztény egyházban. De a zsidóság zömében is, Palesztinában és Babylóniában, hol a zsidó állam végleges megszűnése után régi hagyományos alapon új életre szervezkedett Izraél, élve maradt a hét testvér csodálatos vértanúságának emléke. Csakhogy azt különválasztották a makkabeus győzelmek történetétől. A makkabeus korszak vértanúinak emléke beleolvadt azon gyászos emlékekbe, melyek a római elnyomók ellen vívott nagy küzdelmekhez fűződtek. Antiochus Epiphanes helyét a császár foglalja el, és a hét testvér halálát a Jeruzsálem elpusztulására és a Hadrianus ellen küzdött utolsó nagy harcra vonatkozó hírekkel és legendákkal hozták kapcsolatba.¹ Ily összefüggésben olvassuk a testvérek vértanúságának elbeszélését a babyloniai talmudban,² a hol egy harmadik századbéli híres tudósnak³ mondanása megelőzi, mely szerint a zsoltárnak e szavai:⁴ miattad ölettünk meg minden nap, czélzást tartalmaznak a hét testvérnek és anyjuknak halálára. A palesztinai midrásban pedig a mártir testvérekről szóló elbeszélést a Siralmak könyvének e szavaihoz fűzték: Ezek miatt sírok én.⁵ A babyloniai és a palesztinai elbeszélés-

¹ Rampolla, 458.

² Gittin 57 b.

³ Jehúda b. Jechezkel, a pumbedithai iskola alapítója.

⁴ Zsolt 44, 23.

⁵ Ékha rabbáthi a Siralmak 1. fejelet 16. versére. Rövidebben, részben új vonásokkal, melyek a Makkab. II. könyvének befolyását mutatják: Peszikta rabbáthi, 43. szakasz (180b). — Élija rabba 30. fejelet. Ékha rabbáthiból folyt. A császár ott Had-

nek azonos az alapjuk, csakhogy az utóbbi bővebb és a mártírok anyjának nevét is említi: Mirjám, Tanchúm leánya.¹ Talán a szír üldözések korába visszanyúló igazi hagyomány tartotta meg a nevet. De valószínűbb, hogy egy későbbi hasonló sorsú asszonynak a nevét a hagyomány beleillesztette a hét testvéréről szóló legendába.² Különben a talmudnak és midrásnak elbeszélése sokban hasonlít a görög kútfők elbeszéléséhez. Itt is, ott is minden egyes testvér-vallomást tesz a hitéről, mielőtt halálba menne. Csakhogy a görög forrásban bőbeszédű és változatos ékesszólással teszik, a héber forrásban mindegyiknek szájába csak egy-egy biblia-

riánusnak neveztetik. A tiz ige midrásában (Béth-Hamidrás I. 70) a talmud képezi az elbeszélés alapját.

¹ Az Ékha rabbáthi közönséges kiadásaiban Tanchúm névből tévesen Nachtúm lett (mely szó péket jelent). L. Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesellschaft, LIII. évf., 694. l.

² Mirjam, Tanchúm leánya még szerepel az Ékha rabbáthi id. helyének egy másik elbeszélésében, egy közömbösebb alkalomból tanusított jámbor érzületének példájával. A Máaszijót könyvében, melyet nem rég kiadott Gaster (a ramsgatei Judith Montefiore College 1896. évi értesítőjében. (57. sz. 35. l.) megvan rövid alakban a vértanu anya és hét fiának története (az Ékha rabbáthi nyomán); ott «Jámbor Mirjam» a neve. A Józsiippónban (19. fej.) a vértanuság története, helyes összefüggésében, a Makkabeusok II. könyvének nyomán van elmondva. Az anya ott Channának mondatik. Ennek alapja az, hogy az elbeszélés végén Channának, Sámuel anyjának zoltára (I. Sám. 2) hangzik el a vértanu anya ajkán, egyes mondatainak megfelelő alkalmazásával. Józsiippóntól átvette az elbeszélést Jerachmél krónikája, melyet Gaster adott ki angol fordításban (The Chronicles of Jerahmeel, London, 1899. 263—267).

mondat van téve, mely Isten egységét hirdeti. Itt is, ott is az anya buzdítja gyermekeit, hogy inkább haljanak meg, semhogy a zsarnok parancsának engedelmeskednének. Itt is, ott is a legifjabbik testvért a zsarnok meg akarja menteni és rábeszélésével visszartartani az idősebb testvérek által adott példa követésétől. Az egyik görög forrásban az anya Ábrahámnak, a fiát feláldozni kész atyának — és Izsáknak, az örömmel engedelmeskedő fiúnak példájára utal; ¹ a héber forrásban az anya e szavakkal búcsúztatja utolsó fiát: «Fiam, ne csüggedj, testvéreidhez méész, ott leszel Ábrahám atyánk ölében; mondd meg neki nevében: Te csak egy oltárt építettél, fiad feláldozására, de ez csak kísértés volt és nem kellett őt feláldoznod; én azonban hét oltárt építettem és áldozatul hoztam Istennek mind a hét fiamat».²

Mind e hasonlóságok mellett nem szükséges föltenni, hogy a görög nyelvű forrásból származott a talmudban és midrásban olvasható elbeszélés. Azon egy alapon nyugszik mind a kettő: az élőszóval fenmaradó hagyományon.³ De míg a makkabeusok második és

¹ IV. Makk. 16, 20. (v. ö. 14, 20.; 15, 28.)

² Ékha r. id. h. A Máaszijóth szerint mindegyiknek mo ndja épúgy a talmudban.

³ Ily közös hagyományon nyugszik a talmud azon adata, hogy az anya, fiainak vértanuhalála után önként vált meg az élettől és a háztetőről levetette magát. Ékha rabbáthiban, mintegy az öngyilkosság igazolásául, az tétetik hozzá, hogy az asszony fájdalomban megőrült. A későbbi források (Pesz; rabbáthi, Máaszijóth) az öngyilkosságot kiküszöbölik, szerintük az anya is megöletik fiai után. Az anya öngyilkosságát a IV. Makkab. könyve is említi (17, 1), még pedig, mint Freudenthal

negyedik könyvében már korán irodalmi alakot öltött a hagyomány és a vértanú testvérek történeti összefüggését a szír üldözésekkel megtartotta, addig Palesztina és Babylónia iskoláiban és zsinagógaiban hozzászoktak, hogy e történetet a Jeruzsálem és a templom elpusztulására vonatkozó egyéb hagyományokkal hozzák kapcsolatba. És e hagyományokkal együtt évről-évre elhangzott Áb hónap gyásznapijain a hét testvér mártírságának elbeszélése is Izraél gyülekezetében. Az antiochiai zsidóságban, mely szoros összefüggésben volt Palesztinával, az anyaországgal,* szintén Áb havában elevenedett föl a testvér vértanúk emléke, csakhogy Antiochiában, mint a vértanúság színhelyén, helyi hagyomány is megerősítette az emlékezetet és nem vezett el a hét testvér mártírságának eredeti történeti hátterének ismerete. Midőn azután az antiochiai keresztények közt, kik részben zsidó származásuak voltak, a makkabeusok könyveinek hatása alatt nagyobb jelentőségre emelkedett a testvér vértanúk emlékezetének tisztelete és az egyház szellemének megfelelő kultusz fejlődött ki belőle, akkor ezt a kultuszt, a zsinagóga szokására támaszkodva, Áb havával kötötték össze és így lett Áb, azaz augusztus elseje, a makkabeus vértanúk napjává.

(Die Flavius Josephus beigelegte Schrift über die Herrschaft der Vernunft, 79. l.) helyesen fölteszi, régibb forrás alapján. A Makk. II. k. azzal palástolja el, hogy röviden azt mondja (7,41): végül a fiai után az anya is kimúlt.

* Tanchúma, a nagy palesztinai agádista a negyedik század utolsó tizedeiben, Antiochiában is megfordult és ott vallási vitába ereszkedik a keresztény hit képviselőivel (Gen. rabba, 19. szak.)

A zsidó ritus is az Áb kilenczedikének gyászát már a hónap első napjával kezdi. Igen figyelemreméltó körülmény az, hogy a kopt egyház ritusában nem augusztus elseje, hanem nyolczadika van a makkabeusoknak szentelve.¹ Augusztus nyolczadika pedig Áb nyolczadikának felel meg, mely napnak estéjén megszólal a zsinagógákban a siralmak és gyászos emlékek szava. Ki tudja, vajjon nem tartotta-e meg a kopt ritus a makkabeusok egyházi ünnepének eredeti napját, mely így szorosan a zsidó gyásznaphoz csatlakozott volna.² Ugyanazon kopt ritus még egy napot szentel a makkabeus vértanúknak: deczember huszonötödikét.³ Nyilvánvaló, hogy ebben is a zsidó ritus befolyása érvényesült: a makkabeusok zsidó ünnepének első napját a makkabeusok nevét viselő vértanúk napjává tették.

A zsidó ritusban a hét testvér és anyjuk vértanúsága nem hagyott nyomot. Csak egy régi költő, Carcassonéból való Joseph b. Salamon szentel a Chanukka szombatjára irt liturgikus költeményében ennek a vértanúságnak is néhány versszakot és így mintegy visszahelyezi azt eredeti történeti összefüggésébe.⁴ De van a zsidóságnak egy töredéke, melynek keblében a hét testvér története nagyobb jelentőségre emelkedett. Kö-

¹ L. Nilles id. m. II. 723.

² Az antiochiai keresztények részt vettek a zsidó ünnepében, mint Aranyszájú János predikációiból tudjuk. L. Grätz, *Geschichte der Juden* IV,² 386.

³ Nilles, II. 712.

⁴ A költeményt l. Baer nagy imakönyvében (Sziddúr Abódath-Jiszráél), 624—632. Róla Zunz, *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie*, 123. A költő a 11. században élt.

zépáziában Bokhárának perzsa anyanyelvű zsidóinál a hét testvérről szóló megható elbeszélés, úgy látszik, Áb gyásznapijainak kedvelt olvasmányát teszi. És valamint a görög korszakban a hellenistikus bölcselkedés ékesszólását tették a fiatal mártirok és anyjuk szájába, azonképen a költészetet kedvelő és művelő bokhári zsidók közt támadt egy író, ki Firdószi nyelvén és a perzsa költészet hatásos fordulataival és képeiével szólaltatta meg a vértanú anyát és fiait. A tizenhetedik század végén József b. Izsák, kit Júsuf Jehúdi-nak, zsidó Józsefnek is neveztek — mert a nem-zsidók is becsülték mint költőt — egy nagyszabású költeményt írt, melynek czíme: A hét testvér.¹ A hét vértanú és anyjuk beszédjei teszik a műnek főrészét. A beszédeknek csekély része, valamint az összekötő elbeszélés prózában van írva, a többi verses alakban. Egyes héber mondatok is tarkítják az érdekes művet, mely alkalmassint nyilvános fölolvadásra, még pedig a Jeruzsálem és a templom elpusztulásának gyásznapijára volt szánva. A költeménynek azon kéziratában, melyet használhattam, a második testvért illető részt ez az utasítás vezeti be héber nyelven: A másodikról, fenhangon mondandó.² A befejező szakaszában a költő arról értesít bennünket, hogy «szerdán, Áb nyolezadikán, letette az irónádat». Tehát Áb kilenczedikének előestéjén fejezte be költeményét, melynek alapját a Siralmak könyve

¹ Perzsául: Heft biráderán v. Heft dáderán; héberül is: Sibeá Achim. L. a költeményről és szerzőjéről közleményemet, Z. d. D. M., G. LIII., 395.

² «Al hasséni, bekól rám.»

midrásának már említett helye teszi és melyben, e szerint, a dicsőített testvér mártirok a római üldözésnek áldozatai.* Józsefnek, a bokhárαι zsidó költőnek perzsa költeménye mind e mai napig nagy kedveltségnek örvend. A bokhárαι zsidók között számos kéziratban maradt fenn, és újabban (1884-ben) Jeruzsálemben nyomtatásban is megjelent. Ki tudja, vajjon nem ősrégi szokásból olvasták-e a bokhárαι zsidók Áb gyásznapijaiban épen a hét vértanú történetét, és vajjon e szokás nem utóhangja-e annak a tiszteletnek, melylyel hajdan Antiochiában Áb hónapjában fölelevenítették a mártir testvérek emlékét és a melyből származott augusztus elsejének jelentése a keresztény naptárban?

★

A görög mythosznak van egy megkapó alakja, mely a vértanú makkabeusok anyjához hasonlít: Niobe az, Tantalus szerencsétlen leánya, kinek szemeláttára meghalnak gyermekei, hét fia és hét leánya. Valamennyit Apollón és Artemis biztosan találó nyilai érik; Niobe pedig, miután végigszenvedte sokszorosan az anyai szív legiszonyubb fájdalmát, kővé meredt. De mekkora ellentét a makkabeusok anyja és Niobe között! Niobét irgalmatlan istenek haragja bünteti, mert fenhéjazó beszédben nyilvánította anyai gögjét. A mak-

* Az anyának neve Marjám bath Náchúm (Tanclúm helyett), a zsarnoké: Kaiszar, azaz császár. A Gaster kiadta Máaszijóthban is (l. fent 28. j.) a zsarnok így neveztetik: «Készar hammélekh» (Készar király); a császárt jelentő szó tehát tulajdonnévnek van véve.

kabeus vértanúk anyja, az irgalmas Istenben bizva, a vallásos lélek alázatával áldozza föl anyai érzését és maga buzdítja gyermekeit a kínos halálra. Niobét és gyermekeit az istenek ölik meg, a makkabeus testvérek és anyjuk Istenükért öletik meg magukat. Kétségbeesés környezi Niobe gyermekeinek halálát, reménytelenség párosul anyjuk fájdalomával; hit és remény honol mindvégig a vértanú testvérek szívében és megnyhíti az anya fájdalmait. A kővé meredt Niobe a megsemmisülésnek szánt pogány világ jelképe; a fájdalmai közt Istent valló és Istent magasztaló vértanú anya Izraél hitének és sorsának szimboluma. Hányszor ismétlődött történetünkben a gyermekeivel együtt vértanúhalált szenvedő anyának ama magasztos példája! És halálnál még kínosabb életet hány zsidó anya élt végig gyermekeivel, buzdítva őket hűségre és tántoríthatatlan szeretetre vallásuk iránt! A makkabeusok korszaka, melyben Izraél először szállt szembe hitének üldözőivel, két képet tár elénk: a hős testvéreket, kiket atyjuk tetterőre és elszánt küzdelemre buzdít, meg a vértanú testvéreket, kiknek lelkében anyjuk szava neveli az erőt türésre és szenvedésre. E két kép együtt alkotja ama korszak nagyságát és dicsőségét. Vértanúk és hősök mentették meg Izraélt és vallását. Vajha lennének mindenkor közöttünk atyák, kik tette és küzdelemre lelkesítik fiaikat és mindenkor anyák, kiknek szava lelki erőt csepegtet gyermekeikbe, hogy ezek is elszakíthatatlan hűséggel ragaszkodjanak őseik hitéhez!

Budapest.

Dr. Bacher Vilmos.

HAJÓN.

1. Fekete gálya jár a tengeren . . .
 Sikolt a szél, tajtékot hány a hab,
 Emberre éhes a bőszült elem,
 A nagy hajó — gyarló kis fadarab.
 Orrára ül, majd a farára vetve
 Tánczol, recseg, meg oldalvást hajol,
 S az ég ordít veszett dühvel felette,
 Menekvés többé itt nincsen sehol.

2. Komoran néz a sápadt kapitány.
 «Kit kéne a tengerbe vetni ma?
 Az áldozat lecsillapítja tán . . .»
 «Hej kapitány úr, nagy itt a hiba.
 Egy ember veszte azt hiszi, elég lesz?
 Hisz tudja, mit visz . . . milyen rakomány!»
 A kormányos kap újra a kerékhez,
 S halványan hallgat a bús kapitány . . .

3. Sikolt a szél, tajtékot hány a hab,
 Bukdácsol a hajó, a mint halad.
 A hajó népe a földélzeten
 Imádkozik megtörten, csöndesen.
 Agg, ifjú, szűz és anya egy rakáson,
 Egy fajnak véréből mindannyian,
 Mind száműzöttek e földi határon,
 Mind üldözött és mind hazátalan!

4. Tengerre szálltak. Szívök istenének
Uj hont keresni útra keltének,
De utjok nem tetsző tán a nagy égnek,
Azért úzi őket e fergeteg.
Úzi halálba, végső pihenésbe,
Együtt hálnak, ha élni nem lehet.
Arcukra a halál félelme vésve,
Pedig — mért szeretnék az életet?
5. S belévegyül az égnek viharába
Szívszaggató aggály, vad félelem ...
A véneknek fölharsog hó imája:
«Izráel Ura, légy, ó légy velem!
Ki megtűréd, hogy rossz vadként úzóbe
Vegyen bennünket minnenhonosunk,
Segíts egy más, boldog partig előre,
Különben itt rútol elpusztulunk.
6. Ki egykoron a szolgaság honából
Népünk kivitted, ó nagy Istenünk!
Tekints reánk, a tenger partja távol,
Az ég, a víz hadat visel velünk.
Az emberek minket kitaszítottak
S a tenger hozzánk épp oly kegytelen,
Mi üldözöttek! mi elkárhozottak!
Örökre bolygók szárazon-vizen!
7. Tekints le ránk! egész földön virágoz
A béke, gyöngéd emberszeretet,
Vérrel ma senki istennek nem áldoz,
Az emberek embermód' érzenek,
Az állatnak is akad pártfogója,
Áldásod érzi oktalan barom,
S a mi népünket senki meg nem ójja,
Minket nem véd meg semmi hatalom.

8. Békés lakunkból, földünk, házainkbul
 Elúzeténk vadul, embertelen,
 Könyörgünk — ellenségünk meg nem indul,
 Neki gyönyör, mi nekünk gyötrellem.
 Dusak voltunk és lettünk koldusokká,
 Hazánk volt és most bolygunk hontalan,
 De te, nagy Isten, sujtsad átkodat rá,
 Kinek gyötrődésinkben része van !
9. S ha el kell vesznünk itt a hullámsírba,
 Fehér csontunkat hányják ki habok,
 S mikéntha mindegyikre volna irva :
 «A gázság áldozatja én vagyok!»
 S e csontokból, ha a földre kerültek,
 Az édes, áldott anyaföld ölébe,
 Hadd keljenek föl harczra lelkesültek,
 Megbosszulók, e nép új nemzedéke !»
10. S a rettentő imára jaj fakad,
 Ezerszeres, a szélvészt túlüvöltő,
 És visszahangozza a zord átkokat
 A számkiűzött három emberöltő.
 Recseg az árbocz, hajlik mint a nád,
 Emberre éhes a bőszült elem,
 Sikoltja a szél esztelen dalát,
 ... Fekete gálya jár a tengeren ...
11. Jajszó sincs többé ... fagyos rémület
 Szorítja össze torkát valahánynak.
 A víz előnti a fődélzetet,
 A hajónak mind a mélyébe szállnak.
 Fásult álom borul bágyadt szemükre,
 A kormányos s a kapitány csak éber ...
 S egyszerre — csodaképp a víznek tükre
 Lecsöndesül, a mint leszáll az éjjel.

12. És csillagok ragyognak a nagy égen,
Kigyúl Nyugat tündöklő csillaga,
S egy hang hallatszik a fenséges éjben,
Igy csak az istenség szólhat maga.
«Előre, bátran! fáradt vándorok,
Az én szemem örül rátok vigyáz,
Elült a vész, csak bennem bízzatok,
Majd megszűnik a gyötrelmem, a gyász!
13. Ki egykoron a szolgálás honából
Népem kivitem, élek! Él az Úr!
Hihedd, hogy tőr? hogy sujtó karja távol?
Hogy mindent elnéz megtorlatlanul?
Hihedd, hogy elhagy téged, éppen téged,
Ki megkisértve el nem hagyta őt?
Hogy martalékul dobja azt a népet,
Mely híven térdel trónusa előtt!
14. Előre, bátran! Int az új haza,
Legyen hazátok, híven szeressétek,
Mely szeretőn ölébe fogada,
Minden csepp vérrel legyen a tiétek!
Munkás karon fogan meg égi áldás,
Pihenni fogtok a bolygás után,
Istentől ered az igaz megváltás,
Imátokat ime meghallgatám!
15. S a nép, mely száműzött rideg öléből,
Jön az idő, hogy visszasírna még!
Vetése nem hajt, jószága nem épül,
Kemény szivekre nem mosolyg az ég.
És megnehezül rajt' az örök átok,
Melyet ezer példa pecsétle meg:
Kard által vész el, a ki kardot rántott,
És boldogok a békességesek!»

16. Közelg a parthoz már utján a gálya,
 Szelíd hullám enyelgve rengeti.
 Egekbe röppen a százak imája:
 «Örök dicsőség, hála Ő neki!
 Erős kézzel, karodnak hatalmával
 Te vezetél minket békére, célra!»
 ... S hogy Izraéllel átkelt vízen által,
 Igy zenge akkor dalt a nagy próféta ...

Budapest.

Sebestyén Károly.

A ZSIDÓK JELENLEGI ÁLLAPOTA ROMÁNIÁBAN.

Valamennyi törvény, melyet 30—35 év óta Romániában az úgynevezett idegenek ellen hoztak, nyilván arra a célra törekedett, hogy a zsidókat ez országból való kivándorlásra kényszerítse.

És tényleg, körülbelül egy emberöltő óta az ország minden részéről számos család vándorol ki különösen az észak-amerikai Egyesült Államokba. Ezen kivándorlás a nyolczvanas évek óta öltött nagyobb méreteket, a mióta a román zsidók meggyőződtek arról, hogy politikai helyzetük javulására belátható időn belül nem számíthatnak.

Első diadalát a zsidógyűlölet 1866-ban ülte Romániában, midőn az új alkotmány (VII. cikk) azon álláspontra helyezkedett, hogy csak keresztény vallású idegenek honosíthatók, vagyis lehetnek román polgárok. Ez kemény csapás volt a zsidókra, mely annál fájdalmasabban érte őket, mivelhogy az előbbi törvény-

szék uralma alatt az országban született és semmiféle más, idegen oltalmat nem élvező zsidók legalább polgári jogokkal bírtak. Ez az alkotmánybeli határozat és a rákövetkező törvények, melyek mind nyíltan vagy rejtegetve zsidógyűlölettől voltak áthatva, arra tanították a zsidókat, hogy Románia azon dicsőségre áhítozik, hogy vallási türelmetlenség tekintetében még Oroszországot is fölülmúlja. Ha Romániába ez ideig mindig új bevándorlók jöttek Galicziából, Orosz- és Magyarországból, úgy ezen időben már kezdetét veszi a kivándorlás. Jassyból és Bukarestből több tekintélyes család hagyta el azt az országot, mely a zsidókkal mostohábban bánik, mint a cigányokkal, hogy Ausztriában vagy Németországban telepedjék le.

A román zsidókra nézve legvégzetesebb törvények közé tartozik első sorban az 1868. decz. 14/26-án kelt falusi rendőri törvény. Ezen törvény egy határozatot foglalt magába, a melyet ugyan minden ország törvényei között megtalálhatunk, de a melyet bizonyára seholsem alkalmaztak oly kiméretlen módon, mint Romániában. A határozat így hangzik: «Községekbe senki le nem telepedhetik, a kinek nincsenek meg fentartására szükséges eszközei, mielőtt erre nézve a hatóság engedélyét ki nem kérte.»

Ezen látszólag oly ártatlan törvény nemcsak arra volt jó, hogy a falvakat csavargók beözönlése ellen megvédje, hanem azon visszaélésre adott alkalmat, hogy a zsidóknak vagyoni állapotukra való tekintet nélkül nemcsak a falvakban való letelepedést, hanem még az abban való tartózkodást is megtiltsák. Oly falvakból, hol már több emberöltő óta voltak letelepedve,

erőszakkal elűzték őket. Mihez fogtak ezen szerencsétlen, háztájukról elüldözött emberek? Minthogy nagy szegénységük miatt a tömeges kivándorlásra nem gondolhattak, Moldova nagyobb és kisebb városaiba költöztek és szaporították az ott már korábban is meglevő szegénységet.

Másfelől arról is gondoskodtak, hogy a zsidók külső kényszer nélkül is elhagyják a községeket. Ez különösen két törvény hatása alatt történt, az egyik meghatározta, hogy a dohány elárusítása csakis román polgárnak, a zsidók teljes kizárásával, engedhető meg, a másik viszont elrendelte, hogy a községekben csak azok kaphatnak italmérési engedélyt, a kik ott mint választók be vannak jegyezve, a mi oly jog, melyet csak románok birnak. Az első törvény 1872. febr. 6/18, a második 1873., ápr. 1/13. keletkezett.

Most tehát több ezer zsidócsalád vesztette el kenyérét és a jogosság látszatával lehetett a mezőrendőri törvényt velök szemben alkalmazni.

Ha nem lettek volna zsidók ezen kenyerüktől megfosztott családok, úgy bizonyára szocialistákká vagy gonosztevőkké váltak volna, mint zsidók azonban türelmesen megadták magukat a kemény törvényeknek, seregestől költöztek a moldva városokba és városkába s ott mint koldusok tengettek életüket. A kik elő tudták teremteni a szükséges eszközöket, kivándoroltak. E helységek már korábban is tekintélyes zsidó lakossággal bírtak, a mely nagyobbára szánalmas helyzetben tengődött.

Hogy a meglevő nyomort némiképen enyhítse, az északamerikai Egyesült Államok akkori konzulja, az

időközben elhalálozott Benjamin Franklin Peixotto a kenyérelkülieknek és hontalanoknak a kivándorlást ajánlotta, de ezirányú fáradozásai sikertelenek voltak. Az eszme nem talált visszhangra; s különösen néhány bukaresti vezérférfiú küzdött hevesen ellene és Románia ellen elkövetett árulásnak bélyegezte. Mennyire változnak az idők! A fenkölt gondolkozású Peixottot üldözték, mivel a kivándorlás mellett csinált propagandát, ezen sorok íróját múlt nyáron a legkeserűbb szemrehányásokkal illették, mivel a meggondolatlan és tervszerűtlen kivándorlás ellen nyilatkozott.

Mi történt ezután? Tulajdonképen semmi, mert a külföldi hittestvérek, kik ma oly meleg érdeklődést tanúsítanak irányunkban, csak akkor sajnálták a román zsidókat, ha oly borzalmas dolgokat követtek el rajtuk, mint Cahulban és Galatzban; csendes, de azért nem kevésbé szerencsétlen időben csak mérsékeltlen érdeklődtek irántuk. És az országban magában lényeges dolog nem történhetett. A szerencsétlenek segítettek önmagukon, vagyis inkább azt képzelték, hogy helyzetükön javíthatnak, ha Moldovából Oláhországba költözködnek, a hol kevesebb zsidó lakott. Moldovából való ezen folytonos beköltözés által az oláh városok zsidó lakossága feltűnő módon szaporodott. Bukarestben pl., hol 1878-ban csak húszezer zsidó lakott, ma már 43,274 a zsidó lakosság száma, melynek legalább is kétharmadrésze az utolsó 20—25 év alatt vándorolt be a különböző moldva városokból. Jassyban, mely egykoron egész Románia legnagyobb zsidó községe volt, ma csak 39,441 zsidó lakik. De a zsidóknak az egész országban történt ily módon való egyenletes

megoszlása nemesak hogy javulást nem, hanem inkább sorsuknak rosszabbra fordulását okozta: a nyomor, mely azelőtt csupán Moldovában uralkodott, ma egyenlő mértékben érezhető Oláhországban is.

Hogy a zsidóknak a falvakból való kiszorítása korántsem a vidéki lakosság jóvoltára való tekintetből, hanem egyedül csak a zsidók iránti gyűlöletből történt, világosan bizonyítja azon tény, hogy a későbbi törvények a városokban lakó zsidóság ellen irányultak, melynek vallásán kívül mit sem lehetett szemére vetni. Így az 1874. évi június 16/28. törvény kimondja, hogy csak románok űzhetik a gyógyszerész-ipart, és az 1875. évi márczius 11/23-án kelt törvény értelmében csak románok nevezhetők ki kör- és hatósági orvosokká.

Ezen és más törvények tendenciája, melynek egyenként való felsorolása nagyon is elterítne bennünket tárgyunktól, mindenki előtt világos lehet: a zsidókat a városokból ki akarták szorítani, ép úgy, mint a hogy azelőtt a falvakból kiüldözték őket.

Bár az állam erkölcsileg és anyagilag elnyomta őket, a román zsidók mégis élénk, önzetlen és hazafias részt vettek az orosz-török háborúban, 1877-ben, a mikor az ország kivívta függetlenségét, s ezen tényt magasrangú románok, többek között *Anghelescu* tábornok Turn-Severinben, el is ismerték. A tanuló ifjúság önként jelentkezett katonai szolgálatra, Párisban élő román-zsidó tanulók kérve kérték boldogult *Cremieux*-t, hogy a hazautazásukhoz szükséges pénzt számukra megszerezze, hogy a románok oldalán a haza függetlenségeért harcolhassanak. Zsidó orvosok minden táborig kórházban ápolták a sebesülteket és betege-

ket; az ország Zion-páholya, melynek élén az időközben Bécsbe költözött érdemes Weinberg Adolf állott, mozgó kórházat szerelt fel, egy bukaresti zsidó nőegylet a fővárosi kórházakat tépéssel stb.-vel látta el, s az ország valamennyi zsidó imaházában a Bulgáriában küzdő román csapatok diadalmas visszatéréseért könyörögtek, egyszóval, a román zsidók minden tőlük telhető módon kimutatták őszinte hazaszeretetüket.

A lelkesedés mánora megszűnt, a valóság ismét jogaiba lépett, és ez sajnos, nem volt kevésbé elszomorító és lesújtó, mint azelőtt. Az európai hatalmak 1878. év június havában Bismarck elnöklete alatt kongresszust tartottak. A kongresszus Románia függetlenségét oly kikötéssel ismerte el, hogy valamennyi vallásfelekezet és nemzetiség különbség nélkül teljes vallászabadságban és valamennyi polgárjogban részesüljön. Általánosan ismert dolog, hogy Románia mily módon felelt meg kötelezettségének. A román zsidók csalódása rettenetes, leirhatatlan volt. Valósággal kétségbe voltak esve és valamint azon sorsüldözött, kit önhibáján kívül ért egy rettentő csapás, mindég bűnbakot keres, hogy rajta töltse ki lángoló haragját, úgy gyanúsították Romániában is a jassy-i és bukaresti előkelőségeket, minthá ők árulták volna el hittestvéreiket. A dolgok kedvezőtlen fordulatának más magyarázata nem is lehet, így gondolkoztak akkor az ország számos zsidó körében.

Ma már egész alaposan és pontosan ismerjük az ügyet, s ezt I. Carol király emlékiratainak köszönhetjük, melyekben száraz szavakkal elmondja, hogy ezen alkunál is Bismarck herczegé volt az alkusz szerepe,

nem merjük eldönteni, vajjon a tisztességesét adta-e? Az idézett emlékiratok ugyanis azt mondják: Midőn a román államférfiak a nagy kancellár előtt kijelentették, hogy lehetetlen magukat alávetniök azon megszegyenítő kikötéseknek, melyek a zsidók előnyére Románia függetlenségének elismeréséhez vannak fűzve, ezen tisztességes alkusz állítólag azt mondta, hogy tudna egy eszközt, mely a románokat kínos helyzetükből kiségitené, s ez a román vasutaknak az állam által történő visszavásárlása volna oly feltételek mellett, melyek mindkét állam érdekeit lehetőleg megóvnák. Az üzletet többszöri értekezés után megkötötték s a román zsidók adták meg az árát. Bismarck most Angliánál, Franciaországnál és Itáliánál Románia érdekében, egész nagy befolyását vetette latba és függetlenségét elismerték, habár a román alkotmány VII. cikkének 1879. év októberében történt megváltoztatása éppen-séggel nem felel meg a berlini traktátus Romániára vonatkozó szellemének. Bismarck közbenjárása Románia érdekében annál sikeresebb lehetett, mivel Oroszország és Ausztria-Magyarország, melynek minden más európai állam közül legtöbb alattvalója van Romániában és ezért leginkább érdekelve volt abban, hogy az ottani zsidók emberséges bánásmódban részesüljenek, rendkívüli követek és teljhatalmú miniszterek (Urusoff herceg, illetőleg Hoyos-Sprinzenstein gróf személyében) kinevezése által a román állam függetlenségét már 1879 októberében, tehát egy évvel a román alkotmány megváltoztatása előtt, formálisan elismerte.

Most jártak el csak igazán minden tekintet nélkül a zsidóellenes törvények alkotásában! Hogy mily szellem

hatotta át ezeket, bizonyítja *Rosetti C. A.* nyilatkozata rövid idővel Románia függetlenségének elismerése után az ő nagy tekintélynek örvendő és mértékadó organumában, a «Románul»-ban: «Eddig mint függő állam bizonyos tekintettel kellett lennünk a zsidókra, most, hogy már függetlenek vagyunk, meg fogjuk boszulni magunkat rajtuk mindazon bántalmakért, melyben 1878-ban Berlinben részesítették.»

Romániában ugyanis szentül meg voltak róla győződve, hogy a berlini kongresszusnak rája vonatkozó határozatai a zsidók, és különösen a párisi Alliance művének tekinthetők, mint a mely egyesület az egész föld zsidóinak elismert képviselője. Román körökben oly nagy volt az Alliance elleni gyűlölet, hogy a zsidók kénytelenek voltak helyi bizottságaikat feloszlatni és az évi járuléknak Párisba való beküldését beszüntetni. Ha valaki akkoriban oly bátor lett volna, hogy nyíltan vallja magát a párisi Alliance fizető tagjának, a legnagyobb kellemetlenségeknek, vagy még rosszabbnak tette volna ki magát. Számoltak a kényszerhelyzettel, de azért nem szüntek meg a párisi központi bizottság érdemes tagjainak szívük mélyében mély hálával adózni.

Felemlítünk néhányat azon törvények közül, melyeket az 1879. év alkotmányrevíziója óta hoztak és ismét csak a legfontosabbakra kell szorítkoznunk. Itt is hangsúlyozzuk, hogy szándékosan tartózkodunk túlkapások és önkényes cselekedetek felemlítésétől, melyeket a kormány magasabb és kisebb közegei követtek el, mint-hogy nem akarjuk magunkat azon szemrehányásnak kitenni, hogy tényeket elferdítünk és szükség nélkül

felfújunk. Feltesszük, hogy mindenki be fogja ismerni, hogy oly országban, melyben tagadhatatlanul zsidóellenes törvényeket hoznak, a mit alkotásukkor képviselők és szenátorok nyíltan bevallanak, a különféle hivatalnokok túlkapásai kikerülketetlenek.

Az 1880. év április 17/29-iki törvény, mely által a nemzeti bank létesül, azon határozatot foglalja magában, hogy a kormányzó, az igazgatók, valamint minden magasabb hivatalnok kizárólag román legyen. És ha ennek ellenére a könyvviteli osztályban rövid idővel ezen intézet alapítása után mégis két zsidó hivatalnokot alkalmaznak, csak azt bizonyítja, hogy a románok között senkisémet találkoztam, a ki ezen hitsorsosokkal derékség tekintetében versenyezhetett volna.

Legvégzetesebbnek bizonyult az 1881 április 7/19-idegentörvény. Ezen törvény, melyet eredetileg nihilisták és szocialisták ellen hoztak, felhatalmazza a kormányt, hogy az oly idegent, a ki viselkedésével az állam nyugalma veszélyezteteti, minden magyarázat nélkül az országból kitoloncolhatja. Ezt a törvényt körülbelül 18 év óta majdnem kizárólag a zsidók ellen alkalmazzák, csak legutóbbi időben toloncoltak ennek alapján néhány bolgárt vissza hazájába. Romániában minden zsidó, legyen bár munkás, iparos, kereskedő, bizományos, kézműves, bankár, tanító, rabbi, stb., legyen bár életmódja még oly szeplőtlen, örökös veszélyben forog, hogy valamely besugás következtében és ezen hirhedt törvény alapján az országot huszonnégy óra leforgása alatt el kell hagynia. Ily módon az utóbbi évek folyamán több ezer existenciát tettek tönkre. Ausztria-Magyarországból származó derék és

békeszerető kézműveseket, kik rendes útlevéllal és anyakönyvi bizonyítvánnyal el voltak látva, a határon áttolonczoltak, míg családjuk szükségben és nyomorban, minden támasz nélkül maradt hátra. Az érdekükben való közbenjárás az itteni követségi hatóságnál mindig későn történik, a törvény káros hatása vissza nem vonható. Ahron József rabbi Dorohoiuban, kiválóban jámbor és békéstermészetű ember, mult télen meglátogatta az ottani községi iskolát és oly dolgokat észlelt, melyek vallásos érzelmeit sértették. Nyomtatott meghívó útján, mely félig héber, félig zsargon, — e sorok írójának is birtokában van ily meghívó — felszólítja a községi tagokat, hogy szombaton, február 12/24-kén az ő beth-hamidraschában megbeszélésre gyűljenek egybe, melynek tárgya az észlelt bajok megszüntetése volna. A gyűlést megakadályozták, a nyomtatott meghívót, mely e szavakkal végződik: **אם לא תתאכפו** (ha nem gyülekeztek, tudjátok meg, hogy én megmentettem lelkemet), szándékosan hibásan fordítják, dúrva módon eltorzítják, a prefektusnak, ki ismert zsidófaló, átadják, a kinek nincs sürgösebb dolga, mint hogy a központi kormánytól a a rabbi azonnali kiutasítását kérje, közcsendháborítással vádolva őt. A prefektus kivánságának eleget tesznek és a rabbi, ki hivatalos kötelességét akarta teljesíteni, kénytelen Dorohoiuból és Romániából azonnal távozni. Miután hónapokon át tévelyeg Bukovinában, többszöri közbenjárás után csak a legutóbbi napokban kapta meg Carp minisztertől az engedélyt, hogy községébe, hol nagy tiszteletben részesül, visszatérhessen.

Mielőtt tovább mennénk, még külön megjegyezzük,

hogy ezen idegentörvényt nemcsak idegenekkel szemben, hanem minden zsidóval szemben alkalmazzák, ha Romániában született is az illető és nem áll valamely idegen védelem alatt.

A kikötővárosokban, különösen Brailában és Galatzban élő zsidókat felette keményen sújtó törvény az 1881. július 4/16-iki volt, mely meghatározza, hogy az áru- és értéktözsdén alkuszok gyanánt csak románok szerepelhetnek. A kereskedelem is, mely téren a zsidók eddig aránylag szabadon mozoghattak, minden kigondolható korlátozást szenvedett. A kereskedelmi kamara tagjaivá, a kik a kereskedővilág sorsa fölött határoznak, zsidókat eredetileg nem választhattak, hacsak nem voltak honosítva. Csak kevés oly kereskedő van a zsidók között, ki olyan érdemekre hivatkozhatik, melyekért a honosságot megszerezhetné volna, a mit minden egyes esetben a kamarában és a szenátusban külön szavaznak meg. Huszonegy év alatt körülbelül hatvanöt-hetven zsidó nyerte el a román honosságot, ha eltekintünk attól a nyolczszáz katonától, a kit a függetlenségi harcban való részvétele jutalmául 1887-ben en block honosítottak, legnagyobb része azonban nem vehette ezen jótéteménynek hasznát, minthogy nagyon is szegény volt ahhoz, hogy a honossági oklevélért járó száz franknyi díjat megfizethesse.

Az 1882. évi november 21. és december 3-iki törvény minden Romániában tartózkodó idegent katonai szolgálatra kötelez, ha ki nem tudja mutatni, hogy ezen kötelezettségének hazájában már eleget tett. A korábbi 1868. és 1872-iki törvények értelmében idegen nem léphetett a román hadseregbe, de ez nem volt akadály

arra, hogy zsidók is teljesítsenek katonai szolgálatot. Most, midőn a zsidókat törvény útján kötelezték arra, hogy a hadseregben szolgáljanak, az előléptetésre való minden kilátásukat elvesztették, míg a korábbi gyakorlat sokkal enyhébb volt. Nehány év előtt egy hitrokonunk halt itt meg, ki a hadseregben kapitányi rangig vitte fel.

A legkárosabb törvények egyike az 1884. ápr. 17/29-iki törvény, mely a házalást, melyet sok ezer zsidó családapa folytatott az egész országban, egészen betiltja. Ezen törvény nyilvánvaló tendenciája az volt, hogy a zsidókat anyagilag megkárosítsa, s e célzt tökéletesen elérte. A szó legszorosabb értelmében sok ezer zsidó lett koldussá. Az oly keményen sújtottak közül a vállalkozó szelleműek Párisba, Londonba, Palesztinába és Amerikába vándoroltak ki, még nagyobb számban, mint a nyolczvanas évek elején, a midőn különösen a Szentföld volt a legtöbb kivándorló célja.

Ezen törvénynek meg van még az a sajátságossága, hogy csalhatatlan fokmérője a kormány irántunk táplált baráti, vagy ellenséges érzelmeinek. Egy nyiltan bevallott zsidóellenes érzelmű kormány uralma alatt azon szegényeket, kiket egy balyu árúval az uton találnak, becsukják és érzékenyen megbüntetik. Magától értődik, hogy az elkobozott árú a fiskus tulajdonába megy át, vagy a rendőrbiztos feleségéhez kerül, a jogos tulajdonos számára mindenesetre elvesztettnek tekinthető. A mostanihoz hasonló zsidóbarát és humánusabb kormány alatt a rendőrség, úgy látszik, azt tartja, hogy a házalási törvényeket hatályon kívül helyezték. De még múlt télen, valamint a nyár első felében, egészen július haváig drákói szigorúsággal alkalmazták.

Mindezen felsorolt zsidóellenes törvény és még sok más, melyet a rövidség okáért mellőznünk kell, nem izgatta fel a külföldet, sőt még hittestvéreink is különös közönnyel vettek tudomást róla. Nagy feltűnést csak az iskolatörvények okoztak, melyek 1893-ban vették kezdetüket, s a melyek annál kínosabban hatottak, minthogy egy konzervatív kormány alatt alkottattak meg, a mely pártot kevésbé zsidóellenesnek tartották, mint ellenfelét, a nemzeti szabadelvűeket, kiket rendszeren «vörös párt»-nak neveznek. E konzervatív kormány pénzügyminisztere volt Carp B. a jelenlegi miniszterelnök. Először alkották meg az első és másodfokú kereskedelmi iskolákról szóló törvényt, azután a nép- és elemi iskolákról szólót, 1898-ban a közép- és főiskolák törvényét és végre 1899-ben az ipariskolákét. Mindezen törvény, a főiskolákét kivéve, kimondja, hogy az állam és községek nyilvános tanintézetekben a tanítás csak románok számára díjmentes, míg az idegenek gyermekeinek felvétele a vallás- és közoktatásügyi miniszter által meghatározott illeték lefizetése után és csak azon esetben történhetik meg, ha valamennyi román tanuló felvétele után még rendelkezésre álló helyek maradtak. A tanulóknak törvény által előre meghatározott száma az egyes osztályokban sohasem léphető túl. Az egyetemre való belépés minden hallgatóra nézve korlátlan, de nem románok kötelesek tandíjat fizetni. E tandíj, bizonyára nem pusztán véletlenségből, az orvosi fakultás hallgatói számára 360 frankot tesz ki, ezenkívül magas vizsgadíjak fizetendők a különböző vizsgákért; míg a filozófiai és jogi kar illetményei sokkal kisebbek, ezeket azonban zsidók alig

látogatják. Nem sok ész és szellem kell annak belátására, hogy itt azon szándék áll fenn, hogy a zsidókat az orvosi pályáról is kiszorítsák, az egyetlen pályáról, mely számukra eddig nyitva állott; tanárok és ügyvédek úgy sem válhatnak belőlük, míg a honosságot el nem nyerték.

A zsidó gyermekek a nyilvános iskolákból való kizárásának okául azt hozták fel, hogy a román állam nem köteles idegenek számára iskolákat alapítani és fenntartani, s a meglévők még a saját nemzetbeli gyermekek számára sem elegendők. Ez mentetetőzés volt a világgal szemben, de hasztalan és fölösleges fáradozás volt; hasztalan, mert az ú. n. idegenek legnagyobbbrészt az országban születtek és a nyilvános iskolák fentartásához a románokkal egyenlő mértékben járultak hozzá, fölösleges, mert az egész világ tudta, hogy e törvények határtalan zsidógyűlöletből eredtek. Poni P., jassyi tanár és volt vallás- és közoktatásügyi miniszter a kamarában vagy a szenátusban egy iskolai kérdés fölött tartott vita alkalmával elárulta az igazi okot. Ugyanis következőt mondta: «Sajnálattal tapasztalom, hogy középiskoláinkat, gimnáziumainkat és lyceumainkat különösen Moldovában igen sok zsidó gyermek látogatja, ki gyors felfogás és élénk szorgalom által tűnik ki. Önök a zsidóktól megtagadják a politikai jogokat, de ez Önöknek mit sem használ, a zsidók úgyis kivívják maguknak; mert a ki ismeretekkel bir, az okvetetlenül uralkodni fog az állam fölött.»

Ezen törvények rúgója azon óhajtás volt, hogy a román zsidókat szellemileg és erkölcsileg elnyomják, minden magasabb és nemesebb törekvést bennök elfojt-

sanak, hogy örökös rabságra kárhoztassák őket. Nemcsak anyagilag, de erkölcsileg is tönkre kell tenni a zsidókat, hogy önként elhagyják az országot, mondták a román törvényhozók.

Hogy milyen hatást kellett ezen törvényeknek előidézniök, melyekhez még egy másik is járult, mely a zsidó betegek felvételét az ország és a községek nyilvános kórházaiban hasonló feltételekhez köti, mint a zsidó tanulóknak a nyilvános tanintézetekbe való felvételét, csak akkor érthetjük meg teljesen, ha elgondoljuk, hogy a zsidó kitzségeknak Romániában nincsen törvényes alapjuk, hogy szorosán véve nincsenek is zsidó községek Romániában, s hogy a zsidók nagyobb vagy csekélyebb száma, kinek szabad tetszésére van bízva, vajjon egy iskola vagy kórház fentartásához hozzájárul-e, vagy sem, nem érdemli meg a hitközség nevét és pedig annál kevésbbé, ha ezen zsidók egy része vallásos nézeteiben messze előhaladott, másik része pedig többé-kevésbbé bigott.

A román törvényhozók az előttük lebegő czélt nem érték el; mert a zsidók összeszedték erejüket és minden nehézség ellenére külön iskolákat állítottak és megnagyobbították a már létezőket. Az «Alliance» és «Jewish Colonization Association» figyelemmel kísérték e törekvéseket és a jelentékeny áldozatok méltánylása képen, melyeket a zsidók iskoláik érdekében hoztak, körülbelől három évvel ezelőtt elhatározták, hogy a gyengébb községeknek segítségére sietnek. Igen jelentékeny szubvencziót kap a jassy-i, botuschani-i és még más községek. Bukarestben létesítettek egy ipariskolát fiuk és egy ipariskolát lányok számára.

A sokat ígérő kulturmű virágzó fejlődésnek indult, a midőn beállott a gazdasági válság, melynek rossz következményeit a zsidók kétszeresen megérezték. Már előzetesen is a legelkeserítőbb körülményekkel kellett megküzdeniök, most pedig az előző nyár rossz termése és a rákövetkező, rendkívül hosszú és kemény tél a szó szoros értelmében éhhalállal fenyegette őket. Múlt télen Bukarestben több száz, Jassyban több ezer család volt, mely éhen halt volna, ha a legnagyobb sietséggel alakított bizottságok kenyérrel nem segítették volna őket. Nem szabad ezen csodálkoznunk, minthogy már előző nyáron a munkások, iparosok, szabók, czipészek, asztalosok, kőművesek, festők nagy serege nem kapott foglalkozást. De ezen munkahiány nem csak a gazdasági válsággal és pénzszükséggel volt összefüggésben, hanem inkább egy mozgalom következménye volt, mely a zsidóknak a jobb fordulat iránt való minden reményét megsemmisítette.

Az antisemiták nem elégedtek meg többé azzal, hogy az országházban zsidóellenes törvényeket hozzanak, hogy nyilvános gyűléseken a zsidók ellen izgató beszédek tartanak, hogy utcái botrányokat csináljanak, mint három éve Bukarestben és később Jassyban, most már házról-házra, kunyhóról-kunyhóra jártak, meglátogatták a hivatalnokokat, katonákat, földbirtokosokat, háztulajdonosokat, szegényt és gazdagot, egyszóval mindenkit, a kinél bebocsáttatást nyertek és minden románt igyekeztek rávenni, hogy zsidóktól mit se vásároljanak, náluk munkát ne rendeljenek, röviden, hogy ne adjanak nekik semmiféle keresetet. Általuk felizgatva, nyilvános összejövetelek alkalmával mérnökök,

építészek, kőművesek, lakatosok, iparosok, stb. dühösen követelték, hogy az állam, valamint a községek és minden nyilvános intézet a munkálatok kiadása alkalmával a zsidók elvi kizárása mellett csakis románokat vegyen tekintetbe. Ezen izgatás következményei csakhamar érezhetőkké váltak. Bizonyítékul legyen szabad néhány esetet felemlítenem, a mint nekem hitelt érdemlő személyek elmondták.

Egy divatárúkereskedőhöz bejön egy gazdag román hölgy és több divatcikket vásárol, mint, ezt már évek óta szokta tenni. Abban a perczben, midőn a megvett tárgyakért járó összeget a kereskedőnek át akarja adni, hallja, a mint a férje mellett álló asszony néhány szót szól, a mely neki úgy tűnik fel, mintha zsidó beszéd volna.

Hirtelen e kérdéssel fordul a zsidó kereskedőhöz: «Hogy hívják önt?» S midőn ez nevét megmondja, a román nő azt a megjegyzést teszi: «Úgy tetszik nekem, hogy ön zsidó?» «Igen, feleli a kereskedő, az is vagyok.» «Ha Ön zsidó, akkor Önnél nem szabad vásárolnom!» A román nő visszakéri pénzét, a már becsomagolt árút az asztalon hagyja és eltávozik.

Másik eset. Egy román hölgy megbiz egy üvegest azzal, hogy a vihar által összezúzott ablaktáblákat újakkal pótolja. Miután az üveges a munkát elvégezte, azt mondja neki, hogy délben jöjjön el férjéhez a pénzért, miután ő éppen nem rendelkezik az összeggel. Mikor az üveges a meghatározott időben eljön, a ház ura a legdurvább szitkokkal fogadja és arra kényszeríti, hogy az üvegtáblákat ismét vegye ki, még pedig minden kárpótlás nélkül. Távozóban még hallja, hogy az úr felesé-

gét a leghevesebb szemrehányásokkal illeti, mert neki, a zsidónak munkát adott.

És még egy harmadik eset. Egy román ember magához rendel egy zsidó építési vállalkozót és megbizzza a házának javítási munkálataival. Midőn a vállalkozó előleget kér, hogy anyagot vásárolhasson, azt mondja neki a román úr, hogy jöjjön el holnap ugyanezen időben, minthogy véletlenül nincsen itthon pénze. Midőn másnap újból eljön az előlegért, a szolga elállja útját és ura nevében jelenti, hogy a munkálatot már átadta egy románnak. A mi házunkban, teszi hozzá a szolga, a mai naptól kezdve egy zsidó sem talál többé foglalkozást.

Ily esetek azelőtt sohasem, vagy nagyon ritkán és kivételképpen fordultak elő, ma ismétlődnek, valahányszor egy zsidó román embernél keres foglalkozást. Ezen hirtelen nézetváltoztatásnak meg kellett rémítenie mindazokat, a kik hozzá voltak ahhoz szokva, hogy még azon románok is, kik a nyilvánosság előtt mint leghevesebb antisemiták szerepeltek, otthon, a magánközlekedésben emberien, előítélet nélkül bántak velük. Ugyanis nem egyszer esett meg, hogy a legdühösebb antisemiták, kik nyilvános gyűléseken a zsidókat és zsidóságot a legdurvább módon szidalmazták, a legkeményebb és legigazságtalanabb törvényeket hozták ellenük javaslatba, nem tartózkodtak attól, hogy barátságos módon közlekedjenek a zsidókkal, ha azt hitték, hogy nem figyelik meg őket, vagy hogy előszeretettel foglalkoztassák az iparosokat és munkásokat, zsidó vállalkozókat melegen ajánljának a hatóságoknak, s a kik aztán, ha szemükre hányták nyilvánosan bevallott

elveik és a magán eljárásuk közötti ellentmondást, azzal mentegetőztek, hogy az általuk pártfogolt zsidók egészen más fajtájú emberek, mint a nyilvánosan megbélyegezettek és megtámadottak, hogy akadnak helylyel közel oly zsidók is, kik derékségük és becsületességük folytán minden tiszteletet megérdemelnek, sőt még arra is érdemesek lennének, hogy a honosságot elnyerjék.

Valójában a román nép dicséretére ki kell mondanunk, hogy természeténél fogva nem ismeri a zsidógyűlöletet és hogy mesterségesen oltották beléje Erdélyből, a Bánátból vagy Bukovinából származó hivatalnokok, stréberek és oly emberek, kik azt képzelik, hogy Romániának, mint mindenben, úgy a zsidógyűlöletben is követnie kell Franciaországot, Németországot és Ausztriát. A román paraszt még ma is teljesen romlatlan és a zsidóban sem ellenséget, sem vetélytársat nem lát, hanem pusztán sajnálatraméltó szenvedő osztályosát. Konstatáltak oly eseteket, midőn parasztok heteken át maguknál tartották, megvédelmezték és barátságos vendéglátásban részesítették (a mennyire ezt igénybe vették) a falujokból erőszakkal kiüldözött zsidók feleségét és gyermekeit. A román pópák, kik még nem modern szemináriumban nyerték kiképzésüket, a vallási türelem valóságos példaképei. A román háztulajdonosok a városokban zsidó bérlőkkel szemben sok esetben sokkal humánusabbak, mint maguk a hitrokonok. Tudunk olyan példákat, midőn a román háztulajdonos szegény zsidó bérlőjének a mi husvétünk előtt elhozott bérösszeget következő szavakkal adta vissza: Tudom, hogy az elmúlt télen nem sokat kerestél; tartsd meg a

pénzt és szerezd be, a mire husvétod alkalmával szükséged van. Ha készpénzed nem volna elegendő, kölcsönözök neked néhány frankot. — Néhány év előtt ezen sorok írójához jött egy keresztény nő, látszat után ítélve nem is lehetett különösen gazdag és azon kéréssel adott át öt drb Napoleon aranyat, hogy a pénzt a húsvéti ünnepek alkalmából szegény zsidó családok között osszam szét.

Még néhány évvel ezelőtt alig létezett oly előkelő bojár család, melynek ne lett volna egy vagy több ún. n. házi zsidaja, kit a nap bármely szakában bebocsátottak, s a ki a románban legmelegebb pártfogójára talált. Az antisemiták feladatukül tüzték ki, hogy a közelmúlt ezen szép hagyományait gyökerestől kiirtsák és a zsidókat bojkottálják. Fáradozásait látszólag a kívánt siker koronázta és ez ijedelemmel és félelemmel töltötte el a zsidókat. Antisemitizmus az állam részéről, antisemitizmus a nép körében, vajjon mit remélhetünk még? kérdezők a kétségbeesettek.

A szerencsétlenek egyetlen menedéküket a kivándorlásban vélték feltalálni, és így több száz emberből álló csoportokban siettek elhagyni Romániát, a nélkül hogy tudták volna, hova fogja őket útlejtők vezetni. Félig-meddig jómódúak is csatlakoztak hozzájuk, mivel azt hitték, hogy Romániában úgy sem foghatnak semmihez sem a kis tőkével, melyet sajátjuknak nevezhetnek és jobbnak tartották, hogy kivándoroljanak, mielőtt pénzüket fölemésztenék. A talaj már elő volt készítve a kivándorláshoz és nem volt szükség azon üldözésekre, melyekről több külföldi lap tudomással birt, hogy folyamatba jöjjön.

A kivándorlást az a számos román zsidó is ajánlotta, ki már azelőtt Amerikába vándorolt, még akkor is, ha a reménylett szerencsét ott fel nem találta; mert úgy gondolkozott, hogy mindenesetre jobb oly országban a létért való küzdelmet felvenni, hol zsidó és keresztény között nincsen különbség, mint Romániában éhen halni, hol az embert lépten-nyomon zsidó voltára emlékeztetik. Nagyon is sajnos, hogy ezen kivándorlást nem lehetett rendesen előkészíteni és hogy ennek folytán oly siralmasan végződött. Bár e szomorú eredményt mindenki előre látta, a ki az európai és amerikai viszonyokat csak félig-meddig ismeri, a kivándorlókat általában még sem illethetjük a könnyelműség vádjával, mert honnan szerezték volna ezen egyszerű munkások és kézművesek ezen ismereteket?

Ezen együgyű emberek, valamint sok más, magasabb műveltségi fokon állók azt hitték, hogy a bécsi és párisi alliance-ok nem hagyják őket el, ha egyszer odahagyják Romániát. Elfelejtették, vagy nem tudták, hogy az alliance-ok legjobb akarattal sem továbbíthatnak egyszerre több ezer embert, még akkor sem, ha rendelkezésükre állnának egy ily tömeges kivándorláshoz szükséges eszközök és hogy sem nekik, vagy egyáltalában senkinek sincs oly messzemenő befolyásuk, hogy az északamerikai törvényeket, melyek vagyontalan személyek, tehetetlen aggastyánok és kis gyermekek bevándorlását a legszigorúbban megtiltják, a zsidók érdekében hatályon kívül helyezték. Így mindenkit a zsidóság és a zsidóügy árulójának tartottak, a ki megfontolásra, kitartásra és várakozásra intette őket. Az elmúlt nyár eseményei mindenesetre a legszomorúbb fejezetét ké-

pezik azon szenvedések történetének, melyeken a román zsidóság az utolsó harmincz év alatt keresztül ment.

Nem akarunk ezen fájdalmas dolgokon átsiklani, mielőtt, ha csak futólagosan és alkalmilag is, meg ne emlékeztünk volna azon valóban testvéri és megható gondoskodásról, melylyel a román kivándorlókat minden magyar zsidóközségben, melyet útjokban érintettek, fogadták és megvendégelték. Nem vagyunk arra hivatottak, hogy ezen községeknek megköszönjük a román kivándorlók iránt tanúsított szives részvételüket, épp oly kevéssé fejezhetjük ki elismerésünket a budapesti zsidó hitközséggel és a bécsi Alliance-szal szemben, a számtalan pénz- és időbeli áldozatért és fáradságért, melyet a zsidó emigránsok érdekében hoztak; de úgy érezzük, hogy jogunkban áll azon tényt konstatálni, hogy valamennyi román zsidó egyetért azon meggyőződésben, hogy Ausztriában és Magyarországon hűséges hittestvérek vannak.

Mi fog most történni? Minek kell most történnie?

A mi nyáron abban maradt, most folytatják. Múlt nyáron a kivándorlásnak hajótörést kellett szenvednie, mert fejtellenül és céltalanul fogtak hozzá, most azon ponton állanak, hogy helyes útra tereljék és alapos a kilátás, hogy a várt gyümölcsök idejében meg fognak érni. A dolog érdekében tartózkodunk minden további fejtegetéstől.

A sebek gyógyítása céljából különböző eszközöket alkalmaztak, melyek azon reményre jogosítanak fel, hogy az állapotok gyors javulását fogják eredményezni, A párisi Alliance igen jelentékeny összegeket utalvá-

nyozott ki a román inségesek segélyezésére, külön képviselőt küldött ide, a ki az országot minden irányban átutazza, hogy mindenütt segítsen, a hol segítségre szorútlak. S nincs város, nincs falu, vagy tanya, hol Astruc úr — ez a neve a párisi Alliance fentemlített képviselőjének — ne akadna számtalan hitsorsosra, ki tőle várja a legnagyobb nyomorból való váltását. Nagyobb városokban népkonyhákat létesítettek, a bukaresti és jassy-i községek ezen célra havonta kétezer frankot kapnak. Hogy a rendelkezésre álló összegek elegendők lesznek-e a szükség enyhítésére, jelenleg még meg nem mondható, mivel nemcsak egyes személyek vagy családok szorúlnak segítségre, hanem valamennyi tan- és jótékony intézetünk, melyeket kedvező időben úgy a hogy önkéntes járulékok és adakozások tartottak fenn — oly bevételi források, melyekre a még mindég fennálló kimondhatatlanul kedvezőtlen gazdasági viszonyok miatt alig lehet számítani.

A Carp-miniszterium iránt érzett őszinte rokonszen-
vünk ellenére sem állíthatjuk, hogy a zsidók állapotá-
nak javítására eddig jelentékeny dolgot művelt volna,
de annyit el kell ismernünk, hogy az előbbi, zsidó kö-
rökön kívül és belül eső izgatások helyébe nyugalom
lépett. Bár ezt is hálásan kell elismernünk, mert sem a
visszatért emigránsoktól nem várhatjuk, hogy sorsukba
oly esendesen bele nyugodjanak, sem pedig az antise-
mitáktól, kik azelőtt oly büszkén fölemelt fővel jártak,
hogy mérsékeljék magukat, mégis azt hisszük és remél-
jük, hogy Carp miniszter maga sem nyugszik még tel-
jesen bele a dolgok ez állásába. És tényleg azt halljuk,
hogy el van tökéelve arra, hogy a romániai zsidó közsé-

gek rendezését kezébe veszi. Csakhogy az erre vonatkozó törvényt az 1901—1902-iki pénzügyi év állambudgetjének megszavazása előtt, tehát január, vagy február hó előtt, nem vehetik fel a törvényhozó kamarák napi-rendjére.

Ha a tervezett törvények alapján szervezhetjük hitközségeinket, akkor azon helyzetben leszünk, hogy mi is hozzájárulhatunk a kedélyek megnyugtatóhoz és a nyomor enyhítéséhez. Egyelőre az ipar és kereskedelem pangása következtében ehhez minden eszköz híján vagyunk és csak arra kell szorítkoznunk, hogy a kívülről nyert utasításokat lelkiismeretesen keresztül vigyük. A községek törvényes szervezésének az említett előnyökön kívül az a haszna is lesz, hogy a román zsidóság kívánságait és panaszait ezentúl testületileg adhatja az országkormány tudomására. Ma egyetlen egy zsidó fél vagy egyesület sincs feljogosítva arra, hogy akár csak egy község, annál kevésbé az ország összzsidósága nevében valamely kérelmet, vagy panaszt a kormány vagy a király elé terjesszen. És bár eddig egynémely zsidó a társadalomban elfoglalt előkelő állásánál fogva hitsorsosai érdekében a minisztereknél közbenjárhatott vagy mi több I. Carol királynál kihallgatásra bocsáttatott, a ki melleleg megjegyvezve, zsidó küldöttségeket mindig a legnagyobb jóakarattal fogadott és az előadott panaszokat az alkotmány vonta korlátokon belül mindig orvosolta, közbenjárásuknak még sem lehetett sohasem az az eredménye melyet egy vagy valamennyi község választott képviselote elért volna.

De a román zsidók csak akkor fognak hitsorsosaik jogaikért bátran és eredményesen síkra szállani, ha

majd nem tekintik őket többé idegeneknek és nem bának velük többé mint ilyenekkel. Mely zsidó községi képviselőnek van elég bátorsága ahhoz, hogy hitsorsosainak nevében panaszt emeljen egy rendszabály ellen, mely a központi kormánytól, vagy a helyi hatóságtól származik, ha tudja, hogy van egy törvény, melynek alapján őt minden megokolás nélkül rövidesen a határra tolonczolják? Nem lesz-e ezen hirhedt törvény a leghatásosabb eszköz arra nézve, hogy a zsidó választókat megfélemlítse és arra kényszerítse, hogy csak oly egyéneket válasszanak képviselőkül, a kik a kormány vagy helyi hatóság tetszését birják?

Azon előnyök, melyeket a zsidó községek szervezésétől várnak, nagyon kérdésesek lesznek, míg a Romániában született és idegen védelem alatt nem álló zsidókat törvényesen nem tekintik belföldieknek. Carp miniszterelnök nemcsak a román zsidók, hanem a zsidóság körül is nagy érdemeket szerezne, ha a kamarát és szenátust egy oly törvény elhatározására birhatná — és ez nem ütköznék nagy nehézségekbe, mivel nem tételezi fel az alkotmány megmásítását — a mely kimondja, hogy Romániának minden lakosa, ki az országban született vagy egy-két nemzedék óta az országban tartózkodik és idegen védelem alatt nem áll, belföldinek tekintendő és mint ilyen polgári jogokat élvez. Bármily szerény is ezen követelés, a román zsidók ily törvény nyel szívesen beérnék, minthogy maguk is belátják, hogy az alkotmánynak az ő előnyükre és oly értelemben történő módosítása, hogy egy csapásra valamennyi politikai jogot elnyerjenek, a mai viszonyok között, midőn az antisemitizmus még Franciaországban is oly té-

nyező, mely a kormánynak nem csekély nehézségeket okoz, még oly egyénnek is, mint a milyen Carp, nehezen, vagy valószínűleg sehogysem sikerülne.

Talán most van arra a legalkalmasabb pillanat, hogy oly törvényt kezdeményezzenek, mint a milyent vázolunk, s azt hisszük, ha Európa különböző központjaiban élő befolyásos hittestvéreink érdeklődnének az ügy iránt, létrejötté Carp és kollegái részéről a miniszteriumban nem ütköznék elvi ellentmondásokba. Ily törvény a román zsidók helyzetén nemcsak ideiglenesen, hanem tartósan javítana. És talán ez a leghőbb kívánsága a föld kerekéségén élő minden hittestvéreinknek.

Bukarest.

Dr. Beck Mór.

RÉGI NAPLÓBÓL.

(Felolvasásra került az IMIT. 1900 nov. 6-iki felolvasó estéjén.)

Ott hagytam el, hogy a lánczra fűzött regruták közül a nyitrai főtéren hemzsegő zsidóság atyámat lekapta a szekérről; s mert vele szoros kapcsolatban volt az a tót legény, hát megmentették ezt is.

A vézna fiú ezután gyalogszerrel újból neki vágott az ismeretlennek. Idegenből idegenbe bolygott s néhány napi vándorlás után kikötött Liptó-Szt-Miklósban. Egy szegény zsidóhoz tért be. Kihez is máshoz fordulhatott volna a «szökevény», hogy rejtegesse őt magánál, mig nyoma vész?

Ugy ám — de ennek ára volt.

Reb Ájren előkelő mesterséget folytatott, már szinte művészetet: kormos üveglapra szent képeket karczolt s

ezeket aranyfüsttel futtatá körül. Inkább ördög- és bozorkaszámba mentek azok a szent urak és asszonyságok, akiket a kereszténység nagyobb dicsőségére hurczolt vásárookra az ő gazdája, mig atyám ott ült a «helele», (a padka mögötti kuczkóban) s vergődő lélekkel bár — hiszen tilalmas, már-már istentagadó dologba ártotta őt bele reb Ájren — de a betevő falatért buzgón terjesztette a katolikus hitet ő is. Különben olyan csunya-nak pingálta szt. Mikulást, a város védőjét, hogy ezt az Örökkévaló neki bizonyára megbocsátotta. A művészet és türelmetlenség fejlettebb voltánál fogva, manapság vallásháborítás miatt fogták volna pörbe.

A vásárközi hetekben hárman is foglalkoztak a szent képirással: reb Ájren, a felesége és atyám, aki el nem birt telni a gazdája ügyességének bámulásával. Gyorsaságát annál inkább csudálta, mert a görcs folyton rángatta, hol a kezét, hol a fejét. Amázzal kaszált, ezt meg hátra-hátra kapta. Atyám méltán is tünődött rajta, hogy a sok szent közül egyszer sem ejtette sorát szt. Vitusnak, akiről ez a nyavalya neveztetik.

Reb Ájrennek felesége mindenképen rosszul festett. De legrosszabbul akkor, midőn jövőt festett atyám elé, szerinte fényeset, ha itt marad és tökéletesíti magát ebben a művészetben. Atyám elmenekült a marasztalás elől; s tán azért is, mert József volt, ott hagyta a köpönyegét. Persze csak zálogban. Mert, úgymond a felháborodott asszony, az ő (apám) himpellér munkája még a vizet sem érdemli meg. Pedig, mint meggyőződött felőle, az ő szent képeit keresztvizzel avatta fel a prépost úr, ez pedig több a rendes ivóviznél.

Az a keresztvíz! Nappal mindig az üldözte, éjszakáit

ez rontotta. Az a keresztvíz, mely ott égett az ő boldogtalan nénjének szöke fején. És vetett magára, hogy a szent képek föstésével tán mégis magára zudította az Isten haragját, bárha csunyának rajzolta is a szenteket. Néha, elpihenő perczeiben, megfejtkezett arról a nagy családi szerencsétlenségről. Egy-egy lézengő bócher azonban, aki tán az ő nyomán kelt át a Kárpátokon, újból felpiszkálta szívének nehéz sebét. Nem is tett egyebet, mint hogy kérlelte őket: hallgassanak. Kérlelte keserves szükölködések és önmegfosztások árán s többnyire hasztalan. Mihelyest nem futotta az engesztelő áldozat, ki volt szolgáltatva a gyűlöletnek, melyet növelt az irigység is, hogy *chábert* vivott ki magának rabi Wolf Jorkovitztól a bonyhádi jesibán.

Gazdája itt is művészfajta ember, de már inkább író művész. Reb Nótél okleveleket írt kacskaringós betűkben és szabatosan vésett pecsétnyomókat. Csak hogy külön meghízás nélkül: lévén az oklevél is, a pecsétnyomó is hamisítvány. Ezzel aztán, mint a trencsényi reb Gárse, nyakába kerítette a világot, kérvén filléreket a zsinagóga fölépítésére, amely hol Gajbon, hol Bonyhádon, hol Szt-Miklóson égett le és mindig tövig. Ha még ma is, a rendőrség szolgálatába szegődött villamos drót s a nagy nyilvánosság korában, nem ritka az ilyen csalárdság: milyen vigan járta az akkor!

Hogy atyám rátért a reb Nótél gázságára, házától el se köszönt s ment Lehotára, amin reb Nótél meghökent s védelemről gondoskodott. Megtudta persze ő is, hogy atyám testvérénje kitért s volt gondja rá, hogy a «gesmadte pollákot» sehol földél alá be ne fogadják. Ez átok sulya üldözi mindig és mindenütt. Még sincs

eszében, hogy beáruja azt a gazembert, pedig egy árva garas nélkül rója a köves, poros országutat. Fáradtan s éhesen dől egy útszéli tölgyfa alá. Tavasz van, a kék égen báránnyfelhők usznak a délvidék felé, nádi sipon furulyáz a tót pásztor fiú, vele a pacsirta versenyt énekel, a rét virágozik, föléje zöld sátor borul s előtte valami fehér papiroskával játszik egy takaros mezei egérke. Hogy feléje lép a vándor, az egérke elsurran s martalékát ott hagyja. Az ifjú lehajol. Ki tudja? — hát ha szerelmes levélke. Az ilyen korban nincs az a sűrű borulat, melyen diadalmasan át ne nyilalna a fiatal lélek boldog derüje. Mikor süt a nap, foszlik a bánat s a sziv rejtekéből előrajzanak az ifjúság álmái, elmosódik a sötét mult s felragyog egy szebb jövő remény-sége. Így gondolhatott arra, hogy az a papiros mi egyéb is lehetne? Lehajol, utána nyul... szerelmes Isten!... egy öt forintos bankó! Forgatja, pörgeti... hát ha valami «kisséf», boszorkányos áttatás. Nem a! Szép új bankó, öt pöngös, vagyis: tizenkét s fél forint váltópénzben. Egy kis vagyon akkor, apámnak való-ságos kincs.

Első érzése a babonás elfogódás, első gondolata a sajnálat volt: hátha valami szegény eselédnek a sanyaru bére, melyért egy egész nehéz esztendőn át megszolgált?

Amig így tünődve nézi a bankjegyet s már hajlandó arra, hogy tán mégis csak a jó Isten ajándékának tekint-heti, mint kegyességének s hűségének jutalmát, mellyel érdemetlen nyomorától megváltja... midőn egyszerre fölharsan mögötte egy durva hang:

— Loptad, gazember! Adod ide rögtön a pénzemet?
A reb Nótél volt. Fején báránnybőr-kucsma, hatalmas

törzsén kék frakk, lábán rengeteg bagarja-csizma. Ezt a fura öltözéket azért szedte magára, hogy imponáljon. Kétágú, vékony rötszakállát mozgatta a düh. Becsukatlak, te *dezentor!* folytatá.

És a szegény fiú nagyon természetesen az ilyen fenyegetésre előadta annak az erőszakos, gonosz embernek a bankjegyet.

Meghasonolva a világgal, gerjedező gyűlölettel szívében, folytatja útját Gajb felé. A falu alatt az árok partján egy kis leányka ül. Fiatal testét csak úgy rengeti a zokogás. Megérti tőle, hogy azért sir, mert elvesztette a pénzét, az egész bérét. A keszkenője sarkába kötötte, a csomó valami módon kioldódzott s most oda, oda az ő esztendei bére! A mostohája pedig el sem fogja hinni, jól elveri s kilöki a házból.

Ime, hogy bevált az ifjú föltevése! Csakugyan: egy szegény szolgálonak az összes vagyona volt az a bankó. Lelkében harcz kél: meg-é mondja neki, hogy tud a pénze felől? Hogy az egy egérke körmöcskéi közül egy ordas farkasnak a karmai közé került? De mivel nem remélhette, hogy azt a rossz embert lebírja: inkább elhallgatta a szőke Dorka előtt, mit lelt a fűben ott a lehotai mesgyén.

*

Liptó-Szt-Miklóson az idétt a híres rabbi Lózer tanított. Nyolczvan hallgatója közé atyám nyolczvanegyedikül szegődne, de a báchurok kimarják. A jólelkű rabbi ugyanis elég kegyetlen volt, a rövid vizsgálás után, melyet az ifju jövevénnel megejtett, kijelenteni: hogy ekkorka legénytől annyi tudományt nem várt. Magához inti s így szól hozzá: «Kleincsiker, a *sír*

után jöjj el hozzám!» És *cháberr*al tünteti ki s beajálja *sír*-mondónak Trencsénbe, ahol akkoron rabbi nem volt még. De ő tanulni, csak tanulni vágyik. Eszébe jut a talmudnak egy passusa: «Ha tudományt akarsz szerezni, kenyeret egyél sóval s hálj a földön!» A körülmények megsegítették benne, hogy szószerint követette ezt az aszkéta intést. Száraz kenyér a pecsenyéje s derékálja a nyirkos agyag-padló. Csakhogy a száraz kenyér keménységét a lámpás olajával engeszteli meg. Tizenötödmagával van egy szobában: reb Manesz, a felesége, a nyolcz gyermek s négy báchur. Éjjel a nyolcz gyermek közül kettő mindig bög s egy harmadik nyugós; nappal az ő lakótársainak szóhadarása s éneklése, a megterhelt édes anya szitkozódásai és a három fiu s öt lánynak rikoltásai éktelen zavarban szűrődnek egymásba. A szegénység nagy, a piszok leirhatatlan. A szoba levegője sűrű és büzhödt s benne az asztal nem csupán ebédlésre szolgál. A hét egyiptomi csapásból vagy ötben van része. S mind ez a borzalom és utálat nem akasztja meg őt a munkában s tudománya egyre gyarapodik. Ekkora erély és szívósság lefegyverzi az ő irigy társait, akiknek innen túl a *correpetitora*, az ő nyelvükön: *chazer-bóchere*. A *chillúkot* adja elejökbe, melyet a *sittéből* szedett a *risónim* és *achrónim*, az ujak és régiek gazdag mezejéről.

Atyám hitele egyre öregbedik a rabbi és növendékei előtt és boldogan tapasztalja, hogy az ő szükölködő szülei részére meg is takaríthatott közben egy szerényke summát. Reményei újból kelnek, csüggeteg lelke ismét bontogatja megsugorodott szárnyait. Mármár — és ebben nagyon hasonlít az ő fiához — a századik csaló-

dás után százegyedszer tekint vérmesen a jövőbe . . . midőn hirtelen leszalad az égről az ő csillaga; kérlelhetetlen végzete itt is üldözi. Mert egyszerre csak jelentkezik rabi Lózernél egy visniczei tanuló legény, aki az ifju correpetitort legott felismeri és tudja is a családja esetét. Atyám, mint a nyomozott rabló, még az éjjel megszökik onnan, ott hagyva csirájában egy biztató jövőt.

Igy ér el Turócz-vármegyének székvárosába, Szent-Mártonba. Egy-egy perczre föl is villan benne annak a gondolata, hogy az ő meghajszolt életében tán nagyobb segítségére volnának azok az idegen szentek, akiket nem is oly rég megrajzolt, tán jobban megvédelmezné őt szt. Miklós, szt. Márton is, mint azok, akik vele egy hiten, egy véren vannak. De a keserűség s a kétség elillan az ő lelkéből, midőn szüleire gondol, különösen midőn édes anyja jut eszébe.

A zsidó-utczán, melynek halottja van, nagy a felháborodás. Hogy ne? — mikor a községnek a *mesztől*, holttesttől iszonyodó egyik tagja nem akar engedni az anciennitásban előtte járó *mlácse* parancsának, hogy sor szerint már most őt illeti a halottmosás tisztje. De a megrémült szabó szalad ki a gyászos házból, mert nem akar, nem képes «*metáher*» lenni. Két kegyes férfit utána veti magát, szerencsésen le is torkolják a reszkető embert s végre is hajtják rajta a kiszabott büntetést: őt fektették a fekete deszkára és fődtek be a szennyes fekete posztóval, mellyel már annyi halottat borítottak le. Éjfélkor pedig ki köllött mennie annak a sirjára, akinek a hálotti mosását visszautasította. Azaz csak kellett volna. Mert odáig, azt lehet mondani: szerencsésen — meghalt maga a szabó is.

Hatóság, közönség nem törődött akkor az ilyesmivel s legfőlebb néhány gondolkodó elme tűnődött el az ilyen furaságon. Itt apám a következőt jegyzi meg: «Tán az ilyen vakbuzgó őrzöngések okozzák, hogy régebben keresztyén gyermek saktolásával is vádolták itt-ott a zsidóságot még e század elején». Nem gyanítá, hogy a XX-ik század elején dúsabb hajtásokat ereszt ez a véres mese és több a hívője, mint valaha.

És midőn ő, az ismeretlen, idegen ifju méltó felháborodással inti a község véneit, hogy azt, amit ők cselekedtek, nem parancsolja a vallás, de sőt vétettek vele Istennek rendelései ellen: rátörtek a *posera* s elüzték.

Már havas esők jártak a felvidéken, pedig még csak október derekán voltak.

Egy bús este megáll szemben Trencsénnel a Vág hidja előtt. Átkelni rajta 2 kr. Ez sok pénz. «No le-gényke», szólítja meg egy kaputos ember, «ha pórázon huzod magad után ezt az akaratos borjút, megfizetem éretted a vámot.» A borjút átsegítette apám, de a borju is apámat. A tulsó partról egy kóser vendéglő cím-táblája vendégszeretőn hívogatta magába. Oda tért be melegedni, enni és pihenni. Az asztalnak megvilágított végében egy pupos fiu egy pupos lánykával kártyázott. Vézna, halovány gyermekei a korcsmárosnak. Merő irigység, kapzsiság mind a kettő. Ölbül, honnan szedett segítő kártya-lappal akarja mindegyikök a maga részére hajlítani a szerencsét, amit francziául ugy neveznek ma, hogy: «*corriger la fortune*». A gyanakodó testvérek észreveszik a figyelő ifjut, kit majd elkeserít, majd derűltségre hangol ez a hamis játék, és — ellenére a példaszónak — *inter duos litigantes*, ő, a harmadik a

vesztes. Az apai karhatalom közbemarkolásával csaknem sikerül a két testvérnek, az esős hideg éjszakába kikergetni a fáradt földönfutót, ha védelmére nem kél két emberséges tót hajcsár, akik már este óta ott borovicskáztak a kecskelábu asztal mellett és nótáztak. Magukhoz intik, ételt, italt rendelnek a számára s éjszakára oda engedik maguk mellé a közös pokrócz-takaró alá. Pestet emlegették egymás között, hogy az milyen ragyogó város. Aki igazán boldogulni akar, ott megleli a szerencsét. A messze nagyváros képe beleszövődik álmaiba. Tündöklő csudákat lát s reggelre kelve, hullámzó érzései egy nagy és erős elhatározássá szilárdulnak benne: indul Pestre! Irván emlékrajjait harmincz évvel később, eszébe jut Dobsa Lajosnak egy mondása: «Ha Trencsén város, akkor Szeged egy ország». Hát még Pest!

Az idő enyhébbre vált s egy sugaras őszi nap melege bátorsággal s bizakodással tölti el szívét. Ott bandukol a szikkadó gyalog-ösvényen az országút mellett. Csen-gő-bongó szerszámmal pompás négyes fogat zúg el mellette. Amolyan uri cséza, melyen elől van a gazda ülése. Onnan is hajtja tüzes táltosait egy Illésházy gróf, a hatalmas nemzetségnek utolsó sarjadéka. Mellette egy bájos francia nő, mint később megtudá: de Migny kisasszony, a nagy úr kedvese, akit valamely párisi színháztól hódított el pisztollyal és pénzzel. A hátsó cseléd-ülésen a czifra magyar kocsis, kezében a gróf ezüstgombu sétabotjával. A szép hölgy oda hajlik az ő lovagjához. Egy füttyentésre megáll a négy ló, mint parancs-szóra a rohanó ezred. Atyámnak eszébe jut Schillernek «Die Schlacht» című költeményéből

ez a szemléltető sor: «Halt! Und Regimenter fesselt das starre Commando». A gróf hátra szól a kocsisnak, ez meg az ifjú vándornak lekiáltja: ha fáradt, kapaszkodjon melléje. Atyám tétovázva áll meg. A türelmetlen gróf harsány szavára, de még sokkal inkább a szőke kisasszony jóságos mosolyára nekibátorodik, felszökken a csézára s a kocsis mellett meglapulva, átrepül a Vág völgyén egész Ujhelyig. Ha pesti útjának első állomására ilyen kedvező jelek alatt jutott el: milyen lesz még a többi!

1825-ben volt. I. Ferencz, harmincz évi szünet után, összehívja a rendeket. Olaszországban fölkelés van és Oroszország a kaukazusi hegyek hősi népei ellen indítja meg hadait. Lengyelországon végig rezdül a szabadságharcz izgató gondolata. A pozsonyi országgyűlések ki-kifakad az áltatott nemzet haragja. A császár az 1815-iki békekötés után sem váltotta be ígérését. Minden zugolyban kém leselkedett, a censorok irtották a szabad szót s szolgálai lélekkel még a békés aratásba is véres boszuállást példáztak bele. Maga az uralkodó pedig a több országban megindult mozgalom jelei fölött e szókra fakad: «Totus mundus vult habere novam constitutionem. Proh stultitia!» Közben bajor Ottót ültetik az uj bár, de máris rozoga görög trónusba. Mig testvére, Lajos az athéni stylust ojtaná belé fővárosának épületeibe: Ottó király Münchent csinál magának Athénben. Mindezeket a dolgokat egy Blauhorn nevű urnál olvassa egy «Freimüthige Beobachter» czimű porosz-sziléziai lapnak elszórt hiányos számaiból s hozzá fűzi megjegyzéseit, melyek közül csak az utóbbit, mint jellemzőt, szakítom ki. A többieken, bár talá-

lók azok is, átnyargaltak az idők. Többnyire a Schiller «Tell Vilmosán» nekivérmesedett jövődömondások, melyeket részben igazoltak is az események, és himnuszok a szabadságra, melyeknek egyike a zsidóság egyenjogosításáról ábrándozik.

Itt veszi hírét annak is, hogy a podoljei birót s két tanácsosát Götz nyitrai alispán deresre húzatta, amért idegeneket fogatott el katonának. «Ti knéz!» — így ordított rá a bíróra — «ti si velki hunczut!»

Mellözöm ez emlékrajkok hosszás kitéréseit a *hilchósz-trefósz*, a *sóchet* s *bódek*, a metszés és vizsgálat kérdéseire, melyekben sokkal humánusabbnak állítja a saktolást a taglózásnál, bizonyításaiban már a physiologiára hivatkozván.

Hogy pesti utjára s tartózkodására költséget szerezzen, Blauhorn fiait tanítja. Ott szerzett barátai közül megemlíti Sándor Klezmert s Jékele Czimblert, két muzsikus legényt, akik zenélve jártak végig az országon negyedmagukkal. Atyám elragadtatással emlékezik meg az ő művészetükről s különösen a Jékele Czimbler zeneszerzői tehetségéről, aki hol hevenyészve, hol hangjegyekbe rögzítve, csak úgy ontotta a lakodalmi indulókat s az érzelmes dalokat, melyeket német költeményekre irt, keringővel, mazurkával vegyítve e szerzeményeket. Sőt tellettek ő tőle még amolyan hallgató magyar nóták is, melyeket lelkesítőn, a könyfakasztásig melegen adtak elő megyei restaurációk, főispáni installációk s nagyúri névnapok, mennyegzők alkalmával. Ezeket a darabokat a hegedűfogható felvidéki cigányság el is tanulta tőlük s tovább terjesztette. Egy cikksorozatomban, melyet néhány év előtt a bécsi

«Neue Freie Presse» közlött, Káldy Gyula tanulmányának s ez emlékrajkok alapján rámutatok arra az érdekes adatra, hogy még ez évszázad elején is a Kárpátokon átkelt zsidó klezmer volt a magyar cigány tanító-mestere. Hiszen Csokonai korában a kaposvári bálokon még «Izsáknak zengett a száraz fája», mint ezt az ő «Dorottya» című vig eposzában meg is olvashatni.

Hogyatyám valamelyest fölpénzelte magát, vágya gerjed az akkoron messze földön leghíresebb zsidó tudós-nak, a nikolsburgi rabbi, Benedikt Markusz tanításaira. A pesti álomkép szétrebben s lelkében erőre vergődik az a szinte mámorító gondolat, hogy e nagy, e nemes és szent férfinak oklevél-erejü bizonyítványával zsebében, valamely nevesebb községnek lehetne rabbijává. Mely dicsőség magának! Mely boldogság az ő szüleinek, akik bús elhanyaglásukban tőle várják a megváltást és feligazodást.

És indul a távol Nikolsburg felé.

Eisgrubon halad át. Eltikkadva a melegtől, kimerülve erőben, éhesen és szomjasan, a Liechtenstein herceg szőleihez ér. Egy terebélyes hársnak lombsátora hűsülésre és pihenésre, a duzzadó fürtök száraz torkának locsolására és követelő étvágyának kielégítésére csábítják. Kissé vivódik még, midőn eszébe jut, hogy hiszen Mózes szerint a más szőlejből enni igenis, de vinni nem szabad. Nem is vitt, de evett. Evett, pihent s a jóságos fa ernyője alatt elmerengve, nézte az északkelet felé vitorlázó felhőket, küldve velök üzenetet. Az egyikben föl is ösmer egy tisztos őszt s azt véli, hogy feléje repül az ő szeretett atyjának. Repült is . . . legalább sem keze, sem lába nem érte a földet, mert ott

kalimpált a vékony dongájú legény egy rengeteg nagy maroknak a kemény szoritása alatt a levegőben. A hatalmas termetű csósz volt, aki álmaiból, igazában csak álmából rántotta fel őt épp a derekánál fogva s ráförmedt:

— Hogy mertél szőlőt lopni ?

Felelé az ifjú :

— Előbb állítson talpra, aztán felelek.

Tetszett az óriásnak a legényke válasza. Mikor ez ismét földet érzett a lábai alatt, így szólt :

— A vándort pedig el ne tiltsad a szőlődbül való töltözéstől ! — mondja a szentírás.

Beérte-é a csósz ezzel a fölvilágosítással, nem tudja, mert ebben a pillanatban a harsány beszédre oda ért egy szőke, piros arcú, mosolygós hajadonka, a csósz leánya, aki megkérlelte az ő haragos apját. Annyira megengesztelődött, hogy a házban még éjjeli szállásra is marasztalták. Az öreg már rég aludt, míg a fiatalok az eresz alatt csöndesen beszélgettek. Az ifjú verseket mondott, majd mélabús dalokat énekelt, a leányka meg boldog-bánatosan hallgatta. Midőn a kedves tanyától elköszönt a vándor, Katinka elkísérte egy darabon s midőn elváltak, sírva borult a nyakába.

Rábbi Markuszt meglepte apám tudása s a százat felülhaladó hallgatónak ő is mint csodafiút mutatta be. De koránál gyerekebbnek látszott jóval s ez volt az oka, hogy négy-öt éven innen szó sem lehetett az ő rabbiságáról.

Megfogyva reményeiben, szakítani akar múltjával. Időközben fölszedett magszemei egy új felismerésnek diadalmasan hajtának ki lelkéből. S ha orvossá lenne?

A zsidóságnak mennyi dicsőséget szerzett már a gyógyítás tudománya! A kebeléből származott mély elméjű természetbuvárokat császárok és királyok mellé is hívták. S felragyogott előtte a nagy Rambam alakja.

Gyors elhatározással Nagy-Szombat felé tart, s csak útközben tudja meg, hogy az egyetemet onnan már hét évvel előbb helyezték át Budára. Budára, tehát Pestre! Az elmosódott vágy ismét erősebb vonalakba szökken s meg is szinesedik. S mégsem bírja elképzelni, hogy ő már most örökre forduljon el az eddigi pályától, melyen annyiszor kimarjult, de egyszer sem botlott meg az ő lába s az ő szive; elvázott annyi reménysége, de soha meg nem rendült Istenbe vetett erős bizakodása. Mint egy hindu példázatban olvasá, ő sem azon panaszkodik, amin az ifju: mért hogy a vadrózsa-bokor virágjai közt annyi a tövis, hanem hálát ad a Gondviselésnek, amiért a tövis között is rózsá terem. Valamint hogy a hála s a szeretet alap-hangjain zendül fel az ő lelke harmoniája élete végső perczéig.

*

A nagyszombati zsidó-közön hemzseg a sok hivatalkereső ember: öreg és ifju vegyest. Valóságos tanító-és sakter-börze. A metszők övében a fegyver, a tokba rejtett éles *challef*. Elszórva egy-egy helyszerző, meg annyi kegyetlen rabtartó, akihez majd hozzácsapódik a keresők árja; majd, megértve a sanyaru föltételeket, ismét lepörög róla. Közben hadonásznak, énekelnek és vitatkoznak. Néhánya a *pilpul*, a *psettl* körmönfont szövédékeiben csodálatraméltó éleselméjűséget fejt ki. Egy diószemű, hirtelenbarna fiú a zsinagóga bejárója

előtt egy kőlépcsőre áll s a *midrásból* kiszemelvén egy *jalkutot*, azt magyarázza. Igazi concert-darab volt, mondja apám.

A zsinagóga födelén mászkálva, két cserepes legény tatarozza éppen a tetőnek kicsorbult gerinczét. Ők is hallgatják s nyilván, hogy tetszésöknek adjanak méltó kifejezést, apró cserép-darabokkal hajigálják meg a szónokot. A kritikának ezt a nemét ismerjük régtől fogva s talán nem változott meg ma sem.

Egy csapat kis pap ment arra nem messze, látója a jelenetnek. A senior mosolygott, néhány nagyon fiatal növendék nehezen bírta elfojtani derülségét s csak a menet közepén csóváltatta a fejét egy szelid arcú, szőke fiú, aki feddőleg nézett föl a cserepes legényekre s szólt is valamit a társának, de oly nyelven, melyet atyám nem értett. Mert hát diákul volt. A kis bócher vágyva tekintett felé. Megilletődött a lány szaván, megbüvölte annak az ismeretlen nyelvnek szép zengése, s messziről követte a keresztény ifjakat, akik egy nagy, rideg épületnek oszlopos kapuján vonultak be. A kis bócher megállott s az ut közepéről követte őket szemmel, amint egyenkint eltűnedeztek egy nagy folyosónak homályában. Állt és nézett, maga sem tudta, miért; csak azt érezte, hogy elfogja valami megmagyarázhatatlan ígézet.

Még ott tűnődött, midőn vállát lágyan érinti egy kéz. Nyájas tekintetű, fehér hajú pap áll előtte s kérdezi:

— Talán keres valakit?

— Nem én senkit. Csak nézek.

— Utas vagy? Térj be hozzánk. Lábad sebes? Megmossuk és áldozunk.

A bócher szíve megdobbant.

— Olyat eszel nálunk, amit szabad, folytatá az öreg férfiú. Tejet, gyümölcsöt és kenyeret; és adunk alád derékaljat, hogy megpihenhess. Jövel ifjú s légy áldott!

Atyám szeme könnybe lábadt e patriarkális, szinte bibliai beszédre, mely mint valami megváltó szózat hangzott feléje. Mind a zsidók közül, akik azóta, hogy a fiú a szülői háztól elszármazva bolygó zsidóvá lett, üldözték s keserítették; mind azok közül, akiktől támasztékot várt, csak a rabbik voltak hozzája jók. Mintha mind az a szeretet, amit a küzködés, a nyomor és inség kiszorított az ő hitfeleseinek szívéből, csak a papjai szívében talált volna meleg fészket.

S pap ez is, de nem az ő papja. Papja annak a rettenetes vallásnak, melybe az ő boldogtalan nénje szédült bele s most kísérti őt is. És mentül inkább szökött volna az oszlopos kapu elől, annál közelebb jutott hozzá, míg egyszer csak azon vette észre magát, hogy becsapódik mögötte és előtte, s a homályos folyosón rengeteg magasságba emelkedik föl a *tőle*, a feszület, rajta Krisztus alakjával. A feszület alatt pislákoló mécses az ő imbolygó fényével hol a közelébe hajtja, hol meg a végtelenbe növeli a fehér alak arányait, melynek megmarczangolt halántékairól, hegyes vas szálakkal oda-szögezett kezéből, lábából serken a vér. Menekülne, de nem bír... megfogta a testvérjének átka, sujtja a boszuló angyal keze azért is, amiért szent képeket rajzolt.

Fehérre meszelt kis szobácskának fehér ágyán ébred föl. Jobbról a nyájas öreg, balról a szelíd arcú, szőke ifjú pap ülnek mellette s hűtik lázban égő arczát, enyhítik savanyás itallal és megsimogatják arczát. A fiú

felszökken, jótevőit durván löki el magától. Zokogva tör ki belőle a rémület és fájdalom s kezeit tördelve kéri őket, bocsássák, bocsássák el innen! A zsinagógába! Csak oda, hogy fejét megövezze a *tefillinnel*, kárjára fűzze a szent szíjjakat s hogy megvezekeljen. Szabadon eresztik, de megértetik vele, hogy a nappalnak s éjjelnek bármely órájában nyitva lesz előtte nem csupán az a kapu, de az ő szívének is, csak térjen be. A zsinagóga egy sötét zugolyában, az önvádolásnak gyötrései között, homlokát a hideg, nyirkos falnak támasztva, ássa körmeit kebelébe, hogy megkérlelje az ő megsértett Istenét. Megsértett, de meg *nem* tagadott Istenét.

De a kisértés nem tágit mellőle. Meg van babonázva. Vergődő lelkét megfogta a varázslat.

És este visszasompolyog ama régies épület felé. S hogy közelébe ér, mintha valami titkos rugóra lépett volna: a ezímeres kapu zajtalan nyílik meg előtte. Nem ő ment már, de sodorta magával a rejtelmes bűvölet, melynek lenyügző hatásáról nem bir számot adni magának. Persze később, hogy felocsudott, világosodik meg előtte, hogy az enyhe, megnyugtató beszéd, a finom és nyájas mód, a gyöngéd bánás fegyverezte le őt.

Lefegyverezte, de meg nem hódította. Kinálták neki az egyedül idvezítő vallás dús örömeit a földön s az égben, de a fiú állhatatos maradt. Csak egyet kért: tanítsák meg diákul és adjanak neki könyveket s magyarázzák meg neki, a museumban mik azok a különös szerszámok s mi az a nagy teke, mely csodás jelekkel, kígyózó vonalakkal és irásokkal van telehintve. Mohón nézte ezeket az idegen dolgokat, melyekből mintha valami új kijelentés lángja csapott volna feléje.

S míg délelőtt a nagy széferek lapjai közé rejtett Grammatica Latina leveleit bújja s délután cor-repetál a bachurokkal: estenden, kerülő úton a seminarium (vagy klastrom) kertjének hátsó kis ajtaján besurran s bő gyertyavilágnál szedi magába az új tudományt és oly sikerrel, amelyen az a szőke kispap, az ő szelíd tanítója nem győz bámulni.

Mint boldogtalan nénje a grófi kastélyba: az én apám a klastromba hozta el magával az ő vékonyka vacsoráját. A finom érzésű papok nem is kísértéskép, hanem vendégszeretetből tettek eléje fehér bélű, pirosra sült csibét s kívánatos süteményeket. De csak egyszer. Mert hiszen nem is az ő gyarlandó ösztövére testét akarták ők megejteni. S midőn a térítő kegyességnek finom, de erős gyűrűit már mindszűkebbre vonták lelke köré, hogy elfogják: a háladatlan legény egyszerre eltűnt s csak a Balaton mellől küld az ő jóltevő elleneinek há-lálkodó s mentegetődző levelet, még pedig szabatosan megszerkesztett latin epistolát.

★

Nem volt könnyű munka ez emlékraszok most elmondott egyes részeinek hol visszafutó, hol előreszökkenő szálaikat egy csomóba foglalnom, annál is inkább, mert egy-egy hiányát élete történetének, szórványosan elmondott hulladékokból kellett pótolnom. Ezenfölül, mint az utóbbi alkalommal már meg is jegyeztem, polemikus részek görgeteg kövei akasztják meg a kelle-mesen hömpölygő elbeszélés folyamatát. Medréről — rám nézve legalább — kiszorítják a lapokra terjedő héber nyelvű idézetek s boldog vagyok, midőn soknemű kirándulásaiból megtér s követhetem nemcsak azzal a

szeretettel, mely lelkemet az ő emlékéhez fűzi, de azzal a természetes érdeklődéssel is, melyet egy hányatott fiatal élet mozzanatai keltenek minden emberben.

S mentül messzibbre érek s mentül mélyebbre hatok ez emlékrajkok olvasásába: annál gazdagabb bőségben fakadnak föl előttem az események és állapotok, úgy, hogy nemcsak idő-, de térbeli aggodásaim is támadnak, hogyan győzzem őket. Az önök szíves türelme felbátorít ugyan, de ebből az elnézésből mégsem válthatok jogot arra, amit az én kegyeletes érzéseim megmagyaráznak ugyan, de ki nem mentenek.

S így, ha nem ütközik bele immáron megállapított felolvasásainknak sorrendjébe: a legközelebbi alkalomra halasztanám a régi naplónak folytatását, talán befejezését, oly részletek előadásával, melyek — a nélkül hogy mondván, meg akarnám vesztegetni hallgatóim jóakarátát — epikai bájuknál s drámai erejük-nél fogva fölötte érdemesek arra, hogy feledésbe ne merüljenek.

Budapest.

Agai Adolf.

ALFIERI «SAUL»-JÁBÓL.*

ÖTÖDIK FELVONÁS.

I. Jelenet.

Dávid és Mikol.

Mikol. Jer, hitvesem; jer; végét járja már
Az éjszaka... Nem hallod, táborunk
Miként zajong? Hajnalban ütközet lesz.

* Alfieri híres tragédiájának, melynek czímszerepében Salvini és Rossi az egész világon diadalt diadalra arattak, itt a katasztrófáját mutatom be, melyben a papság elleni harc-

Apának sátra mellett néma minden.
 Futásodat, nézd, a menny is segíti :
 A hold leszáll s végső sugárait
 Fekete felhő rejti el. Jerünk.
 Nem áll őrt senki. Menjünk ! Itt e lejtőn
 Leszállhatunk, s Isten kisérje útunk !

Dávid. Oh éltem párja, lelkem jobb fele,
 Míg Izrael hada csatára készül,
 Készülhet-e menekülésre Dávid ?
 Mi a halál, elvégre ? Maradok :
 Ám öljön meg Saul, ha úgy akarja ;
 Előbb azonban hadd ölöm meg én is
 Minél több ellenét.

Mikol. Ah, nem tudod :
 Apám elkezdte már vérben fürösztni
 Haragját. Mint dühének áldozatja
 Bukott el Akhimélech —

Dávid. Mit beszélsz ?
 A papok ellen fordította kardját ?
 Oh nyomorult Saul ! Mi lesz, ha —

Mikol. Mást is
 Fogsz hallani. Kiadta a parancsot
 Abnernek a király : az ütközetben
 Ha bárhol látnak, fordítsák vitézink
 Lándsáik *ellened*.

Dávid. S hű Jonathánom
 Ezt engedi ?

Mikol. Nagy Isten ! mit tehet ?
 Már ő is szenvedett apánk hevétől,
 S kétségbesetten ront a harezba : halni.
 Hát láthatod, immár itt nem maradhatsz ;

ban megtört fejedelem, immár lelki betegségtől nyomva, ön-
 maga vet véget életének. R. A.

Engedni kell és el kell menni messze,
 És várni, hogy megváltozik apánk,
 Vagy győz a kor rajt'... Oh ádáz apa,
 Boldogtalan lányod ki kényszerítéd,
 Hogy sóvárogja azt a gyásznapot...
 De mégse, nem, nem kívánom halálod :
 Élj boldogul ; élj, hogyha bírsz ; nekem
 Elég, ha mindig férjemmel leszek...
 Hát jőjj már ; jőjj...

Dávid. ... Itt hagyni ezt a harczot,

Beh fáj! Egy ösmeretlen szózatot
 Hallok szivemben : « Szörnyű lesz e nap,
 Mely fölkel, Izraelre s a királyra... »
 Lehetne csak!... de nem lehet maradnom!
 Szent férfiú ártatlan vére hullt itt,
 Tisztátlan tábor ez, fertőzve földje :
 Borzadva néz le rá az Isten is —
 Itt nem vegyülhet többé harczba Dávid.
 Engedni kell tehát, engedni annak,
 Mit félelmed sugall s gondos szerelmed.
 De te is engedj szerelmem szavának...
 Óh hagyj *magamba'* mennem...

Mikol. Mit? Magadba?

Im békapaszzkodom a köntösödbbe ;
 Tetőled nem szakít el semmi többé...

Dávid. Óh halld szavam : hogy birna gyöngé lábad
 Az én lábammal lépést tartani?
 Köves, bozótos, meredek az ösvény,
 A melyen gyors inakkal kell haladnom,
 Hogy mentve légyen éltem, mert kívánod.
 S elbírna ily szokatlan gyötrődelmet
 Erőtlen izmod? Vagy elhagyjalak
 A pusztán, egymagadban? Láthatod,
 Miattad gyorsan fölfednék nyomunkat,

S elhurczolnának téged vélem együtt
 Apádnak rettegett dühe elé . . .
 Nagy Isten ! gondolatja is remegtet . . .
 De ám tegyük fel, hogy elszökhetünk :
 Hát el szabad ragadnom tégedet
 Apádtul, a ki szomorú s beteg ?
 A háborúnak aggodalmi közt,
 Távol vagyon királyi hajlokától :
 Kell egy kis édesség a bús öregnek.
 Maradj sirása, gyásza, dühe mellett.
 Te birod csillapítani csak ; te szolgálj,
 Te tartsd életben. Ő veszem kívánja,
 Én azt : hogy ép, boldog s győző legyen . . .
 De félttem őt ma. Te előbb valál
 A lánya, mint nőm : annyira szeress csak,
 Amennyire szabad. Ha menekülök :
 Mi mást kívánsz ma ? Ne foszd meg magadtól
 Ugyis eléggé sújtott agg apádat.
 Alighogy biztos helyre érkezem,
 Majd hírt röpítek hozzád ; csakhamar
 Együtt leszünk, remélem . . . Elhihet' d,
 Hogy fáj így elszakadnom tőled . . . Óh !
 De mit tegyünk ?

Mikol. Jaj ! S újra elveszítlek ? . . .

Engedjelek hát ismét visszatérni
 A régi bajba : kóborolva élj
 Ezer veszély közt, barlangokba' bújva ? . . .
 Óh hogyha legalább veled lehetnék ! . . .
 Könnyíteném a szenvedésidet . . .
 Osztozva bennök . . .

Dávid. Szerelmünkre kérlek,

S a mennyire parancsolhat szerelmes :
 Ha kell, parancsolom : maradj, maradj !
 Követned nem szabad, nem is lehet,

Mert *rám* hozol vést. — Már nem késhetem,
Ha meg akar az Isten menteni.

Az óra fut; e sátorból talán

Valaki ránk les s hitványúl felad.

Ösmérem minden zúgát e hegyeknek;

Akárki üldöz, itt rám nem talál.

Nos hát, ölelj meg, édes, legutólszor.

Isten legyen veled. Maradj apádnál,

A míg az ég férjeddal nem hoz össze.

Mikol. Utólszor, mondd? ... S én túléljem ezt? ...

A szívem megszakad ...

Dávid. Az enyim is ...

De kérek ... végy erőt ... e könnyeken ...

Hatalmas Ur, adj szárnyat lábaimnak! (*el.*)

II. Jelenet.

Mikol.

... Elfut? ... Nagy Isten! ... Követem ... De ah,

Mi vasbilincs az, a mely visszaránt? ...

Nem tarthatok vele. — Tűnik szememből! ...

Óh alig állok ... nemhogy futni bírnék!

S így elveszítém másodízben is! ...

Ki tudja, hogy mikor látod meg újra,

Nyomorúlt asszony! És te feleség vagy? ...

Nászt ültél véle? ... — Nem: ádáz apámnak

Már nem maradhatok meg oldalán.

Követlek, férjem ... — De ha követem,

Megölöm őt; igaz; s jaj, hogy igaz!

Meglátják lassu lábaim nyomát

Gyors léptei mögött ...

... Mi zaj hat erre a tábor felől?

Fegyver csörög? ... Jól hallok ... Nő a lárma,

És zagyván összefoly a kürt-zenével ...

Lódobbanás... Nagy ég! Mi lesz?... Saul
 Nem virradat előtt rendelt csatát!
 Ki tudja?... Tán testvérem... Jonathán...
 Óh jaj! Talán veszélybe' van... — De sírás,
 Nyögés, üvöltés hallszik sátorából
 Apámnak... Óh szegény apám! Futok,
 Futok hozzája... Mily iszonyu látvány!
 Itt jó maga, s mily állapotban!... Óh...

III. Jelenet.

Saul. Mikol.

- Saul.* Haragvó, szörnyü árnyék! szünj' gyötörni!
 Oh hagyj el!... Ládd: leomlom lábaidhoz...
 Jaj, merre fussak?... Hol rejtőzzem el?
 Engesztelődj, te vad, iszonyu szellem...
 Siket, könyörgő szómra; mégis üldöz?...
 Nyílj meg, te föld, és inkább nyelj el élve...
 Óh csak e rémes árnyék ne nyilazzon
 Gyilkos tekintetével egyre rám!
- Mikol.* Kitől szaladsz? Nem kerget senkisémet!
 Nem látsz, apám? Beszélj, hát rám sem ösmersz?
- Saul.* Óh legfőbb, szent pap! azt parancsolod,
 Álljak meg itt? Te mondod, Sámuel,
 Apám ki voltál egykor? Íme hát
 Leborulok fönséges szód előtt.
 Saját kezeddal illesztéd e főre
 A koronát; ékét te adtad: ím hát
 Lökd is le te; taposs réám ma te.
 De... a boszúló Isten láng-vasát,
 Mely, látom, látom, már itt van fölöttem,
 Fordítsd el, óh te, a ki megtehet'd,
 Nem rólam — nem, csak gyermekim fejről!
 Artatlanok bünömben gyermekim...

Mikol. Oh ínség, melyhez nincsen fogható! —
Nem a valóra néz szemed, apám :
Fordulj felém ...

Saul. Oh milyen öröm ez!
- Orezádon béke van? Haragos ősz,
Hát hallgatsz kissé esdekléseimre?
Térdeplek addig, míg a gyermekim'
El nem vonod a szörnyü bosszútól.
Mit mondasz? ... Jaj, e hang! «*Hisz Dávid is
A gyermeked volt; mégis üldözéd,
Vesztét kívántad.*» Hah, mit nyújtasz felém?
Megállj ... hadd abba ... Dávid merre van?
Meg kell keresni: térjen vissza bátran,
Döfjön le engem ő, s legyen király:
Csak szánja gyermekim' ... legyen király ...
Kérlelhetetlen vagy? Vérben szemed;
Láng szablyád, láng kezed ... És orrlyukadból
Szintén tüzet fújsz, s ép felém fuvod ...
Jaj, el is ért már, jaj, belém kapott! ...
Hová futok? ... Tán itt lelek menekvést ...

Mikol. Nem birlak visszatartóztatni hát?
Nem birlak a valóhoz visszavinni?
Hallgass reám ...

Saul. Nem! Órjás vérfolyó
Elállja itt az útam. Szörnyü látvány!
Alig kihült holttestek halmai
A víz két partján: jaj! minden halál itt!
Majd inkább erre ... De ... mit látok ott?
Kik vagytok? — «*Akhimélekh gyermeki.
S én Akhimélekh. Meghalsz most, Saul,
Mekhalsz.*» — S amarra ki kiáltoz?
Ráismerek. Friss vér csurog le róla —
Ő vérem' iszsza. Jaj, hátam megett
Ki fogja üstököm? Te, Sámuel? —

Mit mondott? Azt, hogy nemsokára mind
Vele leszünk? Csak én leszek veled;
Csak én; de fiaim...

De hol vagyok?

Egyszerre mind ez árnyak szétfoszoltak.
Mit mondtam? Hol vagyok? Mit tettem én?
Ki vagy? Mi zúgás ez?... Nem harczy lárma?
Pedig még nem virad: igen, csatáznak. —
Hamar a sisakom! Lándsát, paizst!
Fegyvert hamar! A király fegyverét!
Haljak meg, ámde haljak a csatában.

Mikol. Mit tészsz, apám? Csitúlj... Itt van leányod...

Saul. Fegyvert kívánok: mit beszélsz leányról?
Fogadj szót: pajzsot, lándsát, sisakot.
Ezek a gyermekim.

Mikol. Óh nem bocsátlak!

Saul. Erősben szól a kürt? Hát arra tartok.
Nekem elég a kardom. — Menj az útból,
Bocsáss; fogadj szót. Arra rohanok.
Amott van a hialál, a melyre vágyom.

IV. Jelenet.

Saul, Mikol és Abner, néhány menekülő katonával.

Abner. Boldogtalan király!... Hová, hová futsz?
Borzalmas éj ez.

Saul. Mért foly már a harcz?

Abner. Az ellen hirtelen reánk csapott,
És tönkre vert egészen...

Saul. Tönkre vert?

S te élsz, galád?

Abner. Élek, megmentni téged.

Ide özönlik mindjárt a sok ellen:

El kell kerülnöd első támadásuk:

Majd közben virrad... Kevesed-magammal
A meredekre viszlek...

Saul. Éljek én,

Mikor a népem pusztul?

Mikol. Jőjj, apám...

Már nő a zaj: közelget...

Saul. S Jonathán...

S a fiaim... hát ők is elfutottak?

S elhagytak?...

Abner. Szent ég! A te fiaid...

Nem, nem szaladtak el... Óh a szegények...

Saul. Értem: mind halva már...

Mikol. Óh jaj nekem,

Testvéreim!

Abner. Már nincs többé fiad.

Saul. — Hát kim maradt? (*Lányához*) Te, ámde nem
Szivembe' mindent régen eltökéltem: [nekem.
Most itt az óra. Abner, e parancsom
Az utolsó. Vidd biztos helyre lányom.

Mikol. Óh nem, apám, köréd fonom a testem:
Leányra ellen nem fog mérni szablyát!

Saul. Hallgass, leányom... Ne fakaszd ma könnyem.
Győzött király nem sír. Menj, mentsd meg, Abner.
S ha mégis ellenek kezébe jut,
Ne mondd, ne, hogy Saulnak a leánya:
Azt mondd inkább, hogy Dávid neje:
Úgy megbecsülik. Menj, repülj, repülj...

Abner. Ha van erőm egy szikra: fogadom,
Meg léssen mentve. Ámde magad is —

Mikol. Apám!... nem akarom, hogy elszakadjunk...

Saul. Akarom én: s még most király vagyok.
De itt a had már: Abner, most rohanj,
S ha kell, erővel is vonszold magaddal.

Mikol. Apám!... Örökre hát?...

V. Jelenet.

Saul.

Óh gyermekim!...

Voltam apa. — Magad vagy most király;
 Egy sem maradt meg annyi jó barátod,
 Szolgád közül. Nos hát, elégedett vagy
 Szörnyen haragvó, kérlelhetlen Isten?
 De megmaradsz te, kardom. Hű cseléd,
 A legutolsó szolgálatra jőjj. —
 Orézátlan győző, hallom, mint üvöltesz;
 Égő fáklyáid és ezernyi pengéd
 Vakítja már fényével a szemem...
 Galád filiszteus, majd rám találsz,
 De úgy találsz rám, mint királyra... halva!

(Mialatt kardjába dől, beözönlének a győző filiszteusok égő fáklyákkal és véres kardokkal. Miközben nagy rivalgással Saul felé rohannak, legördül a függöny.)

Budapest.

Radó Antal.

ZSIDÓ STILUS.

Arra a kérdésre, hogy van-e zsidó stilus, nem lehet egykönnyen válaszolni. Se igennel, se nemmel. A helyes válasz attól függ, mit értünk zsidó stilus alatt. Stilus tulajdonképen módot jelent. A ki mi módon beszél vagy ír, az az ő stilusa, a ki mi módon épít, fest vagy farag, az az illető egyéniségnek a stilusa. Az egyénről átszarmazik a fogalom az egyes népekre és korokra. Bizonyos tekintetben minden népnek, minden kornak kell hogy legyen saját stilusa, mert az egyik nép és kor más módon fejezi ki gondolatait és

eszméit, mint a másík. Ezen, a nemzeteknek és koroknak sajátos jellemvonás nemcsak a nagyobbszerű, monumentális alkotásokban, hanem a mindennapi élet ezer apróságaiban is érvényre jut. A ruházat, a házberendezés, a butorzat, sőt például a konyhaberendezés tárgyai is más stilusban tartvák az egyik népnél, mint a másiknál. Az alapeszme mindenütt ugyanaz, de a forma, a kivitel, a megnyilatkozás módja, néptől néphez, korról-korra váltakozik.

A gondolat és beszéd stilusa, az, a mit rossz magyarsággal irálynak neveznek, a zsidó népnél talán szebben fejlődött, mint az ókor népeinél együttvéve. A szentírás, erkölcsi tartalmától és irodalmi becsétől eltekintve, mint tiszta műremek, a zsidó stilusnak mulhatatlan becsü emléke. Az ókor zsidóságának szellemvilága, itt nyilatkozik meg a legtisztábban, benne van kifejezve az, a mit a zsidó nép gondolt, és oly formában, a mely ezen nép gondolatvilágának a legjobban felelt meg.

Irodalmi stilusa tehát van a zsidó népnek, és bizvást mondhatjuk, hogy ezen stilus még manapság is nagy befolyást gyakorol a modern népek szellemi életére. Nemcsak azért, mert a mai kor irodalmának termékeiben lépten-nyomon találunk bibliai fordulatokat, hanem azért, mert a biblia eszméi és stilusának sajátosságai annyira áthatják a modern népek gondolatvilágát, hogy ezen határt a legtöbb esetben észre sem vesszük. Mintha a magunk gondolata volna, öntudatlanul használunk itt-ott egyes bibliai fordulatokat. És ha ezen fordulatok nem teszik reánk az idegenszerűség hatását, úgy ez a legjobb bizonyítéka annak, hogy

mily mélyen gyökerezik a mi szellemvilágunk a biblia talajában. Ugyanezt a jelenséget figyelhetjük meg a képzőművészetek terén is. Az építész, a ki a csúcsíves stílus egyes motívumait használja fel manapság alkotásaiban, nem él már a csúcsíves építészet korában, de még mindig ezen ízlés hatása alatt áll. Évezredek választanak el bennünket a biblia stylusától, de még mindig nem szüntünk meg az irodalom terén a biblia hatása alatt állani.

Ezen jelenség nagyon természetes is. Ha igaz az, hogy a mint Goethe mondja — a stílus az egyén modorából, ez pedig a természetnek szolgálai utánzatából származik, akkor igaz az is, hogy a stylus nem egyéb, mint valamely gondolatnak bizonyos módon való helyes kifejezése. Az irodalom és művészet az ő alkotásaiban tehát mindannyiszor vissza fog térni azon helyes kifejezésmódhoz, valahányszor csak alkalma lesz egy rokon gondolatot a helyes módon kifejezni. Innen van, hogy az irodalom és a képzőművészetek csak azon stílusokat temetik el örökre, a melyek nem helyesen fejeznek ki valamely gondolatot. Az egyiptomi képirás stílusa alig fog valaha megelevenedni, mert benne az, a mi a képirás feladata, abszolút helytelen módon jut kifejezésre. A helyes módot legyőzheti egy másik helytelen mód, de azért nincs kizárva, hogy a legyőzött fél idők multán mint győző fog fellépni. Ezért találunk és építünk manapság is oly épületeket, a melyek ámbár régmúlt századok stílusában építvék, megfelelnek a modern kör követelményeinek.

Másként áll a dolog a képirásban és a szobrászatban. Itt nem találjuk föl ezt a konzervatív vonást.

A képzőművészetek ezen két ágának kifejezésmódja csaknem korról-korra váltakozik. Ezen feltűnő jelenségnek két oka van. Először az, hogy a kifejezésmód itt sokkal könnyebb és simulékonyabb mint az építészetben, másodsor az, hogy a kisebb formák és vonalak jobban állanak az egyén hatalmában, mint az építészetnek masszív formái és vonalai.

Ha már most azt kérdezzük, van-e a zsidó népnek saját művészi kifejezésmódja, és hogy lehet-e szó a képzőművészetek terén zsidó stílusról, akkor azon korhoz kell visszafordulnunk, a melyben a zsidó nép még létezett. Nem mint a szélrózsa minden irányában szétszórt felekezet, hanem mint önálló nemzet, mely saját országában lakik, saját nemzeti nyelvét beszéli, és önszabta törvények szerint él. Vissza kell tehát fordulnunk azon korhoz, a melyben a zsidó nemzet, mint önálló nép Palesztinában lakott.

A szent földön az emberkéz alkotta épületeknek nagyon rövid életük volt. Úgy látszik, hogy a világtörténelem itt azt akarta bizonyítani, hogy ezen a földön nem a kövek és falak hivatvák az emberi eszmék hirdetésére. A Salamon építette templom nem egészen négyszáz évet élt, a második, meg a Heródes építette nagy harmadik templom együttvéve, alig ötszáz évi fennállás után, nyomtalanul eltűntek. Ha ezen, a monumentalis alkotásoknál aránytalanul rövid életmóddal összehasonlítjuk az egyiptomi templomok ős korát, a már ötezernél több esztendőös bulaki és karnaki templomromokat, a parthenonnak immár harmadfél évezredes, és még mindig fennálló maradványait, vagy az ó-keresztény bazilikaépületeknek több mint tizen-

hét évszázados, és még mindig élő tanuit, úgy alig foghatjuk fel, hogy a zsidó építészet alkotásainak ily aránytalanul rövid életük volt.

Az archæologia és a művészetek történetének egyesült kutatásainak sikerült minden kétséget kizáró módon bebizonyítani azt, hogy a Salamon építette templom az egyiptomi építészet stílusában, és hogy a Heródes-féle templom a görög-római dekadens, úgynevezett composit stílusában volt építve. Nyilvánvaló, hogy azon gyér adatok nyomán, a melyek ezen két épületet illetőleg reánk maradtak, ma már nem határozható meg, hogy ezen épületekben mi volt a kölcsönvett és mi volt, vagy hogy egyáltalában volt-e bennük eredeti elem. Akár a görög, akár az egyiptomi ízlésnek szolgálai utánzatáról itt alig lehet szó, de még kevésbbé arról, hogy mi volt ezen alkotásban a zsidó elem. Nem is ezen épületek jönnek tekintetbe akkor, ha a zsidó stílus alkotásait akarjuk szemügyre venni, — a Palesztina földjén még fennálló emlékek alapján ítélhető meg a zsidó stílus mibenvolta. És itt kizárólag azon néhány síremlék jön tekintetbe, a melyeket a népmonda a zsidó történetnek egyes kimagasló alakjaival hoz kapcsolatba. Hogy ezen mondában van-e történeti elem vagy sem, az ma már nem határozható meg pontosan. De a mi feladatunkra nézve tökéletesen közömbös is az a kérdés, hogy például a Rákhelnek tulajdonított síremlék tényleg a pátriárkák korából való-e, vagy hogy a Juda királyairól nevezett sírcsarnok történeti hitelességgel nem e Helene, Adiabenc királynéjának mausoleuma. Mi ezen, a Palesztina földjén, a zsidó nép számára, és valószínűleg zsidó építő-

mesterek által épített műemlékekkel csakis műtörténeti és esztétikai szempontból foglalkozunk, bennük látván a zsidó stilusnak egyedüli, reánk maradt képviselőit.

A zsidóságnak történeti helyzete és fontossága azon közvetítő szerepben látható, a melylyel ő átmenetet létesített a különböző népek és korok kulturája között. Műtörténeti tekintetben — a mint azt Braun kimutatta — a zsidó nép kapcsolatot képez az egyiptomi és a görög szigettenger egyes középpontjaiban uralkodó hellén művészet között. Találunk azonfelül elvétve néhány perzsa és assyr elemet is a palesztinai műemlékekben, de ezen motívumok sokkal ritkábbak, semhogy perzsa vagy assyr befolyásról szó lehetne. A zsidó nép történeti helyzetének megfelelőleg, a különféle, egymástól eltérő művészi ízlések összeforrasztása és egybeolvasztása képezi a zsidó stilus főjellemvonását. Hogy mily nehéz ez a feladat, azt csak akkor fogjuk beláthatni, ha meggondoljuk, hogy ezen probléma sikeres megoldása a különböző világnézletek szülte irányokba való elmélyedést, azoknak szerves összhangba hozását követel. A legjobban sikerült ez három síremléken, azon, a melyet a monda a bírának tulajdonít, és az Absalonról meg a Zakháriás prófétáról nevezett síremléken.

A bírák síremléke nem szabadon álló épület, hanem az egyiptomi sziklasírok mintájára a hegyoldalba vágott, több szakaszból álló sírkamra, melynek bejáratát művészileg gazdagon tagozott boltozat képezi. A fölfelé keskenyülő korai dór oszlopon csupasz oromkő nyugszik, a melynek szegélyeit összefogott pálcasorok képezik. A falak tömörsége, a befelé keskenyedő

bejárat egyiptomi hatásra mutatnak, úgyszintén a keletre nyíló ajtó is. Művészileg ezen síremléknek nincs nagy becse, érdeket csak az által kelt, hogy itt először próbálkozik a merev egyiptomi stilus átlépni a szabaddabb görög ízlés terére.

Sokkal értékesebb, és műtörténeti szempontból rendkívül fontos az említett két síremlék, az Absaloné és a Zakháriás prófétáé. Mindenekelőtt azért, mert itt már nem a sziklába vájt, hanem szabadon álló síremléssel van dolgunk, melynek alaprajza és kivitele élénken emlékeztet a Mausolos, káriai királynak emelt, és a róla mausoleumnak nevezett halikarnassosi síremlékre. Minthogy azonban valószínű, hogy az Absalon sírja előbb épült mint a Mausolosé, mi ezen műemlékben a mausoleumok elsejét láthatjuk. Itt jut az, a mit mi a zsidó stilus főjellembonásának mondotunk, a legtisztábban érvényre. Három részből áll az emlék, mindegyik más-más nemzeti stilus után készült, és valamennyi szerves összefüggésben áll egymással; az egész emlék pedig igen szerencsésen oldja meg a különböző ízlések összhangba hozásának kérdését.

Az Absalonnak tulajdonított síremlék három főrészből áll. Az alapépület falát jón rendszerű, körbenfutó oszlopsor tagozza. Az alapépület és a reá helyezett egyiptomi homlokzat között levő falterületen a triglyphék és metopok egymást váltó sora huzódik. Azok alatt hármasan hasított vonalfelületeket értünk, a melyek között a sík mezőt képező metopok fekszenek. A későbbi görög építészet a metopokat gazdag domborművű szobrokkal népesíti be, itt azonban csak egy-

szerű stilizált virágkelyhek képezik a metopok disztét. Ritkán találunk a kelet műemlékei között görög ízlésű művet, a mely hasonló tisztasággal és szabályossággal volna kidolgozva, mint az épen szóban forgó. Az egyiptomi motívumok alapján készült, és aránytalanul magas homlokfalat nem tekinthetjük tisztán dekoratív elemnek. Terjedelme, mely az egyiptomi templomoknál divó magas homlokszatra emlékeztet, művészi disztítése, mely szintén egyiptomi részleteket mutat föl, egyaránt bizonyítják, hogy az építész itt a görög és egyiptomi építészetnek két structiv elemét oly czélból hozza egymással összefüggésbe, hogy ezek a harmadik elem, a síremléket lezáró gúla számára képezzenek művészi tagozású alapzatot. A tetőt képező gúla vagy hengerforma, vagy mindkettőnek összeforrasztása az assyr és perzsa síroknál divó tumulusokra utal, úgy hogy a görög alap és a perzsa tető között az egyiptomi homlokfal képez szerves összeköttetést.

Minthogy nem ismerjük a síremlék keletkezésének korát, nem határozhatjuk meg azt sem bizonyosan, hogy mely korból való a három különböző nemzet stilusának összeegyeztetése. Lehet, hogy ezen síremlékben a korai görög ízlésnek alkotását láthatjuk. Ez esetben itt ama műemlékeknek egyikét találnók, a melyek az egyiptomi művészetet a göröggel kötik össze. De lehet az is, hogy ezen síremlék már a jón ízlés korába esik, úgy hogy az itt fellépő görög elem nem önálló alkotás, hanem a görög művészettől kölcsönbe vett részlet. Mindkét esetben azonban itt a legtisztábban láthatjuk ama kérdés megoldását, miként lehetséges a különböző nemzetek ízlésének alkatele-

meit egymással szerves összefüggésbe hozni, miként lehet a bennük megnyilatkozó, és egymástól eltérő nemzeti szellemet egymással kiegyeztetni. A különféle és sokszor egymással ellentétben álló művészi elemek tudatos összekapcsolása képezi a zsidó stílus feladatát, ez adja meg néki művészi létjogát.

Az a kérdés merül már most fel, valjon ezt a munkát zsidó művészek végezték-e, vagy pedig a külföldről bevándorolt építőmesterek. Ezen kérdés helyes megoldásától függ, hogy beszélhetünk-e egyáltalában zsidó stílusról. Mert ha idegen művészek építették ezt a síremléket, akkor zsidó stílusról szó nem lehet, mert akkor a külföld szellemének megnyilatkozása előtt állunk. A constructiv részletekből ezt a kérdést nem oldhatjuk meg. A dekoratív részletek motivumai azonban minden kétséget kizáró módon a zsidó stílus számára kedvező módon felelnek a fölvetett kérdésre. Ezen motivumok Palesztina flórájának alapos ismeretéről tanuskodnak. A feldolgozott növényi diszletek között nincs egy sem, a mely nem a szent földön honos levelek vagy virágok köréből lett volna választva. Ha egyiptomi vagy görög művészek végzik vala ezt a feladatot, akkor nem képzelhető, hogy azok az otthon előforduló, és a képzőművészetekben gyakran felhasznált motivumok egyikét sem használták volna fel ezen síremlékben. A külföldi flóra dekoratív elemének teljes hiánya nem engedi meg azt a föltevést sem, hogy ezen művészek, ámbár a külföldről vándoroltak be, éveken át tartózkodtak Palesztinában. Mert ez esetben is itt-ott felbukkana egy-egy ifjúkori remniscentia, és a művész öntudatlanul is visszatért volna

azon dekoratív formákhoz, melyeknek feldolgozását ifjú korában megszokta. Azonkívül pedig a Palesztina flórájából vett diszletek oly gazdagok és oly finoman stilizálvák, hogy bizvást állíthatjuk, hogy itt palesztinai építőmesterek alkottak a zsidó nemzet szolgálatában és annak céljaira.

A mit későbbi korok alkottak a szent földön, azt nem tekinthetjük a zsidó stilus termékének. A Heródes idejében nagy lendületet vett építészet emlékei nyomtalanul eltűntek. Valószínű azonban, hogy ezen kor, mely a görög-római kultúrával élénk kapcsolatban, és annak hatása alatt állott, valószínű mondom, hogy ezen kor a külföldről importálta a művészi alkotásaihoz szükséges erőket. Zsidó stilusról ez időtájt szó sem lehet.

A zsidó stilus története, ezen síremlékek korától napjainkig nagyon röviden foglalható össze. Nem mintha nem találnánk a középkor zsidó emlékei között művészi becsű alkotásokat. A kéziratok miniatúr festményeitől eltekintve, a zsinagóga kultusztárgyai gyakran szolgáltatnak alkalmat, ha nem is művészeti, de műipari tárgyak alkotására. A ki a milleniumi kiállítás történeti csoportjának zsidó osztályát csak futólag is áttekintette, az rögtön el fogja ismerni, hogy a zsidóság a középkor folyamán sem szűkölködött művészi becsű alkotások nélkül. Ugyanezt bizonyítja a bécsi zsidó muzeumnak öt év előtt megpendített, és immár megvalósult eszméje. Tagadhatatlan, hogy ezen paramentumok között sok az olyan, melynek művészi értéke nagyon kétes, de a zsidó ízlés számára sem ezek, sem pedig a művészi becsű ereklyék tekintetbe

nem jönnek. A mint a prágai alt-neu zsinagóga csúcs-íves boltozata nem tekinthető zsidó műnek, úgy nem tarthatnak az említett tárgyak igényt arra, hogy bennük a zsidó stílus képviselőit lássuk. Keresztény ötvösök és műiparosok alkotásai ezek, a melyekben nem lakik zsidó szellem. — Csak kár, hogy ezen, többnyire ízléstelen templomi ékszertárgyak épen a zsidó vallás emlékeiben találhatóak. A nyelvét kiöltő, két lábon ágaskodó oroszlán, a madzagon függő hal, a roppant bárgyu ökörfej édes-kevés ízlésről tanuskodnak. Ugyanezen ízléstelenséget láthatjuk a közép- és újkornak csaknem összes emlékein, és bizvást mondhatjuk, hogy nincs nép, a mely a képzőművészeti alkotások dolgában annyit és oly nagyot vétkezett volna, mint a zsidó. Ezen ízléstelenség volt a modern zsidóságnak nagyon kétes értékű öröksége, és ezt találjuk még manapság is azon tárgyakban, melyek a zsidó kultusz szolgálatában állanak.

Ne kutassuk itt ezen ízléstelenség okát, a mint nem akarunk azon másik kérdéssel sem foglalkozni, hogy miért találunk a korunkbeli zsidó művészek alkotásai között oly feltűnően csekély számú zsidó tárgyat feldolgozva, és hogy miért oly kevéssé ízléses vagy oly kevéssé zsidó az ilyen alkotás, ha itt-ott találkozunk is vele. Azt a kérdést akarom fölvetni, hogy van-e a jelenkorban zsidó stílus, és melyek az ő alkotásai.

Egy kis, körülbelül hét cm. átméretű bronz-érem fekszik előttem. A párisi Fred Beer szobrász műve, és a második baseli cionista kongresszus emlékérme. Egy hontalanul bolygó zsidó család, a viharedzett és elszánt apa, a kiseded gyermekét szoptató anya pihennek meg egy

fa árnyékában. Előttük egy gyermek ül, a melyen ifjú kora daczára a hontalanság átka fekszik. Egyik kezében a vándorbotot fogja görcsösen, a másikat hitestársának nyujtja a hazátlan férj, arczán dacz ül, és merész elszántság. Mély bánat és lemondás tükröződik az időnek előtte megaggott anya vonásaiban, de a bánat ködfátyolán keresztülszáll a remény fény-sugára. És ezen bujdosó család előtt egyszerre csak megjelenik az ígélet bűbajos nemtője, merész kézmozdulattal mutatván a távol keletre, a hol a tenger hullámaiból ép most küldi szét arany sugárait a kelő nap. Az anya elfeledi egy pillanatra a hontalanság mély fájalmát, el az ölében nyugvó csécesemőt, a férfi küzdeni akar és a jövőben bízni, a földön ülő gyermek is szent ihlettel tekint föl a hét csillaggal koszoruzott bájos nemtőhöz, a ki hazát ígér a hontalannak és új otthont az országról-országra bolygó zsidónak. És az, a ki a vándor zsidóságot jelképező csoportot az új otthonba van hivatva vezetni, az erőtől és önbizalomtól duzzadó ifjú, mellén az «arba kanfoth»-tal, kezében a hirnök botjával, ott áll a csoport előtt, készen a nagy missio teljesítésére és elég erősen, a veszélylyel megküzdeni. Az érem másik oldalán a Nordau választotta Ezekhiel-féle vers olvasható «ime én összegyűjtöm Izrael fiait, és elhozom őket az ő országukba» (XXXVII, 21).

Csaknem harmadfél ezer éves szünet után a zsidó nép géniusza ismét alkot egy oly művet, a mely a zsidóság szolgálatában áll, mely a zsidó szellemtől van áthatva, és a zsidó stilusnak méltó és szép képviselője. Legyen bár álláspontunk, melyet a czionista mozga-

lommal szemben elfoglalunk akárminő, helyeseljük bár az eszmét, a mely Izraél hontalan sarjának új hazát akar teremteni, kárhoytassuk bár a törekvést, mely talán elegendő ok nélkül azt a mentséget pazarolja el, a melyet Izraél a legvégső esetre tartogat fel, annyi bizonyos, hogy a czionizmus már rövid fennállás után oly művet létesített, a melyről bátran mondhatjuk, hogy benne a zsidó stílus szépen és nemesen nyilatkozik meg. Minthogy pedig hasonló okok mindenkor hasonló hatást keltenek, nyilvános, hogy a zsidó stílus abban a perczen fog megszületni, a melyben a czionizmusnál észlelhető viszonyok az egész zsidóság kebelében fognak beállani. Erre pedig első sorban az öntudattal párosult zsidó érzés szükséges, azután pedig a kellő művészi ízlés. Ezen két tényezőnek kell egymással párosulnia, hogy a zsidó stílus megszülessen. Ez pedig nem lesz, és nem is kell hogy legyen eltérő a többi kulturnépeknél divó stílustól. A zsidóság, hivatásához és multjához híven itt ismét a közvetítő szerepére vállalkozhatik. Az Európában uralkodó műízlések és irányok között az összekötő kapcsot képezni, volna a modern zsidó stílus feladata.

Egyelőre azonban ez csak légvár. In artibus a zsidóság még mindig a merő ízléstelenség jegyében áll. A mi hatodik érzékünk, a műérzék, még mindig nincs kifejlődve, és hitsorsosaink java része alig tudja, mi fán terem a stílus. Ilyképen a zsidó művészek csak nagy ritkán jutnak abba a helyzetbe, hogy a specifikus zsidó stílusban alkossanak valamit. Hiábavaló szörszálhasogatás volna a felett vitatkozni, hogy a zsidó művészek feladata-e a közönséget befolyásolni, vagy pedig a zsi-

dóság kötelessége-e a zsidó művészeknek impulsust és foglalkozást nyújtani, hogy ezek a másutt szerzett művészi tudásból megadhassák a zsidóságnak az őt megillető részt. Én azt hiszem, hogy e tekintetben mindkét félnek van erkölcsi kötelessége a zsidósággal szemben. A közönség, helyesebben a zsidóság kötelessége a zsidó művészeknek impulsust adni, viszont pedig ezeknek feladata a közönség ízlését művelni. Az ilyen kölcsönhatás nem teremthető meg mától holnapra. Majd ha a ghettóból felszabadult zsidóságnak dédunokái lépnek föl az élet színpadán, akkor majd beáll ama fordulat, mely a zsidó stilus világrajöttét lehetővé teszi. Majd ha a zsidóság az európai műveltséggel egyetemben az egyéni ízlés fejlesztésére és nemesítésére is fog súlyt fektetni, majd ha nem a rikító színekben, nem a művész hírnevében, nem az ujságok tárczáiban, hanem egyesegyedül az ízlésben és tudásban keressük valamely művészi alkotás becsét, akkor talán ismét pótolhatjuk századok mulasztását, és megteremthetjük azt, a mi eddigelé a zsidóság csak csekély részének jámbor óhaja, — a zsidó stilst, mely a zsidóságban, és az annak szolgálatában álló művészi alkotásokban egyaránt jut érvényre.

Egy okos német író vetette föl azt a paradox állítást, hogy a stilus elfajulásából lesz a jargon. Lehet, hogy ez a dolgok rendes fejlődése. Minálunk azonban megfordítva áll a dolog. Nekünk már régóta van jargonunk, de stilusunk még mindig nincs. De én bízom benne, hogy ily visszafejlődés nem lehetetlen, én tudom, hogy a zsidóságban megvan az erő, a tehetség és tudom, hogy annak idején meglesz az alkalom is, a

mely zsidó tárgyú műveket a zsidóság céljaira és a mi ízlésünknek megfelelőleg alkot. A mi jargonunkból még lehet ízlés. Az évszázados szolgaság érlelte meg azt, ezt pedig a szabadság fogja a zsidóságnak meghozni. Hisz a parvenu ízlését nyomban felismerjük, míg gyermekei már elszoktak a rikitó ízléstelenségtől. A modern zsidóság ismét megkezdí majd a zsidó stílust ott, a hol harmadfélézer év előtt elhagyta, és ha sikerül néki ismét oly műveket létesítenie, mint a palesztinai síremlékek, vagy a czionista kongresszus emlékérmé, akkor a zsidó stílus ismét fölelevenedik. Nem úgy, hogy környezetétől elüt, de nem is úgy, hogy a többi népek stílusában nyomtalanul eltűnik, hanem úgy, hogy történeti hivatásához híven összeegyezteti és összhangba hozza a különböző művészi ízléseket. Ez volt a múltban, ez marad a jövőben is a zsidó stílus feladata.

Prossnitz.

Dr. Goldschmied Lipót.

NIETZSCHE ÉS A ZSIDÓSÁG.

Felolvasásra került az IMIT 1899 nov. 7-iki felolvasó estéjén.

A zsidóság mindig éber figyelemmel kísérte azon eszméket, melyek az emberiség vezérszelleméit foglalkoztatták. Semmiféle válaszfal nem volt képes elzárni bennünket azon szellemi áramlatoktól, a melyek átjárták a kulturnépeket és bármily magasak voltak is a torlászok, a melyek körülöttünk emelkedtek, az eszmék hatalma mindig elég erős volt, hogy rést üssön rajtuk,

akkorát, hogy a zsidóság sajátos szelleme az emberiség egyetemes gondolatjaival érintkezheessen. Gyakran titokban, sűrű homálynak leple alatt találkoztak, szemérmes elfogódottságban váltva esőkjáikat, de mindig meglelték az alkalmat a bizalmas ölelkezésre. Ez a folytonos érintkezés és kölcsönhatás rajta hagyta nyomait életünk minden jelenségén, de különösen azokon, a melyekben sajátosságunk legprágnansabban nyilvánul: vallásunkon és irodalmunkon.

Féltékenyen őrödtünk szellemi és erkölcsi sajátosságunk felett, de annak megóvását és védelmét nem elszigetelésben, nem más eszmekörök távoltartásában és merev elutasításában, hanem a saját jellemünkhöz, saját lelkünk szükségleteihez való idomításában és alkalmazásában láttuk. Korlátlan szabadsággal kerestük az igazságot és hálásan fogadtunk minden szellemi adományt, bárkitől eredt legyen is. Az ókorban Hellász műveltsége, a spanyol renaissance verőfényes napjaiban az iszlámé táplálta lelkünket és gazdagította szellemi életünk tartalmát. Minden új eszme, az emberi elmét és szívet foglalkoztató nagy kérdések megoldásának minden újabb kísérlete arra készíti a zsidó gondolkodókat, hogy kapcsolatot teremtsenek a vallásban nyilvánuló isteni bölcsesség és a tudományok műhelyeiben született igazságok között, szembe állítják az uralomra törő új világnézeteket azzal, a melyet a vallásos kútfők hirdetnek, örömet elfogadnak mindent, a mi hasonló vagy rokon, az ellentétesnek látszót kibékíteni, összeegyeztetni iparkodnak a vallás tanaival és csak attól idegenkednek, csak azt utasítják el, a mi a zsidó sajátosságot veszélyeztethetné, a mi a vallástól

hirdetett igazságok szilárdságát megrendíthetné. Kritikai szemmel és bölcs óvatossággal vizsgálják az új gondolatokat és felfogásokat, de nem vetnek el semmit, míg a saját eszméink szempontjából meg nem mérték becsét, míg meg nem győződtek arról, hogy a két világnézetet mély, áthidalhatatlan űr választja el egymástól. A zsidó szellemnek ezen erős vonzódása az emberiség egyetemes eszméihez, gondolkodóink folytonos ügyekvése, hogy a vallás tanait a tudomány biztosított eredményeivel összhangzásba hozzák, hogy a hitnek oltárán tegyék le mindazt, a mit a legnagyobb szellemek teremő ereje alkotott, a vallásos igazságoknak folytonos megifjúhodása, más-más alakban való újjászületése, örök életet biztosít vallásunknak, megóvjaa a megcsontosodástól, a vénségnek gyengeségétől, sínlődésétől, kórságaitól és arról gondoskodik, hogy mindig egészséges, üde, pezsgő életnek nedűje keringjen ereiben. A sajátosságunk felett való gondos őrködés, mely minden megalkuvást kizár, midőn a *lényeg* forog szóban, karöltve a szellemi környezetünkhöz való alkalmazkodással és ennek révén szellemi életünknek mindig új elemekkel való gazdagodása, magyarázza a zsidóság mint szellemi jelenség történetének összes nagy mozzanatait és arra tanít bennünket, hogy azok, a kik a zsidóságot szellemi gheftóba akarták vagy akarják zárni, történetének legfontosabb hagyománya ellen vétének és nem csekélyebb bünt követnek el, mint azok, a kik arra kárhoztattak, hogy a zsidó utcák füledt, nyirkos, napsugártól alig átrezgett levegőjében tengessük napjainkat.

És ez az élénk figyelem és meleg érdeklődés, melyet

a zsidóság mindenkor az eszmék harcza, a gondolatok birodalmát mozgató események iránt tanusított, bátorít fel arra, hogy e helyen a zsidóság szempontjából egy nagy és merész gondolkodóról szóljak, a ki minden esetre a legeredetibb szellemek sorában foglal helyet, kinek eszméi, ha sikerülhetne visszhangot kelteniök az emberiségben, egészen új mederbe terelnék kultur-életünket. És ez a gondolkodó: Nietzsche Frigyes, ki megrendítő módon igazolja Lombroso tanát a genialitas és téboly közeli rokonságáról, ki kétségtelenül mélyen belepillantott az emberi lélek titkos rejtekeibe és sötét örvényeibe, kinek művészlelke gyakran bámulatba ejtő intuitióval ismer fel egyes igazságokat, ki párját ritkító bátorsággal száll szembe mindennel, a miben előítéletet vagy tévedést lát, már azért is számíthat érdeklődésünkre, mert elismeréssel szól a zsidóságról és meg tudta óvni lelkét azon elfogultságtól és ellenséges érzülettől, mely más gondolkodóknak és ezek között mestereinek: Schopenhauernek és Wagnernek ítéletét is elhomályosította. Ezen jóakarát értékéből sokat levon ugyan azon ferde világítás, a melybe a zsidóságnak különösen politikai jelentőségét helyezi, de úgy ebbeli, mint rendszerének más irányú nagy és végzetes tévedései is oly annyira magukon hordják egy önállóan és függetlenül gondolkodó s igazán költői szárnyalású lélek genialitásának jellegét, hogy a varázserő, melyet az aristokrátiának ezen bölcsésze azokra gyakorol, a kik az uralkodó állapotokkal és irányzatokkal elégedetlenek, csak fokozódhatik, mennél nagyobb a távolság Nietzsche erkölcsi ideálja és azon eszmények között, a melyek éppen a mi vallásunk révén ho-

nosódtak meg az emberiség szívében. Jó lesz tehát résen állani és azon veszélyre figyelni, a melylyel az új tanok erkölcsi életünk legszentebb céljait és legdrágább javait fenyegetik.

«Miben hiszel? Abban, hogy minden dolognak mértékét újból kell megállapítani. Hol rejlenek legnagyobb veszélyeid? A részvétben.» Ez a két rövid aforizma legjobban jellemzi Nietzsche rendszerét, mely állítólag eltévelyedett erkölcsi életünknek új irányt akar szabni, új célokat kitűzni, mely ki akarja küszöbölni belőle azt az érzelmet, mely az uralkodó morál szerint minden cselekedetünknek kell hogy rúgója legyen és a mely Nietzsche szerint valójában minden romlásnak, minden kinövésnek, minden kórságnak oka: a részvétet, vagy mondjuk: a szeretetet. Meg akarja szabadítani az emberiséget a demokratizmus átkától és helyébe egy új, egészséges és hatalmas aristokrátiát állítani. A mindinkább hódító demokratizmusban látja az emberiség folytonos sülyedésének és rohamos hanyatlásának legvilágosabb jelét. Akárhol találkozunk vele, akár az uralkodó keresztény, illetve zsidó morálban, akár társadalmi törekvéseinkben, akár a tudományban, irodalomban vagy művészetben, mindenütt undorral fordul el tőle. Ez a demokratizmus csakis kimagasló irányadó egyéniségek és nagyszabású gondolkozásmódnak hiányára mutat. Rosszul ismerik az ember természetét és tévesen fogják fel hivatását, a kik azt hiszik, hogy a társadalmat ki lehet gyógyítani nagy és nehéz kórságaiból azáltal, hogy alsóbb rétegeit ruházzuk fel azon jogokkal, a melyek csakis az előkelőket, a hatalmasakat illetik meg. Ép oly végzetes hiba,

ínt azt gondolni, hogy a nő emancipációja által a férfiú emelkedését is elő lehet segíteni. Valamely kornak szellemi tartalmát, irányzatát csak kimagasló egyéniségek szabják meg, ha ilyenek nélkül szűkölködik, a népek élete fejetlenné és czéltalanná válik. A nagy tömeg csak kényelmet keres az élet külső viszonyaiban, de nem a lélek szabad szárnyalását, nem lendületet, mely csak nagy feladatokból és reményekből eredhet. Ki kell tehát ragadni az emberiséget azon erkölcsi mozsárból, a melyben, ha idejekorán nem látunk hozzá a mentés munkájához, alá kell merülnie. És erre akar módot találni Nietzsche. A műveltségnek mennél szélesebb rétegekben való terjedése *nem* lehet társadalmunk ujjászületésének eszköze. A népnek szükségletein és tehetségén túl való oktatása csak kárára lehet, a mi tanítási mániánk csak romlását eredményezheti. A nép felett egy szellemi és lelki hatalommal teljes osztálynak kell állania, egy heroikus osztálynak, egy új nemességnek, mely az élet czélját nem a kényelem tökéletesítésében és szellemi ideálját nem tudakosságban látja, hanem akaratának s szellemének lehető legintenzívebb megnyilatkoztatására törekszik. Ilyen nemességet, melynek már pusztá létezése is a képzelhető legalacsonyabb fokra fogná leszállítani korunk reménytelen szellemét, ilyen aristokrátiát kell teremteni, hogy az emberiséget új életre keltsük, hogy megszabadítsuk a demokráti-
mus békóitól. Csakis az emberfeletti ember, az «Übermensch», a kiről az «Also sprach Zarathustra. Ein Buch für Alle und Keine», Nietzsche szerint az emberiség legmélyebb könyve, szól, fogja megmenteni társadalmunkat és azon magaslatra emelni, a melyről a rab-

szolga-morál diadala folytán lezuhant. Ez a rabszolga-morál, mely a kereszténység terjedése folytán honosodott meg az emberiségben, okozta ennek elsatnyulását. Kereszténység és demokratizmus pedig egy forrásból fakadtak: a nagy és hatalmas ellen való gyűlöletből, azon fájdalomból, melyet az erő szemlélete okoz a gyengének. Boszut akarnak állani a hatalmason, azért hirdetik vagy célozzák az emberek egyenlőségét.

Az emberi életnek alapösztöne ugyanis a hatalomra való vágy. «A hol élőt találtam — úgymond Zarathustra — ott hatalomra való akaratot leltem; még a szolga akaratában is az uralomra való akaratot. Hogy az erősebbet szolgálja, erre a gyengébbet akarata készíti, a mely a még gyengébbnek ura akar lenni. És miként a kisebb odaadja magát a nagyobbak, hogy a legkisebben teljék kedve és nyilvánuljon hatalma, azonképen a legnagyobb is odaadja magát és a hatalom kedvéért az életet is kockáztatja. Csak ott, a hol élet van, ott van akarat is, de nem az élethez való akarat, hanem, így tanítom nektek, a hatalomhoz való akarat.» Minden ember a saját énjét, saját egyéniségét és saját szándékait akarja érvényre emelni és uralomra juttatni. Darwinnak a létért való küzdelemről szóló tana, mely csak az önfentartásra irányuló akaratot ismeri, nem felel meg a valóság teljes gazdagságának, helytelenül szorítja meg az élet alapösztönét, mely nem éri be az önfentartással, hanem hatalomra vágyódik és ezen vágy következtében gyakran áldozza fel az önfentartást is. Hogy a modern természettudományok ezen tanba kapaszkodnak, valószínűleg a legtöbb természettudós származásának tudandó be. A népből valók, őseik sze-

gény emberek voltak, a kik nagyon is közlről ismerték az önfentartás nehézségét. Az egész angol darwinismusból valami angol túlnépességi fojtó levegő érzik ki, szegény emberek szaga — inségről s nyomorról. De a természettudósoknak ki kellene lépni ez emberi kuczkojából — a természetben nincs inség, hanem bőség, sőt a képtelenséggel határos pazarlás. A létért való küzdelem csak kivétel, az életakarathoz ideiglenes megszorítása, a nagy és kicsiny küzdelem mindenütt a túlsúly körül forog, gyarapodás, terjedés, hatalom körül, a hatalomra való akarathoz képest, mely az élethez való akarathoz képest.

De a mi az egyikre nézve túlsúlyt, az a másokra nézve alárendelést, alávetést jelent. Az élet tehát lényegében elsajátítás, sértése, legyőzése az idegennek, gyengének, elnyomás, keménység, a saját formáinak ráerőszakolása, bekeblezés és legalább kiaknázás. Ez e kiaknázás nem a romlott vagy tökéletlen primitív társadalomnak jellege, hanem az élőknek lényege, a hatalomra való ösztönnek kifolyása. Nem annyit jelent ugyan, hogy minden egyesnek akarata a többiekébe ütközik, ily szakadatlan irtó háború mellett az emberiség fennmaradása ki volna zárva, de azoknak közösségekké való egyesülését, a kik tehetség, felfogás, belátás, szándék és tapasztalat dolgában egymáshoz hasonlóak vagy rokonok. Egyesülnek, hogy más közösségeket jármuk alá hajtassanak. Ily módon aristokratikus társadalomnak kell létesülnie, azaz olyannak, a mely az ember értékének és rangjának különbségében hisz, a melynek szolgálásra, rabszolgaságra van szüksége. Magasabb kultúra csak ott keletkezik, a hol a társadalomnak két külön-

böző kasztja van — az egyik, a mely dolgozik, mert dolgoznia kell és a másik, a mely szabadon rendelkezik erejével és tehetségével, az egyik szabad, a másik kényszer munkát végez. Az emberiség nemesbülése, az ember típusának tökéletesedése, aristokratikus társadalomnak, kényszeren és elnyomáson alapuló kasztállamnak műve. Minden magasabb kultúra így fejlődött. Az erősek, a kik még birtokában voltak töretlen akaratuknak és hatalomvágyuknak, legyűrték a gyengébbeket, szelídeket, békéseket vagy elaggott kulturában elpuhultakat, kiragadták kezükből a hatalmat, szolgákká alázták le őket. Az erősebbek, vadabbak, szilajabbak voltak tehát az előkelők. És miként a múltban, úgy a jövőben is az ember típusának tökéletesítése csak aristokratikus társadalomnak lehet műve.

A jó és egészséges, a kultúra haladását biztosító aristokratiának leglényegesebb ismertető jele, hogy maga magát tekinti az emberi társaság czéljának és ezért minden lelki furdalás nélkül elfogadja számtalan ember áldozatát, a kik ő miatta tökéletlen emberekké, rabszolgákká, eszközökké válnak. Meg van győződve arról, hogy a társadalom nem maga magáért, hanem csak azért létezik, hogy segítségével kiváltságos lények magasabb feladatokhoz és egyáltalában magasabb létre emelkedjenek. Az önzés tehát az előkelő lélek lényegéhez tartozik és azon rendületlen hitben nyilvánul, hogy a többi lények az előkelő embernek kell, hogy alattvalói legyenek és neki feláldozzák magukat. Minden emberi társadalmat az egyik fajnak egy másik felett való uralma jellemez.

Világos, hogy az uralkodó osztálynak más világ-

nézete és más erkölcsi törvénye van, mint a szolgának. Az arisztokraták világnézete a saját cselekvésük helyesléséből származik, moráljuk öndicsőítés. Mind azt, de csakis azt becsülik, a mit önmagukon tapasztalnak, a mit ők cselekszenek, azt jónak mondják, ellentétben minden alantassal, póriassal, aljassal. Erkölcsi ítélkezésüknél előtérben van a bőségnek, gazdagságnak, hatalomnak tudata. Még ha szerencsétlenül segítenek is, nem részvétekből teszik, hanem azon ösztönből, melyet a hatalom bősége szül. Az arisztokrata a lélek büszke állapotaiban látja azt, a mi az embert kitünteti és ennél fogva megvet mindenkit, a kinél ezen állapotok ellentéte jut kifejezésre. Rossznak (schlecht) tekinti a félénket, gyávát, kicsinyeskedőt, haszonlesőt, bizalmatlant, hízelgőt, alázatosat, különösen a hazugot. Ezzel ellentétben az alárendelt és függő osztályok erkölcsi ítéletében az arisztokraták elleni gyűlölet és azon vágy nyilvánul, hogy saját helyzetükön javítsanak, bajaikon enyhítsenek. A hatalmasok erényeit elítélik, bizalmatlanok mindennel szemben, a mit azok jónak tekintenek, erejükkel és hatalmukkal való büszkélkedésüket, kevély, barbár viselkedésüket kárhóztatják, gonosznak (böse) mondják mindazt, a mit amazok magasztalnak, mint-hogy csak kárukra szolgál. És ezzel szemben azon tulajdonságokat dicsőítik, a melyek a szenvedők kinjait enyhítik, a részvétet, jószívűséget, türelmet, szorgalmat, alázatosságot, nyájasságot, mint azon egyedüli eszközöket, melyek az életet elviselhetővé teszik; a mi ezeknek megfelel, azt jónak, ellentétüket gonosznak mondják. Ezen két felfogás elkeseredett harcot folytat egymással; kibékülésükről, összeegyeztetésükről nem lehet

szó. Az arisztokraták csak jót és rosszat, de nem jót és gonoszt ismernek, kívül állanak az ilyen plebejus fogalmakon (jenseits von Gut und Böse) és ez az álláspont az egyedül helyes és ennél fogva a Nietzsche-féle erkölcsi világnézetnek legmagasabb elve: «jón és gonoszon túl.» Ezt a morált képviselték a rómaiak, míg a zsidó és az attól eredő keresztény erkölcsi felfogás nem más, mint rabszolga-morál.

A zsidók voltak azok, a kik az arisztokrata mérleget félelmetes következetességgel megfordították. Az ő felfogásuk szerint a nyomorultak, szegények, erőtelemek, alantasak a jók, «ti előkelők és erősek pedig, örökön örökké gonoszok s kegyetlenek vagytok.» Ez a morál rabszolgalázadás, melyet csak azért nem veszünk már észre, mert — győzedelmes volt. A kereszténység győzelme közvetett diadala a zsidóságnak.

A zsidók erkölcsi zsenik és ezért kiválasztott népnek érzik magukat. Az embert mélyebben vetették meg magokban, mint bármely más nép. A bűn, úgy miként most mindenütt érzik, a hol a kereszténység uralkodik vagy valamikor uralkodott, zsidó érzélem és zsidó táplálmány és minthogy minden keresztény erkölcsiségnek háttere a kereszténység, azon volt, hogy az egész világot «elzsidósítsa». Hogy ez mennyire sikerült neki Európában, ezt a görög ókor, ezen bűnérzet nélkül való világtól való idegenkedésünk, mutatja legjobban. «Csak ha megtérsz, kegyelmez az Isten», ez görög emberre nézve nevetséges és megbotránkoztató, azt mondaná: «így csak rabszolgák beszélnek.» Isten és emberiség itt annyira el vannak különítve, oly ellentéteseknek gondolva, hogy az *ember* ellen tulajdonképen nem is lehet vétkezni.

Minden tettet csak természetfeletti, de nem természetes következményeinek szempontjából néznek; így akarja ezt a zsidó felfogás, a mely szerint minden a mi természetes méltóság nélkül szűkődik. A görög emberhez azonban közelebb állott az a gondolat, hogy még a gonosz tettek is lehet méltósága — a lopásnak pl. Prometheusnál. Épen azon törekvésükben, hogy a gáztettek is tulajdonítsanak méltóságot, találták fel a görögök a tragédiát, azt a műfajt, a melytől a zsidó minden költői tehetség és a fenségesre való minden hajlam mellett, lelke mélyében idegenkedik.

A rabszolga-morál bilincseitől akarja tehát Nietzsche megszabadítani az emberiséget. Hiszen az erkölcsiség nem más, mint a cselekvés és ítélkezés *szokott* módja iránt való engedelmesség. A hol szokás vagy hagyomány nincs, ott erkölcs sincs. Mennél kevésbé határozza meg e szokás az életet, annál kisebb az erkölcsiség köre. A szabad ember erkölestelen, mert mindenben csak maga magától, de nem a szokástól akar függni. A hagyományos erkölcsiség újabb és jobb erkölcsök keletkezését gátolja és butítólag hat az emberre. De a nagy tömeg ragaszkodik a hagyományhoz, pálczát tör azok felett, a kik a fennálló erkölcsi törvényt ledöntik; csak ha utólag nem sikerült azt újból felépíteni, változtatják meg a jelzöt, a melylyel a merénylőt illették. A történet majdnem kizárólag ily rossz emberekről szól, kiket azután jóknak mondtak. A legkisebb lépést, a melyet a szabad gondolkodás mezején megtettek, mindenkor szellemi és lelki kínok árán küzdötték ki. Nemcsak a haladásnak, nem, a puszta járásnak, a mozgásnak, a változásnak is vannak számtalan mar-

tirjai. Az ú. n. világtörténetben nincs fontosabb tárgy, mint azon ősrégi tragédia, mely azon martirokról szól, a kik mozgásba akarták hozni a mocsarat.

De Nietzsche nekimegy ennek a mocsárnak és megmozgatja.

Hiszen nem köti semmi sem a hagyományhoz, valláshoz és kiméletlen gúnynyal kaczag minden felett, a mit szokás szentelt meg, a mi az emberek fel-fogásában magas polczra emelkedett. «Gyermekeimen akarom jóvátenni — úgymond Zarathustra — hogy apáim gyermeke vagyok, az egész jövőn — ezt a jelent.» «Szabadságot szeretek és levegőt üde föld felett. Saját gondolataimtól égek: gyakran elfojtja lélekzetemet, ki kell mennem a szabadba, ki, porlepte szobákból. De ők, a tudósok, hűvösen ülnek hűvös árnyékban, mindenben csak nézők akarnak lenni, és óvakodnak ott ülni, a hol a nap tűz a lépcsőkre. Olyanok mint azok, a kik az utczán állanak és a járókelőkre báméskodnak, gondolatokra báméskodnak, melyeket mások gondoltak. Kiköltözködtem a tudósok házából és az ajtót is becsaptam mögöttem. Nagyon is sokáig ültem *éhesen* asztaluk mellett.»

Megvetéssel fordul el a műveltek országától, a melyben semmi eredetiség nincs, a melyben az emberek csak álarczokat viselnek, és melyben minden tele van írva a multnak jeleivel és ezen jelek új jelekkel átfestve. Minden idő és nép tarkán kandikál ki a fátyolokból, mindenféle erkölcs és hit beszél minden mozdulatból. Ő csak azt szereti olvasni, a mi vérrel van írva, — nem könnyű dolog idegen vért megérteni — ezért gyűlöli az olvasó renyhéket. Hogy mindenkinek olvasnia sza-

bad, ez nemcsak az írást, hanem a gondolkodást is meg-
rontja.

Leghevesebbek azonban az állam és a vallás: a kereszténység ellen való kifakadásai. «Valahol vannak még népek és nyájak — úgy mond Zarathustra — de nem minálunk, testvéreim, itt államok vannak. Állam? Mi az? Nos, most nyissátok ki fületeket, mert elmondom nektek a népek *haláláról* való szöveget. Államnak neveztetik minden hideg szörnyek leghidegebbike. Hidegen hazudik és szájából ez a hazugság mászik: «én, az állam: a nép vagyok.» Az állam a jónak és gonosznak minden nyelvében hazudik, bármit beszél, hazudik, bármije van, úgy lopta. Minden hamis rajta, vendégfogakkal harap a harapós . . . Túlságos sokan születnek, a feleslegesnek számára találták fel az államot. Hogyan nyeli és rágja őket a kérődző. «A földön nincs nálamnál nagyobb; Istennek rendező ujja vagyok» — így ordít a vadállat és nemcsak hosszúfülüek és rövidszarvúak borulnak térdre . . . Nagy lelkek előtt most is szabadon áll még a föld, van még sok üres hely egyesek és kettősök számára, a hol csendes tengerek illata leng. Szabadon áll még nagy lelkek számára egy szabad élet. Valóban, a ki kevéssel bír, azzal még kevésbé bírnak. Áldassék a kis szegénység! Ott, a hol az állam megszűnik, csak ott kezdődik az ember, a ki nem felesleges. Ott, a hol az állam megszűnik, nem látjátok-e a szivárványt és az emberfelettinek hídjait!»

A kereszténység Nietzsche felfogása szerint minden előkelőség nélkül szükölködik és meglátszik rajta az ázsiai származás. «Valami keleties és asszonyi van a kereszténységben, úgymond Morgenröthe című köny-

vében, a mi azon gondolatban árulja el magát, hogy «a kit Isten szeret, azt megbünteti», mert keleten a nők a szeretet jelét látják a fenyítékben és személyüknek a világ elől való elzárásában. A kereszténység azon állítását, hogy az ó-szövetség csak keresztény tanokat tartalmaz és a keresztényeknek mint az igazi izraelita népnek teszi tulajdonát, melyet a zsidók maguknak *bitoroltak*, hallatlan filológiai bohózatnak nevezi és oly kíméletlen módon gúnyolja ki, hogy a kereszténység iránti tiszteletünk tiltja szavainak ismétlését.

A kereszténység, azt állítja, kiirtotta az erényben való hitet. A régi bölcsek okossága óvni iparkodott az embert az indulatoktól, a kereszténység azokat vissza akarja adni neki. E végből elvitat az erénytől, a melyben a bölcsészek az észnek az indulatok felett való győzelmét látták, minden erkölcsi értéket, elítéli egyáltalában az eszességet, az indulatokat pedig kihívja, hogy legnagyobb erejökben és pompájukban nyilvánuljanak mint Isten iránti szeretet, Istentől való félelem, Istenben való fanatikus hit, Istenhez való vak remény.

Hogy a rokonérezelmű, önzetlen, közhasznú társas cselekedetek emberét erkölcsösnek tekintik, ebben a kereszténység hatását, bűnét látja, noha sem szándéka, sem tana nem volt. Mindenki csak az általános szükségletekhez alkalmazkodik, az egyénnek boldogsága és egyszersmind áldozata is abban van, hogy magát az egész tagjának és eszközének érzi. A részvét uralkodik az emberiségben, ez a kóros érzelem, mely csak elkorcsosodást eredményezhet. «Tegyük fel, úgymond, hogy a ragaszkodás és másokról való gondoskodás ösztöne kétszer oly erős volna, mint a milyen valósággal, nem

lehetne kitartani a földön.» Vagy az «Önzetlen» szimű aforizmában : «amaz üres, úgy mond, és meg akar telni, emez túlságosan megtelt és ki akar ürülni, mindkettőt arra hajlja az ösztön, hogy valakit keresnek, a ki nekik erre szolgál. És ezt a folyamatot, a legmagasabb értelemben véve, mind a kétszer egy szóval szeretetnek nevezik. Micsoda, a szeretet önzetlen valami? A szeretetről általában azért beszéltek oly fellengős módon, azért istenítették, mert csak kevés részök volt benné, mert ezen étellel soha sem lakhattak jól és így isteni étellé vált.» Azon híres altruizmusban, melyet korunk erkölestánítói szünes-szüntelenül hirdetnek, az ének feláldozásában, a természet rendjének felforgatását, a munka és a személytelen cselekedetek dicséretében a minden egyénitől való félelmet látja. És ezt a félelmet ki kell küszöbölni az emberiségből, hogy felvirradjon az «Übermensch» korszakának hajnala. A zsidó-keresztény-plebejus rabszolga-morált, melynek egész Európa hanyatlását tulajdonítja, melynek következménye az egészség, az akarat egészségének hiánya, mely egy elkényeztetett, erőtlen, kóros, aljas gondolkozású emberfajt nevel, egy arisztokratia diadala által kívánja elsöpörni és az úri morálnak elkobzott jogait ismét helyreállítani. Az arisztokraták, a kik jón és gonoszon túl állanak, ragadják kezükbe a hatalmat, igázzák le a nagy tömeget és aknázzák ki bátran a saját céljaikra, fejlesztésük magukban a büszke emberi ösztönöket, óvják mindenekelőtt önmagukat az elfajulástól, a hanyatlástól és azután sikerülni fog egyszersmind az ember magasabb típusának, az emberfelettinek megteremtése. Ezek a szabad szellemek hagyják el megvénült társadal-

munkát nyomoruságos erkölcsével és a magányban fejlesztve előkelő ösztöneiket és folyton gyarapodva és számban növekedve töltsék be majdan világtörténeti hivatásukat. Tőlük függ az emberiség jövője.

Nincs tehát magasabb erkölcsi cél és komolyabb feladat, mint az «Übermensch» megalkotása. «Az «Übermensch» a földnek értelme, tehát akaratosok: az «Übermensch» legyen a föld értelme. Esdve kérlek benneteket, testvéreim, maradjatok hívei a földnek és ne higgyetek azoknak, a kik földöntúli reményekről szólnak! Méregkeverők, akár tudják, akár nem. Valamikor az Isten elleni bűn volt a legnagyobb, de Isten meghalt és vele együtt ezen büntettek. Most a föld ellen véteni a legborzasztóbb. Ó, hallgassatok minden istenről. De az emberfelettit megalkothatjátok! Talán nem ti magatok, testvéreim! De az «Übermensch» atyáivá és őseivé átalakíthatjátok magatokat és ez legyen legjobb alkotástok.»

Nietzsche erkölcsi rendszerével és politikai ideáljával szorosán összefügg azon szerep, melyet a zsidóságnak Európa jövőjében oszt. A zsidóságban látja a legfontosabb elemeket és legalkalmasabb eszközöket ábrándjainak megvalósítására. A zsidó nép az erkölcsi fenség *phantasiáját* minden más népnél magasabbra hajtotta, neki egyedül sikerült egy szent Istent teremtenie, a bűnnek mint ezen szentség ellen elkövetett sérelemnek gondolatjával. Ennek a népnek Európa sokat és sokfélést, jót és rosszat, de mindenek előtt egyet, mi a legjobból és legrosszabból való, a nagyszabású morált, a végtelen követelések és végtelen jelentőségek termékenységét és fenségét köszöni. Érde-

müknek tudja be, hogy úgy mint a görögök, sőt még nagyobb mértékben az életen csüngtek és csüngnek most is, a halál utáni állapotok ezért sokkal kevésbé érdeklik őket, mint a keresztényeket. A keresztény pessimismussal szemben magasztalja a zsidó optimizmust, a keresztény vallással szemben a zsidó vallás nagyságát, nagyszabású voltát. Az ó-szövetségnek, mely mély benyomást tett lelkére és stílusára is jelentékeny befolyással volt, vannak egyes helyei, úgymond, melyek oly nagyszabásúak, hogy sem görögök, sem indusok nem tudnak hasonlót szembe állítani velök. Megdöbbenéssel és tisztelettel látjuk belőle, hogy mi volt hajdan az ember.

Az antisemitizmus okát az európai népek gyengeségi érzetében látja, mert a zsidó faj a legerősebb, a mely Európában él. Még a legrosszabb viszonyok között is érvényre tudnak emelkedni (jobban még, mint kedvező körülmények között) bizonyos erényeknél fogva, melyeket ma bűnökké szeretnének bélyegezni, mindenekelőtt egy resolut hit folytán, a melynek a «modern eszmék» előtt sem kell szégyenkeznie. Ha akarnák, vagy ha arra kényszerítenék, miként ezt az antisemiták akarni látszanak, már most is túlsúlyban lehetnének Európában, sőt valósággal uralkodhatnának is — hogy ezt nem czélozzák és nem tervezik, ez is kétségtelen. Egyelőre csak azt kívánják — némi tolakodással is — hogy Európában Európától felszivassanak; arra epednek, hogy végre valahol szilárdak, megengedettek, tiszteltek legyenek; a nomád életnek, a «bolygó zsidónak» akarnak véget vetni és ezt az ösztönt figyelemre kellene méltatni és előmozdítani.

Az új németiség erősebb és szilárdabb veretű typusainak kellene megpróbálkoznia velök.

A zsidók egész problémája körülbelül csak nemzeti államokban létezik, a mennyiben itt mindenütt tetteik és magasabb intelligenciájuk, a szenvedések hosszú iskolájában nemzedékről nemzedékre felhalmozódott szellemi és akaratbeli tőkájuk irigységet és gyűlöletet keltő mértékben kell hogy túlsúlyra vergődjék, úgy hogy majdnem minden mostani nemzetben, még pedig minél nemzetibb, annál jobban — azon irodalmi nevetlenség harapózik el, hogy a zsidókat akarják minden nyilvános és belső baj bűnbakjaként leütni. Midőn már nem nemzetek fentartásáról, hanem — és ebben van Nietzschek legvégzetesebb politikai tévedése — egy lehetőleg erőteljes európai vegyes faj teremtéséről van szó, a zsidó mint alkotórész ép oly hasznavehető és kívánatos, mint minden más nemzeti maradék. Minden nemzetnek, minden embernek vannak kellemetlen, sőt veszedelmes tulajdonságai. Kegyetlenség azt kívánni, hogy a zsidó kivételt tegyen. Ezen tulajdonságok talán nála kiváló mértékben veszedelmesek és elriasztók. A fiatal tözsde zsidó talán az emberi nem legundokabb találmánya. Mégis szeretném tudni, hogy végelszámoláskor mennyit kell egy népnek elnézni, a melynek nem mindnyájunk hibáján kívül, minden népek között szenvedésekben leggazdagabb története volt, a melynek a legnemesebb embert (Krisztus), a legtisztább bölcsét (Spinoza), a világ leghatalmasabb könyvét és leghatásosabb erkölcsi törvényét köszönjük. Ezenfelül a középkor legsötétebb idejében, midőn az ázsiai felhőréteg súlyosan neheze-

dett Európára, zsidó szabad gondolkodók, tudósok és orvosok voltak azok, a kik a felvilágosodás és szellemi függetlenség zászlaját a legkeményebb személyes kényszer alatt erősen tartották és Európát megvédték Ázsia ellen; az ő fáradozásuknak köszönhető nem legcsekélyebb mértékben, hogy a világnak természetesebb, észszerűbb (s minden esetre nem mythikus magyarázata végre-valahára győzedelmeskedett és hogy a kultura gyűrűje, mely most bennünket a görög-római ókorral összeköt, sértetlen maradt. Ha a kereszténység mindent megtett, hogy a nyugatot orientálisálja, a zsidóság lényegesen segédkezett abban, hogy ismét occidentalísálja, a mi bizonyos értelemben annyit jelent, mint Európa feladatát és történetét a görögnek folytatásává tenni.

Hasonlóan szól róluk azon könyvében, melyben az erkölcsi előítéletek felett ítélkezik. Európában, úgy mond, tizennyolcz század iskoláját végezték, úgy, miként azt semmiféle más nép nem tudja felmutatni és még pedig úgy, hogy ezen borzasztó idő tapasztalatai nem a közösségnek ugyan, de annál inkább az egyeseknek válták hasznukra. Ennek folytán a mostani zsidóknál a lelki és szellemi segédforrások rendkívüliek; nyomorban mindazok közül, a kik Európát lakják, a legritkábban folyamodnak a pohárhoz vagy öngyilkossághoz, a mi a kevésbé tehetségeshez oly közel esik. Minden zsidó, atyáinak és nagyatyáinak történetében tárházát bírja a borzasztó helyzetekben tanúsított leghidegebb megfontolás és kitartás példáinak, a balsors és véletlen legfinomabb rászédésének és kiaknázásának. Bátorságuk nyomoruságos alávetésnek köpenye alatt, hősiességük a spernere se sperni-ben, túlhaladja az összes szentek

erényeit. Megvetésre méltókká akarták tenni őket az által, hogy két évezreden át megvetéssel illették őket és megtiltották nekik a minden tisztség és minden tisztességhez való közeledést és annál mélyebbre taszították őket a legpiszkosabb keresetekbe, és valóban ezen eljárás folytán nem váltak tisztábbakká. De megvetésre méltók-e? Ők maguk soha sem szüntek meg hinni abban, hogy a legmagasabb dolgokra vannak hivatva és éppen így minden szenvedők erényei szakadatlanul ékesítették őket. Azon mód, a melyen atyáikat és gyermekeiket tisztelik, házasságaik és házassági szokásaik okossága valamennyi európai közül kitüntetik őket. Ezenfelül szert tudtak tenni a hatalomnak és az örök bosszúnak érzetére azon kereseti források révén, a melyeket átengedtek nekik. Még uzsorájuk igazolására is meg kell mondani, hogy megvetőiknek ezen alkalmi kellemes és hasznos kínzása nélkül nem bírták volna magukat oly sokáig becsülni. De bosszújuk nem ragadja őket egykönnyen nagyon messzire, mert mindnyájukban megvan a léleknek azon szabadelvősége is, a melyre az embert a hely, éghajlat, szomszédok és zsarnokok szokásainak gyakori változása neveli; a legnagyobb tapasztalattal bírnak minden emberi forgalomban és még a szenvedélyben is ezen tapasztalat óvatosságát gyakorolják. Szellemi ügyességükben és jártasságukban oly biztosak, hogy soha, még a legsanyarúbb helyzetben sem szorultak rá arra, hogy fizikai erejükkel, mint durva munkások, teherhordók, földművelő rabszolgák keressék kenyerüket. Modorukon meglátszik ugyan, hogy soha sem adtak lelkükre lovagiasan előkelő érzelmeket és testükre szép fegyvereket, tolakodásuk

valami gyengéd, szinte kínos alázatossággal váltakozik. De most, midőn elkerülhetetlenül évről-évre a legjobb európai nemességgel összeházasodnak, nemsokára a szellem és test modorának szép örökségéhez fognak jutni, úgy hogy száz év multán már oly előkelő benyomást fognak tenni, hogy urakként alárendeltjeiknél nem vallnak majd szégyent. És ez határoz. Ügyüknek eldöntése ezért most még nagyon korai! Ők tudják legjobban, hogy Európa meghódítására vagy valami erőszakra gondolni nem lehet, de igenis arra, hogy Európa valamikor teljesen érett gyümölcsként fog kezükbe hullani, mely csak könnyedén nyúl hozzá. Addig szükségük van arra, hogy az európai kitűnőség minden terén kitüntessék magukat, hogy az elsők között álljanak, míg annyira nem vitték, hogy ők szabják meg azt, a mi kitüntessen. Akkor az európaiak feltalálóinak és útmutatóinak nevét fogják viselni s nem fogják sérteni többé azok szemérmét. És hová ömöljék a felhalmozott nagy benyomások bősége, a melyet a zsidó történet minden zsidó család számára jelent, hová ömöljék a mindenemű szenvedélyek, erények, szándékok, lemondások, harczok, győzelmek bősége, ha csak nem nagy embeerekbe és művekbe? Akkor, ha a zsidók oly drágakövekre és arany edényekre, mint az ő művökre tudnak majd rámutatni, a milyeneket a rövidebb és kevésbbé mély tapasztalatú európai népek nem tudnak és nem szoktak alkotni, ha Izraél örök boszúját Európa örök áldásává változtatta majd, ismét itt lesz az a hetedik nap, a melyen a vén zsidó isten maga magának, művének és kiválasztott népének örvendhet — és mi mindnyájan vele akarunk örülni.

Nem kérdezzük a tisztelt olvasótól, hogy ez a hetedik nap, a mi öreg Istenünk örömnapja, mikor fog felderülni, vajjon csakugyan be fog e köszönni úgy, miként Nietzsche, az atheismus erkölcsstanának prófétája megjósolja. Nem kérdezzük, hogy az új tan, melynek hova-tovább úton-útfélen hívei akadnak és a mely azt állítja magáról, hogy az egész társadalmat gyökeresen át fogja alakítani, hogy általa az emberiség erkölcsileg újjá fog születni, közelebbről fogja-e érinteni szellemi életünket, hogy a zsidóság fejlődésének bármely mozzanata is magán fogja hordani annak az új, oly önérzetesen fellépő világnézetnek nyomait? Az ő gondolatai nem lehetnek soha a mi gondolataink, az ő útjai nem lesznek soha a mi útaink. Csak körvonalait rajzoltam Nietzsche rendszerének és készséggel ismerem el, hogy nagy tévedésein is egy hatalmas szellem, egy igazán fényes zseni bélyege ragyog, mely ha el nem borul, talán elveti magától e végzetes tévedések salakját és az új igazságok egész világát tárja ki az emberiség előtt, de azt hiszem, hogy ezen rövid jellemzés is elegendő azon ellentét feltüntetésére, mely közte és a zsidó erkölcsi felfogás között van.

A mi erkölcsstanunk egy és ugyanaz vallásunkkal. Helyesen mondja Lazarus zsidó etikájának egyik kitűnő bírálója, hogy a zsidó erkölcsstan és a zsidó istentan között felbonthatatlan egység van. Az ethika a zsidó vallás principiuma. Nemesak theologiai *eredetű*, hanem az marad mindvégig. Legmagasabb erkölcsi ideálunk az Isten. Mennél közelebb jutunk az erkölcsiség alapjához, annál jobban közelítjük meg Isten valóját, mert Isten a vallásban az erkölcsnek lényege.

Ezen erkölcsi ideálhoz való felemelkedést rendeli vallásunk azon jelentős mondatban, mely egész zsidó etikánk felirata: «szentek legyetek, mert szent vagyok én, az Örökkévaló, Istenetek.» Ha *ilyen* erkölcsstan, mely az isteni tökéletesség utánczását tűzi ki az ember hivatásául, megérdemli a rabszolgamorál nevét, elfogadjuk a czímet, de elutasítjuk azt a büszke, kevély, fenhéjazó morált, melyet az arisztokrata bölcsész hirdet. A mit Nietzsche ennek a mi erkölcsstanunknak szemére lobbant, hogy a barbár, hatalmas, szilaj erkölcsök helyébe a szeretetnek, a részvétnek erkölcsstanát állította, hogy altruismusa kiszorította az önzést, hogy az egyén és annak kicsiny céljai és érdekei helyébe a nagy egészet és annak egyetemes feladatait és céljait állította, ezt a vádat az elismerés koszorújaként fogadjuk és érte Nietzschének köszönetet mondunk.

Büszkén valljuk magunkat azon nagy erkölcsstanítók tanítványainak, a kik az emberiség legbátrabb és legkövetkezetesebb demokratái voltak, a próféták tanítványainak, kik a szeretet és igazság eszméit vésték be örök időkre az emberiség lelkébe és azon arisztokrátiával szemben, melynek szószólója Nietzsche Frigyes, hívei maradunk annak a másiknak, melynek nem kevésbé büszke czíme az az alázatos név: «ebed Adonai». Isten szolgája.

A szeretet és igazság eszméinek örvendetes diadalát látjuk azon altruismusban, melyet korunk legnagyobb gondolkodói Comtetől Spencrig hirdetnek s még azok is, a kik vallásos alapok nélkül vállalkoznak egy erkölcsi rendszer felépítésére, az ethikai kultúra hívei, Salter, Stanton Coit. Adler és mások szívesen hajták meg

zászlaikat azon eszmék előtt, a melyeket Nietzsche ki akar küszöbölni az emberiségből.

Nietzsche gondolatai nem a mi gondolataink. Nem az Übermensch, hanem az fogja megváltani az emberiséget, a kiről Izraélnek egyik legnagyobb tanítója azt mondja: «nyugodni fog rajta az Örökkévaló lelke, a bölcseségnek és értelemnek lelke, a tanácsnak és erőnek lelke, a tudásnak és istenfélelemnek lelke.»

Nem zavarva tehát az új morálnak tanaitól, hűségesen ragaszkodunk régi hagyományainkhoz és tovább haladunk utunkon, a mely épséget és erőt, kulturát, fejlődést és szabadságot jelent. Az új morál eszméi le fognak hullani az emberiség élőfájáról, miként ősznek idején a sárgult lomb; vallásunk igazságai, a mi morálunk tanai pedig az emberiség lelkében fakadó minden igazi új életből új erőt és épséget fognak meríteni.

Töröljük csak le a jövőben is a sírók könnyeit, enyhítsük a bánatosok kínjait, küzdjünk a jogtalanok igazaiért, vigyünk világosságot mindenhová, a hol sötétség van — a szívekbe, az elmékbe!

Budapest.

Neumann Ede.

MÓZES.

(Victor Hugo.)

«Most tűz a folyóra sugara a napnak,
Pihenő aratók ma már nem aratnak,
A part is elhagyott;
Nyugovó Memphisnek lassan ébred népe,
Szűzi örömünket senki sincs ki nézze,
A hajnal lesz csak ott.

Nem apám csillogó, fényes palotája,
 Nem arany medence szívem kívánsága,
 Nem pompa, illat, fény ;
 Enyhe, játszi szellő susogjon fülembé,
 Fesledező bimbó mosolygjon szemembe
 E napnak reggelén.

Jertek ; a hullám is csöndes és tiszta az ég,
 Lombos ág lepegesse kaczerán azurkék
 Patyolat-övetek ;
 Oldjátok le ékem s puha, fehér fátylam,
 Bársonyos hullámon dévajkodni bátran
 Szeretnék véletek.

Siessünk . . . de ah, a reggelnek ködében,
 Mit látok amott a ringó sás ölében ?
 — Ne félj Memphis lánya !
 Tán látogatni jött magas, büszke pálma,
 Délszaki honából — Pyramis hazába,
 A város zajába.

Nem tudom, higgyek-e kutató szememnek ?
 Isis kagylója vagy hajója Hermesnek
 Intetet ott felém ;
 Nem ! . . . Alvó csecsemő ringatozó sajkán,
 S édesebb mosolygás nem lehetne ajkán,
 Anyjának kebelén.

Álmodik . . . s fekhelyét így távolról nézve,
 Hullámok fodrain mintha volna fészke
 Hófehér galambnak ;
 Könnyű bölcsejével szél szeszélye játszik,
 Tarajos habokban elmerülni látszik,
 — Nyugovást nem adnak.

Fölébred . . . jőjjetek Memphis ifjú lányi !
 Fölkiált . . . mely édes anya tud így bánni
 Kisdéd gyermekével ;
 Puha kis karjához gyilkos habok vágnak,
 Ezer sötét útja nyitva a halálnak,
 Kosaráig ér el.

Mentsük meg, lehet hogy Izraelnek sarja,
 Sok ártatlant sujtott úgyis apám karja,
 Ő maradjon épen ;
 Szerencsétlen sorsa szánalmamat kelti,
 Nincsen édes anyja, nincs ki óvja, rejti,
 Legyen fiam nékem.»

Így szólott Iphis, a nagy király reménye,
 S lépése nyomában mosolygva feléje
 Vidám ifjú lányi ;
 Aranyos fátyolát félénken letéve,
 Mintha a haboknak csillogó tündére
 Próbálkozna jární.

Megrezdül a hullám ringó lépte alatt
 Remegő ajakkal a mint tovább halad,
 Jó szíve vezérli ;
 Aggódó szemében öröm-tüze lobban,
 Szorongó szívében hála-ima dobban,
 A midőn eléri.

Parányi fészkeből kiemeli szépen,
 Vigyázva teszi le túl a nagy veszélyen,
 A part fövényére :
 Kíváncsi leányi köréje tolongnak,
 Rájok mosolyogván édes csókot nyomnak
 Bámuló szemére.

Jőjj ide és lásd, ki vágyó tekinteted
Kétségbeesetten fiad után veted,
Isten kinek adta ;
Idegen asszonynak karjaiba zárva,
Fiad el nem vészett, többé már nem árva,
Szívébe fogadta.

S a midőn boldogan, büszkeségtől égve,
Hazafelé megy a gyermekkel ölébe',
Valamerre, távol —
Fénylő csillagok közt rázendül az ének
Röpkedő angyalok bűvös seregének
Rózsás ajakáról :

«Ne keseregj Jákob számkivetésedben,
Ne hullasd könnyeid, új életre serken
Szegény, szolga néped ;
Felvirul meződnék eltemetett zöldje,
S Jordánnak vizénél az Igéret földje
Új hazád lesz néked.

E megmentett gyermek Isten választottja,
Hét országra szóló csodákat tesz botja,
Maga teremt lángot ;
Imára ! Bánja meg kiki maga vétkét,
E bölcső váltja meg Izraelnek népét,
S az egész világot !»

Budapest.

Kálmán László.

ELSŐ FECSKÉK.

— A kolozsvári felolvasásokról. —

Milyen örömmel várjuk, milyen szeretettel üdvözöljük tavasszal az első fecskéket, melyek vidám csi-csergésükkel felverik álmából a természetet. Örömmel, szeretettel lestük minden mozdulatukat; örömmel, szeretettel szívjuk magukba édes közellétük verőfényes költészetét. Hogy építi az a csöpp madárka az ő puha fészket! Százszor kiröpül, százszor visszaszáll s piczi csőrében mindig hoz hol egy szalmaszálat, hol egy fehér pihét — mind egy-egy kő, egy-egy téglát az ő otthonához. Dolgozik, fárad, alig pihen valamit, azután megint elől kezdi terhes munkáját. A munka nagyobb része hátra van! Ki más nevelhetné fel, ki más taníthatná röpködni fiait, mint ő maga? Az első szárnypróbálgatások nehéz kísérleteit mennyi aggodalom, mennyi végtelen szeretet kíséri! Biztatja, bátorítja fiait, míg ő maga szüntelen remeg: «Hátha leesik? hátha megsérti magát? hátha baja történik?» És féltő gondoskodással, szerető figyelemmel vigyáz minden mozdulatukra, örködik minden kísérletük felett.

Mint a parányi fecskék, olyan szorgalommal, olyan kitartással dolgozott, küzdött az a kicsiny, lelkes csapat, a míg utat tört magának.

Az eszme, melynek szolgálatába szegődtek, nagy és nemes, de még nem lett közkinccsé; utat kell hát nyitni neki minden irányban, míg nem fénye feltör a magasságba és behatol a mélységekbe is.

A kezdet nehézségeit biztos kéz vezetése alatt immár leküzdöttük. Alig is vettük észre, hogy küzdünk, oly határtalan volt a lelkesedés.

Körülbelül egy évvel ezelőtt dr. *Eisler* Mátyás kolozsvári főrabbi indítványára a kolozsvári zsidóság egy felolvasó egyletet alakított, melynek czélja: megismertetni a zsidókat azzal a szerfelett nagy gazdagsággal, mely vallásukban, történetükben, irodalmukban rejlik és fegyvert adni kezükbe, mely az indus aczélnál is kitaróbb, erősebb, hogy egyfelől megismerjék a kincset, mely aggódó féltésre, elszánt védelemre szorul és másfelől kezelni tudják a fegyvereket, melyek egyformán csodás hatásuakká válnak kezünkben: könnyűek, ha emeljük villogó pengéjüket és súlyosak, ha velük csapást mérünk a támadókra.

Az első elhatározást nyomon követte a tett. Munkánk annyival is könnyebb lett, hogy volt hivatott vezetőnk, ki mindig legelől járt.

Az első gyűlés alapvető határozataiban a czél kitűzése után az eszközt határoztuk meg, melylyel a kitűzött czélt elérhetjük. Méltó kell hogy legyen a czélhoz az eszköz is s azért a legszebb, a legjobb, a mivel rendelkezünk: a lélek, a szellem teremő ereje lesz az. A toll váljon kezünkben ama mesebeli «Isten kardja»-vá, mely menyei származásánál fogva legyőzött mindent, mi akadályozni merészelté útjában, meghódított népeket vallás és nemzetiségi különbség nélkül, addig míg moesoktalan, tiszta volt.

Büszkén hirdetjük az első év sikerét. A fecskék felépítették már a fészket; egyletünk idei, második alapvető gyűlése elhatározta, hogy törvényes alapon szer-

vezkedik, rendes tagokat gyűjt, könyvtárt állít, a felolvasó estélyeket minden két hétben egyszer a téli évadban megtartja.

A fecskék már röpdlni is tanultak; hadd bizonyítsam, hogy tudnak is.

*

Két irodalomtörténeti felolvasást hallottunk. Az egyiknek írója és előadója dr. *Eisler* Mátyás főrabbi volt. Tárgyát: «Apáczai Cseri János héber tanulmányai» képezték, a melyre itt, minthogy az Évkönyv olvasói ismerik, nem térek rá. A második irodalmi tárgyú felolvasást *Weisz* Margit tanárjelölt tartotta: «Kiss József költészetéről».

Mint a legtöbb költő lyrájára, úgy Kiss Józsefére is nagy befolyással volt életének minden mozzanata. Költészete elválaszthatatlan életétől, mert lantján dallá alakul mindaz, mi lelkét áthatja. Gondolkozó, elmélkedő természet, éleslátású szem és szerető, bizalommal teljes szív jellemzik a Kiss József költészetét.

Legelőször balladái váltak híresekké, melyekben különösen az megkapó, hogy lyrikus hangok is csendülnek meg bennük. Alakjai életteljesek és tipikusok. Csodás lantján zengett elbeszélő költeményeket, szerelmi dalokat, alkalmi verseket, melyek mindenikében a szív, az igaz érzés hangja az, a mi szívre hat és a szívben érzéseket kelt. Hangja komoly, ritkán elvétve satyrikus. Rímei, versmértékei, ha nincsenek is mindig kaptafára szabva, kifogástalanok. Minden kitünősége mellett sok előítélet szülte, kegyetlen, rosszakaró kritikával kellett a nagy költőnek szembeszállni. Kitartásának köszönheti istenadta tehetsége után első sorban,

hogy ma büszkén emlegeti minden magyar a Kiss József nevét.

A történelem köréből vett három felolvasás nem kisebb hatást ért el az előbbieknél.

Az egyiket: «A zsidók legrégebbi nyomai Erdélyben» czímen dr. *Eisler* Mátyás főrabbi tartotta. Művében elmondja, hogy miért jogosult külön foglalkozni az erdélyi zsidók történetével. T. i. van bizonyos hasonlóság az erdélyi és magyar általános és zsidó történet között. Erdély politikai és administratív különállása nem maradhatott és nem is maradt hatástalanul a kis ország rész kulturális és egyéb viszonyaira sem, úgy hogy bizvást beszélhetünk «Erdély történetéről» a magyarországgal szemben. A zsidókra is mindig nagy befolyást gyakoroltak azon nép és ország viszonyai, melynek körében, illetőleg területén éltek s így az erdélyi zsidóság politikai és társadalmi helyzete, szervezete, műveltsége, nem egyszer volt eltérő a magyarországiétól. Végeredményben azonban, valamint Erdély általános históriája, úgy zsidóságának története is csak kiegészítő részét képezi a magyarországinak.

Különböző mondák maradtak fenn a zsidók Erdélyben való letelepedésének idejére vonatkozólag. Egyik szerint Xerxes persa király, a salamisi tengeri csata vesztesének seregéből menekült zsidók jutottak el először Erdélybe. Egy másik monda értelmében Decebál dák király hívta be őket s ekkor alapították a határszélen levő Thalmus várost, melyet a talmudról neveztek el. E monda első feldolgozása 1542.-ből való, de már XVIII. századbeli kiadója megjegyzi, hogy ha helyesnek fogadjuk el a Thalmus névnek a talmud szó-

ból való leszámaztatását, ki felel arról, nem fogja-e valaki majd a bethleni várat is zsidó eredetűnek mondani, csak azért, mivel a Bethlehem névvel rokonhangzású? Egy Thorwächter András nevű kolozsvári szász pap pedig egy hosszú értekezésében még sokkal különbséget mutat be, hasonló czélzattal.

Több író tesz említést azon elterjedt hagyományról, mely szerint az Erdélyben élő zsidók alapították az itteni só- és vasbányákat s ugyanők honosították meg Erdélyben a szőlőművelést. Ezek a hagyományok szembeállítva az említett mondákkal, meg szomszéd országok hiteles és mondai tudósításaival, azt bizonyítják, hogy a római korban mindenestre éltek már zsidók Erdélyben.

Hiteles történeti adat a XVI. század első feléből maradt ránk, t. i. ekkor rendelik el országgyűlésileg a zsidók kiűzését; természetes tehát, hogy már azelőtt itt kellett lakniok. A kik a mondai állításokat nem tartják igazaknak, azt vélik, hogy a zsidók vagy a kereszties hadjáratok idején, vagy a XV. század második felében beszámazott görögökkel jöttek be. Dr. Eisler végül hangsúlyozta, hogy az erdélyi zsidók történetének megírása számos megyei, városi, hitközségi és magán levéltár átkutatását teszi majd szükségessé. De eddig gyűjtött adatait is méltányolhatja az, a ki halotta vagy olvasta ezt a munkáját.

Wilheim József tanár jóvoltából egy pillantást vehettünk a «Régi héberek életé»-be. Megismerkedtünk szokásaikkal, szertartásaikkal és életmódjukkal. A régi héberek eltérve a körülöttük élő népek szokásaitól, bizonyos tért engednek a nőnek, felismerik azt a nagy

és nehéz hivatást, melyet a nő gyermekei nevelésével teljesít. Ez a méltányosság magyarázza meg a zsidók mindig példászerű családi életét, mely gyöngédebb alapokra fektetve, boldogabb, irigylésreméltóbb volt a többi népekénél. Fényt vet őseinkre az a humánus bánásmód is, melyben a kor szokásától eltérőleg rabszolgáikat részesítették. Nyomat sem találjuk náluk emberkínzásnak, a mi valóban bámulatos haladás volt a többi népek műveltségi fokához képest.

Egyik jellemző tulajdonságuk az a szives vendégszeretet volt, melylyel a háziak a küszöböt átlépő útast elhalmozták. Végül a temetési szertartásokról és a gyász kifejezéséről szólt a felolvasó, kinek érdekes közleményeit hálás elismerés jutalmazta.

«A zsidó nő az ókorban» czímmel tartott felolvasást Weisz Margit tanárjelölt, kinek munkájából meggyőződhetünk arról, hogy a nő valóban felesége, segítő-társa és nem rabszolgája volt férjének; megismerjük a zsidó nőt olyannak, a milyennek Isten rendelte s a biblia és talmud írják. Egy theologus szerint Isten azért alkotta a nőt épen a férfi bordájából, mert ha a férfi urává akarta volna teremteni, a fejéből alkotja vala, ha rabszolgájává szánta volna, lábából, de mivel embertársául akarta, oldalából vette ki. A férfi magánál jobbnak, tökéletesebbnek tekinti a nőt, a kit ki akar érdemelni. A bibliai nők közül nem egy van, kinek bátorsága, önfeláldozása képes volt lelkesíteni, harczra tüzelni, megvédeni a zsidókat. A talmud írja, hogy a zsidó nőkben többre becsülték a lélek szépségét a szép külsőnél s többre becsülték a műveltséget minden gazdagságnál. A zsidó lányok pedig azt énekelték: «Hiu a

fény és mulandó a szépség, a belső értéket kell méltányolnod s a házi körben jól nevelt, erényes, művelt leányt kell választanod örökös szövetségessé.» Az asszony a ház szelleme s mint ilyen tőle függ a családi élet boldogsága. «Az asszony kötelessége a kenyérsütés — mondja a talmud — az ő kötelessége a főzés, mosás, fonás, szövés. Ő tartozik a házi rendre felügyelni, a gyermekek táplálásáról, neveléséről gondoskodni.» A nő iránt a törvény is tiszteletet parancsol s a ki egy nőt megsért, azt szigorúan büntetik.

Büszkék lehetünk, büszkék vagyunk, ha másért nem, hát már csak azért is öseinkre, a miért felvilágosodottságukban önkényt teremtettek oly helyzetet a nőnek, melyért ma, az emancipatio korszakában is nem egyszer erősen kell küzdeni.

Kellemes változatosságot teremtett a sok komoly munka között a dr. *Gyalui* Farkas csevegése «A zsidó humorról», melyben felelevenítette az ősrégi, már-már feledésbe merült kitűnő zsidó humor végtelenül szellemes, jóízű termékeit, egyúttal bűzditva a jelenlevőket, hogy ne hagyják nyomtalanul elveszni ezeket a kincs-csel felérő élczeket, melyeket mindinkább kiszorítanak azok az ízetlen, a zsidók rovására költött és semmiképen nem jellemző zsidó vicczek, melyek újabban szájról-szájra járnak, hanem gyűjtögessék azokat, a míg nem késő.

Szép munkát végzett dr. *Hunvald* Lajos ügyvéd: «A zsidók hitközségi szervezeté»-nek legutóbbi fejlődését ecsetelve.

A pesti hitközség emlékiratot intézett br. Eötvös Józsefhez a zsidóság szervezetét megállapítani hivatott

congressus összehívása iránt. Az emlékirat úgy találja, hogy a rabbik áthágják működési terük korlátait, igen sokat engedve meg maguknak. E kijelentés nem talált mindenütt visszhangra s így megalakult az ellenpárt, a congressus kisebbsége, mely hallani sem akart a rabbi tekintélyének megcsorbitásáról. A congressust feloszlatták a nélkül, hogy a kívánt eredményre vezetett volna. Később a kormány anyakönyvi területekre osztja az országot s ezekből alkotja a hitközségeket, melyeknek minden zsidó a lakhelyén tagja.

Az országgyűlés megerősíti úgy «a congressusi izraelita», mint az «orthodox izraelita» szervezeteket s most egy-egy politikai községben két-három hitközség is verseng egymással, egymás erejét emésztve a helyett, hogy egyesült erővel dolgoznának egy végleges szervezet megállapításán.

Az egyenetlenségeknek tulajdonítható az, hogy 32 év nem volt elegendő a zsidóság szervezésére. Pártok keletkeztek, melyek küzdenek egymással. E pártok küzdelméből a zsidóság egyetemének diadalmasan kell kikerülnie.

Világi és papi vezetés álljon a hitközség élén, hogy megérthesse a kor szellemét és megóvja a szent tan s a hagyományok csorbítatlan tekintélyét.

Magas szárnyalású, poetikus munkát mutatott be *Rosenberger* Fanny, háladatos témát választva felolvasása tárgyául: «A zsidók mint hazafiak.» És mi büszke önérzettel hallgattuk, hogyan igyekszik minden zsidó az ő lángoló hazaszeretétével meghálálni, hogy az elvesztett otthon, az elvesztett haza helyett másikat kapott. Szereti forrón, imádattal minden zsidó a hazá-

ját. Áldoz érte önzetlenül, lelkesen; tanul, dolgozik: a hazáért, a hazának.

Lelkes taps honorálta a kisasszonyt gyönyörűen előadott, élvezetes felolvasásáért.

Egy lélektani tanulmányt olvasott fel *Weisz Gyula* joghallgató: «Shylock a Velencei Kalmárban» czimen. A látszat és a keresztény felfogás Shylockot szívtelen, önző embernek tünteti fel és vannak zsidók is, kik nem ismerik fel benne fajukat. De ha közelebbről vizsgáljuk a költőkirály művét, meg kell győződünk arról, hogy lelket lehelt a középkori zsidó tipikus alakjába, a ki érez és gondolkodik, szeret és gyűlöl, tehát ember, ember gyarlóságában és ember jóságában is. Antonio jelleme van Shylockéval szembeállítva. Előbbi a lelket marczangolja szét, lealázva, lealacsonyítva az embert; utóbbi jogát hangoztatja, jussát követeli az ember testéből. Ha kegyetlen, ha vérengző alak is Shylock, azért még nem vadállat. Csak fékevesztett indulata, vak szenvedélye korbácsolják fel vérét. Megvetik, megalázzák, bántják, mellőzik, jellemtelenségekre kényszerítik, azután elfordulnak tőle s még azt is bűnéül rójják fel, hogy olyan nagyon szereti faját, családját, vallását. Shylock boszút esküszik népe kinzóinak s azért válik kegyetlenné. Ő maga minden ízében zsidó, de ne felejtsük el, hogy a középkor zsidója.

Annyi szeretettel, annyi lelkesedéssel volt írva e felolvasás, hogy lehetetlen volt nem hatnia a szívre. Egész új világításban tünt fel az oly sokak által félreismert Shylock.

Végül hadd emlékezzem meg egy pædagogiai felolvasásról, melyet e sorok írója tartott: A vallásos érzés

fejlesztéséről. «Igyekeztem fokról-fokra megmutatni az eszközöket, melyek a lélekben felköltik és egyre fejlesztik, tökéletesítik a vallásos érzést.

Mindenekelőtt imádkozni kell tanítani a gyermeket, hogy örömét, bánatát, vágyait, háláját az Úrral közölje; Neki köszönje meg, ha öröm éri, Tőle kérjen vigaszt, ha bánata van. Ismertessük meg vele a biblia szentelt lapjait, ott lássa a követendő példát őseinkben. Figyelmeztessük a természet szépségeire, mint Isten legcsodásabb alkotásaira. Tanítsuk meg arra, hogy Istenben ismerje fel a legjobb, legtökéletesebb lényt. Tanítsuk meg hinni, bízni a Teremtőben, kitől jön áldás és csapás egyaránt. És célunk akkor lesz elérve, a vallásos érzés akkor éri el tökélyét, mikor semminemű csapás nem némitja el ajkunkon a szent jelszót: «Hiszek!»

*

Kirepültek, meg visszaszálltak a fecskék; munkájukban oly szépen szóltak, egymást lelkesítve, buzdítva, sarkalva. Megtette ki-ki a magáét; fáradoztunk, dolgoztunk. Fészket kezdtünk rakni: «Jöjjön hát segíteni mindenik», hadd álljon szilárdan, magasan. Röpködjék körül a szorgalmas fecskék, tekintsen mindegyik szeretettel az otthonra, mely mindannyiuk számára készül. Oh, hogy elkerülné a fészket a pusztulás, a szeretet és lelkesedés alkotta művet a megsemmisülés! De csak a fecskék el ne hagyják, mert akkor a fészkek sem lesz, nem lehet az enyészeté soha!

Kolozsvár.

Weisz Elza.

A MINEK (MÍNIM).

A kereszténység eredetére, a zsidóságból való kiválásának történetére még nem sikerült részletekig terjedő bizonyossággal fényt deríteni.

Azt az egyet bátran konstatálhatjuk — a mi különben minden nagy világtörténeti fordulatra ráillik — hogy nem hirtelen, befejezetten tűnik elő, mint Athéne Zeusz fejéből, hanem hosszabb fejlődésnek eredményeként. E fejlődésnek kiindulási pontját a diaszpórában, főképp az alexandriai hellén műveltségű zsidóságban kell keresnünk.

Mit jelentett a görög filozófiával szaturált s azt már a szentírásban föllelni akaró alexandriai zsidóság szelleme, az úgynevezett hellénizmus? nem mást, mint az ősi vallásnak, a mozaizmusnak görög bölcsészeti tartalmát. Szent naivitásában azt hitte az alexandriai zsidóság, hogy Izraél Istenének dicsőségét öregbíti, ha azt tanítja, hogy minden görög bölcelet már benne van a bibliában; hogy az ókor filozófusai Mózesből kölcsönözték eszméiket, a minek a demonstrálgatása közben nem vették észre, hogy a régi tömlőkbe új bort öntöttek, hogy meghamisították a szentírásnak józan értelmét s pozitív tartalmát elpárologtatták. Eltűntették azt erőszakos interpretációjuk, az *allegorizálás* által.

Ezen az ajtón keresztül a legfantasztikusabb theóriákat is bele lehetett csempészni a bibliába. A képlekezés segítségével azt találták meg a szentírásban, a mit akartak.

Nem racionális értelmezés volt az ő exegézisök, hanem költészet, a fantázia csapongása. Arra a jele-
netre emlékeztet, midőn Hamlet kérdi Poloniustól,
hogy mit lát a felhőkben. Nemde egy tevét? Igen.
Nemde egy menyétet? Igen. Vagy egy czethalat? Igen.
Azt látott, a mit oda szuggerált a képzelete. Az alle-
gorizálók kezében sokféle «arcza» volt a szentírásnak,
Proteusz módjára.

A hellénizmusnak alapos jellemrajzát olvashatjuk
Philonál (De migr. Abr. I. 450.)... «Vannak emberek,
kik a Törvény szavait szellemi dolgok jelképeiül tekin-
tik, főképp ezek magyarázatára szorítkoznak, amazokat
pedig kicsinylik. Könnyelműségök miatt vádolólok őket.
Mert mindkettővel kell törödni; úgy az elrejtettnek ki-
kutatásával, mint annak megtartásával, a mi nyilván-
való... De ők ignorálják azt, a mi a nagy többségnek
tetszetős és csak az elvont, abszolút igazságot igyekez-
nek kifürkészni.» ..

Ezen és más analog helyek alapján különböztet meg
Friedländer M. (Der vorchristliche jüdische Gnosticismus)
egy *radikális és konzervatív* hellénizmust. Az
utóbbi — melynek maga Philo is szószólója volt —
megállott az elméleti eredményénél s az ősi vallási szo-
kásokat nem bántotta. Az előbbinek hívei azonban a
gyakorlatra nézve is levonták a konzekvenciákat; az
ő vallások pusztán moralizmus volt, mert minden ritust,
pozitív parancsolatot mellőztek, jelképekké spirituali-
záltak, elpárologtattak az allegorizálás retortájában.
Miért tették ezt? hogy a «haláchának négy röfnyi terü-
letéről» kivigyék Izraelt a nagy világba s vallását világ-
vallássá tegyék; hogy a «betű», a külső formák elvetése

által a zsidó partikularizmust univerzalizmussá fejlesszék. Ezt cselekedte az őskereszténység, mely nem más, mint spiritualizált zsidóság: a czeremóniákat és pozitív törvényeket jelképekké absztrahálta. A radikális képletezés választóvíz volt, hogy a naczionális zsidóságnak a farizäizmus, a talmud elszigetelő törvényrendszere által megalkotott vaskeretét kimarja és szétbomlassza. Ennek az allegorizálásnak emlőjén nőtt fel a talmudi korszak minden szektája: az őskereszténység és az u. n. gnózis, sokféle árnyalataival együtt, melyek a hagyományos irodalomban igen gyakran a «*mîn*» névvel neveztetnek.

A szónak etymológiája sok találgatásra adott okot. Albo József pl. (a XV. században) a manicheusokra, Mâni követőire gondol. Az újabbak közül némelyek *ma amin Jésu nóczri* (a nazareti Jézusban hívő) szavak abbreviaturáját látták benne. Mások az arab «*mâ'na*»-ból származtatták (=hazudni), vagy «*mîn*»-ből (=felosztás, szakadás, párt). Volt, a ki a héber *moén*-nel (=vonakodni, megtagadni valamit) hozta összefüggésbe, Jerem. 13. 10. nyomán. Mindezekkel szemben Bacher Vilmos kimutatta, (*Revue des Etudes Juives* 1899. évf. 45. l.), hogy a terminus megfelel a Flavius Josephusnál (*Antiquitates* XIII. 10, 6.) található *hairezisz*, illetőleg *genosz*-nak. Ezen kifejezések megfelelője, fordítása a talmudi *mîn*. Tehát szektát, a közöségtől különvált csoportot, pártot jelent, mely gyűjtőnevet metonymice az egyénre is alkalmazták: az egyes ember is *mîn*. Épúgy, mint az egész népet jelentő *gój* szóval a nem zsidó *egyént* is illették.

A kifejezés nem jelentett specziális vallási áltanokat

hanem általában «eretnekséget», a közösségtől való elszakadást. Nem szabad azt gondolnunk, hogy a szó kizárólag az őskeresztény és a gnóosztikus szekták jelzésére foglaltatott le. Erről meggyőző a midras, a hol azt olvassuk, hogy Korach azért pusztult el, mert eretnekségre vetemedett: péras lemínusz. (Tanchuma Korach 1. fej.); veszekedést szított Mózes meg Áron ellen. Általános vonatkozása van itt a fogalomnak; a nagy közösség vallási irányától való eltérést fejezi ki. Hasonlókép a talmudnak egyik helyén, a hol azt találjuk, hogy Ádám és a kígyó is *mín* volt (Szanh. 38b.). Itt is általában eretnekségről van szó; az első ember és kígyó hitetlenkedett, ellenszegült Isten akaratának.

A *mínek* tanai veszedelmesek voltak a zsidóságra. Jelentősen mondja a talmud (Jerus. Szanh. X. 6.), hogy Izraél csak akkor ment exiliumba, midőn 24-féle *mín*-párt keletkezett benne. A szám, a mi különben is túlzott, mellékes. Azt jelenti, hogy a szekták nemcsak Izraél vallásos eszméinek tisztaságát fenyegették, hanem a zsidó *naczionáliszmusra* is halálos csapást mértek, mert a zsidó vallás nemzeti vallás volt. Kiirtásukat tehát nem csupán hitbeli, hanem állami érdekek is javasolták. De hiába hoztak ellenök óvó rendszabályokat. Hiába nyilvánítja a talmud a szeptuaginta keletkezésének idejét oly gyásznapnak, mint a melyen az aranyborjú készítettetett, mert a szeptuaginta, a bibliának a hellenisztikus zsidóság által használt görög nyelvű fordítása, mely sok helyütt tendenciózusan elferdítettetett — volt a zsidó vallástanok ellen irányuló exegézishez, az eretnekséghez vezető híd. Hiába kárhoztatják a *míneket* pokolra (Ros Hassana 17a), és tilt-

ják meg a könyveikből való olvasást (Szanh. 100b.) Nem használ a parancs, hogy egy *mîn* által irt tóratekercs elégetendő (Gittin 45b.), vagy a kijelentés, hogy az ő könyvek profánok (Toszefta Jad. 683. 10 sor). Kimondották, hogy a *mîn* könyveket szombaton nem szabad tüzből megmenteni (Sabb. 116a), míg a szent könyveket szabad. Továbbá, oly állat husának élvezése, melyet egy *mîn* vágott le, tilos. (Chull. 13b.). A *mînektől* az ő ünnepnapjokon nem szabad ajándékot elfogadni. (Ab. Zara 6b.). Kerülni kell a *mînekkel* való kereskedést s az általok való gyógykezeltetést (Tosz. Chull. II. 15. sor). Ezen intézkedéseken kívül a szentírásmagyarázatot is segítségül vették ellenök. A talmud (Berach. 12b.) többek közt azzal is okadatolja a czicziszről szóló fejezetnek (Num. 19.39.) a liturgiába való belefoglalását, mert írva benne... «és ne járjatok szivetek (a hagyománytól eltérő félszeg gondolatok) után»... ez a *mínekre* vonatkozó tilalom.

De semmi fenyegetés és elszigetelés nem tudta hermetikusan elzárni a zsidóságot a keresztény és gnosztikus eretnekségnek beszivárgása elől. Terjedését, hatását mutatják a sűrűn felbukkanó ellenségeskedések, viták.

A KERESZTÉNY MÍNEK.

Sokaktól elfogadott vallástörténeti konvenczió, *mínek* alatt *csupán* az őskeresztényeket érteni. Már Hieronymusnál találjuk e nézetet (ep. ad Augustum) «Még ma is a Keletnek összes zsinagógaiban, gyülekezeteiben létezik a zsidók közt egy szekta, melynek tagjai *míneknek* mondatnak, és a pharizeusoktól elítéltet-

nek. . . De miközben zsidók is, keresztények is akarnának lenni, nem zsidók, se nem keresztények» . . .

Az őskereszténységnek egyik válfajával, a nazareusokkal ismerkedünk itt meg; így nevezi a szóban forgó *míneket* Hieronymus. Voltak azonkívül az u. n. genisták, maszboteusok, meristák, galileusok, helleniánusok, baptisták, herodiánusok, a mint az egyházatyák megemlékeznek róluk. (L. Hilgenfeld, «Judenthum und Judenchristenthum» cz. könyvét a kutforrások ismeretéséről.)

Jellemzésök nem tartozik tárgyunkhoz, röviden csak annyit, hogy az első keresztények, kik született zsidók voltak, körülbelől a hadriáni időkig (Kr. u. a II. század első évtizedeiben) zsidó naczionális jelleget és pogány-ellenességet mutatnak. Az akkori üldözések nyomása alatt szervezkednek ezek az u. n. zsidókeresztények külön szektává, demonstrálni akarván a zsidóságtól való elszakadásukat, hogy ne érje őket a római császárok ellenszenve. Akkor végkép szakítanak a zsidó törvényekkel (Grätz «Geschichte der Juden» IV. k. 183. l.). Álláspontjuk így fajul el lassanként, *fokozatosan* antinomizmussá, míg az u. n. pogánykereszténység (a nem zsidók közül különösen Pál által toborzott párt) ennek jegyében alakul meg mindjárt. Ez a különbség köztük.

Keletkezésének első évtizedeiben a kereszténység fél lábbal még benn van a zsidóságban. A fundamentális parancsokat, pl. a circumcisiót, a szombatot, a főbb étkezési törvényeket respektálták: a «Törvényért buzgalkodóknak» neveztetnek (Ap. csel. 21.20). L. Lechler «Das apost. und nachapostolische Zeitalter» 292. l.

A zsidó-keresztények együtt tartották meg a szombatot és ünnepeket a zsidókkal (Ap. cs. 2.1. Gal. 4.10).

Gyűlöltek a pogány-keresztényeket a circumcisio mellőzése miatt (Ap. csel. 11.2—3.). Az itt vázolt különbség a két párt közt a *mîn* fogalom keresztény vonatkozásában is megnyilvánul. A midrasban olvashatjuk (Exod. rabb. XIX. 4.). «Hogy azt ne mondhassák a *mînek* és Izraél gonoszai, mivel rajtunk végrehajtották a circumcisiót, nem jutunk az alvilágba». Világos, hogy a *mîn* itt zsidó-keresztény.

Említettük, hogy a zsidó-keresztények közt a nemzet-ellenes és antinomisztikus irány csak a második század első pár évtizedében kezdett lábra kapni. Mert a *mîn* elnevezés Jochanan b. Zakai idejében még nem létezik, de tanítványai, R. Józua ben Chananja és II. R. Gamliél (a II. század elején) már ismerik.

Ép II. R. Gamliél kezdeményezésére foglalták bele a 18 eulogiába a *mînek*; a templom elpusztulása után mind ellenségesebb magatartást tanúsító zsidó-keresztények ellen szerkesztett imát. (L. Ber. 28b. jerus. Ber. 5a és 8a. Tosz. Ber. 3. fej. végén). Részletesen tárgyalatik ennek története. R. Gamliél így szólt Jabnéban a bölcsekhez: Nincs köztetek senki, a ki meg tudná szerkeszteni a *szaddukeusok* ellen irányuló benedekziót? Erre jelentkezett Sámuel Hakatan és megszerkeszté. A czedukim-verzió azonos jelentésű a *mînekkel*. A szóban forgó benedekzió később velamalsinim-má változott; a rágalmazókra vonatkoztatták. Ismeretes a *semoneh* eszré-imából. A formula sok gyanúsításra adott okot. Már Justinus (17.7.) azzal vádolja a zsidókat, hogy a *mîn*-imában naponta háromszor átkozzák Jézust.

Ebből az intézményből kifolyólag rendelték el (Berach. 29a), hogy ha valaki a semoneh eszré reczitálásában téved, nem távolítják el az előimádkozói helyről, de ha a *mînekről* szóló eulogiát téveszti el, akkor eltávolítják, mert hátha ő is eretnek, zsidó-keresztény? Érdekes jelenség, hogy a reggeli liturgiába nem vették bele a tíz ige olvasását a *mînek* esetleges támadása miatt (Ber. 12a), nehogy azt mondják, csak a tíz ige van Isten szájából, csakis ez kötelező. Tényleg látjuk Máté 19.18—19, hogy a zsidó-keresztények főképp ezeket hangsúlyozzák s kötik a hívők lelkére.*

Az eretnekség kritériumául tekintetik, ha valaki megeszti az elhullott állat husát (nevelát); az már *mîn*. (Ab. zára 26b.) Elfogadható föltevés, hogy ez is *keresztény* antinomizmus ellen irányul, mely célzatosan már Jézusnak is inszinuáltatik, midőn ezt mondatják vele Máté 15.11: «Nem az fertőzteti meg az embert, a mi a száján bémegy, hanem a mi kijő a száján, az fertőzteti meg az embert.»

Hogy a *mîn* fogalomnak a kereszténységre való vonatkoztatásában jogosult a disztinkció az u. n. zsidó és pogány keresztények közt, érdekesen bizonyítja a talmud. Egy *mîn* R. Jehudának arra a kérdésére, hogy mi kell neki inkább: negyven arany-e, vagy az asztali imánál a borivásra mondandó benedikció — ez az utóbbit választja; pogány aligha ismerte ezt a szer-tartást.

* Talán a Justinusnál említett meristákra kell gondolnunk (merosz=rész), kik az ó-testamentumnak csak egyes részeit fogadták el.

Az eretnekségnek veszedelmét hatásosan jellemzi R. Tarfónnak híres nyilatkozata (Jerus. Sabb. 15c. Sabb. 116a. Tosz. Sabb. 13. fej.). «Gyermekeimre esküszöm, hogy én egy ilyen *mîn*-könyvet, mihelyt kezeimbe akadna, elégetnék a benne lévő istennevekkel együtt. És ha üldözne valaki, inkább menekülnék a bálványimádók, mint a *mînek* templomába. Mert azok nem ismerhették meg Istent, hát tagadják, de ezek megismerték és mégis tagadják.» Valószínű, hogy az isten-tagadás a trinitásra vonatkozik. R. Eliezerről azt olvasuk (Ab. zara 16b. Kóhel. r. 1. fej.), hogy eretnekség miatt bajba keveredett a fölöttes hatósággal. A zsidó-keresztények szektájához tartozónak tekintetvén, kérdőre vonták. Szabadon bocsátották ugyan, de furdalta a lelkiismerete. Ennek okát megvallotta R. Akibának, hogy egyszer Szeforisz utcáján találkozott Kefar Szechanjából való Jákobbal, a ki egy *mîn*-dolgot mondott neki Jézus Pantera fia (Jézus gúnyneve) nevében, s ő azt elfogadta. Ezen utolsó részlet (Tosz. Chull. 503.18. sor) egészen rávall a helynek zsidó-keresztény vonatkozására.

A *mînektől* való gyógykezeltetés tilalmára — mint ezt már említettük — jellemző, hogy midőn Ben Domát, R. Jismael nővérének fiát megmarta egy kigyó, oda ment hozzá Kefar Szechanjából való Jákob, de R. Jismael nem engedte, hogy hozzá nyuljon. Minden érintkezést kerülni akartak a *mînekkal*. A *mîn* itt ugyanaz, a ki az előbbi példában Jézus tanítványaként szerepel. (Ab. z. 27b. V. ö. Kohel. r.). Lehet, hogy az Ab. zar. 28a. említett «Jákob a *mîn*» név őt illeti.

A *mînek* ellen hozott intézkedések közt egyike volt a

legfontosabbaknak, hogy a semá ima után hangosan kell mondani «Dicsértessék az ő uralma fenségének neve mindörökké». Nahardeában — úgymond a talmud — a hol nincsenek *mínek*, lehet halkan is. (Peszach. 56a). E rendelkezés oka némelyek szerint az volt, hogy a mondatnak csöndes elimádkozása ne keltsen gyanut, hogy talán a semá, az Egyisten-vallás után magukban becsmérlik a trinitást. Más nézet szerint ép arra való volt a hangos szó, hogy a *mínek* a csöndes imádkozást ne magyarázhassák a keresztény hitnek hallgatólagos elfogadására.

Elébe akartak vágni minden esetleges félreértésnek. Erre szolgált azon intézkedés is (Bal. batr. 25a), hogy R. Séset szerint az imádkozásnál ne forduljanak arcczal keletnek, mert a *mínek* azt tanítják, hogy úgy kell. Reakció az ő szokások ellen. A legféltékenyebben figyelték meg magatartásukat; mint valami ragályos betegséggel szemben való profilakszis, olyan volt a védekezésük az eretnekségtől való megfertőztetés ellen. Ilyen óvó rendszabály volt az, hogy a ki azt mondja: nem lépek színes ruhában az előimádkozói helyre, az fehérben se lépjen oda, mert hátha *mín* (Megill. 24b.). A fehér ruha vallási jelentőségét már az esszénusoknál látjuk, a kik minden hozzájuk csatlakozónak egy fehér ruhát adtak. Tőlük tanulták el ezt a szokást a zsidó-keresztények, kiknek ebjonizmusával, szegénység kultuszával, puritán, életmódjával függhetett össze az a viselet. Ezért neveztetnek az őskeresztények ebjonitáknak.*

* Nem az összesség jelöltetik e névvel, hanem csak egyik árnyalata. A kútforrásokban (Origenes Irenaeus) a kereszt-

«Hitvallás volt náluk a szegénység szeretete. Nagyon jellemző Keresztelő Szent János élete és az őskeresztények közt ápolt vagyonközösség. A fényűzés ellenzését, hiábavalóságát akarták kifejezésre juttatni az egyszerű viseletben.

A mióta a *mínék* ártani kezdtek, elrendelték azt is, hogy a zsidók a tetragrammal köszöntsék egymást. Grätz (IV. k. 458. l.) úgy értelmezi ezt az institucziót, hogy a Bar Kochba-lázadás leveretése után (Kr. u. 135 körül), midőn már intenzív volt a zsidó-keresztények ellenségeskedése, *ellenőrzésül* a tetragramnak eredeti hangzását használták a köszöntéseknél s nem a körülírt nevet: Adonáj, mivel a keresztények is görögül Adónájnak szólították Jézust: Küriosz (Ber 54a).

Minél tovább jutottak a *mínék* az antinomizmusban, annál nemzetellenesebb, hazafiatlanabb volt a viselkedésök. Karöltve járt a kettő. Honfitársaikat denunziálták a rómaiaknál. Tehát a «*mín*» terminusnak politikai ize is van. A serdülő kereszténységnek a jeruzsálemi szentély a zsidó partikularizmus szimboluma volt. Ezért hiúsították meg a Traján által engedélyezett templomépítést. (L. Joel M. «Blicke in die Religionsgeschichte» I. 14—15...). A mindinkább terjedő

ténységnek egyik válfajára vonatkozik. Ezek állottak a zsidósághoz legközelebb. Ők ragaszkodtak leginkább a mózesi törvényekhez. Irenaeus (1.26) azt mondja, hogy az ebjóniták a zsidósággal teljesen szakító Pált aposztatának nevezik. Az «ebjónita» terminus az őskereszténységnél divott szegénység-kultuszra vezetendő vissza. Héberül ebjón-szegény. Az őskeresztény gyülekezeteket «szegények»-nek nevezték (Gal. 2.10). Nem más mint ebjónizmus.

antinomizmusnak ép a templom elpusztulása adott tápot a zsidó szertartási törvények ellen való agitációban.

A *mínek* örültek a nemzeti zsidóság bukásának. Ugy tüntették föl ezt, mint Isten ujjsmutatását, hogy ő maga sem szereti Izraél törvényeit, különben nem engedte volna elpusztulni a szentélyt. A zsidó-keresztényeknek ezen politikai a nimózitása igazolja, hogy a denuncziáns (moszur) és a *mín* fogalma gyakran együtt szerepel; pl. Ros. has. 17a. Ugyanitt azzal okolja meg a talmud a rájuk kimondott szigorú ítéletet «mivel kezöket kinyujtották a szentély ellen».

A keresztényeknek a templom elpusztulta fölött érzett örömről többször beszél a hagyomány. Ujjongva hangoztatták, hogy a zsidóság kegyvesztett lett; végrómlás vár reá. Megjegyzéseikből kirí a káröröm. Pl. egy *mín* a császár (Hadrián) előtt akarja megszegyéníteni R. Józsuá b. Chanauját: «Ti oly nép vagytok, melytől Isten elfordítá arcát.» Célzás a templom elpusztulásában nyilvánuló kegyvesztettségre (Chag. 5b). Egy másik *mín* hasonlókép siet konstatálni II. R. Gamliéllel szemben: «Ti oly nép vagytok, melytől elvált az Isten» (Jebam. 102). Kraus H. szerint (Begriff und Form der Haeresie nach Talmud und Midrasch 32. l. 75. jegyz.) ez a *mín* pogány volt. Szükségtelen föltevés. Mert a II. században, mint már többször rámutattunk, annyira meggyökerezett, megerősödött a keresztények ellenszenve, hogy itt is egész természetesnek látszik ennek a *mínek* gyűlölködése. Meglehető sűrűn fordulnak elő az ilyen kárörvendő évődések Izrael politikai hanyatlásának láttára, aztán meg egyes talmud-

bölcsek ellen irányuló személyeskedések, gúnyolódó viták.* Nem csoda, hogy ennyi hűtlenséget tapasztalva, még tanuságtételre is diszkvalifikálták őket és kimondták, hogy az ujhold kihirdetéséhez szükséges tanuvalomásokat nem fogadják el a *mínektől* (V. ö. jerus. Ros has. 57c). Valószínű, hogy a keresztények hamis tanuságtétellel a zsidó naptár terminusait össze akarták zavarni az ő külön ünneplési idejük érvényesítése érdekében. Tényleg beszél a talmud «*jóm nóczri*»-ról = vasárnap (Cenzurázatlan kiadás Ab. zar. 6a és 7b. 8. sor).

Hogy a *mín* fogalmának körébe kétséggkívül beletartozott a kereszténység, döntőleg bizonyítja a talmud, a hol ezt olvassuk: Addig nem jön el Dávid fia (a Mesiás), míg az egész (világi) uralom eretnekké nem lesz (*mínusz*). Erre vonatkozólag idéztetik egy bibliai vers (Lev. 13. 13), melyben «lovon» helyett bizonyára *labént* olvastak; ha mindenki a *Fűhöz* fordul, ha az egész világ eretnekké lett. Már pedig zsidó szempontból a kereszténység is haeresis volt; Izraélnek létét fenyegette. Nem vallási türelmetlenség, hanem a lét-fentartás ösztöne sugallta kifakadásait.

* Joma 57a. R. Chanina hárítja el a támadást. Majd újra R. Józua b. Chananja száll sikra (Erub. 101a.). Aztán még egyszer R. Chanina (Gitt. 57a). Szerepel R. Zeira is (Ketub. 112a), R. Abina (Szanh. 39a), Beruria, R. Méir felesége (Ber. 10a), R. Juda b. Iláj (Nedar. 49b), R. Séset (Ber. 58a). Van ezenkívül még elég példa.

A GNOSZTIKUSOK.

Már említettük, hogy túlhaladott álláspont, hibás konvenczió *mĕnek* alatt csupán a zsidó és pogány keresztényeket érteni. Ez csak féligazság, melyet tévesen Joel is elfogad (i. h. II. k. 90. l. . .). A *mĕn* kifejezés az antinomizmusban *határt* nem ismerő gnosztikusokat is jelenti. Mi volt az az u. n. gnózis? Szószerinti jelentése annyi, mint *megismerés*, t. i. az istenség és a világ eredete problémájának megoldása.

Nem volt az tisztult theozófia, hanem zavaros valósi szynkretizmus, a bálványimádó kelet pogány eszme-világának, kultusz-mysztériumainak, görög filozofémák és ótestamentomi vallástanoknak keveréke, melynek két sarkpontja volt az említett theozófiai és kozmogoniai talányfejtés. Hatását, nyomait mutatják a talmudi maaszé merkaba és maasze berésit-viták. Különösen Elisa ben Abuja (Chag. 15b). Theozófiájukban az u. n. dualizmust hirdették, az istenségnek kettősségét; 1. «a legfeszőbb isten», kinek alkotórészei a jóság, szeretet és irgalom, melyeknek belőle való kisugárzását *æonok*nak, vagy *angyalok*nak hívták, 2. a Demiurg, a mindenséget alkotó és fentartó erő, igazság és szigor, ellentétben a «legfelsőbb istennel», kinek magasztossága kizárja azt, hogy a földi világgal érintkezzen. Erre való volt a Demiurg. A tökéletlent, a rosszat az *ösanyagból* (*hylé*) származtatták. E három *prinzipium*nak megfelelően az embereknek három csoportját különböztették meg, 1. a kik nem szorulnak a Demiurgtól eredő törvényekre (*pneumatikusok*); 2. a *Démiurnak* alárendeltek; 3. az *ösanyag* rabszolgái,

az állatias természetűek. A vallásokra is átvitték e hármass disztinkciót: kereszténység, zsidóság, pogányság.

Ellene fordultak a mózesi törvényeknek, mint a melyek az alárendelt Demiurgtól erednek. Így involválta a gnózis az antinomizmust, különösen Kerdon és Marcionnál. Szektájuk az u. n. antitaktikusoké volt (antitaxis = a Törvény ellen való cselekvés). Más részök, az u. n. enkratiták kárhoztatták a házasságot, mint a mi gátol a nyugodt kontemplációban, a «legfelsőbb istenhez» való közeledésben.*

Némelyek viszont a legszélsőbb fajtalanságot is szentesítették (Karpokratesz követői).

A gnosztikusok dualizmus-elméletét sokszor czáfolja a talmud. A *min* támadása ilyenkor rendesen az, hogy «Seté resujót hen», két istenség létezik. Előfordul néha ilyen verzióban «harbeh resujót hen», de itt a *sok* jelző az istenségből kiáradó erőkre (potentia, dynamisz) vonatkozik. Lássunk pár példát. A *min*ek kérdezték R. Szimlájától, hogy hány isten teremtette a világot? R. Szimláj Deuter. 4.31. verssel felel nekik, hogy noha *elohim* többes számú főnév — tehát mintha több istenségre czélozna — de az ige egyes számban áll mellette. Majd a rendes botláskövet gördítik elő. Genés. 1.26. az áll: «Alkossunk embert»... szintén többes szám. R. Szimláj megint egy másik he-

* Lehet, hogy a talmudnak a házaseletet nagyon dicsőítő álláspontja egyuttal hallgatóságos polémia ezen gnózis ellen. Épen Ben-Azaj, a ki gnosztikus spekulációkra adta fejét (Chag. 14b.) igazolja azzal nőtlenségét, hogy lelke jobban szereti a tudományt, azért maradt nőtlen.

lyen az elohim mellett előforduló egyes számú ígére hivatkozik. A *mínek* e kifejezésből: *él elohim adonáj* újabb vádat kovácsoltak, mintha az a többistenséget bizonyítaná (Jerus. Ber. 12d. V. ö. Ber. rabb. 8. fej.)*

Istennek mindenütt való jelenlétén is gúnyolódnak a gnosztikusok (Sochér Tób. 103. Zsolt.). Ugyanerről R. Méirrel vitatkozik csufolódva egy *mín*. (Gen. r. 4. fej.)

R. Abahu egy *mímel* szemben Isten irgalmasságát hangoztatja. Kraus szerint (i. h. 22. l. 53. jegyz.) ez a *mín* atheista (?). Holott éppen egy gnosztikus beszél, a ki az ó-testamentumban csak a rideg szigor rendelkezéseit látja (Szanh. 39a.). Nevezetes, hogy egy ily vitában a pentateuchbeli tisztasági törvények is nevetségessé tétetnek (Szanh. 39a.), mert a tóra a gnosztikus álláspont szerint csak a Demiurg produktuma. A zsidó törvényeket elvető ezen gnózisra jellemző adalék, midőn R. Gamliéllal és R. Józsuával vitatkozik egy *mín*, hogy mind az ő magyarázatuk hazugság: Azt mondjátok, hogy a mit Isten néktek parancsol, azt ő maga is megtartja; mért nem tartja meg a szombatot? Isten

* Grätz szerint (IV. k. 269. l.) a vitatott hármas kifejezésbe a zsidó-keresztények kapaszkodtak bele, hogy bebizonyítsák a trinitást. További példák: Szanh. 38b, a hol egy gnosztikus Gen. 19.24. vers alapján akarta megigazolni a dualizmust. Chull. 87a. pedig Amosz 4.13 a botláskő, mert — úgy mond a *min* — először áll jóczer, aztán bóré. V. ö. Exod. r. 29. fej. Ber. XIX. 4. R. Tanchuma vitatkozik. Mechilt (ed. Weiss) Jitro 5. fej. R. Natán czáfolja a dualizmust Jezs. 41.4. alapján. Szifré Deut. 320. a *mínek* istentagadókként szerepelnek, t. i. a zsidó monotheosz tagadói, ép az ő gnosztikus áltanaik szellemében.

akkor is «dolgozik»; szeleket fúvat, esőt hullat stb. (Exod. r. XXX. 9.).

Mindenáron ad absurdum akarja vinni a szombati törvényeket, melyeken a gnosztikusok könnyen túlhelyezkedtek, mint a hogy Elisa ben Abujáról is olvasuk (jer. Chag.), hogy jom Kippur napján lóháton vonult el a szentély romjai előtt. Hasonló szellemű, bár általánosságban mozgó hely a következő: Kóhelet könyvét apokrifnek akarták nyilvánítani, mivel *eretnekségre* csábító dolgokat találtak benne. Azt mondta Salamon «mi haszna van az embernek mind az ő fáradozásából» tehát azt hihetnők, hogy a «tórával való fáradozás is hiábavaló»... Mintha a törvények semmibe vevése, antinomizmus tanácsoltatnék Salamon szavaiban. Azért nevezi a midras *mínusznak* (Kóhel. r. 1.s. versre). Ugy látszik, hogy az áldozati kultusz tekintélye is ostromoltatott a gnosztikusok által, mert Simon b. Azáj mintegy elégtétellel, a biztonság érzetével hangoztatja, hogy szerencsére az áldozatoknál mindenütt a tetragramm használtatik és nem az «elohim, elohecho, Saddaj. Zebaot» név, hogy a *mínek* ne gáncoskodjanak (Szifrá 2. parasa és Szifré Num. 143. §). Mert ha a szentírás Istennek valamely kognomenjét használná az áldozati parancsolatokban, illetőleg az *Elohim* nevet, azt mondhatnák a *mínek*, hogy azt csak a zsidóknak alárendelt istensége (a Demiurg) kívánja, de Jahve nem. Ez utóbbi t. i. megfelelné a gnosztikusok «legfelsőbb istenének», a ki a szeretet és irgalom képviselője.

Az Elohim-Adonáj-féle disztinkciót így aknázták ki a gnosztikusok. Olyan, mint a talmudi midasz-hadin

és midasz-horachamim: Isten könyörületességének és szigorúságának egymástól való elválasztása.

A zsidó törvények ignorálása, antinomizmus ri ki abból a csodás históriából, melyet ugyancsak a midrasban olvasunk, hogy R. Chaninát «elvarázsolták» * a *mínek* és az ő bűvészetők által egy számár hátán jelent meg Kapernaumban szombat napján. Kraus (i. h. 30. l. 72. jegyz.) Kapernaum szereplése miatt itt zsidókeresztényekre gondol, de a törvényellenes gnózisra is magyarázhatjuk a helyet. Emlékeztet Elisa b. Abujára és az Exod. r. XXX. 9. leirtakra (Kohel. r. 1.s. versre).

A gnosztikusok dualizmus-elméletéből önkényt következik a különbségtevés, hogy a jó és rossz más-más princípiumra vezetetik vissza. Ez hangzik ki a talmudnak ama rendelkezéséből, hogy a ki azt imádkozza «A jók dicsérnek téged», az már eretnokség (Megill. 25a). Természetes; mert kettéosztotta az istenséget, a jó emberek egyoldalúan csak a jó princípiumát illetik dicsérettel. A gnózis szerint a «legfelsőbb istent» csak a neki megfelelő pneumatikusok imádkozhatjuk. A Demiurg van a háttérben, a kit kizár a formula, mert ő az igazság és szigor, nem a szeretet és jóság; tehát ő rá nem vonatkozhatik a jók dicsérete. Ugyanitt folytatólagosan találjuk: a ki azt imádkozza, hogy a madárfészekre is kiterjed az ő jósága **, vagy a jóra említessék az ő neve,

* A bűvészkedés jellemző volt akkoriban zsidókra és nem zsidókra egyaránt. L. jer. Szanh. 25b.

** A madárfiókokat kimélő humánus bánásmódot elrendelő törvénye vonatkozik. (Deut. 22.a.). A vita tiltakozik a gnózis ellen, hogy más istenségtől ered az igazságos szigor (a zsidók Demiurgjától), és mástól (a «legfelsőbb istentől») az irgalom.

azt elhallgattatják. Ez is polémia az egyoldalú jóság-theoria ellen.

Ebbe az összefüggésbe tartozik a talmudnak abbeli magyarázata, hogy mért alkottatott *egy* ősember? Azért, hogy a *mînek* ne mondhassák, sok istenség van. Mert ha akkor több ember teremtetett volna, mind-egyik más erkölcsessel, természettel, más-más istenségre vezették volna vissza származásukat: a jók a «legfelsőbb istenre», a törvény nélkül élni nem tudok a Demiurgra, az állatiasak pedig az ősanagra. Egy analog hely (Midras Tehill. 24.4.) megint arról beszél, hogy az angyalok azért nem alkottattak meg mindjárt az első napon, nehogy a *mînek* azt mondhassák, Istennek segítői voltak. Gnosztikus polémia.

A gnosztikusok tagadták a testnek föltámadását is. A talmudban erre vonatkozólag ezt olvassuk: Minden, a szentélyben használt benedikezió így végződött «Öröktől fogva», de miután a *mînek* ártani kezdtek és azt mondták, csak *egy* világ van, elrendelték ennek a formulának használatát «Öröktől fogva örökké» (Ber. 54a. jer. Ber. 12d). Ezzel akarták kifejezni a túlvilági létben való hitet, a gnosztikusok tagadásával szemben. A halhatatlanságról folytatott *mîn*-vitákat találunk még Szanh. 91a. 91b. Ber. rabb. 14. fej. Sabb. 152b. Megjegyzendő, hogy a talmudnak itt közölt adata anakronizmus, mikor föltételezi a gnózisnak már a szentély idejében való létezését. A saját korabeli viszonyokat alkalmazza a *multra*. A történeti igazság az, hogy ama vita a *szadukeusok* ellen irányul, kik szintén nem hittek a túlvilági létben.

Egészen Karpokratesz irányja van jellemezve a mid-

rasban (Kohel. rabb. 1.8-ra). Elbeszéli, hogy R. Jonatán mily veszedelemben forgott; a fajtalan érzékiséget űző gnóosztikusok magukhoz akarták csábítani, de ő elmene-kült. Péld. 1.14. versének czélzatos magyarázatával szerették volna hálójukba keríteni. A kicsapongó élet jellemző volt a gnózisban eltévelyedett Elisa b. Abu-jára is. Kohelet könyvét azért is akarták *eretneknek* nyilvánítani, mivel 11.9 vers látszólag a hedonizmust tanítja (Kóhel. rabb. 1.3-ra).

Az érzékiség hozzátartozott némely gnóosztikusok vallásgyakorlatához. Talán a házassági tilalmak (ara jót) fölötti elmélkedést ezért perhorreszkálja a talmud, nehogy ilyen eltévelyedéseket okozzon.

Makó.

Dr. Kecskeméti Ármin.

EMLÉK.

Gyermek valék. Lelkem pihent még
Mint hó alatt az ifjú fa,
Gondolatimnak méla csendjét
Nem verte még fel Jehova,
Anyányi szívem meg se érté
A közös szenvedés sebét,
Kinyíló szemem meg se sérté
Az elnyomás, a bús, setét. — —

S aztán pár szó üté fülem meg,
Számomra üres, furcsa szó,
S ez egy szó mindig visszacsengett:
Zsidóemánzipáció.

Atyám ejté s mindenki mondta,
Minden tekintet ragyogott,
Ismétlém én is azt ujongva,
Bár nem tudtam reá okot.

S aztán később . . . ott künn a téren
Egyszerre láttam valamit :
Egy épületnek csudaképen
Emelkedő nagy falait,
S hogy kandin kérdezém atyámat :
«Miféle házat raknak ott?»
Arczán örömmre vált a bánat
S felelte : «Egy új templomot».

S aztán . . . betegség rabja lettem
S kelletlen voltam és makacs,
S hogy ott hevertem lázleverten,
Hallám súgni e szavakat :
«Már készen áll a zsinagóga!
Csak takarítják a lomot!
A nagy rabbinus maga fogja
Felszentelni a templomot!»

S egyszerre vágy nyilalt szivembe
Égőn, ellenállhatlanul,
Milyen abban ki satnya, gyenge
S hozzá gyermek gyakorta gyúl.
«Atyám» könyörgék «úgy-e arra
A megnyitásra elviszel?»
«Igen» szólt «ha Isten akarja
És addig jó és ép leszel!»

S e czéltől úgy fellelkesültem,
Hogy valóságos hős gyanánt,
Borogatást mosolygva túrtam
S nyelém a sok mediczinát :

Mire száz zokszó, száz ígéret
Nem birhatá daczos fejem,
Csodás varázsa e reménynek
Ráédesíté hirtelen.

S valóban ott valék atyámmal
A szép napon, szent ünnepen —
S ha lelkem így a multba szárnyal
Megreszket minden idegem.
Még most is emlékszem a fényre,
Hallom a bűgő orgonát,
S a karnak megrázó zenéje
Izgatva jár valómon át.

Az «Elauhénu» zsolozsmái
Szivem mélyen megilleték,
S gyönyörrel hallám égbe szállni
A kántor magas ihletét.
S hogy körülhordozák a tórát
Valami fenség megkapott,
Látni véltem magát Jehóvát
Vagy lényiből egy darabot.

S hogy a szent agg szószékre lépett
S szava megzendült magyarul,
S hevülni láttam ott a népet
S hogy atyám forró könyje hull —
Fajunknak mi a gyásza-búja,
Mind mind átérzém egymagam,
S hogy diadal jött a borúra
Megértém büszkén, boldogan.

Budapest.

Lenkei Henrik.

A MAGYARHONI ZSIDÓK TANÜGYE

II. JÓZSEF ALATT.

Általánosan elismert és leghivatottabb részről: kormányférfiak által is dicsérőleg gyakran kijelentett tény, hogy a honi zsidó iskolaügy közoktatásunk igen fontos tényezője. Felekezetünk 500 nyilvános népiskolájában működő 1000 tanítója mindmegannyi lelkes munkás a nemzeti kultúra szellemi műhelyében; minden iskola alapvető intézet a magyar művelődés terén. Az ország szívében úgy mint a határszéli megyékben fennálló zsidó iskolákban egyaránt lüktet a hazafias érzület, egy és ugyanazon lelkes szellem hatja át az állameszmét plántáló nevelési munkájukat. És ezen kiváló hazafias működésük mellett iskoláink nem tévesztik szem elől a haladó pædagogia vívmányait sem; nem maradnak le annak folyton emelkedő színvonala alatt.

Azonban szerencsés összhangzatban ezen feladatával híven teljesíti a zsidó iskola másik feladatát is. Serényen dolgozik az Úr kertjében a felekezeti talaj megművelése körül és midőn a hazának leendő hű polgárokat nevel, egyuttal azon is fáradozik, hogy vallásos tudattal bíró hitközségi tagokat képezzen.

Hogy a magyar zsidó iskola teljes odaadással ezen magasztos kettős hivatását szolgálja, ide s tova már negyven esztendeje; azonban sokkal régibb keletű a honi zsidóságnak *korszerű* elemi tanügye.

Multjával visszapillanthat már egy 120 éves történetre, melynek gyökérszálai visszanyulnak azon korba,

melyben hazánk alkotmányának fejlődését egy nemes-szívű, de vasakarátú uralkodónak kormányzása erőszakkal megakasztotta. Ugyanazon fejedelem, ki a magyar nép boldogítására törekvő reformjaival hazánk belső nyugalalmát annyira feldúlta, humanitásában arra is törekedett, hogy zsidó alattvalóiról leoldja a középkori rabszolgaság békóit és ezen nemes törekvésének végrehajtására legjobb eszköznek vélte a zsidó ifjuság modernebb iskoláztatását.

De míg a «kalapos király»-nak nevezett fenkölt szellemű uralkodónak hazánkra vonatkozó összes intézkedéseit ok és okozati viszonyaikban a történeti irodalom nyomán világosan előttünk látjuk, addig felekezetünk művelődésére oly tetemes kihatással járt iskolai alkotásait még mindig történeti homály fedi.

A mit a II. József korabeli úgynevezett zsidó «normáliskolák»-ról tudunk, az — a hitközségeinkben régezte uralkodó okirat-izonynyal járó levéltári indolencia folytán — mindössze csak egy két sovány mondaszerű hagyományos adat. Ugy véljük tehát, hogy a hazai zsidó tanügy történetének némi szolgálatot tehetünk, ha összegyűjtött adataink alapján e korszakra felekezetünk iskoláinak szempontjából is egy kis világot vetünk.

Szükséges azonban, hogy előbb még rátérünk a József császár előtti időkre is, mert önmegfeledkezés volna, ha nem a régibb zsidó iskolaügyből indulnánk ki.

Őseinknél azon tapasztalati igazság, hogy minden népnek és szűkebb értelemben minden felekezetnek művelődése és boldogulása csak a jól szervezett iskola-

ügytől függ, már több mint másfél évezreddel ezelőtt is jutott már érvényre.

Az általános tankötelezettség rendeletét, melyet még a második templom lerombolása előtt Józua ben Gamla hozott, vallási parancs gyanánt magukkal vitték a szétszóródás minden irányába, és bárhol telepedtek is le, első gondjuk mindig gyermekeik taníttatása, első intézményük mindenkoron az iskola volt. Hogy ezen iskolák főczélja a vallásos szellem fentartása és fejlesztése volt, az nem zárta ki azt, hogy számot vetve a korszellemmel és a világi élet követelményeivel, általános népműveltség elsajátítására is törekedjenek, sőt egyesek közülök, mint példának okáért Maimonides, Rasi, Iben Ezra, Immanuel Romi, Azarja de Rossi, Elia Levita stb. nagy hirűek lettek mint tudósok a világi tudományok különféle terein.

Csak azon korszakokban és országokban, melyekben a zsidók üldöztetése általánosabb lett, és ők ennél fogva elkülönített városrészekbe szorultak, fordultak el mindazon disciplináktól, melyek nekik sem anyagi hasznot, sem szellemi kapcsolatot a nem zsidó tudósokkal nem nyújthattak és kizárólagosan csak a theológiának éltek. Ott a ghettóban, a város zsidó rekeszében, a hova mint a világot megvető szerzetesek a kolostorba lemondással visszahúzódtak, idővel teljesen átalakult felfogásuk az életről. Kizáratván a nagy társadalomból és megfosztva a sociális élvezetekből, kárpótlást kerestek és találtak is a maguk alkotta vallási légkörben. Ily módon elvágták a korról és ennek szellemi törekvéssel való nexust, melyet eddig oly érdeklődéssel fentartottak; egyoldalú lett világnézetük, és szellemi irá-

nyuk ellentétbe jutott a gyakorlati élet követelményeivel.

Természetes, hogy mind ennek folytán más alakot kezdett öltetni kultusz és oktatásügyük is. Vallásgyakorlatuk szertartás-hajhászáttá és merő alakisággá fajult el; vallástudományuk pilpulistikus szőrszálhasogatással; *paedagogiájul; az előbbi két félszepségre való előkészítéssé.*

A gyermekek nevelése és tanítása, noha még mindig a szülők első kötelességeként szerepelt, *paedagogia*ellenes lett, és felvirradt — különösen Európa keleti részeiben lakó zsidók közt — a fonák chéderrendszer korszaka. Minden jött-ment külföldi talmudista,* kinek szép héber írása volt és tanítóságra áhitozott, iskolamester — *melammed* — lett.

Ritka volt ezek közt olyan tanító, ki a német vagy valamely más országos nyelv birtokában lett volna, még ritkább olyan férfiú, kit művelt embernek mondhattak volna. Még a jobbmódú és tekintélyesebb zsidók között is hazánkban a mult század közepe táján csak minden hetedik tudta nevét német, latin vagy gót betűkkel aláírni.**

Észszerű tanítási módszerről, fegyelemről, tanítói tekintélyről az elemi oktatásnál szó se lehetett és el-

* Az 1735—38 tartott zsidó conscriptióban névszerint említett 62 zsidó tanító közül 43 külföldről származott ide. L. Büchler Sándor. A magyarországi zsidó tanítók múltjából. Magy. Zsidó Szemle 1894. 437. l.

** Az országos levéltárban őrzött 1755 január 14-ikén kelt és a türelmi adó ügyében kiállított okiraton levő 84 zsidó aláírás közt német csak 12.

tekintve a vallásos érzelem ügyes ébresztésétől, annak következetes táplálásától, a talmud intenzív, de félszeg tanításától, nagyon szomorúak voltak az oktatásügyi állapotok egészen a múlt század utolsó negyedéig a magyar honi zsidók között ép úgy, mint külföldi hit-testvéreik közt is.

Elődeink mentségére azonban sietnünk kell hozzá tenni, hogy akkor más felekezetűek közt is — még pedig nem csak Magyarországon, hanem a monarchiának úgynevezett intelligensebb részeiben is, mint pl. Csehországban és Sziléziában — szintoly szomorú nevelési viszonyok uralkodtak.

Kindermann Ferencz, Csehországnak akkori legnagyobb tanfőria a *kaplitz*i iskoláról írt jelentése * ráillik korának bármely chéderére. «A gyermekek mind, kicsik és nagyok össze voltak keverve. Egynehányan azt akarták, hogy kenyeret hozzanak nekik, mások meg azt kívánták, hogy tejes ételt kapjanak. Hol kiszaladt az egyik, hol bejött a másik. Míg az egyik leczkáját felmondta, azalatt a másik fecsegett; a harmadik utána gagyogta vagy mormogta az elsőnek szavait. A tanítás csak gépies volt és oda irányult, hogy tele tömje a gyermekek fejét oly szókkal, melyekhez semmiféle fogalmat nem kötöttek.» Általános volt továbbá a panasz azon emberek csekély műveltségéről, kikre a gyermekek tanítását bízta.

Mária Terézia, a nagy uralkodónő, lelkének egész melegével azon volt, hogy széles birodalmában az általános oktatásügyi bajokon segítsen. Tanügyi bizottsá-

* L. Helfert, D. Gründung d. österr. Volksschule I. 53. l.

gokat hívott egybe, tanterveket dolgoztatott ki, híres pædagogusokat hívott országába, új meg új iskolákat állított fel, de az iskolai reformok jótékony áldásából a zsidók, kiknek művelődésével a királynő az irántuk való határtalan elfogultsága miatt vajmi keveset törődött, teljesen ki voltak zárva. Mily nagy lehetett kormányának és az akkori papságnak rideg ellenszenve a zsidók közt azon időben amugy is alig mutatkozó korszerű művelődési hajlam ellen, midőn 1770-ben a váci püspök hallván, hogy az izraeliták Izsák községében iskolát nyitottak, a helytartóságtól annak azonnali bezáratását kéri! A megejtett vizsgálat azonban kiderítette, hogy az odavaló zsidó gyermekek a saktertől csak héber nyelvet, héber írást és olvasást tanultak.¹

Hosszú uralkodása alatt nagy birodalmában csak egyetlen egy triviális zsidó iskola létesülhetett, és ezt is csak életének utolsó idejében, 1776-ban, a liberális érzelmű és iskolabuzgó gr. Torres eszközölhette ki a görcei zsidó városrész számára azon indokolással, hogy a bécsi és gráci piacczal való sokféle összeköttetése miatt nagyon szükséges a külön zsidó iskola.²

Az uralkodónőnek közömbös, sőt rideg viselkedése a zsidók iránt, míg többi alattvalói iránt meleg érzés honolt szívében; a klerikalismustól különösen akkor megint táplált gyanúsítások, melyekkel a zsidó vallásos iratokat az erkölcstelenség és esztelenség forrásaiként hiresztették³ — holott ők épen ezekből erkölcsi és szel-

¹ Fináczy, A magyarorsz. közokt. története I. k. 253. l.

² Helfert, i. h. 407. l.

³ G. Wolf, Josef Wertheimer 164. l.

lemi erőt merítették: — mindez még jobban elkeserítette üldözött eleinket és valószínűleg még mélyebbre terelte volna őket a ghettók sötét falai közé, ha észak felől, Németországból nem hatolt volna hozzájuk a polgári művelődésnek biztató és buzdító reménysugara. Mendelssohn, a zsidó Sokrates fellépése és működése ép akkor indította meg az addig divó egyoldalú zsidó nevelési és tanítási rendszer átalakítását. Buzdítása folytán szervezték Berlinben 1778-ban az első korszerű iskolát, ugyanakkor szétküldte «Alim Litrufa» czíme alatt a pentateuchnak tiszta német nyelven írt próbafordításait és «e két kulturmozzanat megadta az első lökést arra, hogy az európai zsidók gyermeknevelési ügye jobbra forduljon».

Hazánkban is sok zsidó család, melyeknek amugy is a német idióma volt a szellemi kapocs németországi hittestestvéreikkel való érintkezésre, érdeklődni kezdett az új északi eszmeáramlat iránt és már barátságosabb színben kezdték látni a nekik addig oly ridegnek látszó világot és hogy gyermekeiket a kor szellem iránt fogékonyabbakká tegyék, a felvilágosodott és gazdagabb családok többé már nem annyira a Lengyelországból ide szakadt «melamed»-ek közül, hanem inkább, a Morva-, Cseh- és Németországból származó talmudifjak közül keresték házitanítóikat, kik többnyire Mendelssohn tisztelői közé tartoztak.

Ámbár ezen ifjak Mendelssohn vallásbölcészeti rendszerét alig ha teljesen átértették, mindamellett Mendelssohn és adeptusainak szelleme főképen ezen nevelők révén hatolt be a magyarországi zsidók szélesebb rétegeibe, sőt itt-ott hazánk félreeső falvaiba is, a

hol zsidók laktak. Így olvashatjuk ezt Beer Péter autobiográfiájában is * . . . «Ezen idő alatt a zsidókra nézve bekövetkezett mind tudomány, mind politika tekintetében a legnevezetesebb korszak, melyet politikailag József császár, tudományilag Mendelssohn idézett elő és mely a zsidó nemzetnél az eszmék teljes átalakulását okozta. Még űz én távoleső falucskámba (Nádszeg) is eljutott a hír róla; ott hallottam a pentateuch Mendelssohn-féle fordításáról.»

Mendelssohnak korszakalkotó kulturális működése azonban csak akkor kezdett minálunk nagyobb arányú hatással lenni, midőn a gondviselés kortársaként olyan uralkodót állított a birodalom élére, ki mindjárt trónraléptekor azon volt, hogy az üldözött és gyalázott népet emberi bánásmód által az állam hasznos polgáraivá tegye. Ezen fejedelem, a fenkölt szellemű II. József merész ujításai közé felvette zsidó alattvalóinak fokozatos polgárosítását és ezt annyi őszinteséggel és jóakarattal tette, hogy a zsidók, kik törekvésében egy jobb jövőnek hajnalpirkadását látták, eleinte feltétlenül nagy hálával és bizalommal voltak rájuk vonatkozó reformtervei iránt.

* Moriz Herrmann, Lebensgeschichte d. Peter Beer, Prag, 1839. V. ö. l.

Péter Beer ugyanis ezen időben, 1780 körül egy előkelő zsidó házban a pozsonymegyei Nádszegen működött mint házitanító és nem Nagyszeken (a hogy Herrmann i. h. írja) sem nem Nagyszegen (a hogy Évkönyvünk 1896. 94. l. írja) mert azon helyről az említett biográfiában adott adatok (magyar falu, felső Duna mellett) csakis a pozsonymegyei Nádszegre és nem a nyitramegyei Nagyszegre illenek. V. ö. Korabinsky és Fényes geográfiai szótáraival.

A nemeslelkű császár mindenekelőtt azon volt, hogy módot nyújtson nekik arra, hogy önművelés által képesek legyenek, a századokon át tartó üldözések és gyalázások által rájuk nevelt félszepségeket és ferdeségeket magukról lehámozni. De nem is annyira a külső csiszolást, mint inkább a belső haladást, vagyis a zsidó gyermekek korszerű iskoláztatását tartotta legjobb eszköznek arra, hogy zsidó reformterveit megvalósíthassa Magyarországon úgy mint birodalmának többi részeiben. Még mielőtt híres türelmi levelét (1781 okt. 29-én) kibocsátotta, már ugyanazon évi május hó 18-án 2692 sz. a. a magyar kancelláriából kelt és a magyar helytartósághoz intézett leiratában * többek közt azon ohaját is fejezi ki «hogy a főzsinagogák mellé, a már fennálló iskolai igazgatóság útbaigazítása szerint a normális tanítási rendszer értelemben berendezett zsidó iskolák állítandók fel, a nélkül hogy a zsidók vallását és istentiszteletét valamiben bántanák. És nem csak azt engedné meg, hogy a már fennálló nyilvános iskolákba a zsidók gyermekeiket küldhessék, a mihez voltaképen inkább kényszeríteni kellene, hanem ott, a hol szükséges az első években addig, a míg az iskolák meg nem erősödnek, rájuk a türelmi taksának egy részét fordítaná».

A nehézkes bürokratikus levélváltás azonban, de főképen az alkotmányt féltő helytartóságnak óvatossága a hazánkat illető császári intézkedések iránt, nagyon meglassították a zsidó reformtervek keresztül-

* Orsz. levélt. 2692—1781 és Marczali. II. József és kora II. k. 275. l. Magy. Zsidó Szemle 1884 358. l.

vitelét. A kancellária és a helytartóság között ezen ügyben eltérő vélemények merültek fel. A helytartóság azt az alternatívát javasolta, hogy a zsidók kötelesek legyenek, vagy normális iskolákat felállítani, vagy pedig gyermekeiket keresztény iskolákba küldeni; a kancellária azonban nem tűrné a kényszert a keresztény iskolába való küldésre nézve, ellene van annak is hogy a zsidó gyermekeket külön padba ültessék és ajánlja, hogy testük jobb fejlődése végett fegyverforgatásban is tanítsák.*

A császár, a kancellária és a helytartóság közt folyó eszmecsereből leszűrt elvek jóformán még nem is öltötték rendeletnek alakját, midőn a magyarországi zsidók már neszét vették annak, hogy az osztrák zsidóságnak nagy része fel van izgatva II. József iskolatervei ellen. Ez elvakult és fanatikus rabbiknak műve volt, kik a felállítandó korszerű iskolák hatásától, kivált pedig ezeknek a jargon ellen irányuló rendeltetésétől szent vallásukat féltették.**

A lajtántuli hitfelek ezen magaviselete a gyanakodás és bizalmatlanság magvát hintette a magyar zsidók szívébe is, kik amugy is az ősi alkotmányt és anyanyelvüket féltő elégedetlen magyarok magatartása által

* Hock, Der österr. Staatsrath 378. l.

** Meg-Németországban is vonakodtak eleinte itt-ott a zsidók, gyermekeiket nyilvános iskolába küldeni. Így midőn 1778-ban a liberalis dessauai fejedelem megengedte, hogy az általa felállított Philantropinumba zsidó tanulókat is felvehesenek, nem akadt zsidó, ki ezen engedélyvel élni akart. L. Mendelssohn levelét Cämpehez, a dessaui philantropinum tanítójához, a «Sammler» 1784. év szeptemberi füzet mellékletében.

felbátorítva, szintén idegenkedni kezdtek a császár jóindulatú szándékaitól.

Mendelssohn, értesülvén az osztrák-magyar zsidóság közt terjedő elégtelenségről, felszólította barátját, Wessely Hartwigot (Herz Wesel), ki kitünő héber író volt, hogy a felizgatott kedélyeket lecsillapítsa, és e férfiú csakhamar megírta és szétküldte 1782-ben igen megnyugtatólag és békítőleg ható remek héber stílusú «Divre Solaum Veemesz» című röpiratát, melyben József császár újításait, különösen iskolai reformjait figyelemre és megszivvelésre ajánlotta.

Az első zsidó iskola, melyet II. József alatt hazánkban a kor szellemében felállítottak, a sopronmegyei Nagy-Marton zsidó hitközségének úgynevezett «német iskolája» volt, melyhez 1782-ben a már fent említett, később oly híressé lett prágai pedagógus: Beer Péter került.

Ámbár nem sikerült ezen iskolának valamely hivatalos nyomára akadnunk, mégis van okunk azt hinni, hogy a nagymartoni zsidóknak ezen iskolája teljesen a kor szellemében működött, miután annak vezetője «a koronás emberbarát» reformterveiért rajongó Beer Péter, mielőtt nagymartoni tanítói állását elfoglalta, két évig Bécsben egy művelt zsidó családban mint «informator» volt alkalmazva és ott Sonnenfels József udvari tanácsossal is megismerkedett. Ezen kívül Nagy-Marton akkor, úgy mint Kismarton és Pozsony a legintelligensebb zsidó községek közé tartozott, mivel Bécshez való közelsége miatt tagjai az ottani piacczal, és így közvetve az uralkodó modern eszméssel is közelebb és fogékonyabb érintkezésbe juthattak.

A fentemlített hosszadalmas jegyzékváltás, melyet a zsidók reformügyében az udvari kanczellária és a helytartótag közt fenforgó véleményeltérés okozott, elvégre az 1783 márczius 31-én 1828. sz. a. kiadott zsidó-rendszabályzatban, vagyis a *Systematica gentis Judaicae regulatio*-ban jutott végérvényes kifejezésre. Ezen terjedelmes, a honi zsidók polgárosítására nézve korszakos rendeletnek¹ II. III. V. (a. b. c. d. e. f. g. h. i. k. (1. 2. 3. 4.) I. (3. 4. 5.) jelzésű szakaszaiban sok beható és fontos intézkedést tartalmaz a zsidó gyermekek iskoláztatásáról, tanítóiról és a zsidó ifjak felsőbb tanulásáról.

Mint hogy ezen szakaszok mindeddig magyar fordításban még nem jelentek meg, talán nem végezzünk fölösleges munkát, ha e mulasztást a következő sorokkal pótoljuk:²

II. Hogy a zsidó ifjuságnak kellő alkalmá legyen a tartományokban uralkodó nyelvek megtanulására, segítségket kell nyújtani ezen nemzetnek arra, hogy a normális tanrendszer szerint berendezendő iskolákat állíthasson magának.

III. A császári királyi felség különös kegye folytán megengedtetik nekik, hogy a bárhol fennálló nyilvános nemzeti iskolát meglátogathassák.

V. Minthogy a felállítandó zsidó iskolák új intézménye bármely tartományban a zsidók ismeretes megátalkodottsága és a velük született elfogultság miatt

¹ L. Magyar Zs. Szemle 1896. 368. l. és főv. lvtl. 1783/6241.

² Kivonatossal fordításunk alapjául az említett folyóiratban dr. Büchler Sándor közölte latin szöveget használtuk.

nem fog nehézségek nélkül szükölködni és így tehát a kir. tanulmányi főigazgatók részéről kétségtelenül különös figyelmet és felügyeletet igényel; ezenkívül még előrelátható, hogy az intézmény keresztülvitelénél az ezen iskolákra szükséges költségalap előteremtése és biztosítása nem csekély nehézséggel és sok kellemetlenséggel is fog járni; ennél fogva ezen nehéz munkának első nehézsége között arról kell gondoskodni, hogy akármely kerületben, még pedig:

a) oly helyen, hol a zsidók nagyobb számban laknak — mely helynek kiválasztása azonban az illető tanulmányi kerület főigazgatójának átengedettik, — egy zsidó főiskola (*Capitalis schola Judaica*) behozandó. Azonban tekintettel arra, hogy egyik-másik tankerületben igen sok, számos családból álló, egymástól messze eső zsidó községek vannak, melyek ifjusága számára *egy* iskola alig lenne elegendő, úgy teljesen a tanulmányi főigazgatók belátására és ítéletére bízatik: vajjon a körülményekhez képest hol és hány iskola állítandó fel.

b) Előrelátható, hogy a ritusát nem hagyó zsidó nemzet a normális iskola (*gymnasii normalistici*) létesítésére a legtöbb helyen alig fog segédkezet nyújtani: ennél fogva minden aggályuk eloszlatására és az iskola létesítésére való nagyobb serkentés céljából a rabbikusoknak és előljáróknak királyi parancs folytán meg hagyatik, hogy ezen kegyesen kibocsátott *Systematica regulatio* templomban való kihirdetése után őket ennek szükséges és becsületes betartásáról meggyőzzék, különösen az iskolákban tanítandó dologra nézve.

c) Annak meghatározása, hogy azon intézet hány

osztályból és hány tanítóból álljon, egyelőre függőben marad.

d) Kétségtelen, hogy a zsidó nép számára létesítendő ezen iskolákban főképen az e tartományokban divó német, magyar vagy szláv nyelvek, valamint számtan és más bármely vallású embereknek hasznos tárgyak tanítandók, melyeket a keresztény nemzeti iskolákban is tanítani kell.

A mi azonban azt illeti, hogy azon iskolákban a nyelvoktatás mikép osztandó be, az majd az illető helyen határoztatik meg.

e) Minthogy minden, a mit a nemzeti normális iskolákban tanítani szoktak, azon közös czéllal [bir, hogy bármily vallású és felekezeti embernek és így a zsidóknak is hasznára váljék, azért, valamint a katolikus, azonképen minden más vallású iskolánál is — a behozandó egyöntetűség végett, valamint a végett is, hogy az iskolai könyvek szaporítása által a tanulmányi alapnak jelentékeny kiadásokat és fölösleges kárt ne okozzunk — a legfőbb törekvés és igyekezet arra irányítandó, hogy minden vallású nemzeti iskolának szolgáló profán tankönyvből teljességgel mindaz kihagyandó, a mi bármi módon a vallásra vonatkozhatik, hogy így az összes nemzeti iskolák számára irt tankönyvek egyformák legyenek. Ha a mondottakat tekintetbe veszik és végre is hajtják, úgy ezek a zsidó iskolákra is alkalmazandók és minden könyv oly módon szerkesztendő és átalakítandó, hogy a zsidó iskolákban is használhatók legyenek.

A mi azután a zsidó vallás tanítását illeti, hogy ezen nép egyik részében az ujonnan létesítendő iskolák

folytán mutatkozó bizalmatlanságot és gyanakodást eloszlássák és bennük bizalmat és hajlandóságot gerjeszsenek arra, hogy mindjárt az első esetben nagyobb kedvvel, minden ellenszenv és idegenkedés nélkül több tanuló jelentkezék — megengedtetik, sőt meghagyatik a zsidó községeknek, hogy valamint a keresztény nemzeti iskolákban a katekismus számára a tanulmányi szabályzat értelmében bizonyos napok és órák állapíttatnak meg, azonképen gondoskodjanak ők is az ily módon felállítandó iskoláik részére a vallástanításra alkalmas tanítókról (a költségek erre csakis a zsidógyermek szüleitől szedendők be) még pedig azon célból, hogy azon órákban, melyek alatt a keresztény nemzeti iskolákban a katekizmust tanítják, az új zsidó iskolákba járó özszes zsidó tanulókat is a zsidó dogmatikában és vallásban tanítsák. Azonban tiltva van, hogy az iskolai órákon kívül zsidó tanulókat még az iskolai időn túl is egybegyűjtsék. Különben a hitoktatás, ámbár az extern tantárgyakhoz tartozik, minden zavar és félreértés kikerülése végett a nemzeti iskolák igazgatóságának rendeltetik alá.

f) Legalább kezdetben és az első években ez új intézménynél csak keresztény tanítók alkalmazandók. De minthogy kell, hogy idővel *zsidó* tanítókat alkalmazzanak, szükséges, hogy ezek az olvasásban, írásban és számtanban keresztény pædagogusok által nyerjenek oktatást.

Hogy a tanításban teljes egyöntetűség legyen, a kerületi tanfelügyelők által nekik meghagyandó, hogy ne merjenek a normális módszer szerint tanítandó tárggyakkal, melyeknek előadására alkalmazva lettek, más

ide nem tartozó tárgyakat, avagy magát a zsidó vallást összekeverni, miután ennek tanításával úgy is külön rendes tanító bizatik meg.

Hogy ennek a rendeletnek pontosan eleget tegyenek, ugyancsak a kerületi felügyelők serényen vigyázzanak arra, nehogy különben ezen nemzetnek vele született fufangossága által az ujonnan létesítendő iskoláknak ő felsége által kegyesen kitüzött czélja igazi és helyes irányától eltereltesék.

g) Minthogy azokat, kik a zsidó iskolákban való tanításra hivatva vannak, a normális tanmódszerre előkészíteni és tanítani kell, a zsidó községek által tanítóknak javaslatba hozott férfiakat a nemzeti iskolai felügyelőknek kell kiválasztaniok, miután megelőzőleg a községeket figyelmeztették, hogy ennél nem annyira a tanítási képességre, mint inkább az előbbre való eredményekre legyenek tekintettel és ezekben biztosak is legyenek.

Nehogy azonban a zsidóktól szokott tétovázás ezen intézkedés hatását kijátszsza vagy megakadályozza, a törvényhatóság utján meghagyassék nekik, hogy minden tanulmányi kerületnek községeiből két havi határidő alatt az illető nemzeti iskolai kerületi felügyelőknek névszerint legalább 3 olyan személyt jelöljenek, kik a tanítói tisztségre alkalmasak lehetnek. A megnevezett egyének azután a legközelebbi praeparandiákba küldendők, hol a tanítói ügyességet kellőképen elsajátíthassák.

h) Teljes szabadságában áll a zsidóknak, hogy a keresztény iskolákat látogassák és iskolájuknál csak azon esetben alkalmaztatandók a türelmi adó arányá-

ban kivetett költségből fizetett keresztény tanítók, ha a zsidók elmulasztják a két havi határidőn belül alkalmas tanítójelölteket javaslatba hozni, avagy pedig a szomszédos præparandiába küldeni. A hol pedig zsidó iskolákhoz a normális tanmódszerben jártas zsidó-tanító alkalmaztatik, ott annak fizetése nem többé zsidó módra, esetről-esetre a körülmények szerint, az alkalmazandónak nagyobb vagy kisebb ügyességéhez mérten állapítandó meg.

i) A mint már fent *b)* alatt érintve lett, a rabbik és előljárók kötelesek a zsidókat a nemzeti iskolák felállítására serkenteni és tőlük minden kétséget, félelmet, elfogultságot, gyanusítást és előítéletet távol tartani. Mindamellet, hogy az iskolák iránt a zsidó községekben nagyobb bizalmat gerjeszsenek, a keresztény tanítók választásánál fölötte óvatosan és minden melléktekinetet nélkül eljárandó, nehogy a zsidók itt-ott elfogult vagy rossz tanácsok következtében azon tanítók választásánál olyan lépésekre ragadtassanak, melyek az iskolák ellen és így a legfelsőbb királyi ajándék ellen is irányulnak.

k) A mi azt illeti, hogy a zsidók akaratjuk ellenére kényszerítendők, hogy gyermekeiket az ujonnan felállítandó iskolákba küldjék, hogy így a zsidó jargont minél gyökeresebben megszüntessék, a következő eszközök alkalmazandók:

1. Azon helységben, a hol a fent jelzett módozatok szerint zsidó iskolának létesítése elrendelye lett, a zsidó tanítóknak minden magántanítás szigoruan tiltva van; ennélfogva olyan helyen minden tanító, akár nyilvános akár magántanító, a zsidógyermekek külön tanítá-

sától a helyi hatóság részéről sujtandó büntetés terhe alatt eltiltandó.

2. A megállapított és a kihirdetés keltétől számítandó négy évi határidő lefolyása után mindazon zsidó tanítók, akár magán, akár nyilvános tanítók, kik a kerületi nemzeti iskola felügyelő előtt valamely keresztény vagy zsidó iskolaigazgatóság által kiállított hiteles bizonyítvánnyal igazolni nem tudják, hogy a normális módszerben és a tantárgyak ismeretében való jártassággal bírnak, még az olyan helységeken is, a hol semmiféle zsidó iskola nem létesítendő, a keresztény iskolai tanítást illető szabályzat értelmében a zsidó tanulók tanításától eltávolítandók és szigorúan eltiltandók.

3. Szintúgy a hosszabb, 10 évi határidő lejárta után a zsidók közül senki, ki életének 25. évét még el nem érte, iparüzésre, bérletre, vagy nagykereskedésre (nevezetesen gyapjuval, borral, dohánnyal, gabonával stb. a miben t. i. a nekik rendelkezésre álló eszközök-nél fogva kiválnak) a legszigorubb büntetés terhe alatt ne bocsátassék, ha az illető valamely keresztény vagy zsidó nemzeti iskolaigazgatóság által kiállított hiteles bizonyítvánnyal nyilvános hatóság előtt bebizonyítani nem tudja, hogy ő valamikor vagy zsidó, vagy keresztény iskolát látogatott és ott a kellő tanításban részesült.

4. Minden helyen, hol zsidó nemzeti iskola bevezetetik, a helyi zsidó községhez tartozó összes gyermekek, kik a hatodik évet már elérték, az iskolai és helyi hatóság emberei által összeirandók és a helyi zsidó iskola látogatására kényszerítendőek; ezen rendelet ellenére cselekedő zsidó szülők a nemzeti iskolákról

szóló rendeletben megállapított büntetések alá esnek. Ne hogy pedig

1) ezen kedvező időben megindult iskolák boldogulása és az ebből várható haszon a beállható akadályok folytán kérdésessé váljék vagy pedig teljesen megszűnjék, a nemzeti iskolai felügyelőknek az illető kir. tanulmányi főigazgatók által meghagyandó, hogy ezen új iskolákra különös figyelemmel legyenek és azokat időszakonként meglátogassák; hogy időről-időre, ne vezetésen pedig minden féleven belül a felsőbb hatóságok útján a királyi helytartótanácsnak ezen új intézetek haladásáról és fejlődéséről, valamint az iskolába járó gyermekek számáról, magaviseletéről és szorgalmáról — a hogy ez keresztény iskolákról történik — rovatos kimutatásokat felterjeszteni el ne mulasztják.

3. A keresztény iskolákat látogató zsidó gyermekekkel Magyarországon épen úgy kell bánni, a hogy ez a bécsi iskolákban történik, ezen czélból a német örökös tartományokban levő gymnasiumokba járó zsidókra vonatkozó szabályrendelet a szükséges eljárás végett kegyesen közzétetni fog.

4. Ő felségének kegyes akaratja, hogy az iskola-alap megszerzése végett jóakaró és minden kényszertől ment szerződés köttessék és hogy ily módon, minden megengedett kényszereszköz mellőzése által, az ügy kellemtelen oldala távol tartassék; a szerződésről, valamint az oly módon létesítendő iskola szükséges pénzalapjáról gyorsabb elintézés végett kellő időben ide jelentés felterjesztendő, a miért szükséges lesz, hogy az iskola-alap az illető közhatóságok által a zsidó községek meghallgatása után két hónapon belül javaslatba hozassék,

az illető kerületi tanulmányi főigazgató által felül véleményeztessék és minderről a két havi határidő letelte után ide jelentés felterjesztendő.

5. A fővárosokban, hol egyetemek vannak, a tehetősebb zsidókat sem a magasabb iskolákból, sem valamely tanulmányból (a theológiát kivéve) kizárni nem szabad, még kevésbé oly nehézségnek alávetni, mely által a zsidók az országos törvények és a kegyes rendeletek szellemének ellenére a magasabb iskolák látogatásától visszatartatnának. Ez azon reményre jogosít, hogy így ezen nemzet a császár kegyes szándéka szerint erkölcsi művelődése végett jobban taníttassék arra, hogy a magasabb tudományokat is elsajátíthassa.

*

A zsidók művelődésére czélzó császári gondoskodásra mi sem vethet szebb világot, mint épen ezen regulatio systematicának beható és kimerítő intézkedése a zsidó ifjúság korszerű iskoláztatása iránt. És ámbár a zsidók tulajdonságáról itt-ott némely passus nem igen hizelgően szól, az egész rendeletről mégis annyi jóakarató meleg érzés sugárzik ki, mintha azt egy atyailag gondoskodó szív sugalta volna.

Csakhamar foganatja is mutatkozott II. József ezen nemes törekvésének, mert már négy hónappal később, *augusztus 8.-án a pozsonyi hitközség megnyitotta keblében az első nyilvános zsidó nemzeti iskolát.**

A megnyitás aktusáról az első magyar ujság, a levelek

* L. Pressburger Zeitung 13. Aug. 1783.

alakjában megjelenő «Magyar Hirmondó» 1783-iki évfolyamának 508. lapján ekképen referál:

«Tegnap egy hete — a levél Pozsonyból, Kisasszony havának 16-ról van keltezve — Mlgs Balassa-Gyarmathi gróf Balassa Ferencz Ő Excellentiájának, mint a tanulás dolga kir. főigazgatójának rendeletéből a zsidó nemzetnek javára is nyilván iskola nyitattott. Főtisztelendő Schober János kanonok úr a nemzeti oskoláknak királyi inspektora, ezen alkalmatossággal mondott hathatós beszédében szívére adá a zsidó közönségnek ama szoros kötelességet, melyet ily nagy jótéteményért tenni tartozna hozzá oly kegyes atyjához, az ország fejedelméhez. Erre egy rabbi szólla az egész közönség nevében, hálálván az elvett jótéteményt és buzgó fohászkodásokat küldvén fel az égbe ahhoz, kinek hatalmában vannak minden fejedelmek. Melyre az egész Synagoga mondá nagy szóval: Amen!»

A pozsonyi zsidó hitközség azon időben számra úgy, mint tekintélyre nézve az első volt az országban és helyesen felfogott hivatásának tudatában, a császári rendelet kihirdetése után elődázhatatlan kötelességének tartotta legnagyobb erejének kifejtésével a többi községeknek jó példával előljárva, saját, valamint a környékbeli községek ifjúsága számára két tehetséges tanítóval ellátott iskolát felállítani.*

Azonban ezen szép becsvágygyal megalapított úttörő iskola fennállásának első három évében való működé-

* L. Országos levéltár schol. nation. 38325/786. sz. a. a pozsonyi hitközségnek 1786 aug. 31-ről keltezett folyamodványát a helytartósághoz.

séről nem sikerült adatot beszerezniünk. Csak 1786-ból ránk maradt két félévi jelentés,¹ melyek az akkori pozsony-kerületi nemzeti iskolai felügyelőségtől származnak, ad megint hírt róla, és e két irat — hála a bürokratikus pedanteriának — elég anyagot nyújt nekünk arra, hogy azon iskoláról magunknak hű képet alkothassunk.

Ugyanis megtudjuk belőlük: 1. Hogy az iskola Belezky Pálnak, a várhegyen álló házában volt elhelyezve. 2. Hogy igazgatója *Wenger Ferencz*, a pozsonyi tankerületnek nemzeti iskolai felügyelője volt. 3. Hogy az iskola két osztályból állott és két tanítója volt.² Az első osztály tanítója volt: *Salamon Mayer*, «egy buzgó, ügyes és erkölcsös életű férfiú, ki ajánlásra méltó; csak kiejtése rossz»³; a második osztály tanítója volt: *Offenbach Herz Salamon*, ki «szintén buzgó, felvilágosodott, erkölcsös magaviseletű és németül, valamint egy kicsit francziául is tudó férfiú»-nak mondatik. Mindkettő már 3 év óta, tehát az iskola megnyitása óta működött Pozsonyban. A tanulók száma az első osztályban 32, a másodikban 23. A kilépett tanulók közül az egyik a gymnasiumban folytatta tanulását, a többiek a kereskedői pályára léptek.

¹ U. o. 27819/1786 és 46321/786.

² Kettőnek kivételével a többi pozsonyi iskolák is mind csak kétosztályúak voltak.

³ Utolsó megjegyzés nem gáncképen volt mondva és csak valami beszédszervi hibára vonatkozhatik, mert Wenger felügyelő sok nem zsidó tanítóról, ha gáncsolni akart, egész más epithetonnal élt, mint példának okáért: «a tanulók ellen vad, felebbvalókkal szemben rossz indulatú», mást «rövidlátónak és kicsit hülyének» mond és így tovább.

De az iskola szellemi beléletébe is enged pillantást vetnünk e két hivatalos jelentés:

Megtudjuk belőle, hogy milyen tantárgyat hány órában tanítottak, még pedig:

az első osztályban:

A betűk ismerete, betűztetés és olvasás	8 óra
Latinbetűs szöveg olvasása	1 »
Iskolatörvények ismertetése	1 »
Írás	3 »
A három tabella	2 »

a második osztályban:

A német és latin betűs kéziratok olvasása	1 »
Olvasókönyv	3 »
Írás (német folyó, irodai és latin írás)	4 »
Német dictando	1 »
Német helyesírástan és szószármaztatás («Wortforschung»)	1 »
Polgári ügyiratok	1 »
Számtan	3 »

Vallástani tárgyak, a mint látjuk, e jelentésekben nem szerepelnek, minthogy a systematica regulatio e) pontja szerint a vallásoktatás a zsidóknak autonom belügyéhez tartozott.

Azonban mindamellett, hogy az első nyilvános zsidó iskola e hivatalos jelentés szerint a hozzáfűzött várakozásnak annyira a mennyire megfelelni látszott, további fennállása mégis már 1786-ban kéteessé vált és csak a hatóság erélye tartotta azt még továbbra is fenn.

A pozsonyi hitközség ugyanis ezen időben igen nyomasztó pénzügyi viszonyok közt élt. A hitközségi tagok

keresete, úgy mint az egész város jövedelme általában az országos főhivataloknak Budára való áthelyezése folytán tetemesen megcsappant; a nemzeti iskola fentartása évenként körülbelül 700 frtnyi terhet rótt rájuk, minthogy nem volt megengedve, hogy a tanulók után iskolapénzt szedjenek.

Ezen körülményekre támaszkodva a hitközség két folyamodványban (1786 aug. 31-én és 1786 decz. 22-én)¹ a helytartósághoz azon kérelemmel fordult, hogy vagy mentsék őket fel a második tanító köteles tartása alól, vagy pedig adjon az állam nekik iskolájuk fentartásához évi segélyt. A helytartóság csak azon esetben akart az egyik tanító elbocsátásába beleegyezni, ha a zsidók gyermekeiket keresztény iskolákba küldeni hajlandók lesznek, mire megint a zsidók ráállani nem akartak. De úgy látszik, ezt maga Prónay, a pozsonyi tankerületnek akkori főigazgatója sem kívánta, mert azt javasolta, hogy engedtessek a hitközségnek, hogy az idegen gyermekektől mérsékelt tandíjat szedhessenek. A helytartóság ezt sem engedte meg és felszólította a megyei törvényhatóságot, hogy buzdítsa a zsidó városnegyed földesurát a zsidó iskola fentartásához való hozzájárulásra. Hogy adott-e gr. Pálffy, a pozsonyi zsidók patronusa, valamit védencei kulturintézetének javára, vagy nem, erről az akták nem szólnak, de valószínű, hogy nem adott, valamint hg. Eszterházy, mint földesúr és védnök sem akart uradalmi területén létesítendő iskolák fentartásához hozzájárulni.²

¹ Orsz. lvt. schol. nation 1786 38/325. és 1786/2085.

² Orsz. lvt. 1787, 37413/2796 és 44916/3359.

1790 és 1791-ben a hitközség újból folyamodott a felosztatásra való engedélyért,¹ de most is a hatóság erélyesen megtagadta és az iskolaszerződés szigorú betartására utasította.

Sajnos, mindez nem tartóztathatta többé fel az iskolának visszaesését a chéder színvonalára, melyen II. József halála után hullámszerű sülyedéssel még egynehány esztendeig tovább tengődött,² míg romjaiból 1820-ban a pozsonyi haladók «primär-iskola»-ja és 1825-ben az orthodoxok újabb iskolája új életre nem kelt.

Mielőtt most áttérnénk Pozsonymegyében ezen korszakban felállított többi zsidó iskolákra, hadd mutassuk előbb be felekezetünk egy másik iskoláját, mely keletkezésre nézve a második volt az országban és melyről szintén több adat áll rendelkezésünkre.

Ez az *ó-budai* zsidó nemzeti iskola.

Pozsony után Ó-Buda volt azon időben hazánk legnépesebb és legtekintélyesebb zsidó községe, melyben sok intelligens család lakott. Ezeknek góczpontja a híres Oesterreicher család volt, melyből az akkor 28 éves dr. Oesterreicher Manes orvos származott, ki Magyarországon az első zsidó volt, ki honi egyetemen doktora-tust tett (1782 febr. 21.).

Az ó-budai hitközség az ország szívében és az új fejlődésnek induló Buda-Pest testvérvárosok mellett feküdvén, akkor egyáltalában hivatva volt arra, hogy

¹ U. o. 28764/1790 és a 9136/1791.

² 1811-ben a várhegyen álló zsidó iskolának 29 fiú tanulója volt Bendiener Móríz tanító alatt.

a modernebb zsidó művelődésnek jegecedési pontja legyen.

Sok tehetősebb család gyermekeik tanítására műveltebb házi tanítókat fogadott és ezek közt volt egy-néhány olyan is, ki hatóságilag bizonyított tanképesítéssel bírt.

Két ilyen tanítói oklevelet, egy németet és latint, minthogy a legelsők közé tartoznak, melyeket hazánkban zsidók szereztek, közlünk itten in extenso:

I.

Orsz. lvt. schol. nat. 20857.

Endesgeschriebene bezeugen, dass der Jude Schlesinger Hirschl durch zwei Monate dem öffentlichen Unterricht der Präparandie in der Hauptnationalschule zu Pressburg fleissig beigewohnt, in der Lehrart und den ordentlichen Lehrgegenständen guten Fortgang gemacht hat.

Pressburg, 5. August 1783.

Johann Schober m. p.
Domherr u. Oberaufseher der
Nationalschulen im Press-
burger Bezirk.

Ignatz v. Wenger m. p.
Nationalschulendirektor,
Präpar. Prof.

II.

Orsz. lvt. schol. nat. 14766.

Lecturis salutem a Domino.

Discessurus a nobis Jacobus Saje Beer hæbreus Jaurino oriundus vitæ apud nos actæ studiorumquæ suorum testes expetiit Litteras, cujus postulato annuentes testamur eum in hoc præparandorum ad magisteria scholæ regiæ Budensi eo conatu et progressu cursum hiemalem exantlavisse, ut:

In condiscenda Methodo primæ	} suorum clas- si adscribi promeritus fuerit.
In ortho- et calligraphiæ germaniæ linguæ se- cundæ	
In Arithmetica secundæ	

Quod morum disciplinam et probitatem concernit se legibus honestatis accomodavit. In quorum fidem has eidem testes Litteras manu propria subscriptas et publico officii sigillo munitas dedimus.

Budæ, die 20 mens. aprilis A. 1784.

<i>Josephus Erdélyi</i> m. p.	L. S.	<i>Leopold Tabor</i> m. p.
Scholar. Nation. Inspector Bud.		scholæ primariæ nationalis
		Ræ. Director et candidato-
		rum ad magisteria professor.

Az ó-budai zsidók értelmisége és a pozsonyi zsidó nemzeti iskolájának példája, nem kevésbé a budai iskolahatóságnak sürgetése, mely restelhetett, hogy a cameralis területen virágzó hitközség még mindig a császári rendeletnek megfelelő tanintézet nélkül szükkölködik: mind e körülmények rábirták az ó-budaiakat arra, hogy csütörtökön 1784 június 17-én nagy ünnepélyesség mellett az úgynevezett «Gemeinmüller»-féle kamarai épületben iskolát nyitottak, miután ezen házat Jeszenowsky Sámuel præfectus beleegyezésével iskolai célra átalakították. Az ünnepélyes megnyitó beszédet sok hatósági személy jelenlétében a fentemlített dr. Oesterreicher József Manes — vulgo: «R. Mones Doctor» — tartotta. Tanítóul a keresztény Höhn Antalt alkalmazták.*

Hogy a tanulóknak lehetővé tegyék, hogy a héber iskolába is járhassanak, meg lett engedve, hogy egy része csak délelőtt, a másik része csak délután járjon a nemzeti iskolába.

Ennek daczára az iskolalátogatás a tanulók részéről nagy aránytalanságot mutatott az összeírt tanulók és a

* L. Orsz. lvt. 20857 és A magy. zsidó isk. monografiája I. 245. l.

ténylegesen iskolába járók között. Míg az iskola megnyitása előtt a zsidó notárius által készített lajstrom 113 fiut és 19 leányt jegyezett fel, kik tanulóknak jelentkeztek (ezek közt sok olyan is volt, a ki 15, sőt 16 esztendőn is már túl volt); addig jelentésünk — 1785 június 25-ikéről — csak 56 fiut és 5 leányt említett. A tanítónak ebbeli korábbi panaszára a hitközségi előjáróság kénytelen volt már 1784 okt. 17-én a templom ajtajára kifüggesztett komoly intésben a szülőket arra figyelmeztetni, hogy gyermekeiket rendes iskolalátogatásra szorítsák. Úgy látszik, ennek meg egy későbben ismételt figyelmeztetésnek mégis volt némi eredménye, minthogy a következő jelentésekben ily panaszra már nem akadunk.

Az ó-budai nemzeti zsidó iskolában tanított tantárgyak eredményéről Georgius Josephus Pisch egy vizsgáról való jelentésében * a következőket olvassuk:

1. Ex regulis scholasticis: bonus per extensum.
2. Ex tabella de notitia literarum: bonus.
3. Ex tabella syllabisationis: bonus.
4. Ex tabella lectionis: bonus.
5. Ex fluida lectione germanici idiomatis ex medietate: bonus, secus mediocris.
6. Ex initialibus 6 Regulis orthographicae germanicae: commodus.
7. Calligraphia germanica et theoretice cum primis vero in praxi egregium fecerunt progressum.
8. Arithmeticae primarias quatuor species commode callent.»

* Orsz. lvt. schol. nation. Pisch József, a budai kir. nemzeti iskola helyettes igazgatójának, mint az ó-budai nemzeti zsidó iskola felügyelőjének jelentése 1785 június 21-ikéről 16844. sz.

A tanulók haladásával az iskolafelügyelő olyannyira meg volt elégedve, hogy a jövő tanévre a III. osztály megújítását ajánlotta.

Ebből azonban nem lett semmi, sőt az iskola újból kezdett hanyatlani; a tanulók megint gyéren és hanyagul jártak az iskolába.

Kétségtelen, hogy ezen állapotnak oka magában az előjárásának elégedetlenségében is rejlett, mely iskolájának élén inkább *zsidó vallásu* tanítót szeretett volna látni, annál is inkább, mivel a *systematica regulatio* keresztény tanítók alkalmaztatását zsidó iskoláknál csak addig kívánta, míg kellően kvalifikált zsidó tanerőkkel nem rendelkeznek.

Ezen feltevésünkben támogat bennünket a helytartósághoz intézett két folyamodvány,* melyek *Beer Izsák Ézsajás*, zsidó tanítótól és az ó-budai zsidó községtől származnak és melyekben az egyik úgy, mint a másik folyamodó annak szükségességét fejezi ki, hogy a zsidó iskolánál *zsidó* tanító is kell. Abba Prónay Gábor, tanterületi főigazgató — az amúgy is gyér iskolalátogatásra utalva — belemenni nem akart, mire két előkelő hitközségi tag, Boskowitz Dávid és Mendl Moyzes Dávid a megyei törvényhatósághoz azon kérelemmel fordult, engedjék meg nekik, hogy gyermekeik mellé *Schlesinger Hirschl*-t tanképesítéssel bíró tanítót nevelőül fogadhassák.

Midőn *Pethő Jakab*, ki úgy mint barátja és hivataltársa *Kazinczy Ferencz*, a nemzeti iskolák felvirágoztatása körül magának nagy érdemeket szerzett, a budai

* U. o. 14766/1785 és 7831/1791.

kerületnek nemzeti iskolai felügyelőségét átvette, némi-képen megint fellendült az ó-budai nemzeti zsidó iskola. Hivatalába lépése után beadott első jelentésében tett javaslata folytán az ó-budai zsidó iskola helyi inspectorául az 1786. évi őszszel Rupp Károly kamarai perceptor lett kinevezve¹ és ennek legalább azon hatása volt, hogy 1787-ben az iskolába rendszeren járók száma 76-ra emelkedett.

Mint tanító működött ott ezen időben *Donath Jakab*, ki, úgy látszik, szintén keresztény volt; a tantárgyak hetenkinti óraszámja ez volt:²

Betüismeret, betűztetés és olvasás	---	---	---	9
Iskolatörvények	---	---	---	1
Szabályok a betüismeretről	---	---	---	1
Írás	---	---	---	5
Helyesírás és dictando	---	---	---	3
Számтан	---	---	---	3

Épen akkor, mikor az iskola belviszonyai javulni kezdtek, kisült, hogy annak helyisége nem felel meg az iskolai egészségtan követelményeinek. A hatóság kifogásolta (1788), hogy a tanszobák nagyon mélyen fekszenek és a falak nedvesek. A koronauradalom az iskolát becsárban beváltani akarta és késznek nyilatkozott arra is, hogy új helyiség berendezéseig az iskolát ott hagyja régi épületében. *Oesterreicher Moyzes* Lázár zsidóbíró pedig azon indítványt tette, hogy a hitköz-

¹ U. o. 27420/1786 és 46146/1786. Pethő voltaképen azt indítványozta, hogy erre az állásra az ó-budai katonai intendantura valamelyik tisztjét nevezzék ki.

² U. o. 1788 35748/3473.

ség a szűk és czélszerűtlenül fekvő iskola helyett a zsinagóga melletti vágóhid helyére — o tempora, o mores! — új iskolát építeni hajlandó.¹ A terv a szolgabíró és a nemzeti iskolai felügyelőségénél pártolásra akadt ugyan, és a helytartóság az ügyet az orsz. építési igazgatósághoz utasította, de a dolog mégis dugába dőlt; meglehet azért, mert időközben kitört a török háború és a hitközségnek nem volt módjában az építési költséget előteremteni. Hisz még a tanítónak sem fizették rendesen a díját!²

A hosszú háború és a nemes császárnak nem sokára azután bekövetkezett halála maga után vont a jobb fejlődésnek indult tanügy gyors hanyatlását és ez visszahatással volt az ó-budai zsidó iskolára is, mely két éven át majdnem teljesen szünetelt és csak 1791-ben nyílt meg újra a Boroszlóból származó *Kohn Ábrahám* nevű első zsidó tanítóval.

A harmadik zsidó iskola, melynek ezen korbeli állapotjáról adataink alapján némi vázlatos képet nyújthatunk, a *miskolci* nemzeti zsidó iskola, melyet a község 1785-ben állított fel, miután Pécsy Gábor, a kassai kerületnek korábbi tanulmányi főigazgatója, vele és a borsodmegyei zsidósággal az iskola létesítése végett már 1783. évi július havában kötötte meg a szerződést.³

¹ 1788 47767/4483.

² Pethő Jakab egy ezen ügyben 1788 jun. 27-ikéről kelt leiratában azt írja a községnek «A háborus időknek semmi köze nincsen az iskolaügyhez. Ő felsége még most is kívánja az iskolaügy terjesztését.»

³ U. o. 26401/1786.

Hogy ezen iskola fennállásának első éveiben milyen volt és ki volt a tanítója, azt kiderítenem nem sikerült, de egy 1788. évi jelentésből megtudjuk, hogy 1786-ban e tanintézett élén a Berlinből hazánkba szakadt *Fürst Izraél Levin* állott, ki alatt az iskola szép virágzásnak is indult.

Fürst Izraél L. Magyarországon a tanügy terén már 1784 óta működött, még pedig a nagykárolyi zsidó iskolánál, mely egész Szatmármegyében az első nemzeti iskola volt, a mint ezt a Nagykároly helyi iskolai hatóság két embere: Váradi János és Gunthe János igazolják is.*

De a nagykárolyi zsidó község, mely nemzeti iskolájával oly nagyra volt, sokalta a 200 forintnyi évi fizetést, a mit «normalprofessor»-juknak adnia kellett és folyamodott a helytartósághoz, hogy engedje meg neki, hogy ők «e drága tanító helyett olcsóbbat fogadhassanak, mert 60 forintért is kaphatnak egy a legfelsőbb rendeletnek megfelelő egyént, de legjobban szeretnék gyermekeiket keresztény iskolába küldeni».

Tanítójuk nem várta be a hatóság döntését, hanem kapott a kínálkozó alkalmon és elfogadta a miskolczy hitközségnek nemzeti iskolájánál betöltendő tanítói állást.

Fürst igen művelt, ügyes és derék pædagogus volt. Folyamodványai a helytartósághoz mind tartalomra, mind alakra nézve korának általános műveltségéhez

* U. o. 1786 15928/702 . . . . . innegabile est, Instantes (t. i. a nagykárolyi zsidók) primos fuisse, qui scholas nationales in hocce comitatu erexerint,

képest alaposabb készültségről tanuskodnak; tanítói ügyességéről és lelkiismeretességéről több kiváló hivatalos tanférfiú igen dicsérőleg is nyilatkozott. *Tokody György*, a nagyváradi kerület tanulmányi prodirektora, azt írja róla: «férfiú, ki iskolaszolgálatában fáradhatatlan».¹ Kedvezőleg nyilatkozott róla gr. *Török Lajos* is, a kassai kerület főigazgatója, *Wáhli András*, kir. nemzeti iskolai látogató és *Wiener Aser Ansel*, a miskolci hitközség rabbija.²

Fürst derék működése a miskolci zsidó tanintézetben magára vonta Kazinczy Ferencznek figyelmét is, ki valahányszor kassai kerületi tanfőfelügyelői minőségében Miskolcra ment, szívesen ellátogatott a zsidó iskolába is, jelentéseiben elismerőleg nyilatkozott mind az iskoláról, mind tanítójáról, ki «modern műveltsége mellett még a héber és cháld nyelvet is birja.» Egyik levelében, melyet a sárospataki főiskola levéltárában őriznek, Kazinczy hivatkozik Fürst iskolájában tartott egyik examenre, mely sok vendég jelenlétében folyt le.³

Azon helyzetben vagyunk, hogy ezen iskola szervezetéről is rövid áttekintéssel szolgálhatunk, mely természetesen általában véve majdnem azonos a már bemutatott két iskolának szervezetével.

1788-ban tanítottak ott:

¹ Orsz. Lvl. schol. nation. 41,611/1786.

² U. o. 9686/1791.

³ Irod. tört. közlemények II. k. 527. l.

I. osztályban (21 tanuló):

Tabella a betűismeretről	3 óra
Betűztetés	2 „
Tabella a betűztetésről	2 „
Olvasás és a tabella	2 „

II. osztályban (18 tanuló):

Olvasás	2 óra
Arithmetika	3 „
Orthographia	2 „
Calligraphia	4 „
Fogalmazványok	4 „

Mintha az iskola szent ügyét szíven hordozó Kazinczy — kinek viszonyát a zsidókhoz és ezeknek iskoláihoz már az 1899. Évkönyvben (60. l.) méltatni alkalmunk volt — látnoki ihlettségben előre sejtette volna az iskoláknak később beálló ziláltságát, felszólította ezen évben a miskolci helyi iskolai igazgatóságot, hogy az ottani zsidó iskolának fennállását és a tanítónak járó fizetést szerződésileg minél előbb biztosítsa.*

És csakugyan nem sokára ezután itt is mutatkoztak ép oly szomorú tanügyi jelenségek, mint Pozsonyban, Ó-Budán és Nagy-Károlyban.

A háborus idők alatt itt is megtagadták a tanítótól a fizetés kiadását. Ezen körülménynek köszönhetjük azt, hogy megtudjuk, hogy a miskolci tanítónak mennyit fizettek, mert az e miatt keletkezett periratok közt van egy magyar számla, mely így szól :

* U. o. 36891/3585. 1788.

«A zsidó mester fizetése :

1. Egy esztendőre és 8 hónapra idest pro annis 1789, 790	— — — — —	250 Rfl. — Kr.
2. Fára ugyanannyi időre	— — — — —	57 « 30 «

A miskolczi zsidó iskolának hanyatlására azonban még más ok is befolyt: a község két pártra szakadt és az ellenpárt élén álló Falk árendás és társai egy másik tanítót fogadtak. Végre azonban gr. Török Lajos mégis kényszerítette őket, hogy gyermekeiket a *nyilvános zsidó* iskolába küldjék.*

*

Eddigi sorainkban azon voltunk, hogy II. József korában fennállott három nevezetesebb nemzeti zsidó iskoláról világosabb képet nyujtsunk; a következő táblaszerű összeállításnak czélja az akkori zsidó iskolákról *általános áttekintést* az olvasó szeme elé idézni.

A mint már fent említettük, az 1780—1790-iki úgynevezett «zsidó normális iskolák»-ról mindedig csak olyan mondaszerű homályos sejtelmünk volt, mely szépapáink visszaemlékezései révén ránk szállott; de ime, e rovatos kimutatásunknak alapjául szolgáló okiratok teljes hitelességgel szemünk elé varázsolnak egy elég világos képet azon iskolákról, melyek mindannyian a tanulmányi hatóság felügyelete alatt állottak, *nyilvános* jellegűek voltak és csakis képezdevezett tanítókkal bírtak.

* U. o. 9686/1791.

I. Pozsonyi tanulmányi kerület.

A község neve	Alapítás éve	Osztály	A tanulók száma	Igazgató vagy helyi felügyelő	A tanító neve	Jegyzet
1. Pozsony ¹	1783	I II	1786-ban 32 23	Igazgató: Wenger Ferencz tanfelügyelő	Mayer Salamon secund præceptor Offenbacher Salamon «prima- rius præceptor»	¹ 1786-ban a kilépettek közül egy a gymnasiumba ment át. 1790. évben egy Backofen Sámuel Etiás nevű férfit szerepel mint tanító.
2. Óbuda ²	1784	I II	1788-ban 76	1784—1786 Pisch György a budai főisk. igazgatója 1786— Rupp Károly uradalmi præceptor	1784—1788 Höhn Antal 1788—1789 Donath Jak. 1790 Hebranek József	² A kilépettek közül egy a tanítói pályára lépett.
3. Vág- ujhely	1784	I II	1786-ban 29 17	Felügyelő: a zsidó bíró	1784—1787 Türk Sámuel ³ Hirsch	³ 1787-ben a morva-sziléziai kormány által a gácsországi Szanokba küldetett mintatanítóul 200 frtnyi évi fizetéssel és 100 frtnyi utiköltséggel.
4. Sasvár	1784 őszszel	I II	1786-ban 20	Felügyelő: a zsidó bíró	Jakab Ábrahám	
5. Holics	1784	I II	1786-ban 22 26	Helyi felügyelő: a zsidó bíró	Löbl Jakab	
6. Szenicz*	?	?	24	?	Áron Mózes	
7. Trencsén	1786	I II	12 9	Helyi felügyelő: a zsidó bíró	Breslauer Dávid	

* L. «Magyarország vármegyei és városai». Nyitra vármegye. 226. l.

A község neve	Alapítás éve	Osztály	A tanulók száma	Igazgató vagy helyi felügyelő	A tanító neve	Jegyzet
8. Baán ¹	1784	I II	17 9	Helyi felügyelő : a zsidó bíró	Lichtblau Ferencz Károly (keresztény)	¹ A kilépettek közül egy seborvosnak készült; a többiek nagyobbára a kereskedői pályára léptek.
9. Verbó ²	1785	I II	} 16	Helyi felügyelő : a zsidó bíró	Mandel Salamon	² Gyenge előmenetelű. A hivatalos jelentés e helyről sem katolikus, sem evangélikus iskolát nem említ.

II. Kassai tanulmányi kerület.

1. Miskolcz ³	1785	1788 I II	21 18	Helyi felügyelő : Kiss József	Fürst Izraél Levin 1786—	³ Előmenetel: igen jó.
2. Sátor-Alja-Uj-hely ⁴	1785	I II III	1786/7 16 12 12	Helyi felügyelő : Weil Sámuel községi rabbi	Monisch Ábrahám	⁴ Előmenetel: jó.
3. Bodrog-Keresztur ⁵	1785	I II	} 25	Helyi felügyelő : Rabbi London Eliezer	Löwe Fülöp	⁵ Ezen iskola 1788-ban megszűnt, mert át-téttetett Mádra.
4. Abauj-Szántó ⁶	1787 márcz. havában	I II		7 3	Helyi felügyelő : a rabbi	Singer Lipót
5. Szina	1787 márcz. havában	—	—	—	Benjamin Mózes ⁷	⁷ E tanító 1787-ben végezte a kassai tanítóképző nyári tanfolyamát.
6. Hunfalu	1787	—	—	—	—	
7. Mád	1788	—	—	—	—	

A község neve	Alapítás éve	Oszttály	A tanulók száma	Igazgató vagy helyi felügyelő	A tanító neve	Jegyzet
III. Nagyváradi tanulmányi kerület.						
1. Nagy-Károly ¹	1784	I	16	Váradi János prayerandiata- tanár	Fürst Izraél Levin 1784—1786	¹ Előmenetel: jó.
2. Nagy-Várad ²	1784	I	13	Werner Jakab nemzeti főisk. igazgató	Dolinszky János (keresztény) 1784—1787 Friedländer Sámuel 1787—	² Előmenetel: jó.
3. Máramaros-Sziget	1789	—	—	—	Egy evangélikus ifju *	
IV. Pécsi tanulmányi kerület.						
1. Lovasberény ³	1787	I II	} 43	Helyi felügyelő: a rabbi	Bachmann Farkas	³ Tanmód: szabályszerű és jó. A tanulók közül senki ki nem maradt.
2. Bonyhád	1788?	—	—	—	—	
3. Paks	1788?	—	—	—	—	

* L. Imre Sándor. Kazinczy tanfelügyelősége. «Budapesti Szemle» 1895. 83. köt, 189. l.

Ezen iskolákban 1783—1790-ig megközelítő becslés szerint körülbelül 2000 zsidó gyerek részesült a *ratio educationis* értelmében előadott tantárgyak oktatásában. Persze, hogy így is az akkori zsidó tankötelesek csak alig tized része nyerte a törvényrendelte nyilvános tanítást; de ha tekintetbe vesszük, hogy zsidó gyermekek keresztény iskolákba is járhattak és tényleg jártak is; ha továbbá szem előtt tartjuk, hogy még csak tíz évvel azelőtt az osztrák örökös tartományokban 100 iskolaköteles gyermek közül csak 16-an jártak iskolába,¹ úgy a viszonyokhoz képest fenti szám nem épen kedvezőtlen színben tünteti fel az akkori zsidó iskoláztatást, annál kevésbbé, minthogy a hivatalos jelentésekből megtudjuk, hogy hazánkban 1783-ban olyan megyék is voltak — Bereg és Szatmár — melyekben egyetlenegy népiskola sem volt.²

A legtöbb zsidó iskola a kassai és a pozsonyi tanulmányi kerületekben keletkezett, még pedig nem csak azért, mert ezekben a zsidóság aránylag legsűrűbben lakott, hanem főképen azért, mert ezen kerületek élén oly vezérférfiak állottak, kik áthatva a felebaráti szeretet melegétől, II. József iskolareformjait a zsidók között is nagy buzgósággal végrehajtották. Kivált a nemesszívű Kazinczy Ferencz, ki mint a kassai kerületi nemzeti iskolák főfelügyelője, ezen kerületi tanulmányi főigazgatónak, gr. Török Lajosnak jobb keze

¹ Schmid, *Encyclopædie d. gesammten Erziehungs- und Unterrichtswesens*. V. k. 243 l.

² Fináczy f. i. munkájában felemlít ugyan (94. l.) egy elemi iskolát, melyet a Jézus-Társaság alapított és fentartott, de ez csak gymnasiumuk appendixe volt.

volt és kiváló nagy buzgóságot fejtett ki a zsidó iskolák létesítése körül.

Kazinczyt tanügyi működésében azon elv vezette, hogy «a tudományok kincseihez az egész emberiségnek jussa van» és nagy kár, hogy II. József korai halála oly hamar véget vetett ezen ritka férfiú tanügyi adminisztrációjának is. Mit nem alkothatott volna meg tanügyi hatalmának sphaerájában a kassai kerületben és így közvetlenül az ottani zsidóság közt is a polgári művelődés körül, ha tevékenységét még csak egy évtizedig folytathatta volna! Hisz rövid négy évi tanfelügyelősége alatt kerületében az iskolák számát 79-től csaknem 130-ra és ezek közt a 3 zsidó iskolát 7-re emelte.

A systematica regulatio V. pontjának értelmében minden iskola létesítése előtt annak fentartásának biztosítása végett a községgel szerződést kellett kötni. Ezen okmányok mind azon szerződési minta szerint lettek fogalmazva, melyet a helytartótanács az illető hatóságoknak leküldött, és mely szerint a többi felekezetekkel is teljesen azonos szövegű iskolaszerződéseket kötöttek.

Az országos levéltár számos ilyen, zsidó községekkel kötött okiratot őriz, melyek a zsidó iskolaügy történetére nézve fölötte érdekesek és becsesek. Alkalmunk volt egy ilyen szerződés hű másolatát olvasóinknak már az 1899. Évkönyvben is bemutatni, de úgy hiszszük, hogy helyén való van itt is legalább azon szerződésnek közlése, mely II. József korából a maga nemében utolsó példány gyanánt szerepelhet. Ez a pestmegyei Aszód zsidó hitközségével kötött iskolaszerződés, mely öt héttel a császár halála előtt keletkezett:

Orsz. levéltár 15994/1790.

Wir Richter, Geschworene und ganze jüdische Gemeinde des in der löblichen Pesther Gespanschaft liegenden Marktflecken Aszód, in welcher sich 65 schulfähige Kinder befinden, haben uns zur Einführung einer vorschriftsmässigen Nationalschule mit einem jüdischen Normallehrer verbindlich gemacht, u. zw:

1. Bis spätesten Georgifest für die Schule die erforderliche Gelegenheit zu miethen, nach geendigten Kriege aber ein eigenes Schulhaus, in welchem ein aus 16 □ Klaffer¹ bestehendes, liches Schulzimmer, ein Wohnzimmer für den Lehrer, eine Kammer, Speis und für zwei Kühe eine Stallung sein wird, ohne Verzögerung selbst erbauen zu lassen.

2. Wollen wir das Schulzimmer mit den gehörigen Schulgeräthen: Bänken, Tafeln, Gestellen, Schreibtischlein, Schwamm, Kreide und Dinte versehen.

3. Zur Heitzung der Schule und Nothdurft des Lehrers jährlich 9 Klaffer hartes Brennholz, welches wir dem Lehrer in das Schulhaus führen lassen werden.

4. Verpflichten wir uns zur Unterhaltung des Lehrers, damit der Schulunterricht unentgeltlich sein soll, jährlich 150 fl. quartalweise in Baarem richtig herauszugeben.

5. Dem Schullehrer soll ein Notariatsgeschäft angebürdet werden.

Dies bekräftigen wir stb.

Aszód, den 15. Januar 1790.

Lazar Pohem (Kohen v. Boehm?) Richter in Aszód m. p.

Coram me Antonius Hacken-
fleisch Regio. Schol. Visitatore
per Distr. Pesthiense
(L. S.)

*Israel Wohl

*Jakob Ernst

*Joseph Deitsch (L. S.)

Coram me Joanne Kovacs
Cottus. Pest. V. Judlio

*Isak Schepper

*Isak Note bem

*Lazar Mandel

Durch mich Samuel Leidesdorfer Geschworne Notar m. p.

Coram me Joanne Horesch (?)
Illmae. Alex. B. Podmaniczky
Prov.

Coram me Paulo Zaborsky
m. p.

¹ Az iskolalátogatók számára a helytartótanács által 1788. november 9-én 45530/4203. sz. alatt kiadott udvari rendelet (25647/2077. sz. 1788 jul. 3.) 4. §. 17. pontja szerint a 100 tanulót befogadó tanszobának területe 16 □-ölnyi legyen.

* Ezek helyett a községi jegyző (Leidesdorfer) írta alá.

Azon körülmény, hogy a tanügyi hatóság minden nyilvános zsidó iskola felállítása előtt a rendelet értelmében a községtől azt követelte, hogy előbb ilyen szerződést kössön, valószínűvé teszi azt, hogy oly községek, melyek műveltségre törekedtek, de pénzügyi ökokból az iskolaköltség nagy terhét kötelezőleg magukra nem vehették, legalább olyan iskolákat állítottak, melyeket a hatóság, ámbár el nem ismert, mégis hallgatag megtűrt, mert bennük képesített tanítók a normális rendszer szerint tanítottak. Ezt következtetni nem csak a szájhagyomány, hanem egyéb források is engedik. Így tudjuk, hogy Nagy Martonnak, a mint már fent említettük, már 1782-ben volt német iskolája, melynél Beer Péter működött. Egy 1826 október 28-ikán kelt hivatalos jelentésből * pedig arról értesülünk, hogy magában a pozsonyi kerületben 1780—1790-ben még három oly zsidó nemzeti iskola volt, melyekre nézve ebből a korból származó okiratokra akadni nem sikerült. Ezen kívül is képzelhetetlen volna, hogy oly régi nagy és tekintélyes zsidó községekben, mint példának okáért Kis-Martonban, Rohonczon, Stomfán, Galgócson, Szereden stb. zsidó nemzeti iskolák nem léteztek volna, ha még Verbócz is olyannal dicsekedhetett. Mert őseinknek általában véve, az alkotmány keretén kívül állván,

* «Ceteræ . . . . fuerant publicæ Scholæ judaicæ nationales in Locis Aszód, Baan, Holits, Irsa, Nitria, Vágujhely, Sassin (Sasvár), Verbó es Verbicze (Verbócz), omnes et quidem indicio Informationem et Protocollorum pleræque mox post annum 1790 intereiderunt.»

A pozsonyi tanulm. kir. igazgató jelentése (1826 okt. 28. a budai helytartósághoz. Orsz. levélt. 28559/1826.

nem volt semmi alapos okuk az iskola-reformtól való idegenkedésre. Az 1793-ban kiadott regulatio V. szakaszának i) pontja¹ és az 1788-ban szétküldött utasítás 6. §. 32. pontja vallásukat minden sérelem ellen biztosította. A tankönyvekből gondosan ki kellett hagyni mindazt, a mi valamely valláspártnál visszatetszést okozhatott volna; a vegyes iskolákban nem volt szabad gyermekeiket külön padba ültetni; szombat napján föl voltak mentve az iskolalátogatás alól; a tanítónak szigoruan tiltva volt, még csak a legkisebb, más vallásra czélzó kitéréssel élni és az 1787-ben a legfelsőbb helyről kiadott és a császár által is helyben hagyott vegyes iskolai imádságok a tanítás előtt és után mintaképei lehetnek még most is a felekezeti ízt kerülő általános ethikai könyörgéseknek.² Egy akkori szerzetes azt mondta róluk, hogy akármely török is elmondhatná.

Eleink dicséretére mondhatjuk, hogy már 1783 után ők ténylegesen sokkal barátságosabban viselkedtek az új iskolarendszer iránt, a mit legjobban azon tény bizonyít, hogy még Pozsonyban is, hol saját iskolájuk volt, egyes zsidó szülők gyermekeiket nem oda, hanem a közös iskolába küldték, míg a többi felekezetek közt (Vág-Ujhelyen, Sáros-Patakon és Debreczenben) «a vegyes iskolákról szóló rendelet a helyett, hogy a nemes szándéknak megfelelőleg a felekezeteknek a nevelés terén való összhangzatos együttműködését előmozdította volna, csak növelte a felekezetek közti békétlen-

¹ Lásd fent 182. l.

² L. Néptanoda, 1880/1, 17. sz. és Kiss Áron, A magyar népiskolai tanítás I. k. 37. l.

séget». Miskolczon is nemsokára ellenszegültek és 1789-ben Kazinczy az ottani ellenállás és izgatások ellen már tehetetlen volt.

Egyes helyeken azonban a zsidó gyermekek iskolalátogatása mégis nagyon hanyag lehetett, mert Wenger Ferencz, Pozsony-, Nyitra- és Trencsénmegyének tanfelügyelője 1786 május 28-ikáról kelt jelentésében azt javasolta, hogy úgy miútt az osztrák és cseh tartományokban (1783 ápr. 15) Magyarországon is elrendeltessek, hogy csak olyan zsidó léphet házasságra, ki érvényes bizonyítvánnyal igazolni tudja, hogy normáliskolát végzett.¹

Négy hónappal később, 1786 szept. 19-én, 40499. sz. a. csakugyan meg is jelent ezen rendelet hazánkban is, mely minden furcsasága mellett mégis azon jó eredménnyel járt, hogy a zsidó tanulók iskolai látogatását tetemesen emelte.

Szó lévén az iskolalátogatásról, felemlítésre méltónak tartjuk, hogy ámbár a leányok iskoláztatása egyáltalában köteles nem volt,² az óbudai zsidó iskolába mégis járt egynehány leány is, sőt az 1784-ben ott összeírt tanulók közt előfordult egy 19 éves hajadon is.³

A hivatalos jelentések, a mint már fent kimutattuk, meg lehetőszen világos képet nyújtanak az akkori nemzeti zsidó iskolák szervezetéről, mely semmiben sem tért el a hasonló szervezetű más felekezeti nemzeti iskolájától. Rendesen két osztályból állott és egy tanítója

¹ Orsz. levélt. 27419/1786.

² Hock: Der österreichische Staatsrath 527 l.

³ Orsz. levélt. 16844/1785.

volt. Kivéve a pozsonyi iskolát, melynél két tanító volt alkalmazva. Három osztályu zsidó iskola szintén csak egy volt, még pedig S.-A.-Ujhelyen (1786—87).

A tantárgyak és órabeosztásuk is az összes iskolákban egyformák voltak és az erről már közölt három jegyzék (Pozsony, Ó-Buda és Miskolcz) tipikusnak mondható.

A tannyelv mindenütt a rendelet értelmében német volt és ez így jól is volt, mert csak a német nyelv lehetett akkor a magyarhoni zsidóságnak is köldökzsinóra a modern szellemi táplálkozásra; csak azon át folyhatott a polgári művelődésre szükséges életnedv. Képtelenség, sőt merő lehetetlenség lett volna, az iskolából a ghetto nyelv irodalmi alakját távol tartván, őket *egyszerre* egy új nyelv révén a közhasznú ismeretek elsajátításában részesíteni.

*

Nehezen összehordott adataink alapján meg akarjuk most kísérteni a zsidó iskolákban használt tankönyvekről is megfelelő képet összeállítani. Sajnos, hogy régi tanférfainknak az azonkorban használt tanszerek megőrzése iránt oly kevés érzékük volt és hogy ennél fogva itt-ott kombinációt is kell segítségül vennünk.

Manapság majdnem lehetetlen abból a korból származó *teljes* tankönyvgyűjteményre szert tenni. Csak az egyetemi nyomda által kinyomatott iskolakönyvekről szóló jegyzékek, valamint Helfert és Kiss Aron oktatás-történeti munkái, különösen pedig utóbbi hírneves tanférfaunk ritka tankönyvgyűjteménye, mely nagylelkűsége folytán a budai állami pædagogium birtokába jutott, nyujthattak erre nézve némi támpontot.

Az első osztályban.

1. Az abéczé, vagy a betűztető tabella. (Nagy negyedívnyi lapra nyomtatott táblácska a nagy és kis abéczével.)

2. A nagy betűztető tábla. (3 nagy regal folioív, melyek össze voltak ragasztva. Az első táblán voltak a nyomtatott betűk, a másodikon az írott betűk, a harmadikon a latin betűk.)

3. Az ABC, vagy «Namenbüchlein» 8 r. (Tartalma: A kis és nagy abéczé, nyolcféle alakban. Szótagolás. Egyes szók. Erkölcsi tanítások. Kis elbeszélések.)

4. A szépíráásra szolgáltak szépírási mintalapok és kis folio (harántfekvő) vagy quartalakú füzetek, melyekhez szélesközű vonalokkal ellátott sorvezetőket használtak.

A második osztályban.

1. Olvasókönyv a vidéki nemzeti iskolák használatára. II. r. 8.

Tartalma: 1. A vidéki népnek való olvasmányok, melyek a falusi fiatalságnak megfelelő erkölcs-tant példákban tartalmaztak. 2. Az iskolatörvények. 3., 4. és 5. A földműves életből vett tárgyak olvasmányokban.

Ezen olvasókönyvek helyett azonban zsidó iskoláinkban inkább azon olvasókönyveket használták, melyek zsidó iskolák számára voltak szerkesztve és 1781-ben Prágában megjelentek.

a) Olvasókönyv zsidó gyermekek számára. Irta egy

berlini ismeretes zsidó tudós¹ 8. r. 46 l. Tartalma: A német írott és nyomtatott betűk. A héber cursiv írás mintái. A zsidóság alapczikkei Maimonides után. A tíz parancsolat. Mesék Berachja hanakdentől. Erkölcsi elbeszélések a talmudból. Költemények. Egy világbölcsésznek² ájtatoskodása. Előkészítési ima a héberből. Erkölcsi mondások és példabeszédek a talmudból. Példák az erényről, a bűnről, a jó és rossz érzületről.

b) Már sokkal kevesebb felekezeti szinezettel bírt a másik, szintén zsidó iskolák számára írt olvasókönyv, melyet a csász. kir. normaliskolai könyvkiadó hivatal 1781-ben (Sr. 146 l.) nyomtatott ki.

Tartalma következő volt: A tanulók becsületességéről az iskolában. Iskolatörvények. Az emberek erkölcsi-ségéről és tisztességéről érzületben és cselekedetekben. A társadalomról. A háztartásról. A hazafiságról.

2. Vezérfonal levelek megírására. Sr.

3. Német helyesírás és etymologia Sr.

4. Vezérfonal a számtanhoz Sr.

Nem volna teljes azon kép, melyet itt olvasóinknak a II. József korabeli zsidó iskolákról nyújtani akarunk, ha legalább röviden ki nem terjeszkednénk az akkori-

¹ E férfiú, kiről G. Wolf: Geschichte d. Juden in Wien című munkájában (267 l.) azt mondja: «wir wissen nicht, wer jener bekannte jüd. Gelehrte in Berlin war», Friedländer David, Mendelssohn jó barátja, volt, ki 1780-ban Berlinben Vosznál a prágaival majdnem teljesen azonos tartalmu olvasókönyvet adott ki, még pedig az általa és Mendelssohn által 1778-ban alapított berlini «Jüdische Freischule» számára (L. Ritter, Jüd. Reformation II. 46).

² E világbölcsész Mendelssohn volt.

ban divó tanmódszerre is. Röviden pedig csak azért, mert annak részletes ismertetése és pædagogiai bonczolgatása csak azon írónak lehet feladata, ki hivatva lesz arra, hogy azon korszak *általános* népiskolai tanügyének történetét kimerítően megírja.

Elteltekintve a vallástantól, a tananyag és ennek módszeres feldolgozása az, akkor fennálló 30 zsidó nemzeti iskolában teljesen azonos volt a többi iskoláéval, vagyis az úgynevezett «norma» köteles volt a zsidó iskolákban is. E módszert, melyet *sagáni* * módszernek is neveztek és rendeleti úton birodalomszerte terjesztettek, a zsidó tanítók talán kivétel nélkül mind a præparandiai cursus kéthavi időtartama alatt, úgy a hogy, elsajátították. Ezen methodus az előttem fekvő és 1786-ban kiadott «Kern des Methodenbuches» czimű pædagogiai munka szerint a következő öt részből állott: 1. *Együtt-tanítás.* 2. *Együttolvasás.* 3. *Kezdőbetűs módszer.* 4. *Tabellarizálás.* 5. *Katekizálás.*

Ha szem előtt tartjuk azt, hogy a zsidó tanítójelöltek mind a chéder levegőjét szívták magukba, és hogy ott az együtt-tanítás, az együttolvasás, a kezdőbetűs módszer (*ראשית תבות*), sőt némiképen a katekizálás már régen használatban volt, úgy nem csodálkozhatunk azon, ha a tanfelügyelők jelentéseiben a zsidó iskolák mint jó előmenetelűek szerepelnek. Csak épen a tabellarizálás okozhatott nagyobb nehézséget a zsidó iskola-

* Ezen módszert az osztrák-magyar birodalomba behozta Felbiger János Ignác, ki *sagáni* prælatus volt, midőn Mária Terézia őt Szileziából (1774) Bécsbe hívta és az iskolaügyek főigazgatójává tette.

mestereknek, mert azon eljárás szerint a tanított anyagot rendszerbe szedve, nagy tabellákra kellett a tanulók előtt rovatos összefoglalásban bemutatni.

A mi a nemzeti zsidó iskolák közvetlen felügyeletét illeti, megtudjuk a jelentésekből, hogy az vagy a helyben működő keresztény tanférfiura, esetleg hivatalnokra (Pozsony, Ó-Buda, Nagyvárad, Miskolcz, Nagy-Károly), vagy a község rabbijára (S.-A.-Ujhely, Abauj-Szántó, Lovasberény stb.), vagy pedig a zsidó bíróra volt bízva (Trencsén, Báan, Sasvár stb.).

Et nunc ad fortissimum : az iskolák lelkeihez, a tanítókhoz.

Már e tanulmány bevezetésében rá kellett utalnunk arra a szomorú körülményre, hogy őseink között egészen a múlt század utolsó negyedéig nagy hiány volt oly egyénekből, kik képesek lettek volna világi disciplinákat is tanítani.*

A császári iskolareform életbeléptetésének első éveiben a zsidó községek tehát a regulatio meghagyása szerint, addig, a míg pædogiaailag képzett zsidó tanítók elegendő számban nem voltak, más vallású tanítókat alkalmaztak. Ó-Budán, Nagyváradon és Báanban keresztény tanítók működtek. De alig nyitak meg a zsidók előtt a tanítóképző-intézetek gyanánt szolgáló «normális iskolák» kapui, azonnal beléptek zsidó tanító-

* Különböen más felekezetek közt sem volt valamivel jobb állapot e tekintetben. Vesd össze: Marczali, A magyar nemzet története VII. k. 439 l. s. Helfert, Die österr. Volksschule I. k. 125 l. és Fináczy: A magyarorsz. közoktatás története I. 239. l.

jelöltek is; különösen azok közül, kik már eddig is mint műveltebb házitanítók működtek. Egynémely fiatal emberben oly buzgó és naiv volt az e pályára való törekvés, hogy akadt köztük oly ember is (Benjamin Jakab Dunaszerdahelyről), ki folyamodványával egyenesen József császárhoz fordult és tőle azt kérte, hogy «miután neki nagy kedve van a tanulásra és ő tőle kitelhető minden erejével az állam hasznára szeretne lenni, kegyeskedjék a császár neki «ein Gehalt»-ot kiutaltványozni, melynél fogva ő a budai nemzeti iskolát látogathassa. Mihelyt arra képes lesz, kész Ő felségének életével és vérével szolgálni».¹

Ámbár folyamodó e kérésével vissza lett utasítva, a mint természetes is, mert a tanítójelöltek számára megállapított ösztöndíjak nem a nemzeti iskolai tanulóknak voltak szánva, a normális iskolákat látogató zsidó képezdészek korántsem lettek kizárva a stipendiumok élvezetéből. A nemes császár határozott kívánsága volt, hogy e tekintetben «vallási különbségre tekintettel ne legyenek».²

A kormány még egyéb kedvezmények által is akarta a zsidó tanítók számát szaporítani. 1788 június 25-én 8706/607. sz. a. kiadott oly udvari rendeletet,³ melynek értelmében «normál iskolát végzett és képesítéssel bíró zsidó nemzeti iskolai tanítók, addig, a meddig tanítói pályán működnek, a türelmi adó alól felmentendők».

A zsidók művelődéséről oly nemesen gondoskodó

¹ Orsz. levélt. 38942/1786.

² U. o. Udvari rendelet 1787 szept. 26. 11,701/815. sz.

³ U. o. 30514/2894.

császár azonban nem érte be a fenti intézkedéseivel és 1787 február 24-én gr. Kolowrathoz az egyesült cseh-osztrák udvari kanczellária elnökéhez kéziratot¹ intézett, mely szerint «Cseh- és Morvaországból ügyesebb zsidó tanítók Galicziába küldendők.» Valószínűleg azért, hogy azok az ottani zsidó iskolák mintatanítói gyanánt működjenek. Ezen praktikus és elfogulatlan rendelet kiterjeszkedett hazánkra is, honnan még ugyanazon esztendőben a morva-sziléziai kormány *Türk Sámuel*t,² vágújhelyi zsidó tanítót 150 frtnyi évi fizetéssel, 50 frtnyi személypótlékkal és 100 frtnyi utiköltséggel a gácsországi Szanokra zsidó iskolai tanítónak kinevezte.³

Hazánk zsidó iskoláiban egyébiránt még másutt is működtek a középszerűséget felülhaladó zsidó tanítók. Ilyen volt a már említett Fürst Izraél Levin (Miskolcz) és Singer Lipót, kiről Kazinczy Ferencz így nyilatkozott: «Akarnám, hogy sok keresztény iskolában volnának olyanok, mint a szántai zsidó iskolában».⁴

A buzgóságról, melylyel zsidók a kormány engedélye folytán az új Felbiger-féle, vagy közönségesen csak Sagan-féle tanmódszerre előkészítő præparandiákba iparkodtak, hadd tanuskodják következő összeállításunk, a nélkül azonban, hogy vele kimerítő teljességre igényt formálnánk:

¹ Straszburger, Geschichte d. Erz. und .d. Unterr. bei den Israeliten 190 l.

² Orsz. levélt. schol. nation. 27581/1787.

³ E császári határozatnak spiritus movens-e alkalmasint Herz Homberg volt, ki 1784-ben a galicziai zsidó iskolák főfelügyelője lett.

⁴ V. o. Kazinczy F. Pályám emlékezeté 98. l. és az I. M. I. T. Évkönyve 1899. 65. l.

A pozsonyi praeparandiát látogatták:

1. Schlesinger Hirschl	1783-ban
2. Samson Áron, Stomfáról	1786-ban
3. Löbl Mayer	1786-ban

A budai praeparandiát:

1. Beer Jakab	1784-ben
2. Eding Emanuel, Frankfurtról	1788-ban
3. Feuchtmann Simon, ¹ Ó-Budáról	1788-ban
4. Friedländer Joachim, ² Horziczból	1788-ban

A kassai praeparandiát:

1. Jonas Izsák, Hunfalváról	1787-ben
2. Hirschl József	1787-ben
3. Hirschl Leon, Teschenből	1787-ben
4. Mozes Benjamin, Potsdamból	1787-ben
5. Mandl Benjamin, Pécs-Ujfaluról	1788/9-ben

A nagyváradai praeparandiát:

Davidovics Ábrahám	1784-ben
Davidovics Simon	1784-ben

A győri praeparandiát:

1. Schilberger Ábrahám, M.-Ovárról	1788/9-ben

A pécsváradai praeparandiát:

1. Mahler Júda, Ádándról	1788/9-ben

¹ Feuchtmann 1810-ben a pesti hitközséghez lett szerződ-
tetve mint tanító és jegyző, de ott csak az utóbbi minőségben
működött.

² Talán azonos azon Horziczból származó Friedländer
Sámuellel, ki ezen évtized vége felé a nagyváradai zsidó isko-
lánál volt alkalmazva.

Ép akkor, midőn Magyarországon is felekezetünk a császár következetesen jóindulatú zsidó rendeleteinek alapján nemes szándékáról meggyőződést szerezvén, iskolai rendeleteinek végrehajtására hajlandóbbnak mutatkozott, és a zsidók szerte az országban új meg új nemzeti iskolák felállítására készültek: bekövetkezett 1780 február 20-án e ritka uralkodó korai halála.

Mintha nemes lelkének kileheltével eltávozott volna magasröptű eszméinek és emberbaráti intézkedéseinek védőangyala, ki féken tartotta volna a sötétségből előtörő szellemeket — felülkerekedtek halálhírének nyomában a zsidók közül a régi chéderrendszer szószólói és követelték az új, nekik szemet szuró «német iskolák» megszüntetését. Reactionárius törekvésüket minálunk mi sem mozdíthatta jobban előre, mint azon visszahatás, melyet Magyarországon a leigázott alkotmány felszabadulása a császár összes intézményei ellen most oly vehemens erővel előidézett. A császári eszmékért még most is lelkesedő zsidók, látván, hogy a nemzet zöme is felzudul II. József tanügyi politikája létesítette új tanintézetek ellen, nem mertek többé fentartásuk mellett sikra szállani és vetélkedve a többi felekezetekkel, sok zsidó község, köztük a legtekintélyesebbek is, mint példának okáért Pozsony és Ó-Buda, azon volt, hogy iskoláikat azonnal feloszlassák, vagy legalább a végett folyamodtak a helytartósághoz, hogy engedjék meg nekik, gyermeikeiket a sagáni tanmódszer helyett valamely más módszer szerint taníttatni, mint-hogy az 1790 április 20-ikán 13027. sz. a. kelt helytartósági intimatum csupán azt rendeli el, hogy a tanulókat csak a vallásban, olvasásban, írásban és számolásban ok-

tassák. De a szegény, most igen zaklatott, sok helyt állásukból megfosztott zsidó tanítók is küzdenek kenyerükért és jogukért és halomszámra felterjesztett folyamodványaikkal¹ lankadatlan papirharczot vívnak a községek önkénye ellen.

A helytartóság, becsületére legyen mondva, többnyire az iskola további fentartását és fejlesztését követeli. De hiába, a rendeletek csak irott malasztnak hatásával voltak és a zsidó iskolák egymásután felbomlottak vagy kivonták magukat, a hatóságok hallgatag beleegyezésével, a hivatalos ellenőrzés alól.

Így megakadt a zsidóknak József császár megindította korszerű renaissancejának fejlődése; de csak rövid időre. Mert az áldásos mag, melyet ezen nemes uralkodó a zsidók művelődésére elhintett: a modern iskoláztatás eszméje nem halt ki végképen. Az összeomlott tanintézetek romjai alatt tovább szendergett, míg e század elején újra felébredt, kicsirázott, fejlődött és mai napig kinőtte magát azon hatalmas és terebélyes fává a hazai művelődés kertjében, mely a magyar zsidó tanügynek neve alatt annyi tiszteletet és elismerést tudott magának kivívni.

Valahányszor azonban visszapillantást vetünk a honi zsidók elemi iskolai tanügyének keletkezésére, a messze mult háttéréből feltűnik lelki szemünk előtt a Habsburgok trónján ült legnagyobb reformatornak dicső alakja, ki a zsidó felekezetnek is korszerű művelődési alapját megvetette.

¹ Orsz. levélt. 28764/1790, 9686/1791, 4661/1791, 3317/1791 stb,

Ha igaz is, hogy «József iskolai rendszere mindössze nem sokat lendített hazánk culturáján», mégis háládatlanság volna a magyar zsidóság részéről azt el nem ismerni, hogy e nemes császár, ki emberi jogainak érvényesítője volt, a ránk is octroyált iskolák által belső és a korszellemben való ujjaszületésünknek megindítója volt.

Hála és tisztelet emlékének.

Budapest.

Mandl Bernát.

PÉNTEK ESTE.

Szívembe csap a zűrzavar hulláma,
Fagyos szele a nagyváros zajának ;
Kicsiny falumba lelkem visszaszáll ma,
Hol nincsen önzés, nem terem a bánat,
S hol vágyaim csendes gyönyört keresve
Meg is találják nálad péntek este !

Ha hófehér gyertyáid lobbanása
— Bár pillanatra — gondomat elűzte,
Megnyílt a könny rég elcsukott forrása,
A bánatot mely könnyeimre fűzte,
Minden vágyam csupán a jöttöd leste ;
Ó jöjj vigasztalóm szép péntek este !

A gyermekálmok lágy emléke halkan
Szól lelkemhez, ha érint csendes árnyad,
Anyámnak édes csókját érzi ajkam
S atyám áldó keze ad röpke szárnyat,
Hogy elragadjon szűzi örömekre,
Ha beköszönt a nyájas péntek este !

— Elhangzott rég a gyermekszív imája,
 Eget nem ostromol könyörgő sóhaj
 S a hit ígerte szép jövőt nem várja
 Az ábrándokba forrott balga óhaj ;
 De hogy a múlt nincs emlékemben veszve,
 Csak téged áldlak érte péntek este.

Budapest.

Bródy Miksa.

AZ ERDÉLYI ORSZÁGOS FŐRABBIK.

Kiadatlan kútfők alapján.

(Felolvasásra került a Kolozsvári Izraelita Felolvasó-Egyesület
 1900 október 20-iki ülésén.)

A XVIII. század első felében öt zsidó hitközségről van tudomásunk Erdélyben. E hitközségek székhelyei voltak: Károly- (ma Gyula-) Fehérvár, Abafája (Tordamegye), Bethlen (Belső-Szolnok), a hova 13 helység zsidói tartoztak, Iklód (Felső-Doboka) még más két helységgel és Náznánfalva (Marosszék). Ezek között a legtekintélyesebb a fehérvári, melynek nemcsak már akkor legalább másfél évszázados multja köleszött súlyt, de főleg az a körülmény is, hogy a fejedelmi privilegiumo és az országos törvényekk Fehérvárt tették meg az erdélyi zsidóknak mintegy országos ghettojává, a melyen kívül lakniok voltaképen nem is volt szabad. És ha számosan meg is huzódtak az említett vidékeken, hivatalosan mégis a «fejérvári sido compagniahoz» tartoztak, melynek «birája» (elnöke) egyúttal az «Erdélyben tartózkodó egész zsidó nemzet

primariususa» volt, a kinek kezéhez kellett beszolgáltatniok a zsidók részéről fizetendő országos contributió-nak reájuk eső hányadát.

A fehérvári zsidó község, melynek kebelében már 1591-ben *bét-din*, azaz egyházi és polgári ügyekben ítélkező birói testület van szervezve, 1661-ben I. Apaffi Mihály fejedelemtől megerősítését nyeri azon régibb privilégiumnak, hogy a zsidók a maguk táplálására apró és öreg marhákat szabadon vásárolhatnak és mivel azoknak utolját meg nem eszik, azt szabadon eladhatják. Ugyancsak Apaffi 1675-ben megerősíti azon szintén régibb keletű kiváltságukat, hogy a marhákat a maguk módja szerint vágthatják le, a mi abban áll, hogy «az papjok az marhának a' torkát megmeczvén, a' tüdője körül megkereste, ha volt valami kis erecske, elhatta, ha pedig az erektől tisztán találta, közönségesen megvették az eleit a' marhának.» Az itt említett pap bizonyára nem rabbit, hanem csupán metszöt jelent, a ki azonban talán egyúttal a rabbihelyettesi teendőket is végezte.

Kifejezetten azonban csak 1736-tól fogva ismerünk Fehérvárt rabbihelyettest, névszerint *Ábrahám b. Izsák Ruszot*. Ő magát csupán *dajján*nak (rabbihelyettes) nevezi, bár említették a *chakhám* czimmel is, mely a sze-

Abrahám Ruszo károly-fehérvári chakhám (mh. 1738.) aláírása.

fárd ritust követő zsidóknál rabbit is jelezhet. Többnyire azonban czíme gyanánt csak az «értelmes és fenkölt», néha a *tóráni* (tudós) járja. Hogy a rabbi hatáskörével nem rendelkezett, több eset világosan bizonyítja. Mózes b. Chajim Arjé községi metsző egy izben kósernek nyilvánított egy bárányt. Azonban kétség merülvén fel az ő véleményének elfogadhatósága iránt, elküldték a bárányt Abafájára, a hóf Izsák Eizik b. Gedalja, Gérson b. Ábrahám, Eizik b. Eliézer, Jákob Liszkből és Áron b. Ábrahám abafájai, iklódi és bethleni metszők megvizsgálták és csakugyan nem ehetőnek nyilvánították. A fehérvári bét-din, melynek tagjai közt Ruszo is helyet foglal, 1737 tammúz 22-én tartott ülésében fájdalmas megdöbbenéssel értesül az évek óta szolgáló községi metsző megbizhatatlanságáról és nyomban felfüggeszti hivatalától azzal az utasítással, hogy szerezzen képesítést *egy hivatalban levő rabbitól*, csak akkor fogadják majd ismét szolgálatukba. Ruszo tehát nem ilyenül szerepelt.

Egy más alkalommal, midőn épen sirt ásnak a temetőben Gitel, Iczik Franko felesége számára, 50 rénes forint értékű zálogot vesznek a férjtol többféle vétségért: először nem jár reggel s este templomba, a miből kára van a községnek is, mert így nincs alkalma jótékony czélra adakozni; másodsor azon irott megállapodások ellenére cselekszik, melyek szerint a reggeli ima előtt nem szabad a boltot kinyitni; továbbá figyelmen kívül hagyja «*a mi rabbijainknak*», néhai Izsák b. Mózes és (a még élő) Lévi Jerusalmi * belgrádi

* L. róla *Zipser*, Ben Chananja II. kötet 175. lap.

rabbiknak azon rendeletét, mely szerint a ki nem jár templomba, egy forint birságot tartozik fizetni. Az így ítélkező collegiumnak is tagja Ruszo, a ki tehát maga is felebbvalóinak ismeri el a nevezett rabbikat.

Egyébként Ruszo egyúttal kereskedő is volt, egyik üzlettársát József b. Ábrahámnak hívták, a kinek egy 82 magyar forint és 82 bániról szóló váltóját egy keresztény ember Ruszón akarja felhajtani, a mely peres ügyben a bét-din ítélkezik. Más alkalommal Ruszo állít ugyanazon bíróság elé egy zsidó legényt, a ki tőle lopott elefántcsontfésüket vett meg. Bizonyára pálinkafőzéssel is foglalkozott, mert hagyatékában egy üst, meg palaczkok is találtattak.

Ruszo mindenesetre szefard származású volt, a mint neve is mutatja. Hogy mióta élt és működött Fehérvárt, nem tudjuk. Midőn 1738 chesván 6-án meghalt, árvái részére gyámokat rendeltek Dávid b. Benjámín (a parnász) és Méir Ruszo személyében. Ezekkel nem-sokára peres ügye támadt Ábrahám Ruszo özvegyének, *Szenirának*, a ki férje végrendelete értelmében követeli rajtuk a maga élelmére és ruházatára meg egyéb költségeire valót, továbbá azokat az ékszereket és ingóságokat, melyeket férje életében neki ajándékozott, de a gyámok elvettek tőle. A bíróság kötelezi a gyámokat, hogy hetenkint 25 garast fizessenek az özvegynek, az ékszereket pedig letétbe helyezték a bét-dinnél, a míg a nő ketubája (nászlevele) megérkezik Belgrádból.

Ruszonak 3 hátramaradt gyermekéről tudunk. Leánya Ábrahám b. Áronnál volt férjnél, fiait Józsefnek és Benjáminnak hívták; utóbbi 1745-ben még nőtlen. A vő éveig abban mesterkedett, hogy Ruszo hagyaté-

kát megkaparítsa, állítólag nejenek meg nem kapott hozománya fejében; a vitás ingóságok között egy sziddur (imakönyv) is szerepel.

Ruszoval egyidejűleg lép tudomásunk körébe *Dávid ben Benjámín*, mint a fehérvári és erdélyi zsidóság bírása. Sok jel arra mutat, hogy markáns egyéniség volt. Egyéni viszonyairól annyit tudunk, hogy 1710 körül született Fehérvárt, lengyelországi származású családból. Törökországból s Bécsből hozott árukkal kereskedett, de csak Erdély határain belül. 1735-ben 952 rénes forint tőkéje állott áruiban, de haszna semmi sem volt, mert üzlettársa megkárosította. Pro-

Dávid b. Benjámín károly-fehérvári parnász, az erdélyi zsidó nemzet primáriusa (1735—1744.) aláírása.

vinciális quantumban (királyi adóban) és püspöki (földesúri) taksában a mondott évben 25 magyar forintot és 60 dénárt fizetett.

Dávid b. Benjámín 1735—1742-ig egyhuzamban és ismét 1744-ben állott az erdélyi zsidóság élén. Kilencz ízben fordult tehát feléje a közbizalom, miután a biró és az «esküdtek» (előljárók, héberül: *memunnim*) vá-

lasztása csak egy évre szólt. A választás mindig a polgári év végén, illetve a következő legelején történt, rendszerint püspöki biztos jelenlétében. Az említettekén kívül választottak még *gabbáj talmud tórát* (oktatásügyi előljárót) és két *gabbáj czedákát* (jótékonsági, illetve templomi előljárót) és pedig egyet a szefárd (spanyol ritusú) és egyet az askenáz (német-lengyel) ritusú község, illetve templom számára. A fehérvári zsidók ugyanis csak a külső képviselet tekintetében alkottak egységet és ezért voltak birájuk és esküdtjeik, mint e képviselet tag-

József Reisz Auerbach. károly-fehérvári rabbi (1742—1750.) aláírása.

jai, közösek. A belső adminisztráció is közös volt ugyan, sőt az volt a rabbi is; de a ritus tekintetében két külön csoportra oszlottak Fehérvár zsidói, mely csoportok első sorban a két külön templomban és ezekben külön előimádkozó (chazzán) alkalmazásában jutottak kifejezésre. Választottak továbbá 3—4 tagból álló bizottságot az országos és püspöki adó kivetésére (*maarikhé ha-masz*) és 2—3 egyént ezen adók beszedésére (*góbé ha-miszszim*). Esküdt három volt; ezek alkották a *bét-dint* (zsidó forum, sedes judaica), mely gyakran még két taggal és, mikor a rabbi tiszt be volt töltve, ennek viselőjével egészítette ki magát. Fontosabb, az egész községet érdeklő ügyekben minden más kiválóbb községi tagot (*allúfim*) is belevontak a tanácskozásba.

Dávid b. Benjámín elnöksége idején, 1742 legelején találkozunk a tudtunkkal első fehérvári rabbival. Neve *József Reisz Auerbach* és Fehérvárt működött 1750 tavaszán bekövetkezett haláláig. Ő nem nevezi magát országos rabbinak, bár ilyenről szó van már ez időtájt.

Ugyanis a «Károlyvárat lako Sido Companiának» az erdélyi kir. főkormány^székhez 1743-ban beadott, az «Erdély országában dispersim lako Sidok» ellen négy rendbeli panaszt tartalmazó «alázatos Memoriális»-ában a következők is foglaltatnak :

«Harmadik (megbántódásunk) pedig ez. Közönségesen megegyezvén azon az egész Erdély országában lako Sidoság, hogy magunknak egy Rabbinust hozasunk, kinek is ígértünk esztendőnként fizetést 150 Ré-nens forintokott, mellyeknek harmadát úgymint 50 Ré-nens forintoknak megfizetésit magokra vállalták volt az kívül valo Sidoság, az mint nekünk irt missilis levelekből világosan kitetzik, első esztendőben meg is fizettek, de már ezen fize[té]st is Subtráhálták.»

A többi sérelem abból áll, hogy a vidéki zsidók nem akarják a királyi és püspöki adónak, valamint a katona állítással járó költségeknek magokra vállalt részét megfizetni, miért is kérik a fehérváriak a guberniumot, «nekünk facultást adni, Competenter rájok esett Portionak, Taxának, katonák fel állítása alkalmatoságával esett expensáknak rajtok való exigálására, mivel mi nekünk azokat interesre fel kért pénzel kellett Suppleálnunk, ugy az Rabbinusunk fizetésit is.»

Elhíhetjük a kérelmezők ez utóbbi állítását is. Hiszen volt nekik még egyéb kultuális kiadásuk is. A fehér-

vári hitközség 1744-iki költségvetése például a következő címeket tartalmazza :

Rabbi fizetése	150 r. frt — kr.
A szefárd község chazzánjának fizetése	40 „ „ — „
Az askenáz „	50 „ „ — „
Bárúkh sammász (egyházfi) fizetése, lakáspénze és emolumentuma	62 „ „ 50 „
Osszesen :	302 r. frt 50 kr.

Minde kiadásait a község nem, mint a királyi és földesúri adót, kivetés útján, hanem a gabella jövedelméből fedezi, melyet bérbe szokott adni. A gabella díjtételeit évről-évre állapítják meg; a tételek vonatkoznak húsrá (fontja $\frac{1}{2}$ kr.), zsírra (ugyanannyi), borra (egy erdélyi *hín* 3 kr.) és az apró jószág levágására ($\frac{1}{2}$ —3 kr.). E díjak fizetésére szigoruan ügyeltek; a ki vonakodott azt teljesíteni, annak a rabbi, a ki maga, úgy mint a község többi alkalmazottjai is, fel volt alóla mentve, megtagadta szolgálatát rituális ügyekben, mint a metsző is a magáét. Mikor még egy metszőt kívánnak alkalmazni, 40 frt fizetéssel és 15 frt lakáspénzzel, a község tagjai önként vetnek ki magukra 25 krtól 3 frtig terjedő évi hozzájárulást, a miből — 37 tag után — 42 frt 44 krnyi összes bevételre van kilátás. Ezenkívül különböző alkalmakkor fizetendő illetekeket is állapítanak meg: esküvőtől $\frac{1}{2}$ frtot, beritmilától $\frac{1}{4}$ frtot, továbbá a bét-din különböző funkziói alkalmával 3, $11\frac{3}{4}$ és $22\frac{1}{2}$ krnyi illetekeket.

Reisz rabbinak egy fiáról, Eleázárról tudunk, a ki később, 1776-ban zsidó bíró volt. Vajjon az akkoriban általános erkölcsi elvadás jeléül tekintendő-e, avagy

Reisz rabbi, a ki talán pénzügyletekkel is foglalkozott, legalább egyszer 50 frt kölcsönpénzét pereli, vagy még inkább fia szolgáltatott-e rá okot: annyi tény, hogy már röviddel atyja halála után Reisz Eleázárt egy zsidó legény czivódás közben a rabbi emlékét mélyen sértő kifejezéssel illeti, a minek expiátiójául a tammúz hó 17-iki böjtnapon ki kell mennie a temetőbe s ott tíz férfiből álló gyülekezet színe előtt bocsánatot kérnie az elhunyt rabbitól. A bét-din ez alkalommal 2 arany birságot állapít meg azon esetre, ha még valaki efféle szidalmakkal sérti meg Reisz Eleázárt. De még 20 évvel később is hasonló káromlásra vetemedik a község egy tagja, a miért ezt a büntetést szabják ki reá: négy hétig semmiféle tisztességben az istentisztelet alkalmával nem lehet része s egy teljes évig nem választható meg községi vagy chevrai előljárónak; ha pedig ismételné még kirohanásait, irgalom nélkül a templom előtt levő vaskalodába kell állítani. És mégis, 4 év mulva Bekhór, a chazzán, a vásáron összekülönböztén Eleázárral, ismét gyalázza Reisz rabbi és felesége emlékét, a miért a temetőben kell megkövetnie őket.

Reisz halála után mintegy 4 évig betöltetlen maradt a fehérvári rabbiszék. Folytak ugyan tárgyalások ez ügyben, úgy látszik, különösen *Jónatán Trébitsch* temesvári rabbihelyettessel, a ki 1752 nyarán egy ideig Fehérvárt is tartózkodott s a bét-din munkájában részt vett. Még a következő év elején is kilátásba van helyezve eljövetele; hogy miért nem ment el tényleg, nem tudjuk.

Annyi bizonyos, hogy 1754 nyarán már hivatalban találjuk *Sálóm Zélig b. Saúl Kóhént*, a ki a fehérvári

rabbik közül első nevezi magát egyúttal *országos* rabbinak. De ő nem maradt tovább Fehérvárt három évnél; alkalmasint csak ennyi időre volt megválasztva.

Sálóm Zélig b. Saúl Kóhén orsz. rabbi (1754—1757.) aláírása.

Utódjáról már biztosan tudjuk, hogy szerződése csak ennyi időre szólt (míg a község egyéb alkalmazottait csak fél vagy egy évre szokták választani). Az ő megválasztásáról szóló jegyzőkönyv ugyanis fenmaradt s fordításban így hangzik:

«Összegyülekeztvén mi, a nép fejei, Izraél törzsei egyetemben, a község többi hivatottjaival együtt, meg-

Jóchanan b. Izsák károly-fehérvári rabbi (1758—1760.) aláírása.

állapodtunk egységes megállapodással, egyhangulag és egyértelműleg, hogy rabbivá és tanítóvá fogadjuk tudós urunkat és rabbinkat, Jóchanant, itt városunkban, ékességül fejünk számára, *három évre*. Fizetését, a

mint világosan megvan a meghívó levélben, ötven rénes forint, lakás és a mellékjövedelmek fogják képezni. Így tehát aláírtuk neveinket ma, vasárnap, ijjar 13-án az 518-ik évben a kisebb aera szerint (1758).» Következik 10 aláírás.

Ámde a Belgrádból való *Jóchanan ben Izsák*, úgy látszik, még a három évet sem töltötte ki egészen, mert a harmadik évben nem szerepel többé Fehérvárt. Hogy hova ment innen, kérdéses, csak azt tudjuk, hogy 1771-ben még élt. Ez évben ugyanis a bét-din egy templomi imaszék ügyét tárgyalja, melyet magának követel Léb Lurja, mint néhai atyja örököse. Ámde Lurja mostoha atyja azt vitatja, hogy annak idején hozományul kapta az imaszéket Léb anyjával, a mi az eljegyzési okiratban, melyet az akkori rabbi, Jóchanan maga írt, ki is van téve. Az örökös tagadván ezt, a bét-din utasítja őt, hozzon Jóchanan rabbitól írásbeli nyilatkozatot az ügy felől, annak alapján fognak dönteni.*

Ez időben mind sűrűbbé válik az összeköttetés a temesvári községgel. Mikor a rabbiszek betöltetlen, a fehérváriak rendszerint a temesvári rabbihoz fordulnak fontosabb ügyeikkel. Így Jóchanan rabbi székfoglalása előtt 1758-ban egy vizálgató házaspárt a bét-din *Lipmann Eliézer b. Benjámin Zeéb* temesvári

* Közel fekszik a feltevés, hogy a fehérvári Jóchanan rabbit azonosítsuk a hasonló nevű nagyhirű temesvári rabbival, a ki 1775 körül élt ott (l. róla Sém ha-gedólim he-chádás I. 54. lap no. 44 és M. Löwy, Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvár 78. lap). Csakhogy ennek atyját Jisajnak, nem Izsáknak hívták.

rabbihoz * utasít, hogy az ő magas foruma elé terjesz-
szék ügyüket. Egy más alkalommal az ő elvi döntésétől
teszik függővé a saját ítéletüket. Az eset ez: Ábrahám
Bekhór 6 tallér díjat követel Gitel asszonytól azért,
hogy ennek elhunyt férjeért egy évig kaddist (a halot-
takért a gyászévben naponta végzendő imát) mondott.
Követelésének legerősebb támasza Lipmann rabbi fel-
mutatott döntése, mely szerint az effajta követelést
még kiskorú árvák vagyonából is fel lehet hajtani.
A bét-din ez alapon meg is itéli a követelést.

Jóchanan hivataloskodása idejét emlékezetessé teszi,
hogy a fehérvári askenáz községben már régebben tá-
madt szakadás ekkor lett visszavonhatlanná. Ez a köz-
ség, melyhez egyfelől a Magyar-, Morva-, Cseh- és
Németországból származó úgynevezett német zsidók,
másfelől a Lengyelországból bevándorlottak tartoztak,
még 1751-ben épített volt egy 4 négyzetölnyi telken
oratóriumot (templomot). A telek használatáért, vala-
mint köröskörül 3 lépés szélességű helyért és az utcza-
ról bejáró sikátorul szolgáló egy öl széles földszávért a
tulajdonosnak évi két arany bért fizettek. Két év múlva
a «német» zsidók elszakadni kívánván a «lengyelek-
től», rávették a templommal szomszédos telek tulajdo-
nosát, hogy szomszédi jogánál fogva váltsa magához a
templomtelket a rajta levő épülettel együtt, a miért 20
aranyat fizettek neki. 1759-ben pedig újabb szerződésre

* L. róla Löwy i. h. 78. lap és Büchler S., Jövő 1898-iki
évfolyam 3. szám 7. lap. Ő-e a szerzője a Migdal Dávid
című zsoltárkommentárnak, Bécs 1792 (Sém ha-gedólim he-
chadás II. 42. lap, no. 31)?

léptek vele, melynek értelmében a fizetett 20 aranyért csak 20 évig birhatják a telket, azontúl évi 2 aranyat tartoznak érte fizetni.

Jóchanan rabbi távozása után mintegy 4 évig maradt a rabbiszék ismét betöltetlen. Csak 1764 végén találjuk Fehérvárt a Krakkóból való *Benjámín Zeéb Wolfot*. De mig Jóchanan, a mint a közölt jegyzőkönyvből is kitetszik, csupán fehérvári rabbinak volt alkalmazva, addig utódja már «károly-fehérvári, náznai és országos rabbinak» nevezi magát. E czimből ítélve a náznánfalvi hitközség külön is rabbijává választotta

Benjámín Zeéb Wolf orsz. rabbi (1764—1777.) aláírása.

öt, mig a többi községek, mint a későbbi időkben tudjuk, alkalmasint csak a Fehérvárra küldött delegátusaik révén folytak be a választásba. A náznánfalvi községben, melyhez a szomszédos Maros Szent-Király, Maros-Vásárhely és még egy-két helység tartozott, már 1753-ban is találunk rabbit, névszerint *Léb ben Mózes*t, a ki mint ilyen a *contributio* fizetése alól fel van mentve; hasonlóképen a «dászkal» (tanító), *Léb ben Ábrahám* is. Ez a község számra nézve akkoriban nem volt sokkal jelentéktelenebb, mint a fehérvári; itt 31, ott 24 volt a *contributió*t fizető családfők száma. Ugyanakkor a bethleni hitközség területén 46, Iklódon pedig 9 zsidót irtak össze. Megjegyzendő azonban, hogy minde számokat a különböző czimeken kihagyottak fejében mintegy felé-

nyivel meg kell toldani. A náznánfalvi ma is fennálló, lengyel mintára fából készült zsinagóga 1747-ben épült: 1785-ben, úgy látszik, megtoldották.*

Benjámín Zeéb idején bizonyos föllendülés észlelhető a fehérvári községben. 1765-ben főkönyvet, két évvel később chevra-könyvet is nyitnak, melyekbe a község és a chevra kaddisa számadásait bevezetik. Később új templom építésére készülnek, a miért engedélyért folyamodnak az udvarhoz. Bár hosszas huzavona után, de megkapják. Érdekes, hogyan iparkodnak az építési anyag beszerzését megkönnyíteni. A bét-din egy ítélete ez időtájt úgy szól, hogy az elmarasztalt fél 25 szál új deszkát tartozik birsághképen az épülő templom számára beszolgáltatni.

Élénk világot vet az akkori viszonyokra Benjámín Zeéb rabbi következő rendelkezése. A fehérvári zsidóknál szokásban volt ünnep reggelén az istentisztelet végeztével körútra indulni, melynek folyamán a rabbtól kezdve minden zsidó házba beszóltak. Ezt az ünnepi mulatságot a rabbi rossz néven veszi hiveitől s gyűlésre hívja össze a község előljáróit és nagyjait, mely ezt a régi szokást kemény szabályok korlátai közé szorítja. E szerint bölcseink tanításához képest *köteles*

* Felhivom e helyütt a közfigyelmet e rendkívül érdekes, nálunk ritka zsidó építészeti emlékre, mely, sajnos, düledező állapotban van. Legfőbb ideje, hogy restaurálják, a mire azonban a maros-szent-királyi hitközség, melynek tulajdonát képezi jelenleg, képtelen. Talán az országos izr. közalap megtehetné. De legalább is fotografálni kellene primitíven festett belsejét, mert egy erős vihar romba döntheti, egy váratlan égés elhamvaszthatja.

minden hívő ünnepkor a rabbit meglátogatni, hogy köszöntse őt; *szabad*, a kinek tetszik, az előljárókat is hasonló czélból felkeresni; de *tilos* bárki máshoz elmenni, hanem kiki töltsse az ünnepnapot otthon, felesége és gyermekei körében, azokkal együtt örvendezve előírás szerint az ünnepnek. A teméntelen látogatás a rabbi nézete szerint merő időpazarlás, azonfelül féltékenykedést támasztani is alkalmas és végül erkölcsi tekintetben visszaélésekre vezethet.

Benjámín Zeéb 1777-ig működött Fehérvárt, a következő évben már Mózes b. Sámuel Lévi Margoliót

Mózes b. Sámuel Lévi orsz. rabbi (1778—1817.) aláírása.

foglalja el a rabbiszéket, melyen majdnem 40 évig, 1817 tisri 12-én bekövetkezett haláláig ült. Atyja, Sámuel Lévi Mókhiach 1776-ban a fehérvári bét-din tagja. Az ő mellékneve kapcsán regényes hagyomány füződik fia életéhez. E szerint Mózes Lévi onnan kapta a Mókhiach (feddő) nevet, mivel mint országos rabbi talliszt és tefillint öltve, egyedül szolgáljától kísérve lóháton járta be a falvakat, mindenütt tanítva és bűzdítva, intve és feddve. Pedig nem is bizonyos, hogy mindjárt eleinte országos rabbi volt-e; csak azt tudjuk, hogy gr. Batthyány Ignác püspök 1782-ben megerősí-

tette őt e méltóságában. Akkor már jelentékeny volt az Erdélyben élő zsidók száma: 1779—81 között 322 családot számláltak össze.

Mózes Lévi hivataloskodása idejére egy pár mélyreható fontosságú császári és törvényhozási intézkedés esik, melyeket azonban csak érinteni kívánunk. Ide tartozik először is II. József 1781-iki pátense, melylyel hosszú időre ismét érvényre emelte azt a felfogást, hogy zsidónak Erdélyben csak Fehérvárt szabad laknia. Majd az 1810/11-iki kolozsvári országgyűlés iktatott be egy «De Judæis» című terjedelmes törvényczikket, melyben részletesen megállapítja a zsidókat megillető jogokat és kötelességeket. Ide tartozik végül Mártonfi József erdélyi püspök az a kísérlete, melylyel a zsidókat ki akarta vonni a saját törvényhatósága alól és Károly-Fehérvár városáé alá rendelni. Ez a kísérlet azonban a zsidók ellenállása folytán meghiusult.

A hitközségi élet sem maradt minden rázkódástól menten. 1793-ban a szefard község tagjai átkot mondtak mindazon társaikra, a kik az askenáz község istentiszteletén részt vesznek. Mikor később kibékülés történt a két fél között, ez átkok érvényessége többszörös halákhikus fejtegetések tárgyát képezte, egyebek közt Szófér Mózes, a híres pozsonyi rabbi részéről is.

Mózes Lévi oldalán már rabbihelyetteseket is találunk működésben, a mit a község tagjainak szaporodása tett szükségessé. Így 1796-ban *Jakob Koppel*, később *Mózes Doman* a dajján. Maga Mózes Lévi jó emlékezetet hagyott maga után; sírfelírata éles eszű talmu tudósnak mondja.

A négy évtizedig szolgálatában állott rabbi halálát

sírató községet csakhamar újabb gyász éri. A Mózes Lévi utódjául választott *Jákob ben Mózes*, a ki Zimonyból jött Fehérvárra, alig hogy elfoglalta hivatalát, 1818 tammúz 18-án elhunyt. Emlékét Fehérvárt nem őrzi más, mint sírköve, mely «nagy rabbinak» mondja.

Most ismét egy szomorú epizód következik, melynek hőse *Menáchém (Jákob József) b. Józsua Mendel* országos rabbi, a ki a tiszteért vívott küzdelemben belehalt.

Menáchém egy régi erdélyi zsidó család sarja, kinek már atyja, Józsua b. Menáchém Mendel és nagybátyja Mózes is előkelő helyet foglaltak el a fehérvári község-

Menáchém b. Józsua orsz. rabbi (1818—1823.) aláírása.

ben. Ő maga egy tudósítás szerint 24 évig működött Mózes Lévi oldalán mint rabbihelyettes és tőle képesítő oklevelet is kapott. Így csak természetesnek tűnik fel, hogy Jákob b. Mózes rabbi halála után a püspöki biztos elnöklete mellett megejtett választáson szinte egyhangulag (5 szavazat hijján) őt emelték az országos rabbi székébe. De már ekkor is mutatkozott, hogy elszánt ellenségei vannak; az első választást ugyanis a bejelentett óvás következtében meg kellett ismételni. Ámde az újabb választás eredménye az elsővel teljesen azonos volt. A püspök sem késett a megerősítéssel; az ezt tartalmazó okirat, a melyhez hasonlók voltak bizonyára a többi országos rabbik megerősítő levelei is, fordításban ime így hangzik:

«Rudnai és divék-ujfalusi Rudnay Sándor, Isten és az apostoli szék kegyelméből Erdély püspöke, Ő császári, királyi és apostoli szent Felsége statusának és Erdély nagyfejedelemség magas kir. kormányzékének tanácsosa s mindkettő titkos Actualisa, a szent theologia doctora.

Ő császári, királyi és apostoli szent Felsége bármily renden, rangban, méltóságban, hivatalban, tisztségben, és megbízásban levő, Erdély dicső nagyfejedelemségében és Magyarország visszakapcsolt részeiben székelő és tartozkodó Hiveinek, kik jelen levelünkről bármely módon tudomást szereznek, összesen és egyenként, üdvöt és illetve tisztjeinknek emberséges üdvözlötünket.

Minekutána a Károly-Fehérvár városában tartozkodó zsidók azon kiváltságok erejénél fogva, melyeket hajdan a boldog emlékezetű fenséges fejedelmektől kaptak, az erdélyi fehérvári uradalom földesura törvényhatóságának vannak alávetve, sőt főrabbijuk megerősítésének joga is régtől fogva a földesurat illette, a mint az jelenleg is teljes érvénnyel fennáll, és most a zsidók főrabbijának, Mózes [ben] Sámuelnek elhunytja után az igen derék és értelmes zsidó község egyhangú szavazatával Mendel Jákob József választatott meg rabbivá, a ki megerősítése végett nálunk jelentkező, azon alázatos kérelemmel folyamodott hozzánk, hogy méltóztassunk őt nemcsak az erdélyi zsidók főrabbijának tisztében és hivatalában megerősíteni, hanem azt is engedjük meg, hogy ugyanazon jogokat, melyekkel a törvényhatóságuknak alárendelt zsinagógák felülvizsgálásában és a törvénykezés vitelében az ő elődei eddig éltek, a zsidó ritus szerint ő is érvényesen gyako-

rolhassa; miután továbbá a kérelmezőtől nincs miért megtagadni jóváhagyásunkat és a folyamodó által igényelt kiváltságok a hosszas gyakorlat folytán a törvény erejével vannak felruházva: ennél fogva hatalmunk teljes erejével a nevezett Mendel Jákob Józsefet az Erdély egész fejedelemségében lakó zsidók főrabbi-jának tisztében és hivatalában ezennel megerősítjük és hogy a jogokat, melyekkel a törvényhatóságoknak alárendelt zsinagógák felülvizsgálásában és a törvénykezés vitelében eddigelé más rabbik, az ő elődei, éltek, ő is teljes illetékességgel érvényesen gyakorolhassa, ezenel megengedjük, egyben ajánlván őt mindazon helyek (czímű) tiszt urainak, a hol Károly-Fehérváron kívül úton lesz, valamint a földesuraknak is azzal, hogy jelen levelünk elolvastatván, a felmutatónak visszaadandó.

Kelt Felső-Gáldon, október hó kilencedik napján, az Ur ezernyolczszáztizennyolczadik évében.

Sándor s. k.

A püspök ő excellentiája kegyelmes megbízásából Ivuly Károly s. k. kanonok és ez idő szerinti vicarius.»

Csakhamar teljes erővel megindult a hajsza az új rabbi ellen. Ellenségei, élükön Meixner Salamonnal, a ki később elnöke lett a hitközségnek, Doman Mózes és Rafael Mózes rabbihelyettesekkel és Fried Mózes tekintélyes hitközségi taggal először is a vidéki zsidóságot próbálták mozgósítani a rabbi ellen és nem sikertelenül. A szolnok-dobokai zsidók még ugyanazon év végén panaszszal fordultak az erdélyi kir. főkormányzósághoz, kifejtván, hogy mivel ők nem folytak be a választásba, el sem ismerik Mendelt rabbijuknak. Ám a kormányzóság kimondja, hogy miután Fehérvár a zsidóknak tör-

vényes lakóhelye s mintegy fővárosokul tekintendő, az ottaniak pedig szinte egyhangúlag választották meg Mendelt, az egész ország zsidósága tartozik őt főrabbi-jául elismerni. Maguk a fehérvári elégedetlenek is, kik időközben hasonló panaszt adtak be a kormányshoz, szintén elutasították, azzal a hozzáadással, hogy ha a rabbinak nem engedelmeskednének, kemény büntetésben lesz részük.

A gyűlölet szívósságával most már magához ő felségéhez folyamodtak Mendel ellenségei, még pedig 4 ízben is. Először is 1819-ben a fehérvári elégedetlen kisebbség adta elő azt a panaszát, hogy Mendel nem bír a kellő készséggel és vizsgálatot sem tett; kéri tehát, küldessék ki az ő költségükön Magyarországra, hogy ott egy főrabbi előtt vizsgát tegyen. Még azon év vége felé a dobokai, belső-szolnoki és küllőmegyei zsidók is óvást emeltek a választás érvényessége ellen, mint a melybe ők be nem folytak. Majd a következő évben Rafael Mózes folyamodik az udvarhoz, a mag számára kérve a fehérvári rabbi-állást. Végre a solnok-dobokai és fehérvári elégedetlenek még egy újabb panaszos kéréssel fordulnak a felséghez, melyben sérelmeiket még egyszer felfejtik és azoknak orvoslását kéri.

Ámde minden erőlködésük hiábavaló. Időközben az új erdélyi püspök, b. Szepesy Ignác 1820 augusztus 23-án egy a Rudnayéval teljesen egyező levelet ad ki, melylyel Mendelt az országos rabbi állásában a maga részéről is megerősíti. A felség pedig a kormányshoz jelentése alapján 1822 június 28-án kelt leiratában kimondja, hogy Mendel, a kit a károly-fehérvári zsidók

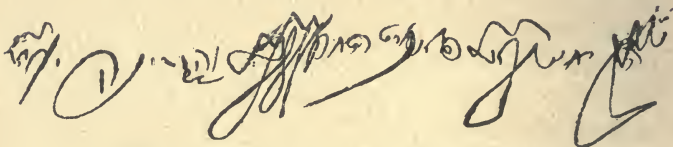
szinte egyhangulag választottak meg, az erdélyi püspök és a kormányzék pedig állásában megerősített, az összes erdélyi zsidók rabbijául tekintendő, a pártoskodó és nyugtalankodó zsidók pedig komolyan megintendők, hogy szigorú büntetés terhe alatt Mendel rabbi iránt a lelkiekben teljes engedelmességet tanúsítsanak. A kormányzék kérésére a püspök szeptember 24-én meghagyja a saját uradalmi tisztségének, hogy a károly-fehérvári zsidókat minél előbb összegyűjtven, ő felsége parancsát nekik *deák, magyar, német és oláh* nyelven kihirdesse és Mendel rabbi iránt a vallásra nézve, «*míg keresztények nem lesznek,*» szoros engedelmességre kötelezze.

Nem sokáig örvendhetett Mendel a győzelmének: már 1823 legelején, tébét 29-én meghalt. Sírja fölött elcsitult a gyűlölködés háborgása; epitáfiuma a «nagy világitó»-nak nevezi. Négy gyermeke maradt, közülök két leánya már férjnél volt; vejei írásban biztosított hozományuknak csak felét, 200—200 váltó forintot tudtak a csekély hagyatékából megkapni.

Mendel halála után a fehérváriak Szófér Mózes pozsonyi rabbihoz fordultak azzal a kéréssel, hogy ő ajánljon nekik méltó férfiút rabbinak. Szófér hármát is jelölt ki, kik közül *Ezékiel b. József Panétet** választották meg. Panét Bielitzben született 1783-ban mint egy tudós és előkelő férfiú gyermeke s a leipniki és prágai jesibákon tanult. Házassága révén később Lengyel földre került, hol a chászidok körével lépett szo-

* L. regényesen kiszínezett életrajzát *Friedmann J. B.*-től Dérech Jibchar (kiadta *Panét A. S.*, Munkács 1894) elején.

ros és tartós összeköttetésbe. 1813-ban tarczali rabbi lett s innen hívták meg 10 évvel később Fehérvárra. Fontos állásában nagy tevékenységet fejtett ki; különösen a vidéken teljesen elhanyagolt vallási állapotok emelésén és javításán fáradozott. Ezenfelül szorgalmas irodalmi munkásságot is fejtett ki: kéziratban megmaradt talmudi dolgozatai állítólag 18 kötetet tesznek ki.* Sírfelirata nagy dicsérettel emlékezik meg róla s

Ezekiel Panét orsz. rabbi (1823—1845.) aláírása.

azt is kiemeli, hogy kabbalisztikus tanulmányokkal foglalkozott. 1845 niszán 20-án halt meg s még aznap eltemették. Az ő és elődje sírja fölött egy kis kápolna emelkedik, benne az örök mécses hol ég, hol nem.

Ekközben az új idők szele Erdélybe és Fehérvárra is eljutott s frissítő fuvallommal separt végig az ottani zsidó-utczán. Felénk viharzik az abból a beadványból, melylyel Panét halála után a zsidók Kovács Miklós erdélyi püspökhöz fordultak. «A homagiális tisztelettel öröklő etc. hív alattvalói, a helybeli zsidó közönség nevében és képében, Moises Baroch zsidó biró, Joseph

* Nyomtatásban megjelentek responzumai (1—163. sz.) és ünnepi elmélgedései (32 «portá»-ban és külön czímmel) Maré Jechezkél cz. alatt (kiadta Panét M. M., Mármaros-Sziget 1875).

Lázár nagy esküdt, Moises Izsák esküdt» arra kéri a püspököt, legyen segítségükre egy oly férfiú rabbivá leendő választásában, a ki a jelenkor intéseit is megérti, anyanyelvén (a héber értendő) kívül németül és magyarul tud s más országok példájára német istenitiszteletet (értsd: prédikáció) tartani képes. Az új főrabbi felügyelete alatt főiskolát kellene alapítani, a hol anyanyelven kívül magyarul s németül is tanítanak. Ily férfiút helyben ugyan nem kapnának, de lehetne külföldről (itt bele van értve Magyarország is) hozatni, ha kellő fizetést adhatnának neki. Ez pedig úgy volna lehetséges, ha az Erdélyben és különösen a Szilágyságban most már számosan lakó izraeliták utasíttatnának, hogy küldjék megbizottaikat Fehérvárra, a kikkel meg lehetne egyezni a főrabbi választása és fizetésének állandósítása iránt. Kéri tehát a püspököt, eszközje ki a kormányszéktől, hogy az rendelje be a vidéki zsidókat.

A püspök csakugyan felirt a kormányzékhez, de ez nem volt hajlandó a zsidók kérésének teljesítésére, mivel törvény szerint Fehérvár a zsidók anyavárosa s más elismert zsidó község az országban nincs.

A püspök ekkor véduri jogánál fogva kiküldött egy kanonokból és két világból álló bizottságot a rabbi-választás megejtésére. Az 52 választó egyhangúlag *Oppenheimer Hirsch* temesvári rabbira* szavazott, a ki azonban, úgy látszik, nem fogadta el a választást. Ezután megválasztották *Friedmann Ábrahám* simándi

* L. róla *Löwy* i. h. 81. lap. *Oppenheimer* 1821—1859-ig volt temesvári rabbi.

rabbit, a ki állását még azon évben el is foglalta s a püspöktől abban megerősítettett.

Friedmannt, a ki magyarul is tudott, hosszas és nehéz küzdelmek várták Erdélyben. De ezekkel ez alkalommal nem foglalkozunk. Ő volt Erdély utolsó országos rabbija (meghalt 1879 tammúz 24-én), sőt túl is élte ezt az érdekes és nagyjelentőségű intézményt, melynek nem összefüggő történetét kívántuk ebben a dolgozatban adni, hanem csak egy pár részletet belőle.

Kolozsvár.

Dr. Eisler Mátyás.

KÉT VERS.

— Jedaja Hapenini. —

Összhangzat.

Ember s tóra ha valóra összeforrt
Megvilágít, átszellemít földi port.

Láng a tóra, lehullt szikra az égből
Isten adta, szállni hagyta fényéből.

De az egyes ember vegyes részből áll
Lénye fáklya, melynek lángja lejjebb száll.

Kanócz a test, erőtlen, rest, állhatlan —
Lelke olaj, nem éri baj — halhatlan.

Egyetértve, összekötve fényt hoznak
Önmagukra és házukra, hol laknák.

Föltárulnak a tudásnak kincsei
A teremtés s gondviselés rejteki,

S mind a tettek, mik végzettek titokban
S miknek nyoma fenmarad a világban,

Hatalmat ad ez, hogy vágyad teljesül
Kivánságod, óhajtasod létesül.

De ha törvényt mint az örvényt kerülöd
Elhagyatva élsz magadba mindenütt.

Mint vadonban, pusztaságban barangolsz
Sötét éjben, bős szélvészben csatangolsz.

Ázva, fázva, fagytól rázva bujdosol
Vész ha készül, támasz nélkül hanykodom.

Sötét uton lépten-nyomon ütközöl
Akadályba — s balutakra vetődöl.

Üldözőbe vesz küldöttje végzetnek
Sehol nyoma nincsen soha segélynek.

Mig karöltve egybefűzve hirdetik
Isten kegyét, s dicsőségét terjesztik.

S ha elválnak, elszakadnak — az oka
Ember műve s zülöttsége nagy foka!

Türtőztetés.

Tekintsd szivem! hogy él bennem nemes rész,
Isten adta, reád bizta — el nem vész.

Csak időre, nem örökre lakozik
A házadban, hol csak utban időzik.

S mig bezárva a fogházba' vesztegel,
Fölszárnyalni, égbe szállni reményel.

S bár megtörve, röghöz kötve vergődik:
Nemes vágya, eszmény tárgya nem szünik.

Azért vigaszt, erős támaszt nyujts neki,
Mert kivüled — ha nem véded — ki teszi?

Olyan nálad ez a társad, mint madár,
Gyerkőcz fogja, kézben tartja, alélt már.

Látja szállni, elröpülni társait
Jobbra-balra, majd magasba barátit.

Igy évődik, búslakodik tömlőczben,
Dúl a bánat, könybe olvadt szívében.

Őrzésedre bizott kincsre jól ügyelj,
Kár ne érje, mi sem sértse — rá figyelj!

Mért okozni, felidézni bajokat,
Rosszba törni magad s türni rosszakat.

Hogy fájdalma s bonyodalmak nőjjenek,
Támadások, nagy csapások érjenek?!

Hiszen látod — nem áltatod magadat —
Milyen fontos, nehéz, bajos feladat

Jutott neked részül, léted tartamán!
Kevés évet töltsz az élet folyamán.

Sőt ha ezer évi teher nyomna is
Czélt nem érnél, még ha élnél kétszer is!

Hát még mostan, mikor számban csekélyek!
El nem érnek, a mit tűznek eléjek.

Figyeljete, ügyeljete érzékim.
Javatokra lesznek sorra intésim!

A mely idő oly kedvező bálványnak,
Lelket pusztit — talaj van itt járványnak.

Azért érd be itt létedbe' ennyivel,
Mennyit szemed lát és lelked elvisel.

Földi élvből, gyümölcséből választhatsz,
De ne többet, mint a miket elbirhatsz.

A túlságos élv csak káros embernek,
Épségének, jólétének, lelkének.

Fölösleges — lehet kedves baromnak
És azoknak, kik csak annak tartatnak.

Minek neked lesülyedned állattá,
Mikor minden szúnak lészen prédává.

Az érzékek bár élveznek — álmodnak,
Csak csalódva, károsulva ocsúdnak.

Álmuk foszlik s megfejtődik jókorán,
Test és lélek véget érnek halálban.

Ilyen álom! — azt kívánom — ellennek
Legyen része — s' megfejtése bűnösnek.

Nagybecskerek.

Dr. Klein Mór.

HERMAN ÉS REBEKA.

(Életkép.)

Azt a kis falusi zsidó hitközséget, a melyben Reb Avróm élt és működött, bizony nem igen vette a hír szárnyaira, és a környék határain túl már az ismeretlenség homályába veszett a neve. Ám maga az a negyven családból álló község annál büszkébb önérzettel emlegette ősiségét, s azt az elvitázhatatlan tényt, hogy egy Izraélben hírneves rabbinikus tekintély döntvénytárában egy terjedelmes «saalo u tesuvo» (vitakérdés)— immáron száz évvel ezelőtt — megörökítette «Szenderdorf» (Szendőfalva) zsidó hitközségét, a midőn is mesebe illő háborúság és megoldhatatlan vallásbeli kétely ütötte fel hydraféjét a gyülekezetben egy könnyelmű metsző állandóan csorba késének szomorúságos föl-

födözése alkalmából. Az új kornak vallástalan szelleme nem tudott áthatolni ama hatalmas védőgátakon, a melyek meggyökeredzett ősi szokásokból, kedvessé válott hagyományokból, apáról-fiúra szállott életmódból alakulva olyképen vették körül a kicsiny zsidó hitközséget, a mint égbenyúló hegyóriások szikláknak koszorúival övezik körül az üde levegőjű völgykatlant, megőrizve azt a betegségek mételyétől, haláltlehelő párázattól.

Ott állott a falu alsó végén a százados zsinagóga, mohával benőtt tetőzetével, gerendás padmalyával, deszkázatlan agyagos padlójával; a belsejében elül az ütött-kopott bársony függönnyel eltakart frigyszekrény, előtte az örök lámpa haloványan csillanó lángja, oldalvást tőle a rabbiülés . . . közepén a «lemer» (felolvasó asztal) . . . két oldalt összesen vagy husz faragatlan pad . . . ime Szenderdorf zsidó templomának minden pompája és dísze, — és mégis több őszinte, lélekből érzett imádság, igazi öröm és igaz bánat szállott fel ujjongásnak és sóhajnak szárnyain ez egyszerű, ódon zsinagógából az ég felé, mint sok boltíves, orgonabúgással zajos, remeképitményű templomkupolák alói, a hol hidegebbek az érzések és előkelőbbek az imára összegyűlt emberek. Volt egy kicsiny előcsarnoka a falusi szentélynek, a melyben nappal az ifjú nemzedéket oktatta melódikus talmudnigen-nel és kevésbé melódikus csattogásu pipaszárral talmudra és szentírássra a melammed (hébertanító), a ki csak lelkiismeretbeli furdalásokkal engedett a kor és a szülők ama követelményének, hogy profán tanulmányokkal és a betűvetés tudományával bővítse ki előadásait . . . téli estén pedig, a mikor a zord időjárás és a fergeteges hó-

fuvás otthon tartotta a máskor idegenben kenyeret kereső balbatimok javarészét, — ősztől — kora tavaszig a rabbi vezette el híveit a gemara és a midrás mezőseire, hogy a lelkük bele ne fagyjon az élet, a kenyérkeresés gondjainak ridegségébe. Nagy, tágas, labodával és páfránnyal benőtt udvar vette körül a templomot, kedvencz gyűlőhelye a métázó és golyózó ifjúságnak, leinolás közben megszeretett menedéke a felnőtteknek is, a kik itt vitatták meg a kile (hitközség) ügyes-bajos dolgait — vulgo kólecztak.

Ebben az udvarban állott Reb Avróm, a község rabbijának lakóháza. Dűledező, színétveszített házikó volt biz az, teljesen beleillett a környezetbe. De Reb Avrómnak soha egy pillanatig sem jutott az eszébe, fényesebb lakosztályok felől álmodozni, a minthogy arra sem gondolt sohasem, hogy kicsiny eklézsiáját egy zsirosabbal igyekezzék fölcserélni. Akkor még szénfekete volt a haja, és villogóan tüzes a két szeme, a magas, öles termete meg délczeg és szálas, a mikor a jesiva rabbioklevelével fölfegyverkezve, az alig huszonöt éves ifjú a szenderdorfi zsidó község lelki vezetését átvette. A karjába akkoriban bizalommal és csodálattal határos szerelemmel fűződött egy bájos gyermekaszszony, a híres czélemi czadik leánya, a kit csak néhány nappal azelőtt vezetett Reb Avróm a chuppe alá országraszóló lakodalommal, három gáon egyházi assisztálása mellett. Fészket raktak és nagyon boldogok voltak. Azok a csöndes pénteki esték hétágú gyertyatartóikkal, a szüziiesen hófehér ünnepi asztalterítők, a chanuka-alkonyok lobogó mécseikkel, a mikor künn fergeteg üvöltött, és benn a kandalló párkánya mellett

Reb Avróm mélységesen lágy, lelketátjáró hangon zöngötte a makkabeus zsoltárt, — majd a széder éjjelek illatos költészetük varázsával, Eszter ünnepe, a purim, féktelen vígságával, a mikor az egész falu népe a zsidó papéknál mulatott, a hol a lárvások énekeltek, azután a koszorús ünnep, a mikor a fiatal papné minden ablakát mályvarózsákkal és szagos rezedával díszítette fel a gyermeksereg, a félelmetes nagy napok, áhitatos hangulatukkal, a miket megelőztek a csipősen hűvös bűnbánó hajnalok, a sátor ott a templomudvar napos oldalán, a melyben férjére várva gyöngyös fehér fejdíszben imádkozott az ifjúság búbajos szépségében tündöklő Ráchel asszony, Reb Avróm ifjú hitvese, és szemeknek ragyogó tüze vetekedett a sátorünnepi lánggal, és a kidus ott a sátorban, és az öreg Sáje bácsi, a ki templom után bejött a rabbiék sátorába a kidushoz, és örökösen «snpftabakkal» kínált meg mindeneket, és a község legtekintélyesebb balbosza volt, és bejött a rasekól is, meg a gaboimok (templomatyák) is, meg mindenki, a ki csak számot tett a hitközségben, és mind határtalan tisztelettel viseltettek Reb Avróm és ifjú felesége iránt . . . ime ezekből állott az a boldogság, a mely éveknek hosszú során által változatlan fénynyel sugározta be a falusi rabbiházat, és a melyek miatt Reb Avróm perczig se gondolt reá, hogy nagyobb hitközség után nézzen.

Pedig nem sokáig maradtak ketteskén Reb Avróm meg a felesége. Megérkezett a kis élehangú Efraim, s még jóformán ki sem hült a bölcsője, a mikor új sarj fakadt a fiatal anya kebelén: Menassé-nek nevezték el a másodszülött fiút a gán-édenben nyugvó apai nagy-

atyja után. A leánynépségre sokáig kellett várakozni Reb Avróméknak. Esztendőök múltottak, egy tavaszról a másikig új meg új virágok fakadtak a kerti rózsák bokrain — de az Avróm házaspár családfáján csak nem akart gyöngédebb virághajtás fakadni, s már-már úgy látszott, hogy a «chószén»-szerzés gondjától meg lesz kímélve a falusi paplakás. A fiúk is nagyra cseperedtek, az idősebb szárnyat is bontott már, és elhagyta az apai házat, s minthogy nem nagy hajlandóságot tanusított a szent tanulmányok folytatására, egy fővárosi vallásos szellemű nagykereskedőnek üzleti könyvei mellett készült a milliomosi pályára. Menassé az ifjabb fiú pedig a leghíresebb jesibán igyekezett a családi tradíciók régi fényét helyreállítani, és csakhamar egy chóver (héber tudósnak kijáró czím) levél megszerzésével bizonyította be, hogy a vér csak nem válik vízzé.

S a mikor Reb Avróm koromfekete szakállában már gyanus színű és szürke csillogású szálak kezdének föltünedezni, és Ráchel asszony is mármáron a bibliai Sára hangulatába kezdte magát beleélni — akkoron jelent meg hosszú szünet után újra a gólyamadár Reb Avróméknál, s ezúttal mosolygóbb ábrázattal, mert a csőrében egy kis leánygyermeket hozott a szülőknek végtelen örömére. S mintha a sors meg akarta volna őket jutalmazni türelmes várakozásukért — a papék Rebekája széles határban a legszebb leány volt, és szépségének híre messze tájékat bejárt. Gyönyörű, bogárszemű, bájos leányka volt már gyermekkorában is, és Reb Avróm a gyermek szépségét megbámuló látogató vendégeknek nem győzte elégszer elmondani,

hogy a kis Rebeka szakasztott mása az ő nagyanyjának, a ki ifjú leány korában olyan babonás szépség volt, hogy a kezéért hét jesiva válogatott bócherjai versenyeztek, s a kiket kikoszarzott, azokat egy teljes esztendőig nem lehetett semmiféle jesivában használni, annyira meg volt zavarodva a fejük igézetes bűbájától.

Bizony Reb Avróm Rebekája teljesen híres nagyanyja nyomdokaiba lépett. Olyan volt mint az énekek énekének Sulamithja. A termete mint a pálma, karcsú és igézetesen bájos; a haja koromsötét, mint az apjáé, és úgy csillogott, mint a fekete selyem; nagy észbontó szemeit anyjától örökölte, azzal a különbséggel, hogy míg az anyának tekintete szende és szeliden odaadó volt, addig Rebeka szemeiben valami meleg sugárzás égett, a mely szeliddé és pajzánná varázsolta egyidőben a tekintetét. Édesen csengő hangja, egészségesen hamvas arcvonásai, könnyed bájosságú mozdulatai, lebilincselő modora a női bájnak ama válfajába sorozta Rebekát, a melynek teremtésekor az alkotó természet az őskelet izzó szépségű asszonyaihoz járt el tanulmányra, hogy teremtő ifjúságának remek alkotását megismételje újból, későbbi időben.

Teljes lett volna tehát Reb Avróm boldogsága, ha a gondviselés ezt a boldogságot nem akarta volna még megtetézni azzal, hogy késői gyümölcs gyanánt még egy leánygyermekkel bővítette ki családi körét. Hanem ez az új élet az anya életébe került. Bölcsőringás, gyermek-sírás és halotti ének meg jajveszéklés együtt hangoztak fel Reb Avróm házában. Ráchel asszonyt kivitték oda a kis temetőbe, és a mikor az utolsó göröngy is lehullott már a négy szál deszkára, és a fiúk is elzokogták már

a kadis imát — Reb Avróm fölcusódott ijedelmesen merev tompaságából, és kézen fogta szegény Rebekáját, a kit jólelkű asszonyok támogattak, hogy anyja sirján össze ne essék; fölgyújtotta a halotti mécesest, és harmincz napon által égett a láng Ráchel asszony emlékére a falusi zsidó paphajléknak borús szomorúságában. Azután a biblia szavai szerint, mint Ábrahám tette: fölemelkedett Reb Avróm az ő halottja mellől, és újra hivatásának élt. Tanult éjjel-nappal szakadatlanul; rendületlen szigorúsággal és merev hajthatatlansággal élt az ő szent hitének, és Izraél vallásáért minden perczen kész lett volna vérét ontani. A kora hajnal templomában lelte legelső hajnalsugaraival, s a késő éjjél még virrasztva találta óriás fóliansai mellett. Valami különös szigorúság, aszkéta ridegség lopta be magát az arcvonásaiba, a szemének nézésébe, úgy hogy hívei a tiszteleten kívül ezentúl félelemmel is járultak az örökké komoly rabbi elé. Ha egy késő vándor péntek este valahogyan «beleutazott a szombatba», bár csak egy kevés kételylyel is, messzire Szenderdorf határától leszállott kocsijáról, nehogy Reb Avróm valahogyan megtudja az esetet. Pedig Reb Avróm nem tett senkinek szemrehányást — csak nézett — nézett az ő törszúrású szemeivel, és ez jobban fájt az ő híveinek minden szidalomnál, minden korholásnál inkább. A termete pedig mintha megnyúlt, megegyenesedett volna Reb Avrómnak: hosszú, szikár, csontos alakká változott át; a faluban a legmagasabb férfiú volt, egy fővel magasabb a legnagyobbnál is; a hajában meg a szakállában korai versenyre keltek az ősz szálak a feketékkel, és a mint egybevegyültek kusza öleléssel: bi-

zony a fehér sereg győztesebb és túlnyomóbb volt az egyenlőtlen harcban a feketéknél.

Reb Avróm tanult, imádkozott és virrasztott éjjeli csöndben a könyvei fölött; és azt hitte, hogy ő már ki-ürítette az utolsó csöppig az élet megkisértéseinek serlegét, és az életét is teljesen czéltalannak tudta volna, ha nem kellett volna még «chószén»-ről gondoskodni Rebeka számára, a ki immáron eladó leánynya nőtt fel, és anyjának helyét töltötte be megindító kedvességgel minden cselekedetével a házban, és napról-napra szebb lett... és gondoskodni kellett Reb Avróm-nak a kis Leáról is, a kit Rebeka úgy ápolt, úgy nevelt és úgy szeretett, mintha csak az anyja lenne.

Reb Avróm azt hitte, hogy ő neki már több keserőséget nem szerezhet a sors.

Pedig Reb Avrómnak leányai voltak.

És az egyik, az idősebb, Rebeka tündökletesen szép is volt, jó is volt, álmódó volt.

II.

Szenderdorf, a falu — mint már említve volt — jelentéktelen apró helység, és alig pár száz fehérre meszelt viskóival, a melyek hegy-völgyes talajon szét-szórva, harmadfél, lejtősen ferde, bámulatosan görbe utcát alkottak, egyetlen templomtornyával, a melyben egy ősidőktől fogva repedt harang jelezte mélán kolompoló bűgással az időt, az ünnepeket és a tűzi veszedelmet — Szenderdorf'csöppet sem különbözött más ismeretlen nevű falutól, és bizony multjában sem volt valami sok öröm, és a jövőjében sincs nagy remény.

De alig húsz percnyi gyalogjáró távolságra tőle, nyár-
szakon át élénk és zajos fürdői élet uralkodik. Mert
Szenderdorf — hivatalos nyelvén Szendőfalva — a
nagy magyar tengernek, a Balaton tavának mentén
fekszik, és a végtelen tónak egy merész görbülése által
remek fekvésű katlanba zárva, vidéke a természet pom-
pájának minden bűbájával ékeskedik. Messziről a Ba-
kony heglánczának báfnafényű tölgyei tömör sötét-
ségben borítják el a hátteret, míg a Balaton ezerragyo-
gású változatos színekben tündöklő habjai, a mint reá-
juk tűz vakító csillogással a napsugár, mint egy gyé-
mántkövekkel kirakott ezüstöv kanyargó ívben ölelik
által a dombokkal megszakított tájat.

Üde, balzsamos levegője, gyönyörű fekvése, és a tó-
nak e helyen való örökösen zsongító hullámzása üdü-
lésre, pihenő nyugalomra teremtették ezt a környéket
és így az utóbbi években a mi kis falunk: Szenderdorf
közvetlen közelében mindinkább hangzatosabb nevű
és divatosabb fürdőhelylyé vállott Szendőfüred, és fia-
tal bájával, mind jobban szaporodó vendégseregével,
jókedvre hangoló élénkségével diadalmasan versenyzett
a környékbeli régi, megállapodott hírű fürdőhelyekkel.

A balkán-félszigeti háborús, nyugtalan hírek miatt
fölizgatott börzei telet követő nyáron kereste föl Stei-
nitz Fülöp, a gazdag lipótvárosi bankár is családjával
Szendőfüredet. Steinitz úr idegeinek pihenésre volt
szükségük, mivel az ő papirjai is kíméletlen módon
vettek részt abban az örületes börzei tánczban, a mely-
ben «a magasan állók váratlanul mélyre kerülnek, és a
megaláztak hirtelen fölemeltetnek», illetőleg a papi-
rosok máról-holnapig kiszámíthatatlanul esnek és emel-

kednek. A gondviselés őrző kegyelmének adassék érte hála: Steinitz úr diadalmasan vonult ki a «krach-»nak sötét országából, és csak terjedelmes arányu embonpoint-jének némi megcsökkenése jelezte, hogy viharok jártak az elmúlt télen a Lipótváros banküzleteinek árnyas berkeiben. Kiséretében valának Steinitz úrnak — az ő jómódjának és gazdagságának eleven tanusága — hitvestársra, Steinitzné ő nagysága, a kinek selyem toilette-jei Worth műhelyének dicsőségét zengték, és a kinek a derekát általölelő aranyláncz az aranylánczok feladatainak legnehezebbjét oldotta meg, a midőn a legterjedelmesebb női derekak egyikén feszült meg kétségbeesett erőlködéssel. És velük volt az ő szemüknek fénye, az ő büszkeségük, házasságuk egyetlen gyümölcse, a fiatal Steinitz Herman is, a ki huszonnyolcz éves fiatalsága daczára apjának jobb keze volt az üzletben, és biztossággal mozgott a legvénebb börzei rókák társaságában is. És az ifjú Steinitz méltán volt büszkesége és reménysége a Steinitz párnak. Az apa a praktikus észjárású kereskedői szellemet becsülte benne, a mely már korán külömbiséget tudott tenni a reális válság és a festett hazugság között, és életpályájának megválasztásakor józan megvetéssel fordult el a «skribler»-ek meg a «lateiner»-ek üresen hivalkodó, üreszebű czimpompájától, és bebizonyította, hogy az ifjú Steinitznek egyszerű névaláírása nagyobb tőkét hoz forgalomba, mint száz «doktor der Philosophie» kaeskarin-gós észjárásu értekezlete avagy hivalkodó czimzésű névjegye. Steinitzné ő nagysága pedig a kifogástalan megjelenésű gavallérra, a legutolsó divat szerint öltözködő, jómodorú és elegáns mozdulatu fővárosi gentle-

man-re volt büszke a fiában. A mikor üzletzárás utáni alkonyon a fia karján végighaladt a dunaparti corsón, és néha-néha egy-egy hangos francia kifejezést dobhatott a nyüzsgő tömeg közé, ki mondhatta volna — Steinitzné rendületlen hite szerint — arról a méltóság-termetű, selyemsuhogású, gyémántékszerekben pompázó, kettőstokájú hölgyről, és oldalán arról a magastermetű, kissé elegánsan hajlottjárású, czvikkeres, rövidlátó, fehér czilinderes és galambszürke keztyűs fiatal úrról, hogy ezek — ah ciel! quelle idée et quel malheur! — hogy ezek *zsidók!* Óh a Steinitzék Andrassy-úti palotájából nem hiányzott semmi sem, a mi elegáns és a mi előkelő: kezdve a secessió's butoroktól és a salonbeli mütárlati képektől egész a páros szerdai jourig és a karácsonyfának lobogó gyertyájáig, a melyet Steinitzné ő nagysága lelkiismeretes hűséggel lobbantott ki a «szent estének» áhítatos hangulatában, nem mintha a gyermeki kedélynek akart volna tápot nyújtani egy kis «keleti» vérmérsékletet fölfrissítő nyugati szellemmel és ujhitű jászolhangulattal — hiszen a Steinitz palotának aristokratikus csöndjét nem verte föl gyermekzsivaj — hanem a téli párázattal befutott ablakokon messzire kisugárzó karácsonylángok stilszerűségének okáért.

Bizony, az az egyszerű zsidó bérlő odalenn az alföld egyik szomorú, kicsiny falujában, a ki nehéz éjjeli és nappali munkában szedte össze garasonként a vagyonát, és a ki már régen betért az ő őseihez: Ábrahám kebelére — Steinitzné ő nagyságának kibontott talliszban imádkozó néhai atyja az ő derék és zsidóerkölcsű Chane hitestársával egyetemben

sohasem álmodta volna, hogy a rézmenóra chanukagyertyácskái illetén büszke metamorphosison mennek majd keresztül az ő művelt lelkületű Sprincze, most Esperanza leányának varázsszavától diadalmasabb fényre gyuladva; valamiképen Steinitz Fülöp úrnak ősei is — a kik közül nem egy melamed, chazen és egyéb ritualis egyházi méltóságok kerülének ki — alkalmasint igen-igen forgolódnának sírjaikban, ha testi szemeikkel látnák Steinitz Fülöp urat, az egykori Lipman gyereket, a ki csengetyürejáró boltban szigorú ellenőrzés mellett lájenolta troppal a szedrét, (a bibliai hetiszakasznak hangjegyes olvasása) mialatt jámbor-émlékezetű édes atyja mind a két kezével elfoglalva mérte a parasztnak a sót, a darát, a pántlikát és a pálinkát, de a mellett még mindég maradt egy szabadon álló keze a Lipman gyerek füle számára, ha az a nagy buzgalomban, egy ellenőrizetlennek vélt pillanatban elszunnyadva merült bele a szent tannak titkaiba, — ha látnák Steinitz Fülöp urat, a tudomány ösvényeiről a rőföskereskedés virányaira került kereskedőt, a mint gyors rohamban meg sem állt a bankárságig, s amint az áhitat szent estéjén kerekre gyarapodott globusgyomorral, fehérkeztyűsen és gyémántgyűrűs újakkal, arczán szeretetreméltó mosolylyal fogadja szalonjában a finánczvilág kitünőségeit, a politika és az irodalom jeleseit.

Szendőfüreden is élénken és vidáman tervezték Steinitzék a nyarat tölteni. Steinitz úrnak sikerült nejének egy régi kívánságát teljesíteni, a mennyiben olcsó pénzén juthatott egy csinos nyaralóhoz, és ez ízben szentül meg lehetett győződve, hogy nejének passiója nem

állott ellentétben az üzleti szempontokkal sem, mert a vétel a lehető legelőnyösebb volt. Az «Esperanza» nyaraló tágas ambitusaival, kényelmes szobáival, tornyos verandájával, a melyről a Balaton legszebb pontjára esett kilátás, valóban a legkedvesebb nyári lakok egyike volt.

Szórakozás is bőven kínálkozott a Steinitz családnak. Alig hogy beköltöztek új fürdői lakhelyükbe: vendégek raja lepte el hajlékukat. Szendőfüreden nyaralt az idén a lipótvárosi societas nagy része, és Steinitzék téli körüket majdnem hogy teljes számban vendégeikül tisztelhatték uzsonáik és kerti mulatságaik alkalmából. Vasárnapra a fővárosban maradt férjek lerándultak a hajóval családjaik látogatására, s az «Esperanza»-nyaralóban való összejövetelek mindenkor a szórakozások «*pièce de resistance*»-a gyanánt szerepeltek. Az urak kártyáztak a veranda árnyas fülkéiben, a mamák és az élteőbb hölgyek a téli pletykák édes visszaemlékezésén andalogtak, míg a fiatalabb generáció a park fái között a lawn-tenniszezés fürge játékának hódolt, égész addig, a míg a szolgák jelentették, hogy «a hölgyek és urak uzsonnához kéretnek». Az élesnyelvű lipótvárosi élcz szerint egy ilyen uzsonna fényességei alkalmával mondta volna Steinitzné ő nagysága a felszolgáló olasz inasnak hamisítatlan olasz kiejtéssel: «Giovanni, prego e *göpel*», a miből Giovanninak azt kellett volna megérteni, hogy ő nagyságának egy *villára* van szüksége a fölszeletelésre váró szárnyashoz. Steinitzék tehát nagyon jól érezték magukat Szendőfüreden. Azok a bábajos balatoni éjszakák, a mikor ringó csónakon lehetett a holdsugárral megaranyozott tó hullámai között

vidáman éneklő társaságban tovasiklani, — az alkonyi séták az esplanádon, a mikor a legelegánsabb toilette-ok hullámzottak és suhogtak végig a padsorok között, a table d'hôte-ok a híres Fild-féle restaurációban, a hol az előkelő világ étkezett, és fővárosi cigányzene szólt — mindez nagyban hozzájárult, hogy Steinitzék igen megelégedettnek érezzék magukat.

Ám Steinitz úr nem élt csupa holdsugaras poézisből. Őt Szendőfüredhez nemcsak méla és ábrándos hangulatok fűzték — hanem magasabb üzleti érdekek is. Még pedig olyan természetű üzleti érdekek, a melyek szorosán összefüggtek szívbeli momentumokkal is. Nem! ne gyanakodjunk! nem Steinitz úr szívéről van szó, Steinitz úr az ő szívbeli hajlandóságainak virágzó kamatait már rég leszedte, és így ez a fogalom nála a kihúzott és értéktelenné vált sorsjegyek osztályába tartozott. Egy kedves gondolatának megvalósítását várta Steinitz úr az idei szendőfüredi nyártól. A két leghatalmasabb lipótvárosi bankháznak a Steinitz és Durst czég üzleti érdekeinek két fiatal szív útján való egybeolvadását. Durst Jónás főnöke volt a legtekintélyesebb bankházak egyikének, és tekintélye akkora volt, hogy Steinitz úr egy alkalommal arra a kijelentésre ragadtatta el magát a Jónás Durst czég egy feltűnést keltett sikerült üzleti coup-ja után: «Ha Steinitz Fülöp nem lennék, Jónás Durst szeretnék lenni!»

És Durst Olga kisasszony bizony még egy Steinitz Herman számára sem volt elvetendő «partie». Eltekintve a földolgtól: a hozomány kellemesen csengő nagyságától, Olga kisasszony megfelelt mindama álmoknak, a miket Steinitzné ő nagysága a műveltség

legtökéletesebb fogalmához fűzött jövőbeli menyét illetőleg. Előkelő volt minden mozdulatában, a leghangosabb volt minden társaságban, nem merült fel sem irodalmi, sem művészeti esemény, a melyhez — rendszeren a legimponálóbb kicsinylés hangján — hozzá nem szólott volna, s a divat és a toilette terén úgy példában, mint szakértelemben egyszerűen tekintély volt. Zongorázott és francziául beszélt, és három mondatából sohasem hiányzott legalább is négy divatos és sokat hangoztatott idegen kifejezés. Jelen volt mindennütt, a hol jelen lenni chik és psütt. Korcsolyapályán és bálokon, a miket a politikai világ nagy kitűnőségei, államférfiak nyitottak meg, szegény gyermekek felruházásánál, az árvaház karácsonyi ünnepségén, nyár elején a Hangliban, a fürdői saisonban, a felkapott fürdőhelyeken. És a mi lehetőleg kiegészítette még széplelkű hajlandóságait: a vallás terén járatlansága a legszeretreméltóbb műveltséggé tökéletesült. Kedves volt hallgatni, ha alkalomadtán nagy társaságban összetévesztette a pészach ünnepét a rós-hasonóval, s a «széder» «chanuka», «purim» s más hasonló hangzású és rokonszármazású szavakról azt hitte, hogy azok az ind mythologia körébe tartoznak.

Szóval a Steinitz párnak Olga kisasszony rendkívül tetszett, s hozzá tehetjük, a fiatal Steinitz sem idegenkedett attól a gondolattól, hogy életét szülői ideáljának életével kösse össze. Durst Olga határozottan szépség számba is ment, és annak is volt elismerve. Magas, karcú termete, tipikus keleti vonásai, kaczer mozdulatai az udvarlók seregétől körülrajongott leányok sorába emelték. Hogy szive nem volt, és hogy a női ér-

zelmek bája lényéből hiányzott, hogy Durst Olga őt csak annyival becsülte többre többi udvarlójánál, a mennyivel vagyona által mások közül kiemelkedett, arról Steinitz Herman elfelejtkezett gondolkozni, s így sokat járt a Dursték jourjaira, sokat foglalkozott Olga kisasszonynyal, megnyerte Durst úr rokonszenvét üzleti terveinek szabatosságával és Durstné ő nagyságát — egy kicsiny, ideges és migraines hölgyet — föllépésének és modorának biztosságával, mindnyájukat pedig főképen azzal a ténnyel, hogy Steinitz Herman volt, a Steinitz és fia cég egyik főnöke.

Dursték is Szendőfüreden töltötték a nyarat, és Steinitz úr a nyári idényre tervezte a dolog nyélbesütését. Az ügy már eléggé érettnek mutatkozott s a fiataloknak alkalmuk volt egymást megismerniök — így hát mi sem állott útjában a Steinitz és Durst cégek összeházasodásának.

Azonban nemcsak a pörzén vannak váratlan és előre nem látott események, a melyek a legbiztosabbnak hitt papirook szilárdságát is megingatják, — az élet is ismer ilyen «baisse»-t, és ha ez beáll, akkor a legmagasabbra fölszökkent tervek és remények hanyat-homlok rohannak lefelé, a meghiusulás mélységeibe.

Amitől a Steinitz-család a legkevésbé tartott, a mi a családi hagyományokba semmiképen sem volt lehetőségnek följegyezve, a mitől immunisnak tartották a Steinitz vért: az készült a legjózanabb familia tisztességesen okos terveibe érthetetlenül belegázolni, hogy halomba döntsön minden álmod és minden reményt.

Egy «románokba» való fogalom, egy «schauspiel»-ba való érzelem.

Steinitz Herman, a józan, az okos, az üzletnek élő Steinitz Herman — szerelmes lett!

Tisztelet, becsület az ifjú Steinitznek — nem egyszerre, nem villámcsapás módra érte Herman szívét ez a hihetetlen orvtámadás, a mint az sentimentális bölcsészjelölteknél és ábrándozó gouvernante-oknál szokott meggesni — az ifjú Steinitz elég hosszú ideig védte magát, és sokáig viaskodott benne az üzleti szellem a gyöngédebb érzelmekkel, a míg végre a harcz a Steinitz és fia czég rovására dőlt el.

Egy népünnepélyen látta meg Herman először Reb Avróm bájos leányát: Rebekát. Vasárnap délután volt, és Szendőfüreden lármás ünnepséget rendezett a fürdői ifjúság. Czelúszást, galamblövészetet, estére bált a gyógyteremben. Az alkonyi órákban a parti fővényen katonazene hangjai mellett hullámozott a fürdőközönség, s a fővárosból és a közeli helységekből ez alkalomra kirándult családok, férfiak, nők és gyermekek vegyesen.

Rebeka is engedélyt nyert atyjától, hogy erre a napra a szomszédságukban lakó Pollák-család kíséretében Szendőfüredre átmeuessen. Tagadhatatlanul szépek és üdék voltak a Pollák leányok is, Rebeka barátnői, a kiknek karjába fűződve gyermekes örömmel élvezte a szokatlan élénkséget, a zenét, az elegáns közönség látványosságát — de Rebeka egyszerű kartonruhácskájában, egész megjelenésének fiatalos búbájával úgy kiragygott társnői közül, mint csillagrajban a legfényesebb csillag.

Steinitz Herman nem lett volna a gyöngéd és futó kalandoknak ama elismert szaktekintélye, a kinek őt

barátainak fővárosi köreiben elismerték, ha Rebeka bája föl nem tűnik neki az első pillanatban.

Ismeretes az ilyen kalandnak egyszerű és természetes lefolyása. A seladon meglát a corsón vagy bárhol az utcán egy csinos leányt. Meglepetve áll meg egy pillanatra; megfordul a tovasiető szépség után, tetszésének rendesen egy sajtászerű nyelvcsettintéssel ad kifejezést, egy perczig gondolkozva, állva vesztegel az út közepén, azután gyors elhatározással a hölgye után siet. Eléri, elébekerül, merész mosolylyal a szeme közé néz erősen, újból hátramarad, újra elékerül ugyanazzal az ismeretséget kereső mosolygással, s ha két-három ilyen ballanceirozással a bevett szokásnak eleget vélt tenni: megszólítja a férfivédelem nélkül siető hölgyet, vagy hölgyeket. Az eredmény vagy siker vagy kudarcz. Vagy megvan az ismeretség, vagy rendőrrel fenyegetődzik a megtámadott. A siker a seladont elbizottá és még vakmerőbbé teszi, a kudarczot föl sem veszi, lerázza magáról, mint esőt a ratler.

Steinitz Herman körülbelől ehhez a módszerhez folyamodott. Egynehányszor szembekerült a Pollák társasággal sétáló Rebekával, s félreismerhetetlen módon jelezte szemeinek félig csudálkozó, félig hódoló tekintetével, hogy Rebeka hatást gyakorolt reá. De a fővárosi ismeretkötés módját még sem merte Rebekával szemben alkalmazni. Steinitz Herman megérezte mintegy ösztönszerűleg, hogy ez a leány végtelenül fölötte áll egyszerűségében is az ő barátnőinek és könnyű ismeretségeinek. Női méltóságot és ártatlanságot hirdett Rebeka tekintete, a mely elfogulatlan szendeséggel hagyta maga mellett elsiklani égő nézését, és hideg

büszkeséggel észre sem látszott venni az ifjú Steinitz néma hódolatát.

Steinitz Herman a láz bizonyos nemével kereste föl az esti corsó után a szendőfüredi vigalmi bizottság rendezőjét, egy élénk fiatal urat, hogy megtudja tőle a szép ismeretlenek nevét. Attól aztán megtudott mindent. És bár e fölvilágosítás után mélyen át volt hatva attól a tudattól, hogy itt könnyű kalandra kilátás nem igen nyílik, bár érezte, hogy őt Rebekától fölfogásban és életviszonyokban égnek és földnek távolsága választja el: mégis égett a vágytól vele ismeretséget köthetni.

A gyógyterembeli táncmulatságon ez meg is történt. Hermant a vigalmi bizottság rendezője bemutatta Rebekának, s az első négyest már együtt is tánczolták. És bizony a pénzügyi műveletekben a józanság fagyponthajig leszállott Herman lelke bolondokat kezdett érezni.

Elbűvölte Rebeka szépsége és kedvessége. Úgy érezte, hogy először életében végtelen távolságban maradnak a háta mögött az üzleti gondok, és hogy nem kísérik a holnap rideg gondjai.

És ez az önmagáról való megfélelkezés, ez a derült nyájasság rokonszenvenné, megnyerővé varázsolta az ifjú Steinitz lényét, úgy hogy senki sem ismert volna reá ebben a kedvesen csevegő, udvarias és élénk kedélyű fiatal emberben a máskülömben kissé kimért, feszes és folyton gondolataiba elmerültnek látszó üzletemberre.

Rebekát, ezt a tizenhét éves, bájos és tapasztalatlan gyermeket, a ki a falujabeli esetlen gavallérokön és egynehány atyjához betérő bócheron kívül alig ismert más fiatal embert — Rebekát nem volt nehéz az ifjú Steinitznek meghódítani.

Abban a sejtelmes, álmodó korban volt Rebeka, a mikor a női kedélyre egy melegebb szó, egy mélyebb pillantás átalakító hatalmas benyomást gyakorol. A mikor jelentősége van a leányszív előtt egy titokban kapott rózsának, egy halk sóhajnak, egy érzelgősebb mondatnak, minden szerelmes nótának és minden szerelmes versnek.

Nem csoda tehát, hogy a gyógyterembeli este felejtetetlen emlékekkel töltötte el a szívét. Herman lett ez estétől fogva a keresett és megtalált ideál, a férfi érények mintaképe, a milyenekről olvasott az ő kis szobáskájában otthon, hosszú és egyhangú téli estéken, a mikor az apa halkan morajló melódiával olvasta a talmudot, s a kis Lea göndörfürtü fejecskéje álomra hajlott.

Visszaemlékezett újra és újra arra a csudálatos estére . . . milyen kifogástalan előkelőséggel hajlott meg előtte a bemutatás alkalmával Herman, azután a karjára fűzte, s vitte a tánczó párok forgatagába . . . és azontúl aztán nem maradt el tőle egy pillanatra sem . . . együtt táncolták az első négyest, s valahányszor a keze az övével összeért, mintha az a kéz beszélt volna, s azt súgta volna neki, hogy végtelenül boldog annak a keznek tulajdonosa, hogy újra összetalálkoztak . . . sőt egyszer, úgy rémlik neki, mintha melegebben és hevesebben szoritotta volna meg Herman (mert gondolatban csak «Herman»-nak szólította) a kezét . . . azután a nagy szünetet éjfélkor is, egymás karjába fonódva együtt sétáltak át Rebeka és Herman a bálteremben . . . és Herman beszélt hosszan, beszélt édesen, és ő csak pirulva hallgatta sok bókját, sok kedvességét: «hogy

ez az este örökké emlékezetes marad előtte . . . hogy áldja a véletlent, a mely ismeretségét neki megszerzte» . . . engedélyt kért, hogy atyja házában őt felkereshesse . . . és a mikor végre távozáskor köpenykéjét Herman a vállára segítette, halkán azt súgta neki: «Rebeka! úgy-e nem fog elfeledni?» . . . milyen ügyetlen volt, hogy nagy zavarában erre a kérdésre nem is tudott válaszolni. És milyen kedves volt tőle, hogy késő éjjeli órában az egész Pollák társaságot Rebeka kedvéért a faluba bekísérte . . . no hiszen volt is mit hallgatni Rebekának a Pollák leányoktól . . . csipkedték, évődtek vele, egy perczig sem volt nyugta, ha egyedül maradt a leányokkal, és Rebeka még az évődést is szívesen hallgatta, ha Hermanról volt szó.

Hermannak azonban ez az ismeretség nem igen termett rózsákat a szülői elismerés rózsafáján. Steinitzné ő nagysága magánkívül volt már ott a bálon, a mikor fiát Rebeka társaságában forgolódni látta. Valóságos szerencsének tartotta, hogy Dursték a «botrány»-nak nem voltak szemtanúi, mivel Durstnét a migrainje ott-hon fogta a bálról. De így is elég nagy volt a «scandalum». Herman egy falusi «domestique» leányának a társaságában! Mellőzte a jobb társaságbeli leányokat egy olyan leánynak a kedvéért, a kinek az apja «darsenol» (talmudikus előadást tart); leinol (a tórát felolvassa); sajfert fú (a kifejezésekre jól emlékezett Steinitzné ő nagysága, csak hangosan nem merte volna azokat elmondani); sőt — szörnyűség még csak elgondolni is! — szükség esetén csibéknek és ludaknak a nyakát vágja el esetleg. Egy falusi «saczmacz» (rabbi és előimádkozó egy személyben) mindenre képes.

Steinitz ur egyelőre nem háborodott fel tulságosan. Egy kissé bosszankodott ugyan, hogy Herman ilyen nyilvánosan jár kalandjai után, de aztán jókedvűen mosolyogva igyekezett élete felét megvigasztalni. Összedörzsölte jól táplált kezeit, s önelégülten szólott:

«He! He! jó vér van a fiúban! nem tesz az semmitsem! Az ő korában én sem voltam külömb!»

Hanem a mikor Steinitz úrnak megdöbbenve kellett látnia, hogy Herman az ő «kaland»-ját feltűnő buzgalommal folytatja, a mikor az egész fürdőbeli ismeretkör nyílt és rejtett czélzással kezdett példálódzni erről a «liaison»-ról, és Dursték is rendkívüli hidegséggel fogadták Hermant — akkor aztán Steinitz úrnak fölébredt az apai tekintély és szigor a maga egész félelmetes nagyságában és méltóságában, és elhatározta, hogy véget vet ennek az egész kellemetlen «affaire»-nek.

Nem! nem! ezt nem lehet tovább tūrni!

Herman egész idejét Rebekának szentelte. Valahányszor Rebeka alakja a Pollákék társaságában fölmerült a sétányon, azonnal lovagjává szegődött. Velük sétált, velük csolnakázott az egész fürdőbeli közönség szeme láttára. Azt is tudták a fürdőhelyen, hogy a fiatal Steinitz mindennapi vendége a falusi rabbinak, s a Lipótvárosból Szendőfüredre átplántált élez azt hiesztelte róla, hogy rabbinak készül, és szaktudományát a Herzl-Nordau-féle czionizmus nagy bankjának rendelkezésére bocsátja.

Steinitz úr maga elé idézte Hermant, hogy komolyan beszéljen a fejével.

Négyszemközt voltak, s így Steinitz úr fölgerjedt

indulatainak hamisítatlan és fesztelen dialectusban adhatott kifejezést; apai dorgatoriuma a különféle szónoki kérdések egész rajából állott:

«Hát ugyan mit gondolsz Hermanlében, hogy én ezt sokáig tűrni fogom? Hogy én nekem nincsen más gondom, minthogy én helyrehozzam mindennap azt, a mit te napról-napra újból elrontasz? Hát ez eljárás egy solid és tisztesség-es kereskedőtől? Micsoda stíl ez egy üzletembertől? Az egész világ rólad beszél, a parthied visszamegy, az ismerősök vicczelnek rólunk — hát ezért neveltünk mi fel téged, a te kedves szüleid, hogy te nekünk ilyen scandált csinálj? Jó: udvarolj, tánczolj, kisérgess — de muszáj éppen az esplaneadon? Muszáj neked naponta annál a falusi melamednál vizi-telni? Ki hallott ilyet? Ki látott ilyet?»

Steinitz úr bizonynyal még vagy egy jó óráig tüzelte volna bele magát illetén kérdések újabb és újabb felvetésébe, ha Herman le nem csendesíti.

De Hermanban az apai feddések hatása alatt csakugyan felébredt az üzletember, megjelent lelki szemei előtt az elhanyagolt börze szemrehányó képe, az óriási veszteség, a mely a Durst-féle parthie megghiúsulásával üzletüket éri — újra józan és számító lett. Mialatt Steinitz úr elmélkedő kérdései mint egy jól szervezett üteg vonultak fel: Herman meggondolta, hogy ennek az ő kalandjának csakugyan nincsen semmi reális célja. Rebekát sokkal többre becsülte, és bizonyára jobban is szerette, mintsem hogy időtöltés és flirtelés céljából csavarja el a fejét; arra pedig gondolni sem lehetett, hogy komolyabb fordulatot adjon ennek az ügynek. Azért hát félbeszakította atyja kérdésömlengéseit:

«Igaza van apám! belátom, hogy hibáztam! Legyen megnyugodva, nem fogom többé a falusi pap leányát tánczoltatni, és rövidesen véget fogok vetni ennek az ügynek! Ne féljen: Durst Olga lesz a menyé magának édes apám!»

Steinitz úr magánkívül lett erre a kijelentésre az örömtől és a büszkeségtől. Beszólította Steinitzné ő nagyságát, hogy megmutassa neki az ő apai tekintélyének diadalát.

Kézen fogta a megtért bűnöst, s boldog önelégültséggel vezette neje elé:

«Itt hozom a fiadat! mondtam úgy-e, hogy nem kell őt félteni? Herman újra a mienk és az üzleté! fogadd őt kebeledre!»

Steinitzné üdvözülten és mély meghatottsággal vonta fiát a keblére, és a békesség angyala a családi egyetértés sugarait hintette a Steinitz-család fölé széjjel.

III.

Steinitz-Herman látogatásaival a kis falusi rabbihajlékba új és élénkebb szellem költözött. Reb Avróm eleinte hidegen és az ellenszenv bizonyos nemével fogadta Hermant, a mely ellenszenvet még később is csak nehezen tudott elnyomni. A mikor Herman először kereste fel házát, ennek az ellenszenvnek eléggé érthető módon adott is kifejezést. Nagy foliánsaiba elmerülve találta Herman Reb Avrómot, a ki meglepetve tekintett fel könyveiből az elegáns megjelenésű úrra, és kíváncsian várta látogatásának magyarázatát.

Ezek előtt a szigorúan kutató, bensőkben olvasó sze-

mek előtt Herman soha nem tapasztalt zavart érzett, és csak nehezen tudta magát valahogyan jól-rosszúl megértetni. Elmondta ismeretségének történetét Rebekával, s hogy kíváncsi volt megismerni a családot, kötelességének tartotta magát abban a körben bemutatni, a melyben Rebeka otthon van.

Ám fővárosi körökben a bemutatásnak ez a módja teljesen érthető, és semmi feltűnő nincsen benne. De a falusi zsidó pap előtt érthetetlen volt ez a ceremónia. Ha annyira engedett is a kor szellemének, hogy leányától nem akarta megvonni társnőinek szokott szórakozásait, és engedte, hogy jó ismerősök kíséretében kivegye részét a fiatalság örömeiből, ha szemet is hűnyt ama tény előtt, hogy Rebeka a kor műveltségéből annyit szerezhessen meg, a mennyit egy kicsiny faluban egy odavetődött vándor tanítónak vezetése alatt a leányok elsajátíthattak — ő maga mégis egy teljesen más világban élt, s az élet formáiról, a társadalmi szokásokról alig hogy sejtelve volt. Hozzá volt szokva ahhoz, hogy a ki az ő házában megfordul, annak valami ügyes-bajos dolga legyen, tanácsot kérjen, vagy tanulni járjon hozzá. Herman külsejéről, megjelenéséről pedig azt is leolvasta, hogy ez a fiatal ember a vallástalanok, a közönyösek, a hitbeli tudományokban teljesen járatlanok osztályához tartozik.

Azért ridegen és kimérten válaszolt Hermannak:

«Uram! én nekem nincsen az ön kérése ellen semmi kifogásom. Járhat a házamba; az én ajtóm nincsen senki elől elzárva, a ki becsületes szívvvel közeledik felénk.»

Herman meghajolt és — a mint tudjuk — élt az

engedélylyel. Mindennapos vendég lett a rabbi házában, — és Reb Avróm nem sokára hozzá szokott látogatásaihoz. Maga sem vette talán észre, de lassanként az ellenszenv is alaposan megfogyott benne a fiatal emberrel szemben. Talán azért, mert Herman látogatásai vidámságot, egy kis elevenséget loptak be rideg hajlékába. Máskor, ha mincha- és maariv-imádság között a félhomályos alkonyidő borult le tanulószobájára, és ő a templomból hazajövet elmerengve gondolt vissza élete borús multjára: mintha árnyakkal telt volna meg kicsiny szobája. Rebeka ilyenkor a szomszédságban járt a kis Leával barátnőinél, és ő egyedül maradván, ősz fejét tenyerébe hajtva, szállott a gondolataival a távol messzeségbe: a multba, a mikor nem volt ennyire elhagyatva, és mellette volt ilyenkoron egy kedves alak, a ki örömét fokozta, bajában vigasztalta, a ki péntek estén kilobbantotta az ünnepi gyertyaszálakat, és imádkozva énekelgetett kedves hangján, míg ő a gyermekek fejére tette áldón két kezét . . . Reb Avróm ilyenkor mélyen elmerülve gondolt elszállott üdvösségére, és lassan, észrevétlenül öreg arcán végig egy-egy könnyesepp gördült le ősz szakállába . . .

Most ez az egyedüllét megváltozott, és ez a hangulat a mincha és maariv közti időközből, ez a könnyes visszaemlékezés átszállott a templomban való tartózkodás idejére, a mikor Reb Avróm egyedül volt scharisz vagy maariv kezdése előtt a templomban, és vártakozott a «minjan»-ra, a tiz imádkozó férfiú egybegyűlésére.

Steinitz Herman jött be most ilyenkor a rabbiékhöz Szendőfüredről. Eltréfálgatott a kis Leával, Rebe-

kának sok szépet beszélt a fővárosról, színházakról, művészetéről, a fővárosi élet ezer csodájáról. És a Reb Avróm nyelvén is tudott beszélni. Erdeklődést mutatott annak tanulmányai iránt, és figyelemmel hallgatta magyarázatait a talmud és midrás, a zsidó történet és bölcsészet titkaiból, a mikről ő gyermekkorának idejéből bizony fölötte fogyatékos ismereteket szerzett magának a hittanóra szűke szabott perceiben. Sőt még a kis falusi templomot is fölkereste Herman, Reb Avróm kíséretében nem egyszer, hogy annak vallástalansága miatt táplált ellenszenvét némiképen eloszlassa.

Reb Avrómot azonban egy csöppet sem tette büszkévé az a tudat, hogy az ő gyakori vendége a dúsgazdag Steinitz és fia czég főnöke. Reb Avróm előtt csak egy gazdagság birt értékkel: a talmud kincseiben való otthonosság, az a vagyon, a melyet a héber tudás nyújt birtokosának. Tudósnak a legnagyobb tiszteletet megadta, a tudatlan szegény és tudatlan gazdag között csakis a szív nemessége tett az ő szemeiben különbséget.

Hermant lassanként megszokta, akár csak az öreg Sáje bácsi elmaradhatatlan látogatásait, és úgy fogadta, mint bármelyik hívének tisztelgését, a kinek családja iránti jóindulatáról meg volt győződve.

Pedig rosszul tette Reb Avróm, hogy egy kissé nem gondolkozott a Herman látogatásai fölött. Ha ezt megtette volna, észre kellett volna venni, hogy leányára vendége mély és végzetes hatást gyakorolt.

Az élénk és vidám, az örökké kaczagó Rebeka csöndesebb, csaknemhogy szomorúbb lett. Sokszor merengett el, keresve az egyedüllétet, és megesett rajta nem

egyszer az az elképzelhetetlen eset, hogy a kis Leáról uzsonna idején megfeledkezett, s a kis leánykának úgy kellett figyelmeztetnie: «Rebeka! nem szereted többé a kis Leát?» Ilyenkor aztán könnyek között kapta ölje Rebeka, testvérkéjét, s csókjainak s ölelésének hevességével igyekezett vezekelni e mulasztásért: «Téged ne szeretnék, egyetlenem, drágám, mindenem, Leácskám? jobban az életemnél, jobban az üdvösségemnél!» tört ki ilyenkor Rebekából a túláradó érzelem.

De a mit Reb Avróm nem vett észre, annál inkább tudomásul vette azt a kíváncsi szomszédság; ott már régen nem volt titok, hogy a gazdag Steinitz Herman Rebeka kedvéért jár a rabbiékhoz. S a pletyka határozottan elítélte ezt a céltalannak látszó viszonyt, sőt az istenitisztelet megkezdése előtt a templomudvarban ácsorgó férfiak is az asszonyoknak adtak igazat, s úgy tartották, hogy Reb Avrómnak végét kellene vetnie ezeknek a látogatásoknak.

Végre az öreg Sáje bácsi vállalkozott arra, hogy megnyissa Reb Avróm szemeit. Egy szombat délután vizitelt a rabbinál, a minek az eredménye az lett, hogy Reb Avróm «havdole» után magához szólította Rebekát, s leánya fejét ölébe vonva, az ő sajátságosan halk és bánatos hangján vallatóra fogta.

S mialatt Reb Avróm beszélt, és hivatkozott az édes anya szent emlékére, a kinek megígérte, hogy leánya boldogságára vigyázni fog, s hogy anyja helyett anyja is fog lenni — Rebeka szemeiből megeredtek az áruló könnyek, s a mit eddig nem tudott Reb Avróm, azt most megtudta az omló könnyekből, a szakadozott szavakból, a kedves arcznak kigyuladt biborpirjából.

S Reb Avróm igyekezett a megtörténtet leányával feledtetni, s beszélt neki arról, hogy hiszen Steinitz Herman úgy sem teheti nejévé őt, s arról, hogy milyen fényes tervei vannak neki Rebeka jövőjéről:

«Látod, édes gyermekem! az ifjú Steinitz vallástalan, istentelen családnak sarja. Ha már le is tudná győzni önönmagát és dúsgazdag szülői ellenzését, hogy egy szegény falusi zsidó prapnak a leányát vegye feleségül, hogy vonzalmának meghozza ezt az áldozatot — hogyan tudnád te magadat édes Rebekám beleélni abba a környezetbe, a hol idegenek otthonod kedves szer-tartásai, ünnepeink, a hol gúnyolódva említenék előtted azt, a mi előttünk a legszentebb? Nem látnál magad előtt péntek esti boldogságot többé, mert férjed előtt nevetséges babona lenne a te imád; ételed nem izlenék, mert tudnod kellene, hogy apád házában Izraél szelleme azt tilosnak jelezte; ünnepeink csöndes nyugodalmát nélkülöznéd, mert abban a körben nem ünnepelnek mivelünk; s mondd csak, édes Rebekám, hát azt el tudnád-e viselni, hogy apád soha ne keresse föl gyermekét igazi boldogsággal, mert abban a fényes fővárosi palotában nevetséges és szánalmas alak lenne az ősz falusi rabbi, s egy falatot sem élvezhetnék leányom házában, mert attól tartanék, hogy vétket követek el? Nem! nem! édes Rebekám! én tudom, hogy te ezt kivered okos fejedből. De ha nem hallgatnál apád szavaira szívesen és önkényt — és itt Reb Avróm csöndes hangja élesebbé és erősebbé váltott — én utolsó lehelletemig ellene lennék ennek a frigynek. Nos Rebekám, csöndesedj hát, töröld le könnyeidet — az apai hang újra enyelgő és megenyhült

lett — bolondság ilyen dolgokkal bibelődni ; Steinitz Herman úgy sem akar téged feleségül, te sem gondolsz komolyan erre, s énnekem nem kell szigorúságot alkalmaznom az én édes okos leányom ellen. Esztendő végén majd újra meglátogat bennünket a czélemi (kereszturi) jesiva leghíresebb bócherjé, boldogult édesanyád unokaöccse, addigra «határa» is lesz a zsebében s papné lesz az én kis Rebekámból.»

Rebeka csak csókolta könnyek között édes atyjának kezeit, s nagy lelki gyötrődéseiben reáhagyta, hogy kiveri Hermant a fejéből, és hogy esztendőre a czélemi jesiva leghíresebb bócherjének a felesége lesz. Be kellett látnia, hogy édes atyjának teljesen igaza van. Herman őt, a szegény falusi leányt bizonyára nem akarja elvenni, s ő csakugyan nem illik abba a fényes fővárosi palotába.

Igen! igen! mindez így van; de ha ezerszer is igazak a józan észnek tanácsai, egy szerelmes leányszív nem hódol meg oly könnyen az okos tanácsok előtt. Szövi-fonja tovább a gondolatok, az álmok, az ábrándok tarka szálait csöndes éjszakák nesztelen magányában, hímes köntőssel, a képzeletnek virágos álmaival borítja be a rideg valóságot a leányszoba szűziesen hófehér ágyacskájában.

Rebeka is álmatlanul vergődött párnái között az édes atyjával való beszélgetést követő éjszakán. S az éjszaka beszédesebb és reményekben gazdagabb a világos és ellenmondást nem tűrő nappalnál. Hermanra gondolt Rebeka, és képzeletében úgy élt alakja, egész megjelelése, mint hősé, a ki a legnagyobb akadályokat is el tudja gördíteni boldogságuk útjából. Hiszen ha nem

szeretné igazán, úgy nem mondta volna neki ezerszer, nem esküdött volna neki csak a minap is, a mikor a kerti lugasnak árnyában ültek ketten, hogy nem fogja elfeledni sohasem. Engedni fog kívánságainak odafönn a fővárosi palotában is, és úgy fognak élni együtt, mintha csak egy kicsiny falusi házikó volna a lakásuk, és nem lesz ellenére, ha meggyújtja péntek estén a hétágú gyertyatartót, úgy mint itthon, hiszen ő ezért az engedékenyséért szeretni fogja Hermant végtelenül, igazán, s minden másban engedelmes kis felesége lesz az ő jó urának. Nem! nem! az nem lehet, hogy ő a czelemi bócher felesége legyen, annak az esetlen fiatal embernek, a ki esztendeje náluk járt, s minden cselekedete csupa ügyetlenség volt, a boros poharat az asztalnál földöntötte, egyszer a szék helyett a földre telepedett le, túlságos jámborságában nem akart neki kezet nyújtani, s hozzá az egész idő alatt egyetlen szót sem szólott, hanem naphosszat elvitatkozott édes atyjával a talmud egyes nehéz helyeiről . . . Azután újra a kétség kerítette hatalmába az álmatlan leány lelkét. Hátha Herman mégis csak időtöltésből, unalomból keresi föl házukat, s beszélget vele oly kedvesen? hallott ő is már arról, hogy a fővárosi ifjak nem igen sokat törődnek egy összetört leányszívvel, s nem egy leánynak vallanak szerelmet, a nélkül, hogy nősülésre gondolnának. S eszébe jutott, hogy hiszen a Pollák leányok meg is mutatták neki a sétányon Herman menyasszonyát, egy karcsú, elegáns fővárosi leányt, de ő akkor azt sem hitte el a Pollák leányoknak, mert Herman azt mondta neki, hogy nem igaz. Hátha mégis igazuk lenne a leányoknak, s Herman nem mondta

meg a valót? S a kételyeket ebben az időben kezdte megerősíteni Herman hirtelen elmaradása is.

Az ifjú Steinitz nehéz szívvel bár, de megtartotta szülőinek tett ígéretét. A szíve fájt, s érezte, hogy Rebeka a szokottnál nagyobb és kitörülhetetlenebb benyomást gyakorolt reá, de még mindég úgy tartotta, hogy az üzlet az első, a fődolog, minden egyéb ostobaság és szórakozás lehet pusztán. Néha-néha a lelkébe nyilallott ugyan érthetetlen sajogással és fájdalommal, hogy nemtelen játékot űzött egy ártatlan leányszívvel, s ha eszébe ötlött Rebeka szomorú alakja, a mint az ő hűtlenségét siratja, úgy érezte, mintha menekülnie kellene önmaga elől, és meg kellene vetnie önmagát. Steinitz Herman számot vetett önmagával, s hiába! arra az öntudatra jutott, hogy jelenleg végtelenül szereti Rebekát.

Kinokat okozott neki a tőle való távollét, s nem egyszer kapta magát rajta, a mint léptei önkénytelenül is a falu felé vezető útra kanyarodtak. A sétányon szemei mindég Rebekát keresték, hátha bejött a fürdőbe? s hevesen megdobbant a szíve, ha messziről Rebeka alakját vélte felismerhetni egy közelgő alakban, s fájt neki a csalatkozás, ha nem ő volt az.

Rebeka pedig otthon a nagy lelki csalatkozás fájdalmait élte által, azóta, hogy Herman látogatásai elmaradtak. Anyja halála óta a második nagy szenvedés érte fiatal életét. Cserbehagyva reményei által, kopárnak tűnt föl előtte az egész világ, s arczának üde rózsái lassanként halványabbra váltak, a mint csengő kacagása is ritkábban hangzott a házban.

A Pollák leányok hívását ezentúl visszautasította:

nem akart Hermannal találkozni: félt a viszontlátás fájdalmától.

Egyszer azonban mégis engedett atyja unszolásának, s újra bement szokott társaságában Szendőfüredre. Nem akarta édesatyját elszomorítani, a ki azt szerette volna, hogy leánya víg és jókedvű legyen, s így csatlakozott a leányokhoz. Félve és fájdalommal tette meg azt az utat, a mely máskor legnagyobb öröme volt. A sétányon is hallgatagon haladt a vígan csevegő leányok oldalán, a kikhez csakhamar egy-nehány ismerős fiatal ember csatlakozott. Minden tervükbe ellenmondás nélkül beleegyezett Rebeka, s keresztül-kasul bolyongta az élénk társasággal az egész fürdőhelyet. Hermannal nem találkoztak; úgy látszik, társaság lehetett Steinitzéknél, s így reménykedett abban, hogy meglesz mentve a találkozás kínjától.

Alkonytájban Rebeka társaságának az jutott eszébe, hogy jó volna a Balatonon csolnakázni. Gyönyörű alkonyidő volt, a tó habját könnyű szellő borzolta fel, s egyhangulag elhatározták a terv megvalósítását. Csakhamar a tó kellő közepén voltak, s Rebeka átengedhette magát gondolatainak. Úgy illett hangulatához a Balaton végtelen csöndessége; amint az alkonyuló napsugár bágyadt világosságot szórt sugaraival a sötétedő hullámok messzeséges felületére, s az esteli árnyak halkán borultak le a tó fölébe; amint a báránfyellegek szélsélyes alakzatot öltöttek föl megnagyobbodva a habok tükörében, mintha csak Rebeka lelkében gyűltek volna össze fájdalmának fellegei, megnagyobbodva a merengés eme hangulatában.

Sokáig siklott csónakjuk a nyílt hullámok között, a

míg végre a hűvösödő alkony arra intette őket, hogy hazafelé térjenek.

És akkor esett meg Rebeka szerelmi történetében az a fordulat, a mely a fürdőhely pletykájának és élezelődési hajlamának napokra bő tápot nyújtott.

A mint a part közelébe ért a csónak, a mely Rebeka társaságát vitte, közvetlen a part mellett egy nagyobb társaság nézte a napnyugtának báját a messze Balatonon. Steinitzék társasága volt az, köztük Herman és Durst Olga kisasszony. A csónakos egyenesen ezen csoport előtt készült kikötni, s Rebeka későn vette észre, hogy azzal fog találkozni, a kinek látásától remegve félt. Épen készen állott felemelkedve a csónakban, hogy majd a parthoz érve kiszállhasson a kikötőben, a midőn tekintete a Hermanével találkozott, s egymásra ismertek.

Rebekára olyan hatással volt ez a váratlan viszontlátás, hogy egy halk sikoltással megtántorodott, s álló helyzetében egyensúlyát elveszítve, kisiklott a csónakból az éppenséggel nem mély parti hullámokba.

Ártatlan kaland a Balaton mentén az ilyesmi, s bizonyára nem áll arányban azzal az ijedséggel, a melyet az ilyen esemény a környezetben szül. Segítség kéznél van, s Rebekát is bizonyynyal gyorsan szabadítottta volna ki kellemetlen helyzetéből a csónakos — ha meg nem előzték volna.

Steinitz Herman rémülettel eltelve látta imádottjának balesetét, s Rebeka kisiklása és az ő vízberohanása között egy fél percz sem múlt el. Villámgyorsan rohant Herman az alacsony habok közé, s karjában hozta ki az ájult leányt a partra.

Igen! ebben a pillanatban Steinitz Hermán lelkében olthatatlan lobogással ébredt föl a Rebeka iránt érzett szerelem elfojtott tüze, és kész lett volna érte és bírásáért egy egész világgal szembeszállani.

Megvárta, a míg Rebeka egy közeli szállodában átöltözött, és alig várta az alkalmat, hogy elmondhassa neki mentségeit magaviselete miatt. Ujra együtt ment Herman és Rebeka a faluba vezető pázsitos úton, jó előre a társaságtól, és Herman elfeledett mindent: szüleit, az üzletet, Durst Olgát, és a jó parthiet, csak a boldogságában könnyező Rebekát látta maga előtt, és megszámlálhatatlanul hangzottak el ajakán az esküszavai:

«Örökre! . . . az enyém lészsz . . . el nem hagyok sohasem . . .» S az alkony szebb volt Herman és Rebeka előtt, mint bármikor, s az esti pacsirták szebben zengtek nótáikat a fiatal pár előtt, mint valaha . . .

Pedig Hermannak még aznap este egy nagy jelenetet kellett átélnie szüleivel szemben. Az öreg Steinitz hallatlan scandalumot emlegetett, hogy az egész fürdőhely gúnyjának céltáblájává lett a Steinitz-család, hogy most már bottal üthetik a Durst-parthie nyomát, hogy kitagadja, megátkozza Hermant, ha arra a leányra csak gondolni is merne, s hogy ő Steinitzné ő nagyságával egyetemben fölkeresi azt a falusi rabbit, és megmondja néki, hogy a leánya ne járjon az ő fia után, mert úgy se lehet sohase a felesége.

«Érted-e Herman!? megmondtam: sohasem! punctum!» végezte be oratióját Steinitz Fülöp úr.

Arra a feleletre azonban, a mit Herman szüleinek válaszolt, Steinitzné csak egyet tehetett: elájult.

Mert Steinitz Herman nyugodtan azt válaszolta apjának :

«Már pedig én ennek a leánynak ma házasságot ígértem, és én ezt az én ígéretemet meg is fogom tartani!»

Nem volt-e igaza tehát Steinitzné ő nagyságának, ha menten elájult? s nem volt-e igaza Steinitz úrnak, ha elhatározta, hogy ő minél hamarabb fölkeresi azt a vén falusi zsidó papot, hogy megmondja neki a véleményét.

IV.

Csöndes szombati délután nyugodalma borult alá «Szenderdorf» falujára. Az izzó nyári délután hangtalan némasága tette majdnem kihalttá a keskeny utcákat, és a kora órákban alig lehetett élő alakot látni az utcák során. Csak későbban nyíltak meg időnként a pitvarajtók alacsony kapui, s rajtuk ünneplő szombati pompában lebegett ki egy-egy vizitbe készülő asszony, hogy a szomszédságban beszélje meg a hét eseményeit, s «havdola» idejéig könnyítsen a lelkén egy kis parázs tracscesal, meg dicsekedéssel a gyerekekről, meg hogy milyen rendkívül olcsón vásárolt a héten libákat a hetivásáron.

Reb Avróm tanulószobácskájában kinyitott nagy könyvei mellett ült, s csöndes mormogással olvasta a «pérek»-et, meg a hozzájuk fűződő bölcs magyarázatokat. A nagy asztal szép fehérre volt megterítve, a szombati hangulathoz illően, s az ablakfülkében Rebeka olvasgatta kedvencz regényeit. Mélységes nyugalom töltötte be az egész kis hajlékot, mintha a szombati

angyalok halkították volna nesztelenre minden köznapi lármának a hangját.

Hanem bizony sem Rebeka, sem Reb Avróm nem igen lehettek teljes lélekkel olvasmányuknál. Rebeka minduntalan föl-fölnézett a könyvből, s az ablakon át a messze végtelenbe látszott elmerengeni — Reb Avróm is minden perczben elgondolkozva hagyta abba a «pérek» olvasását.

Az ujon történetek felett gondolkozott Reb Avróm. Azokon a lángoló szavakon, a miket Steinitz Herman mondott neki, a mikor azután az emlékezetes balatoni kaland után hazakísérte Rebekát. Hogy ő mennyire szereti leányát, s hogy az élete üdvössége függ attól, vajjon az övé lesz-e Rebeka? Hogy ő minden akadályt kész elgördíteni boldogságuk útjából, és hogy házában nevének vallásos szokásai gátra nem fognak találni, s hogy ő maga is — a mennyire hivatása azt megengedi — Rebeka kedvéért vallásos zsidó fog lenni életmódjában. Steinitz Herman azon az estén megkérte Reb Avrómtól a leánya kezét.

Ezeken gondolkozott el hosszan Reb Avróm. Az ő vágya, az ő terve bizony nem ez volt. Ő papnénak szánta Rebekáját, s nagyobb öröme tellett volna egy tudós «lamden» vőben száz bankárnál. Azért igyekezett is akkor a fiatal Steinitz fejéből ezt a gondolatot kivenni, bár belátta, hogy Herman nemesen cselekszik és nemesen gondolkodik. De az ifjú Steinitz nem tágitott, hivatkozott Rebeka szerelmére, s az ő igaz érzelmeire, s úgy távozott, hogy tervétől semmi szín alatt sem áll el.

Száz meg száz gondolat szaladt végig Reb Avróm

öreg fején, a mikor elgondolta, hogy milyen bánatot szerez Rebekának, ha makacs ellenállásával útjába áll boldogságának. Nem ígérte-e meg istenben boldogult, s gán-édenben nyugvó feleségének, Ráchel asszonynak, hogy hűséges atyja lesz a gyermekeknek, s boldogságukért mindent el fog követni? S most ő maga legyen az, a ki széjjeltépje leánya boldogságát? Hiszen jómód, szerelem, gazdagság, nem álmodott szerencse várakozik leányára, a milyen szerencsét minden szülő kívánhat gyermekének. Másrészt pedig az aggodalom is gyötörte Reb Avrómot: vajjon csakugyan vallásos életmódot folytathat-e Rebeka abban a fényes fővárosi környezetben? nem fogja-e eltántorítani ősi hagyományaitól az új élet, esetleg a gúny és a csipkelődés? nem lenne-e boldogabb leánya egy kicsiny rabbi-hajlékban, a melyben a hívek tisztelete és szeretete veszi körül, a melyben Izraél hite meleget és vallásosságot áraszt? Aztán meg egyáltalában mit szólnak Herman gazdag és bizonyára gőgös szülei fiuk eme tervéhez?

Ez utóbbi kérdésre Reb Avrómnak nem kellett sokáig kíváncsinak lennie. Steinitzék éppen e szombati délután voltak útban Reb Avrómhöz. Az úton azonban, a falu határához érve, leszállította őket kocsijukról a falusi kocsis azzal a tanácssal, hogy ha Reb Avrómmal, a zsidó pappal beszélni akarnak, akkor bizony tanácsos lesz gyalogszerrel a faluba bemenniök, mert az bizony szombati napon kocsin érkező vendégeket nem igen fog elfogadni.

Bosszankodva engedett a Steinitz-pár a tanácsnak, és csakhamar bekopogtattak a Reb Avróm lakásán.

Reb Avróm nem várta vendégeit, és így bizony nem

kevéssé volt meglepetve általuk. Sejtette, hogy miről van szó, s az amúgy is vérpirosra gyulladt Rebekát elküldte hazulról, hogy vendégeivel zavartalanul beszélhessen.

Udvariasan helyet kínált a Steinitz-párnak, és föl-szólitotta Steinitz urat, hogy adja elő mondani-valóit.

Mialatt Steinitz úr nagy feladatához készült, és a torkát köszörülte, Steinitz né ő nagyságának alkalma nyílt a kis lakás egyszerű tisztaságát néma megvetéssel és fitymáló göggel lebecsülni. A fehér terítővel leborított asztal, a kis héberbetűs felirattal ellátott könyvesszekrény, az ajtó mellett a gyűjtőpersely a jeruzsálemi szegények számára, a kicsiny benyiló, csikvirágos ágyterítőivel, sajtóságon komikus hatással volt reá . . . akár csak otthon lenne újra a szülői házban, mint egykoron, régen, gyermekkorában. És innen hozzon az ő Hermanja asszonyt a házba! nem! nem! nevetséges még csak elképzelni is.

Steinitz úr pedig ezalatt már bele is fogott mondókájába.

«Rabbi úr! — kezdé — egy mindkettőnkre nézve fontos ügyben kívánunk Önnel beszélni, én és kedves nőm. Ön bizonyára tudni fogja azt az esztelen históriát, a mely az én fiamat az Ön házához fűzi. Nos hát röviden azt akarjuk Ön előtt kijelenteni, hogy ebből a dologból sohasem lesz semmi, és kérjük Önt, sziveskedjék leányát utasítani, hogy fiam jövőjének ne álljon útjába.»

Meglehetősen durván és Steinitz-módra volt ez elmondva, mintha csak Steinitz úr a comptoirba képzelte

volna magát, a mikor egy alantas hivatalnokának mondja el megfélebbezhetetlen véleményét.

No de alaposan csalatkozott Steinitz úr ez ízben emberében.

Reb Avróm arcza az utolsó szavak alatt a harag tüzeben gyuladt ki, és Steinitz úr meglehetősen megdöbbenve toltá hátra a székét, a mikor a falusi rabbi magas alakja ültéből felemelkedett, hogy feleljen Steinitz úrnak.

Olyan alakja volt Reb Avrómnak, mint egy őskori prófétának, s hófehér szakállával, tűzben villogó éles tekintetű szemeivel nagyobb hősökre is hatással lett volna, nemcsak a Steinitz-párra.

A szemei úgy égtek, mint a mikor a szószékről hirdette hite igazságait, s a hangja olyan zöngéssel esendült, a mely elől hívei a pad alá szokták lekapni a fejüket.

«Steinitz úr — szólott Reb Avróm — maga ajtót tévesztett, és rossz helyen jár, a mikor a fiát visszaköveteli tőlünk. A fiát senki se hívta ide, és jobban is tette volna, ha megkímélt volna bennünket a látogatásaitól. Ha ön nem akarja, hogy a leányomat a fia nőül vegye, annál kevésbé akarom én, hogy leányom a Steinitz-család tagja legyen. Nem szoktam családommal kérkedni, de azt el kell Önnek mondanom, hogy az én családomban a zsidó tudás, Izraél hitének rajongó szeretete van otthon, s mi mindenkor irtóztunk attól, hogy azokkal érintkezzünk, a kiknek mindennapi kenyerük a hit lábbaltaposása, s a kik pénzüknek árán nem megbecsültetést, de csak türelmet tudnak más vallásuaktól gyarló hibáik számára vásárolni. Tudja

meg Steinitz úr, hogy az én szépapám már akkor híres rabbi, nagyrabecsült tekintély volt Izraél körében, a mikor az Öné még sippal házalt faluról-falura, s bizonyára drágább örökséget is hagyott az unokáinak az ön nagyapja még, mint a mit ön a legtöbbre becsül: a vagyont, mert abban hit, kedély, jámborság volt még, de önből, úgy látszik, kiveszett minden — mert külföldben nem zavarta volna meg egy szegény rabbi házát durva támadásával, méltatlan bántalmaival!»

Reb Avróm fölindulva, minden tagjában reszketve végezte beszédét, s remegő kézzel kezdett lapozgatni könyvei között, hogy izgatottságát lecsillapítsa. Megbánta hevességét, s a következő pillanatban már sajnálni kezdte a szavainak hatása alatt némává dermedt, lesujtott Steinitz-családot.

Végre is Steinitzné ő nagysága nyerte vissza legelőször önuralmát, s kézen fogva férjét, sürgetőleg szólt ahhoz :

«Jer! jer! menjünk Fülöp, mi végeztünk, nincs több mondanivalónk!»

De Steinitz úrban egy perczre fölébredt a jobb érzés. Ő is megbánta már Reb Avrómhoz hasonlóan, azt, a mit mondott.

Odalépett hozzá, s kezét nyújtva, így szólt :

«Feledje el Reb Avróm, azt, a mit az imént mondtam. Higyje el, nem úgy gondoltam, hogy megsértsem magát vele. Én csak azt akartam Önnek elmondani, hogy adja ki a fiam útját. Belátom, hogy hibáztam, a mikor indulatomban sértőleg viselkedtem Ön iránt. De hiszen ön is jól megmondogatta nekem a magáét, s a mi a lényeges a fődologban, abban mindketten egyet-

értünk: Ön sem akarja az én fiamat, én sem a maga leányát. Tehát quittek vagyunk. Punctum. Nyujtsa hát a kezét Reb Avróm!»

És Steinitz úr csakugyan elérte, a mit akart. Reb Ávrom szótlánul, hidegen kezét nyujtott búcsúzó vendégének.

Steinitz úr pedig úgy hitte, hogy úgy végezte a dolgát, a hogy az egy «reel geschäftsmann»-hoz illik. A fél — vita és gorombáskodás után ugyan — elfogadta az ő propozícióját, s akkor nincs ok reá, s nem is illik haragban válni el egymástól. Sőt hogy az ellenfélnek még nagyobb «kóved»-ot tanusítson, nagylelkűen elhatározta, hogy a kezdődő minchaimára bemegy a templomba. Steinitzné önagyságának a női karzaton kellett bevárni férje ura eme nagylelkűségi rohamának végrehajtását. A mi meg is történt fényesen, Steinitz úr fölhivatta magát a tóra elé is, és öt forintot «snóderozott» (ajándékozott) a szenderdorfi czedákának. A templomban azt is észrevehette Steinitz úr, hogy Reb Avróm bizony nem amolyan közönséges «domestik», falusi «saczmacz», a milyennek ő hitte, hanem hívei által valósággal körülrajongott s a legnagyobb tisztelettel környezett lelkipásztor.

A szenderdorfi kirándulásról hazatértek volna tehát Steinitzék, s Steinitz úr joggal hihette, hogy Reb Avrómékkal sikerült az ügyletet lebonyolítania, hátra volt azonban a feladat nagyobbik része: Hermannel tisztázni a dolgot.

A mi sokkal nehezebben ment, a mint azt a Steinitz pár elképzelte. A fiu makacsul ragaszkodott akaratához, s a mikor szülei otromba látogatásáról Reb

Avróméknál értesült — rögtön azokhoz sietett, hogy apját és anyját előttük kimentse. Sőt hallatlan módon még tovább ment. Azt követelte, hogy a Steinitz pár látogassa meg újból Reb Avrómot, és kövesse meg őket azzal, hogy leányuk kezét az ő számára megkérjék.

Steinitz úr nem tudott hová lenni a méregtől, Steinitzné pedig nem tudta, hogy melyik székbe ájuljon először erre a kivánságra.

Még hogy Steinitz Fülöp, a dúsgazdag bankár könyörögni menjen el a falusi «melamed»-hez! Ahhoz a gögös «snorer»-hez. Arra ugyan várhatsz édes Herman fiam!

De Hermannal ezuttal nem volt jó tréfálni. A fiu nagyon különösen viselkedett. Naphoszszat szobájába zárkózott, egész nap irományokat rendezett, és Steinitz úr kezdte azt hinni, hogy a fia «mesüge» lett. Ő legalább ezzel a kifejezéssel ecsetelte bizalmas családi körben a fia lelki állapotát.

De Steinitzné anyai kedélyére mélyebb hatással volt a fia különös magaviselete. Ő rémségeket sejtett mögötte, s eszébe jutottak különféle históriák, a mikor a szerelmes fiú elemésztí magát, s az ilyesmit mindég ilyen iratrendezgetés szokott megelőzni.

Pedig az ifjú Steinitz nem gondolt semmiféle ilyen rémséges tervekre, és legkevésbbé sem volt szándékában szüleit ijesztgetni. Egyszerűen az iratait rakosgatta annak a tervnek előkészítésére, hogy önállósítsa magát, s szülei akarata ellenére is oltárhoz vezesse Rebekáját.

Napokig tartott fiú és szülők között ez a hadi állapot. Ez alatt Steinitz úrnak bőven nyílt alkalma gondolkozni az eshetőségeken. És gondolkozott is. És arra az

eredményre jutott, hogy fia nélkül az üzlet édes keveset ér. Ő már öregszik is, s kinek gyűjtsön, kiért gyarapítsa a cég jó hírnevét, ha egyetlen fiát kitagadja? Durst Olga kisasszonyról is le kellett már mondani, mert az azonközben mással jegyezte el magát a történetek hatása alatt. Az üzlet már is sokat szenvedett Herman szívbeli ügye alatt, aztán meg van elég vagyona az öreg Steinitznek, mintsem hogy erővel egy «partie» után kelljen szaladniok. A fődolog az, hogy unokák lesznek, a kiket Steinitz úr a térdein fog ringathatni — ej, üsse kő az egész históriát! és Steinitz úr eme gondolatok hatása alatt állva egy napon kijelentette Steinitzné ő nagyságának azt, hogy neki nincs kifogása az ellen, ha Reb Avrómot újra meglátogatják, és hivatkozott egy ismert zsidó közmondás igazságára, a mely körülbelül azt fejezi ki ékes magyarsággal, hogy: «fejeknek le kell feküdniök, de a sidachból sidach (házasság) lesz mégis.»

És a sidachból sidach lett mégis. Steinitzék újból beállítottak Reb Avrómhoz, s ez ízben mindkét fél engeszteltebb hangulatban beszélgetett. És ennek a beszélgetésnek az lett a vége, hogy sátoros ünnep után «Szenderdorfon» akkora lakzi volt Reb Avróm házában, a milyenre a legrégebb bálbátimok sem emlékeztek Szenderdorfon.

És évek multak, és Reb Avrómnak és a Steinitz házaspárnak unokái is lettek. És minden nyári szünidőben lejöttek a fiúk nagyatyjukhoz Reb Avrómhoz, hogy pogányokká ne váljanak abban a nagy városban. Tanultak nála chumist és dikdeket is, és Steinitz úrnak és Steinitznénak is igazán nagy gyönyörúsége tellett

benne, a mikor a karácsonyfa helyett ezüstmenóra állott asztalukon, és benne lobogó gyertyácskák, és előttük az unokák zengték üde gyermekhangon a «Móauz ezur jesuószí» chanuka énekét, és a zsidó szellem fénye tette mindeneknél ragyogóbbá azt a fényes fővárosi palotát.

Veszprém.

Dr. Kiss Arnold.

NAGYANYÁMRÓL.

Istenfélő jámbor asszony, nincs a földön párja
Péntek este gyertyát gyújtva — a szombatot várja;
Híven megtart minden bőjtöt, imád uram Téged,
S minden reggel, minden este zsolozsmát zeng Néked.

Szegény asszony, jámbor asszony — nincs a földön mása,
Özvegyen él, — elköltözött régen hitvestársa.

Két szép fiát eltemette s egyedüli vágya:
Legyen boldog szemefénye, egyetlenegy lánya.

Nem magáért imádkozik, csupán csak ezt kéri;
Csak a lánya legyen boldog, — azzal ő beéri.
S a nagy Isten, ki fenn trónol a királyi székbe —
Meghallgatja imádságát a csillagos égbe.

Meghallgatja s megáldja majd az én Nagyanyámat;
Nemes lelkét nem sebezi többé soha bánat.
S kiért annyit imádkozott — hó fohással egyre,
Jó anyámat méltasd Uram boldogságra, — kegyre!

Istenfélő, jámbor asszony — nincs a földön párja,
Péntek este gyertyát gyújtva — a szombatot várja.
Híven megtart minden bőjtöt, hű szolgálód Néked,
Áldd meg azt a szegény asszonyt, a ki imád Téged!

Budapest.

Szentmiklósi József.

A BIBLIAI ÉS A GÖRÖG VILÁGTEREMTÉS- MONDA.

A nép-psychológia — a mint e tudománynak megalapító mestere, Steinthal tanár mondja — a különféle népszellemekek jellemzésére szükségesnek tartja az ősi hagyományos mondaköröknek összehasonlítását is, mint a melyekből az ő egymástól eltérő vagy egymáshoz hasonló világnézetüknek *eredetisége* leginkább kimagyarázható. Mert a különböző nemzeteknek későbbi — tudományos, bölcsészeti és költészeti — irodalmában, a mely nem képezheti olyannyira a nemzet-géniusnak őseredeti teremtményét, mivel az már csak egyes kiváló, idegen gondolatokra és fogalmakra is reflektáló tudósainak és íróinak a műve, nem tükrözik vissza oly tisztán a néplelkek sajátossága, mint a hagyományos hitregékben, a melyeknek mintegy természetes megalkotója maga a nép képzelete és a melyekből, mint növény a magból, a sokféle szellemi és kedélyi nép-egyénségeknek életfái fejlődnek.

Az őskornak néptörzsei közül kultúrtörténeti és nép-psychológiai szempontból a legérdekesebb két nép-egyénség kétségkívül az izraelita és a görög: minthogy kizárólag e két népnek géniusa amaz alkotó erő, a mely az emberiség világi-tudományos és vallás-erkölcsi civilizációját megteremté és annak menetére az évek ezrein át egészen a jelenkorig döntő befolyást gyakorol. Azért igen fontos és tanulságos eme két kiváló népegyénségnek hagyományos hitregéit is párhuzamosan megvizs

gálni, mert eme sajátos hitregék képezik a legprimitívebb okát annak az ellentétes irányzatnak is, a mi a *mozaismusnak* s *hellenismusnak* egymástól tökéletesen elütő isteneszméjében, valláserkölesi világfelfogásában megnyilatkozik.

Mielőtt azonban emez összehasonlító vizsgálatához fognánk, szükségesnek tartom, hogy a világteremtésről szóló bibliai hitregének helyes és tárgyilagos megítélésére a következőkben kifejtendő álláspontot mindig szem előtt tartsuk. A tórának a teremtést tárgyaló theóriája nem akar a természettudományi kutatásokon alapuló kosmogóniát nyújtani, a mely a tellurikus és sidérikus tüneményeknek milliónyi éveken át tartott és ma is tartó alakulásaival behatóan foglalkozik, hanem egyedüli célja, hogy, képletesen szólva, néhány hatalmas gondolatsziclából szilárd fundamentumot vessen meg, a melyen aztán a maga *theológiájának* valláserkölesi épületét emeli föl. És valóban ezt nem teljesíthette jobban és érthetőbben a naiv népszellem számára — a mennyiben a tóra mindig annak fogékony-ságához leereszkedve oktat — mint az által, hogy rövid, világos és népszerű elbeszéléssel a vallás-ethikai célzatra törekszik: Izrael nép-lelkében a hiterős meggyőződést kelteni, hogy létezik egy a természetén kívül és annak fölötté álló istenség, a ki mindenhatóságával a világegyetemet semmiből teremté; és a ki kegyelmével — a mi épen főirányzata a bibliai hitregének — a növény-, állat- és embervilágot «*tób*» a «*jóra*», azaz annak áldásos üdvére rendezte be. Ily hitalapzat nélkül persze ama valláserkölesi rendszer, a minőt a mózesi theológia létesíteni szándékozott, a levegőben lógna;

és azért itt nem az a kérdés: vajjon a világteremtésről való bibliai monda teljes összhangzásban áll-e a természettudomány eredményeivel, hanem egyedül az a kérdés, vajjon a tórának világteremtési elmélete szolgálhat-e tökéletes fundamentumául az ő vallás-ethikai alkotmányának. Mert nem a természettudományi alapelveknek a *tanítása*, hanem a valláserkölcsei alaptanoknak a *hirdetése* célja a tórának akkor is, a mikor a világegyetemnek mikénti eredetéről oly népies hitregében beszél.

Legvilágosabban tanúskodik erről azon szembetűnő tendenciósus eltérés, a mely a tórának előadásában észlelhető épen ott, a hol az emberi lénynek teremtését tárgyalja. A míg ugyanis az égnek és földnek összes képződményeit a tóra szerint Istennek mindenható «legyen!» szava teremtette meg, addig kizárólag az embert, a kinek az elbeszélés logikai következetessége folytán szintén a teremtőnek pusztá szavára kellett volna létesülnie, maga az isten keze alakította a föld porából és oly «nismát-chájjim» éltető lelket lehelt belé, a mely őt azonnal tökéletesen megkülönböztette az állati élettől és hasonlónak tette az istenihez. Ezen szándékolt eltérés megczáfolhatatlan bizonyosága annak, hogy a világteremtésről szóló mózesi okmány nem bír kosmogóniai tendenciával, azaz nem akar természettudomány lenni, hanem kizárólag az ő theológiája számára akar szilárd talapzatot lerakni az által, hogy az emberbe, mint a kitől a tóra mind a teremtmények közül csak egymagától követeli meg Isten imádását és a vallás-erkölcsi törvények teljesítését, mélyen beoltsa azt a hiterős öntudatot, a mely őt a legbensőbb viszonyba

hozza isteni teremtőjéhez: hogy ő, nem úgy mint a többi lények, csupán a teremtő szavára létesült és azután át lett engedve a lassankénti véletlen fejlődésnek, hanem hogy maga az Istennek a bölcsesége különös kegyelemmel foglalkozott az ő testi meg lelki megalkotásával, saját örök szelleméből szellemi szikrát ajándékozva neki, a mi őt azonnal túlelve a physikai életen, vallás-ethikai életre mindjárt eredetileg képessé tette.

Ezen az istenség és az ember közti legbensőbb, legközvetlenebb viszonynak tudata az a hatalmas szirt, a melyen szilárdan megalapulhat az igaz vallásnak épülete; ha ez a szirtalap megrendül, szükségképen össze kell roskadnia annak az épületnek. E tekintetben tehát, a mi t. i. az ember eredetét illeti, nem létezhetik közvetítő harmónia a tóra és a természettudomány, Mózes és Darwin közt, a kinék theoriája, legyen az igaz vagy hamis, semmi esetre nem lehet fundamentuma a theologiának, mivelhogy eme theoria szerint az ember csak oly viszonyban áll Istenhez, mint a mezőnek virágzó és elhervadó fűszála. A hol tehát vallásról és azon könyvről van szó, a mely azt be akarja oltani az ember lelkületébe, ott ilyenén kiegyenlítést meg sem kellene kísérteni, hiszen az csak nevetséges sophismákhoz vezetne.

Mózes és Darwin elmélete az ember keletkezéséről oly távolra esik egymástól, mint ég a földtől; és miután a tóra csupán az égivel foglalkozik, a vallásnak és erkölcsiségnek eszményi egével, a melyet az emberiség fölött kiterjeszt, azért kizárólag azt kell megvizsgálnunk, vajjon a tórának teremtés-mondája, a mely nem tett szert a kutató természettan tekintélyére, ama biz-

tos lajtorja-e, a mely egy örökkéélő, mindenható Istenhez fölvezet a vallásethikai eszmék fokain.

A midőn mi a teremtésre vonatkozó bibliai hitregét csakis ebből a szempontból, megfigyeljük és egyúttal a klasszikus pogányság hitregéjével, a hellén kosmogóniával összehasonlítjuk: azt fogjuk észlelni, hogy az irányzat, a mely a tóra monda-hagyományából oly világosan kisugárzik, úgy viszonylik a görög mythos tendenciájához, mint az *eszményiség* az *érzékiséghez*.

A mózesi teremtés-monda egy, a természet fölötti, nem teremtett, öröktől fogvást élő istenséget tételez föl, a kinek mindenható ereje (*elóhim*) az eget és a földet semmiből teremté és a ki aztán rendező meg örökdő szellemként az egyetemet mindenekelőtt a világosság áldásával árasztá el. Itt nincsen szó az ellenséges és irigykedő teremtett isten-hatalmak vad harczeitől, a melyek megelőzik az égi és földi lények teremtését; a mindenség békésen megalakul a teremtő Isten parancsára és oltalma alatt. Nem így a görög teremtés-mondában. Ennek theóriájában a physikai világteremtést, a kosmogóniát, megelőzi az istenek létesülése, a theogónia, a melyben a legborzasztóbb isteni büntények — atya-, hitves- és gyermekgyilkosság — történnek, a míg végre az Uranidák istennemzedékének, a Kronosfiaktól történt megsemmisítésével, amaz erkölcstelen elv, hogy az erőszakosé a jog, emelkedik diadalmas győzelemre: amaz elv, a mely azután következetesen visszahat a földi embervilágra is.

A bibliai hitregében előbb létesült az ég, utána a föld, tehát a prioritás a tisztábbé és szentebbé; ugyanígy illeti meg az elsőbbség a világosságot, szemben a

sötétséggel: a minthogy a tóra csakis a világosságnak beszél a megteremtéséről, a sötétséget pedig a fény hiányzásának tekinti. A világosságnak teremtésével nemcsak az æsthetikai szépet és hasznosat, hanem az ethikai jót is látja előkészülni a földön, mivel a világos légkört tartja ama legelső föltételnek, a mely alatt nem csupán a physikai lét, de a magasabb szellemi és erkölcsi emberélet is kifejlődhetik. Az első napsugár, a mely az ember szemén át az ember belsejébe nyilalt, lelkében is fölkelte a világosságnak alvó szikráját. Ez jut kifejezésre a bibliai hitregének oly csodásan elmés megjegyzésében: «és látta Isten, hogy a világosság jó»; a mely szó nem a világosságnak külső szépségét, hanem annak éltető ethikai hatását emeli ki, a minthogy a «tób» terminus, ha melléknévül magában áll, kizárólag egy tárgynak belső értékét és jóságát jelzi, nem pedig külső megjelenésének milyenségét, szépségét. A «jó»-nak e bírálatát többszörösen megismétli a Genesis, azzal a célzattal — mondják már a midras bölcsei — hogy nyomatékkal kiemelje azt az elvet, hogy maga az Isten minden irigység és féltékenység nélkül az ő tettségét nyilvánította ki az emberiség üdvére szolgáló világteremtésnek sikerültéről.

Mindezekhez a legélesebb ellentétben áll a görög mythos szelleme, kirívóan ecsetelve előttünk a gyökeres különbséget a mozaismus és hellenismus világnézete között. E mythosban ugyanis nem az ég alakul meg elsőnek, hanem a minden földit tápláló Géa és a világosság csak másodrendű szüleménye a Homály és az Éj egyesülésének, a mely utóbbi a Chaos elsőszülött gyermekéül jelenik meg. A Géa tehát, e földi principium

együttal anyja a csillagos égnek is, az Uranosnak, a ki aztán saját anyjával való fajtalanságban nemzé mind-ama hatalmas titánokat, a kik irigykedő, a fényt elrabló atyjuknak zsarnoksága alól csak annak meggyilkolásával szabadulhattak föl és ez atya-gyilkosságra tulajdon anyjuk uszította őket. Valóban az ilyen, az isteneknek egymás iránti halálos gyűlölködésével, irigységgel és fajtalansággal saturált, vallási fantáziának szükségképen el kellett fojtania a görög népszellemben az erkölcsiségnek minden csiráját és azt elvezetnie az állatias érzékiségnek imádásához, a mi, mint Heraklit mondja, a szenvedélyes isteneket halhatatlan embe-
rekké aljasította le, a dölyfös embereket pedig halandó istenekké emelte. Ellenben a mózesi teremtés-monda, áttörve az érzékiség korlátain, mindenekelőtt az ég felé emeli az ember tekintetét, hogy lelke lássa-sejtsse azt a nem teremtett, áldás adó teremtet, a ki neki, mint első «tób»-ot, örök jót, a világosságnak éltető sugarát a maga jószántából ajándékozta.

Az etikának legragyogóbb dicsfénye azonban ott környezi a bibliai teremtéstörténetet, a hol annak az istenkegyelte lénynek megalkotásáról beszél, a kit Isten mindjárt eleve a vallás-erkölcsi világrendnek hordozó-
iául szánt. Az ember ugyanis nem a puszta isteni szó-
nak mindenhatóságára támad, hanem a teremtőnek végtelen szeretete formálja, az angyalsereggel való beható tanácskozás után, tulajdon kezével a szépséges emberalakot és kegyes akaratából homlokára adja az isteni hasonlatosságnak, az értelmességnek, a koroná-
ját. Az a szellemi szikra, a mely az emberi értelemben és kedélyben oly életlánggá gyúl föl, a mely fényével

testét is áthatja és megnemesbíti, a jóságos Istennek jóságos adománya, a mit az embernek úgy adott át a végtelen erőnek és a mindenség fölötti uralkodásnak áldásával. És ez a bensőséges közvetlenség isten és az ember közt kútfeje és ihlete a hála és tisztelet amaz erkölcsi kötelességérzetének, a mely a valláserkölcsi törvények megtartásábar fog megnyilvánulni, a miket isten neki szintén szeretetből és nem uralomvágyból diktált.

Mennyire más és mennyire nem ismeri az istenség és az ember közti ethikai kötelességviszonyt az ember teremtéséről szóló görög mythos. Ott ugyan az első embert nem porból, de aranyból formálják az istenek, csak hogy mi ez az arany ahhoz az isteni hasonlatosságot meghozó szellemszikrához képest, a mit ott a teremtő önként ad, itt pedig Zeus irigy féltékenységgel tőle megtagad? Csak Prometheusnak, az embernek, erőszaka keríti hatalmába az égi szikrát, úgy hogy rablott jószágul kerül az az emberek tulajdonába, a kikben így, természetesen, nem hálaérzetnek és szerető hódolatnak, de a féltékeny Zeus elleni dacznak és túl-emelkedésnek kellett támadnia. Ezért az a görög filozófiai szellem, a mely Anaxagoras idejében szakít a hagyományos naiv néphittel, tényleg romba dönti az irigykedő istenek világát és minden dolgoknak mértékéül az embert teszi meg, a ki daczos szellemi göggyében más hódolatra kényszerítő hatalmat el nem ismer, mint csak a mindenható időt és az örök fátumot, az isteneknek és embereknek e kérlelhetetlen urait.

A peutateuch hitregéje aztán a teremtőnek e kedvelt-jét az Édennek pompázó kertjében helyezteti el, de

nem üres, renyhe, kényelmes, semmittevő, nem-gondolkozó életre, hanem azért, hogy a még üde, szűzi talajt eredményesen megmunkálja, a mint világosan meg is írja: «és vette az örökkévaló isten az embert és elhelyezte az Éden kertjében, hogy *megmunkálja és őrizze*». E tényből és a jelentésből, hogy a teremtő az állatok és madarak seregét az ember elé vezeti, hogy ő adja meg azoknak illő nevét, világosan következik az is, hogy az ember már a tudás fájának élvezése előtt is öntudatos, gondolkozó, erkölcsi lény volt, a kit az isteni szeretet csak a jó és rossz közötti belső ethikai küzdelemtől akart megkímélni; elvonná hát előle a *rossz* megismerésének alkalmát amaz első tilalom által, hogy így lemondásra és önmegadásra nevelje az élvezésben, a mi is állati féktelenségében minden rossznak méregforrása.

Végre az embernek földi boldogságára és megelégedésére, a mit az állati világgal való érintkezésben meg nem találhatott, az isteni jóság «segítőt» teremtett: a vele egyérezésű és gondolkozású asszonyt, a kinek héber nevében, az «*issá*» szóban már magában is az «*is*»-sel, a férfival, való legbensőbb testi és lelki egy-lét jut kifejezésre, a minthogy a tóra már itt, e hitregében akarja fölébreszteni a zsidóságnak ama szent családi érzékét, a mivel sem az ó-, sem az újkornak egyetlen népe sem dicsekedhetik; fölébreszteni főképen az által, hogy a házasság életnek ideáljára a férfinak és a nőnek olyan egybeforrottságában mutat rá, a hol a nő a férfival és a férfiéért úgy él, mintha lényének egy része lenne, a férfi pedig úgy, hogy a hitvesi szeretetnek még az atya és anya iránti szeretetet is alárendeli. Bizony nem

csoda, ha a családi életnek ethikai tartalma Izraelben mind mai napig, annyi históriai és társadalmi változásokon keresztül is, meg nem esorbult, megigazolva egy jelenkori költőnek lelkes szavát: «a zsidóságnak szirtje a család, minthogy vallás-könyvének mindjárt első lapja állandóan szeme elé tartja a házasságnak legtisztább eszményképét».

A házasságnak ezen eszménye ugyan már az első emberpárnál elhomályosúl a gyakorlatban, amennyiben az asszony az isteni tilalom áthágására csábítja a férfit, a mi a jó és rossz közötti belső küzdelmet és azzal együtt a paradicsomi életnek elvesztét is maga után vonja — csakhogy e küzdelemben és veszteségben is dús ethikai áldás rejlik a nőre úgy, mint a férfiúra: a nőre, hogy ő e büntetés által a hitvesi szeretetnek valóságos önmegtagadó hősnőjévé válik, mint a ki a születésnek kínos fájdalmait és a gyermekápolás fárasztó gondjait türelemmel veszi magára és viseli, legszebb jutalmát egyedül abban keresve, hogy arra, a rajta uralkodó férfitől neki adott szentséges névre, «*ém kol cháj*», hogy ő «minden életnek az anyja», a maga érdeméből is mindig újra méltóvá tegye magát; a férfiúra pedig hogy mostantól kezdve, a mikor tova kell mennie a szüntelenül termékeny édeni talajról, a nehéz, kemény, gyakran meddő munkának szenteli magát, meg nem fogyatkozó erkölcsi energiával, csakhogy az ő szeretteinek megszerezze a verejtéke áztatta betévő falatot.

Igy hát mindenből, a mit a bibliai monda az első emberpárnak teremtéséről és életéről regél, magából a bűnhődésből is, határozottan kiérzik az az ethikai tendentia, a mi a görög mythosnak ugyane tárgyú részle-

teiből teljesen hiányzik. Az istenek ugyan ebben is paradicsomi életet nyújtanak az első embereknek, de itt azt nem az áldott talajnak megmunkálása és gondozása teszi ki, hanem a szakadatlan öröm, a kaczagó vidámság, dús lakomázás, dőzsölés, a mámorító nektár részegsége: esznek-isznak, miként az istenek, a kikhez magukat oly hasonlóknak érzik. A lemondás és önmegtagadás valamilyes parancsolatának, természetesen, nyoma sincs. Így taszítja őket a dölyf, elbizakodottság, főkép a bűn, hogy az irigykedő isteneknek arany-oltárok-nál áldozni nem akartak, a földi átoknak, a gondnak, bajnak, betegségeknek, a létérti küzködésnek, a nehéz munkának sötét világába, a hol egymást megsemmisítik. Mily szertelen a különbség a büntetésben, a mivel az istenség a bibliai regében és a görög kosmogóniában sujtja az első embereket! Ott az ember a valóságban csak a már megszokott — persze addig könnyű és mindig eredményes — *munkának* édeni világából kerül abba a földi légkörbe, a hol a munka ugyan sokkalta keményebb, a reményeket és várakozásokat gyakran csalódás éri, de kárpótlásul a büszke öntudat ébred és erősödik meg benne, hogy azt az elveszített paradicsomot a maga anyagi szorgalmával és erkölesi energiájával újra megteremtheti magának. Itt azonban, a görög mythosban, a tunya, addig csak az élvezeteket ismert ember sodródik az örömmek fényárjából a harcz meg inség sötét éjjelébe; számára csak ott kezdődik meg a munka, még pedig a sikertelen munka, mert hát soha-soha vissza nem vívhatja azt a letűnt arany-korszakot.

Innen az is, hogy a zsidóság soha sem veté epedő

tekintetét vissza a paradicsomi múltba ; feléje az aranykorszak, a tökéletes földi és erkölcsi boldogság, a mi az Édenben meg nem volt található, onnan a messze-távol jövőből integet, ő meg a felé törtet istene nevében küzdve, meg nem roskadó erkölcsi bizalommal. Ellenben a görög nép messze maga mögött látta a nyugalom, a béke meg öröm aranykorszakát, lelkében a megbénító tudattal, hogy annak a vaskorszaknak ván-szorog elébe, a minél a halál is kívánatosabb. «Mert megtelik a gazság mértéke — mondja Hesiod — és a szegyenérzet meg az igazságosság, ragyogó fátyolba burkolt orczával, a halhatatlanokhoz menekülnek, itt hagyván az embereket és a nyomoruságok ellenében nem lesz védekezés».

Maga az asszony is, a kit Zeus minden érzéki bájjal felruházva ad az embernek, nem a résztvevő segítségre lett teremtve, hanem a daczos férfiúnak a megrontására, mert a tüzet rablott Prometheus egy csontdarab-áldozattal akarta ámitani az irigykedő Zeust. Az asszony nem is «a minden életnek az anyja», hanem «Pandora» a neve : hogy a haragos istenek mind megajándékozták a szép veszedelmekkel, a mikkel a férfiút megrontja. Ebből a felfogásból aztán könnyen megérthető, miért nem válhatott a görög kultúra világában a házasság a férfiúnak és nőnek ama bensőséges frigyévé, a mi az az ősi Izraelben volt. A zsidó számára az asszony mindig az volt és ma is az, a mi a bibliai teremtés-mondában : az életnek ihletett anyja, — a görög számára mindig Pandora : a megigéző, de vészthozó isten-adományokkal elhalmozott szépség, a kihez őt nem az erkölcsi érzés, hanem egyedül az érzéki vágy vonzotta.

Az eszményiségnek és érzékiségnek ez az ellentéte végig kíséri a két népet egész történetén keresztül; a kettőnek évezredet kitöltő históriai szelleme ott szólal már meg a két különböző teremtés-mondában; a judaismusé az ethika, a hellenismusé az aesthetika — ma is érvényesülő örökségül szállva át a modern emberiségnek civilisátiójába: az egyik mint a vallásnak, a másik mint a tudománynak hatalmas tényezője.

Arad.

Dr. Rosenberg Sándor.

AGRIPPA ZSIDÓ KIRÁLY HALÁLA.

Leáldozóban volt Judea államának napja, köröskörül már mutatkoztak az éjszaka vészfelhői, melyek a romboló vést méhökben hordozák — és ime a nyugvó nap, mielőtt teljesen alátűnt, még egyszer bearanyozta sugaraival a zsidó állam egét.

Negyedszázaddal Judea bukása és Jeruzsálem végpusztulása előtt, egy rövid ideig — összesen 4—5 esztendeig — a zsidóság még egyszer a nemzeti szabadság és jólét napjait élte Agrippa uralkodása alatt.

Sajátságos ezen ember lelki fejlődése és egész élet-története.

A szenvedések és megpróbáltatások idején úgy kitarásban, mint jellemben gyengének mutatkozik, de a siker és a hatalom kifejleszti a lelkében szunnyadó nemes tulajdonságokat és erényeket.

Nagyapja az edomita származású Herodes volt, nagyanyja Mariammé, a makkabeus család lánya. A ravasz,

kegyetlen nagyapa vére folytonos küzdelemben volt benne, sejtében a hőslakú, hitéért és hazájáért lángoló nagyanya vérevel, de ez utóbbi végleges győzelemre csak akkor jut Agrippa lelkében, mikor már feljutott Judea trónjára, melynek eléréseért hosszú évtizedeken keresztül küzdött és szenvedett, árulkodott és ravaszkodott.

Rövid ideig tartó uralkodása alatt állandóan a legbuzgóbb vallásosság és határtalan hazaszeretet vezérelte. Épen olyan körültekintéssel igyekezett a fővárost és az államot megszilárdítani, azok fönnállását a római császár kegyétől függetlenné tenni, mint a mily odaadással őrizte és ápolta a zsidó vallás intézményeit.

A hatalom, mely rendesen gögösekké, fennhéjázókká szokta tenni azokat, kik hozzá a megpróbáltatások és megalázkodások útján jutnak el, őt épen ellenkezőleg nyájassá, leereszkedővé, a szó legnemesebb értelmében «demokratá»-vá tette.

Gyönyörűen jellemzi ezt ama bájos elbeszélés, melyet a talmud mond el nekünk Agrippa királyról.

Egyszer kíséretével az uton haladt s egy lakodalmas menet jött vele szemközt. A zsidó törvény szerint nem csupán a lakodalmi, de még a temetési menetnek is ki kell térnie az uralkodó útjából; de ez egyúttal olyan joga a királynak, melyről még esetről-esetre sem szabad lemondania. Agrippa mindamellott sietett kitérni és az utat az arapárnak átengedni. Midőn kísérete ezt szóvá tette, a király mosolyogva így felelt:

— «Én mindennap viselem koronámat, ez ifjú pár pedig életüknek csupán ezen egyetlen órájában. Miért ne élvezzék hát a királyt megillető jogot». — (Keszubot 17a.)

A király felelete, mely épen oly dicséretére vált nemes szívének, mint találékony szellemének, annyira elragadott mindenkit, hogy még az irástudók is, kik a törvények szószerinti teljesítését követelik mindig a legnagyobb szigorral, csak magasztalni tudták őt ezért.

Agrippának különben is a legnagyobb gyönyörúsége volt mindig, ha a nép közé vegyülve azzal együtt teljesíthette a vallás parancsait és ily módon tanuságot tehetett alattvalói előtt azon meggyőződéséről, hogy Isten előtt minden ember egyforma és Izraél népének minden gyermeke testvére egymásnak.

Évenként egész Judeából egybe szokott gyűlni a nép Jeruzsálembe, hogy elhozza a szentélybe termésének zsengejét és hálát adjon Istenének, ki boldog hazát adott az Egyiptomból felszabadult népnek. Ilyenkor Agrippa mindig a fölzarándoklók közzé vegyült és a többihez hasonlóan kosarát, mely a zsengeket tartalmazta, ő maga is vállára vette és úgy vitte föl a zarándokok sorában Czion hegyére, egészen a szent templom oltáráig. (Bikkurim 3. f. 4.)

S a mint nyilvánosan előljárt a hit parancsainak teljesítésében, épen így a legmesszebbmenő lelkiismeretességgel őrizte a vallás szabványait legszűkebb házi környezetében is.

Itt, Agrippa családi körében, itt találhatjuk meg az ő csodálatos lelki fejlődésének magyarázatát. Mint annyiszor a történetben és az életben, úgy itt az okot — az asszonyban kell keresnünk.

Az isteni gondviselés olyan nővel áldotta meg Agrippát, ki méltó arra, hogy a zsidó feleség örök mintá-

képéül szolgáljon a gunyhóban épen úgy, mint a palotában.

Legjobban jellemzi e nőt, hogy a talmud, mely őt csak azon időtől kezdve ismeri, mióta királynő lett, épen oly elragadtatással beszél róla, mint Josephus, a történetíró, ki részletesen elbeszéli nekünk Agrippának és hű nejének *Cyprus*nak hosszas küzdelmeit és szenvedéseit, mielőtt a trónig eljutottak.

Őrangyala volt Cyprus Agrippának a megpróbáltatás idején, és jó szelleme a fény és hatalom napjaiban. Ő volt az, ki az elzúllás szélén álló férjét elbukni nem engedte, ő ragadta ki Malata várában a tört kezéből, midőn Agrippa végső kétségbeesésében már véget akart vetni életének, s ő volt, ki segített neki méltón betölteni a helyet, hova Isten följuttatta és megszerezni alattvalóinak szeretetét.

Még a későbbi századokban is láthatólag jól esik a talmud bölceinek, midőn arra utalhatnak, hogy Judea népe ezen időben a királyi udvarban a vallásos élet legmagasztosabb példáját látta maga előtt.

A talmud, minden idők ezen legdemokratább irodalma, mely minden világi hatalommal szemben a legbizalmatlanabb, szinte büszkélkedve beszéli el, miként siet az istenfélő királynő a synhedrion fejéhez Rabbon Gamlielhez, valahányszor vallásos kételyei vannak. (Peszáchim 88. l.)

Még azt is följegyezte a hagyomány, hogy az ebédet, melyet a királyi udvarban rendszeren d. u. 3 órakor szoktak elkölteni, a peszách-ünnepet megelőző napon nem tartották meg, hanem elhalasztották az est beköszöntéséig, hogy teljesítsék bölcseink azon előírását,

mely szerint déltől estig, a kovásztalan kenyér fölötti *beracha* elvégzéséig semmit se együnk. (Peszachim 107. l.)

Ama szinte páratlanul álló benső viszonyt, mely a nép és királya között fönnállott, a legélénkebben festi a következő esemény, melyet ugyancsak a talmud jegyzett föl számunkra.

A szentírás parancsa szerint (Mózes V. k. 31. f. 22. v.) minden 7. év végén, a Semini Aczeret ünnepén Izraél népe egybegyült a szentély körül és a király a trónusról, melyet számára a szabadban e célra fölállítanak, fölolvassa a nép előtt a szentírásnak ezen alkalomra kijelölt részét.

Agrippa király ama lelki örömmel lépett fel a trónra, melyet a teljesítendő magasztos vallási kötelesség okozott neki, és kezébe véve a szentírást hangosan olvasá az áhítatos tömeg előtt az isteni szót. Fölolvasása közben a szentírás ezen helyéhez ért (Mózes V. k. 17. f. 9. 15. v.): «Testvéreid közül tégy királyt magad fölé, nem helyezhetsz magad fölé idegen embert, *ki nem testvéred*».

E szavak olvasása közben eszébe jutott a királynak, hogy ő maga is csak nagyanyai részről zsidó származású, nagyapja azonban Ézsau ivadékai közül való volt. Megakadt az olvasásban s szemei megteltek könnyekkel.

Midőn az egybegyült Izraél ezt észrevette, határtalan lelkesedés fogta el az egész népet és egy szívvel, egy hanggal kiáltanak: «Ne aggódj Agrippa, *testvérünk* vagy te nekünk, *testvérünk* vagy te nekünk». (Szóta 41a.)

Hét évig uralkodott Agrippa Palesztina északi része és 4 évig Judea fölött, midőn hirtelen halállal kimult a II. templom korának ezen legszeretettebb és egyúttal *utolsó királya*. Fia, bár a címet viselte, de Judea fölött sohasem uralkodott.

Hogyan következett be Agrippa halála?

Négy különböző forrás értesít minket erről: a babiloniai és a jeruzsálemi talmud, az új testamentom és Flavius Josephus a történetíró.

Legrészletesebben a bőbeszédű Josephus beszéli el nekünk a megrendítő eseményt. (Ant. jud. XIX. f. VIII.)

Judea fölötti uralkodásának 4. évében Agrippa Cæsa-reába maga köré gyűjté az összes szomszéd tartományok előkelőit a római császár tiszteletére rendezett ünnepekre.

Elmondottuk már, hogy Agrippa minden ifjúkori bűnétől szabad volt, a római erkölcsöket és ferde szokásokat, melyeket a császári udvarban lelkébe igyekeztek ojtani, eldobta magától. Csupán egyetlen lelki betegségtől nem tudott kigyógyulni és ez a pazarlás és fényűzés volt, mely még Rómában reá ragadt és a mi ezzel rendesen egybefügg, a hízogók szavának örömet való meghallgatása.

De hadd engedjem át a szót forrásomnak:

Másnap kora reggel a király olyan öltözetben jelent meg, mely tiszta ezüstből volt csodálatos művészettel szöve. Az ezüst a nap első sugárainak fényében bámulatos színben tünt elő, úgy hogy a szem káprázva és megremegve fordult el attól. Elkezdtek kiabálni a hízogók minden oldalról és *Istennek nevezték őt*, s mondták: «Oh légy kegyelmes irántunk! Ha eddig mint

embert tiszteltünk, ezentúl a halandónál magasab lénynek fogunk tekinteni.» *A király nem tett nekik szemrehányást* és istenkáromló hizelgéseiket nem utasítá vissza. Azonban mihelyt fölfelé tekintett, ott egy már előtte ismeretes bagolymadarat pillantott meg. Ez jósolta meg neki szerencsését egykor s tudta, hogy ez most az ő szerencsétlenségét jött jelenteni, miért is azonnal keserű bubánat fogta el. És valóban nemsokára beléit rettentő fájdalmak szaggatták, melyek mindjárt kezdetben borzasztó hevességgel léptek föl. Erre fölugrott és így szólt barátaihoz: «Nézétek, a ti Istentek most itt hagyja az életet és a gondviselés a ti csalfa beszédeiteket egy pillanat alatt meghazudtolja. Halhatatlannak neveztetek és ime már a halál karjaiba kell rohannom» . . . Erre az egész nép nőekkel és gyermekekkel együtt zsákokba veté magát, hogy a királyért Istenhez imádkozzék. Mindannyian jajgatással és könnyekkel telének el . . . A király öt napi kinlódás után meghalt.

Az új testamentom az apostolok cselekedeteiben a következőkben beszéli el Agrippa halálát (12. f. 20. v.):

Egy bizonyos napon pedig Herodes (Agrippa) az ő királyi ruhájába felöltözvén és az ő székében ülven, szóla a községnek. A község pedig kiált vala: «*Isten szava ez és nem emberé.*» Azonnal megcsapdosá őtet az Úrnak angyala, mivelhogy nem adott volna dicsőséget az Istennek; és minekutánna a férgektől megemésztetett volna, meghala.»

Sokkal szűkebb szavú a két talmudi forrás, melyekben csupáu utalásokat találunk ezen eseményre.

A bölcsek, kik Agrippáról mindig magasztalással beszélnek, most így szólanak :

«*Akkor, midőn Izraél így hízelt Agrippa királynak, akkor érdemelte meg azt a végpusztulást, mely rövid idő múlva be is következett.*» (Tószifta Szóta 7. f. v. ö. b. Szóta 41a.)

Valóban a legsúlyosabb vallási bűn volt az, melyet itt elkövettek. Izraél népe, mely az ember bálványozása, az uralkodók istenítése ellen halált megvető küzdelmet folytatott mindig, mely egyedül merészelt megtagadni a római császároktól az Istent megillető tiszteletet, midőn az egész világ leborult előttük, Izraél most maga esett e szörnyű vétekbe rajongóan szeretett királyával szemben.

Nem mentheti ki a bűnt az, hogy az egybegyültek túlnyomó része nem zsidó, hanem külföldi városok polgárai voltak; ha egyetlen egy zsidó lett is volna jelen, hangosan tiltakoznia kellett ezen istenítő szavak ellen, de elsősorban magának Agrippának, ki elég bátor volt egykoron mindenható védőurától, Caligulától megtagadni az istenítést, neki kellett volna a hizelgőket a legerélyesebben elhallgattatnia.

Negyedik forrásunk még szűkszavúbb. Rabbi Chanina ezt mondja a jeruzsálemi talmudban: *Azon napon, midőn Agrippának hizelegtek, számosan halálukat lelték.* (V. ö. Toszafot Szóta 41b.)

Ezen utolsó forrás, mely nézetem szerint¹ csupán ezen eseményre, Agrippa halálára vonatkozhatik, egészen új dolgot beszél el nekünk. E szerint nem hirtelen

¹ V. ö. Értekezésemet a M. Zsidó Szemlében XIV. sz. 38. l.

támadt betegség volt Agrippa halálának oka, hanem erőszak, melynek talán nem csupán a király, hanem a zsidók közül többen is áldozataivá váltak.

Sok körülmény mutat arra, hogy Rabbi Chanina ben Gamliel ezen értesítése hiteles.

Cæsarea polgárai, hol az ünnepély végbement, már nagyon megsokalták a dicsőséget, mely Agrippának és általa a zsidó népnek jutott. Nem lehetetlen hát, hogy ők voltak azok, kik ravasz hizelgéssel közelébe férközve, törrel vagy méreggel halálát okozták.

Tény, hogy ők ujongtak leginkább szerencsétlen vége fölött.

Az utolsó zsidó király halála minden esetre tragikus volt a szó legigazibb értelmében.

Buzgó vallásossága, népe iránti rajongó szeretete nem tudta kiirtani Agrippa lelkéből a római császári udvarban eltanult lelki hibát: a külső pompa és a hizelgők seregének szeretetét. Egy pillanatra kedvesebb volt lelkének a hizelkedők álnok szava, mint a zsidó vallás ama szent tana, mely szigorúan tiltja, hogy halandó ember Istent megillető tiszteletben részesüljön.

Ez idézte elő korai halálát.

Losoncz.

Dr. Vajda Béla.

AZ UTOLSÓ PILLANAT.

Midőn fölénk az örök éjjel
 Borítja szárnyát csöndesen,
 Sóhaj se kél, a szív alig ver,
 És üveges, megtört a szem.

Ott fekszünk némán, mozdulatlan,
Még élünk s már nem szenvedünk.
Bár itt leselg a zord sötétség,
Legtisztábban most lát szemünk.

A kik közöttünk sírva állnak,
Mind ismeretlen most nekünk.
Hegyen s völgyön túl messze száll el
Utolsó, bús tekintetünk.

Elszáll, elszáll a kis faluba
S a vén templomban megpihen.
Oh, ezt a helyet megtalálta
A megtörő szem röptiben . . .

Midőn az örök éj borít ránk
Sötét, végtelen szemfedőt,
Nem halljuk már a zokogást, jajt,
Mely siratja a szenvedőt.

Nem halljuk, mint mormol zsolozsmát
A sok, fehér szakállu vén.
Csak egy ima, az zsong szivünkben,
Mint gyermekornak idején.

Első imánk, a melyet ajkunk
Rebegett a templomban ott.
Azt hittük, hogy már elfeledtük
A régi, régi dallamot.

Nem! Itt van újra, cseng szivünkben
S nekünk édesen sűg, beszél,
Haldokló lelkünket legyezve,
Mint beteget az enyhe szél . . .

Midőn közelg a búcsú-óra
 S összekulesolva két kezünk,
 Örömből és a fájdalomtól
 Semmit, semmit se érzünk.

Kezünk hiába tartja fogva
 Egy-egy barát vagy egy rokon,
 Hiába simogatja arcunk,
 Hiába csókol homlokon.

A testünk most már mit sem érez,
 De mégis éled a beteg.
 A magas égből mintha hullna
 Arczára forró permeteg.

Egy csók, a mely már rég elhangzott,
 Ki tudja, hogv hány éve már!
 Anyánknak búcsú-csókjá hozzánk
 A végső perczben visszajár . . .

Első ima és utolsó csók
 Nem fog ki rajtuk a halál.
 Velünk maradnak mindörökre,
 Mindkettő velünk sírba száll.

*

E földön bárhová visz utad,
 Kopár hantot sehol se látsz.
 Nyilik fölötte egy-egy rózsa,
 Ezerjófű vagy friss akác.

Üdén nyílik, bár senki, senki
 Nem öröködik virágira,
 Csak anyánk végső búcsúcsókjá,
 Csak az az első szent ima. *Feleki Sándor.*

LUZZATTO ÉS A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ TUDÓSOK.

A zsidó irodalom egyik uttörője és alkotója születésének századik évfordulóját ülték meg a tudományos körök az utolsó hónapok egyikében. Sámuel Dávid Luzzattoról van szó, a kit tudományos sokoldalúsága, valamint kiváló munkássága a héber nyelv és költészet, szintúgy a héber grammatika és biblia-magyarázat terén ismertté tettek. Századik évfordulóját föl is használták, hogy bemutassák mint költőt, biblia-magyarázót, vallásbölcsest és irodalomtörténeti író-t. Hisz ő alapította a paduai *collegium rabbinicumot*, az újkor legelső rabbiképzőjét is, mely intézet sok éven át fennállott, miglen sok mindenféle körülmény közbe-lépése következtében a hetvenes évek végén megszűnt létezni. Sámuel Dávid Luzzatto magyarországi zsidó tudósokkal is érintkezett. A XIX. század tudósai között nem volt egy sem, a ki oly kiterjedt levelezést folytatott volna héber, olasz, latin és francia nyelven, mint Luzzatto. Fiai kegyeletének köszönhetjük, hogy e levelek, számszerint több mint ezer, meg is maradtak. Rendkívüli szolgálatkész ember volt és mindig a legnagyobb örömmel nyújtott fölvilágosítást mindenkinek, a ki csak hozzája fordult. Szegény ember volt, de a miye volt, azt reászánta a legdrágább kéziratok megszerzésére és sokszor napokat töltött saját kézíratai lemásolásával csak azért, hogy másoknak fölvilágosítást nyújthasson.

Triesztben született és tanító segítsége nélkül képezte ki magát. Rendkívül sokat tudott és a héber nyelvet a rajongásig szerette. Mesteri módon kezelte a hébert és mint szétágazó családjának legtöbb tagja, ő is kora ifjúságától kezdve ezen a nyelven írta költeményeit. Nem csoda tehát, ha mint tizenkilencz éves ifjú a Moórban élő Löwisohn Salamon kiváló költeményeitől el volt ragadtatva. Az 1819-ben megjelent «Bibliai Geográfia»-jával magára vonta az ifjú figyelmét és a három évvel korábban közzétett «Meliczath Jesurun» költeménye magával ragadta Luzzattót. Már most rendkívül vágyakozott az után, hogy Löwisohn «Szicha be-ólám Ha-nesámóth» (Beszélgetések a szellemek birodalmában) című művét is megszerezze és nagyon hálás volt öregebb barátja, Reggio J. S. iránt, a ki ezt a művecskét neki megszerezte. Löwisohn ebbén a munkájában a héber költészet formájáról és nyelvezetéről értekezik. Luzzato a Löwisohn leveleiben nagy gyönyörűséget talált. 1820-iki május hó 30-án azt írja Reggiónak ¹ «hogy ez a fiatal ember, a ki a héber nyelv tudását és a philosophiai tudományokat magában egyaránt egyesíti, vele azonos törekvésű. Mindketten a héber nyelvet újból akarják föléleszteni. Az ilyen embert óhajtaná ő barátjának.»

Löwisohn Sámuel az első magyar zsidó tudós volt, Reggio és Lolli Sámuel Vita (Chajjim) mellett egyáltalán az első, a kivel Luzzatto állandó levelezésbe lépett. 1820 junius hó 22-én a Bécsben élő költőhöz levelet intéz. Kapott-e rá választ vagy sem —

nem tudjuk. Ugyancsak ebben az esztendőben a rajongó ifjú egy szerencsétlen szerelem áldozata lett; búskomorságba esett és 1822-ben meghalt 33 éves korában.

Löwisohn rokonával, tanítójával és atyai jótevőjével, Rosenthal Salamonnal Luzzatto 1836-ban kezdett levelezni. Rosenthal jómódú, tudós és tekintélyes ember volt; Pesten lakott és igen nagy könyvtára volt. Moórban született és ezért Moór Salamon néven is nevezték. Luzzatto Jezs. 10: 25 **יָתֵם תָּבֵל עַל וָאָפִי**-ről szóló azon magyarázatát, miszerint a vers így volna olvasandó, hogy **יָתֵם תָּבֵל עַל וָאָפִי** Rosenthal Döderleinnál találta. Rosenthal ezt másoknak is elmondta, a mit Luzzatto egyik barátjától megtudott. Luzzatto könyvtárában Döderlein nem volt meg és 1836-iki augusztus 25-én levelet ír Rosenthalnak, a melyben kéri, közölné vele a mondott magyarázat helyét.¹ Rosenthal örömmel tesz eleget a kérelemnek. Elul 25-én 5596-ban — nem mint a téves keltezés mondja, hogy 5597-ben — tehát Elul 25-én, azaz 1836. szeptember 7-én közli vele Dönderlein szószerinti magyarázatát azzal a megjegyzéssel, hogy a magyarázatot szépnek találja, de egy hívő zsidó nem térhet el a maszszora által megállapított szövegtől és nem oszthat ketté egy szót sem a szentírásban és nem is változtathat rajta. Ez oknál fogva a Luzzatto által ajánlott szövegjavítást sem helyeselheti. Egyúttal örömet fejezte ki neki azon a kitüntetés fölött, a mely őt Rosenmüller tanár részéről érte, midőn ez a Jezsajáshoz írt scholiákba az ő megjegyzéseit is fölvette. Még

¹ Héber levelek 134. sz. 349. p.

néhány megjegyzést fűz az 1830-ban «Ohéb Ger» cím alatt megjelent úttörő művéhez a targumimról. «Jól-lehet — így mond — a pesti vásár minden idejét igénybe veszi, mégis kényszerítve érzi magát vele közölni, hogy egyes-rabbik Dél-Németországban és Elzászban (!) a kik a talmudi tudáshoz általános műveltséget is szereztek, a régi vallásos imákat megváltoztatni akarják. Hogy új istentiszteletet orgonakisérettel és prédikációval akarnak meghonosítani, az ünnepnapok másodikat eltörlik, a szombati írás tilalmát megszüntetik és megengedik a hüvelyes vetemények használatát peszachkor. S mindezt azért, hogy a polgári egyenjogúságot elnyerjék. Ezek a reformhajhászó rabbik hizelegnek a fejedelmeknek és uralkodóknak, de sok tudós keresztény, mint Paulus Heidelbergából, Streckfuss Berlinből és mások ellene szegülnek követelményeiknek valamint törekvéseiknek és zsidógyűlöletükből nem is csinálnak titkot. Dr. Geiger Ábrahámnak, a wiesbadeni rabbinak is írt és keserűen panaszkodott előtte azon tendenciák miatt, melyet folyóirata «Zeitschrift für jüdische Theologie» követ, valamint dr. Creizenach, Mm. Frankfurt rabbija, a «Tarjag oder Inbegriff der mosaischen Vorschriften» című mű szerzője miatt. Szavai, azt hiszi, hatással is voltak Geigerre. Végül tudakozódik a collegium rabbinicum felől: mennyi a tanulója és milyen a zsidók helyzete Olaszországban, nevezetesen a pápai államban s hogy kell-e külön adót is fizetniök.¹

Luzzatto még ugyanaz évi szeptember havában válaszolt. Nagyon örül — úgy mond — hogy olyan férfiü-

¹ Epistolæ ad Sciadal ed. V. Castiglioni (Tergeste 1900) 42. l.

val ismerkedett meg, mint Rosenthal, a ki szigorú vallásosságánál fogva dísze és büszkesége felekezetének, a mellett pedig a tudomány nagy kedvelője és nem átallja a keresztény tudósok művei tanulmányozását is. Nem csudálkozik azon, hogy emendatióit a próféták könyvében nem helyesli. Rapoport sem fogadta el, mert a masszórával ellenkeztek. Elismeri, hogy az általa megkezdett kritikai út félre fog értetni és hogy a «*kis rókák*» visszaélnék vele. A reform-rabbik gyülekezetéről ő is sajnálkozással értesült, de czéltalannak tartja a föllépést az olyan rabbik ellen, kik raczionalisták, a tóra isteni eredetét el nem ismerik s a vallást az időszerűség követelményeinek megfelelően át akarják alakítani. Rosenthal téved, ha azt hiszi, hogy az ő intő szózata Geigerre a legcsekélyebb hatással is lehetne. Megveti eljárásukat és teljesen távol áll tőlük. «Nem akarom ön előtt eltitkolni, tisztelt uram és barátom, hogy nem vagyok «Ben-Chorin» és nem osztom a nézetet, mintha a jelen tudósainak meg volna engedve, hogy az isteni törvényt önkényesen megváltoztassák és isteni parancsokat megszüntessenek — a dogmatikában, melyet tanítványaimnak előadok, Chorin összes érveléseit megczáfolom — de nem tartozom azok közé sem, a kik hiszik, hogy minden szokás isteni eredetű és hogy mindaz, a mit a tömeg hagyománynak nevez, csakugyan Mózesnek adatott a Szináj hegyén.»¹

Luzzatto dogmatikai tekintetben külön álláspontot foglalt el, a melyet alapjában igen sajtátságosnak lehet mondani. Szigorú vallásossága mellett szabadabb néze-

¹ Luzzatto héber levelei 136. sz. 352. p.

teknek is hódolt. Egyrészt megtámadta a második Jezsájásról szóló nézetet, másrészt pedig a legkiméletlenebb kritikát gyakorolta Kóhelet ellen, melyet nézete szerint nem Salamon írt, csak neki tulajdonított. Ő, a mint azt a Mistaddélhoz írt bevezetésében elmondja, nem tartozik sem az újakhoz, sem a régiekhez. «Nem vagyok sem orthodox, sem rationalista, nem rabulista és nem karaita, az igazságra törekszem és azt elfogadom, bárkitől jöjjön is, de megvetem a hazugságot, ha a legnagyobbak legnagyobbjától ered is. Hasonlóan nyilatkozik egynehány évvel halála előtt. «A neologok és az orthodoxok járhatnak saját külön útjaikon — az igazság sem az egyiknél, sem a másiknál nincsen. Az igazság a középben van.» A midőn a Hirsch és Frankel közötti vitában a párizsi Cohn Albert arra kérte, hogy Frankel pártját fogja, kereken kijelentette: «Én Frankelnek rossz szolgálatot tennék vele, car je suis plus anti-traditionnel que lui.»¹

Luzzatto vallásos nézeteit Rosenthal, a ki Hirsch Rafael Sámson «19 leveléről» a legnagyobb dicsérettel megemlékszik, nem osztotta és nem is oszthatta. Egy 1837. januárból keltezett levelében, mely ma már nincs meg, többszörösen kifejezte helytelenítését, a mire Luzzatto még ebben a hónapban felel. Azt mondja, hogy hamis képzetet nyert felőle és ha csak egy óráig beszélhetne vele, másképpen gondolkodnék. Az éppen megjelent «Prolegomeni ad una grammatica regionata della lingua ebraica» című művéből láthatja, hogy egész törekvése oda irányul, hogy a zsidó tudós iránt

¹ Luzzatto S. D.: Epistolario Italiano, francese, latino p. 991.

tiszteletet ébreszsen. Távol áll tőle a nagy férfiakat gáncsolni, még ha tévedtek is.¹ Luzzatto az említett munkáját be is küldte Rosenthalnak, a ki a legnagyobb tetzésnyilvánítással megköszönte a szerzőnek a szép adományt. Egy évvel későbben újból levelet ír páduai barátjának, telve panaszszal ama kicsinylés miatt, melylyel szerző Izraél férfiai iránt, míg a keresztény grammatikusokat magasztalja és mialatt ezeket követi, a legvaskosabb tévedésekbe esik, a mit számos példában ki is mutat neki.²

Luzzatto maga sem tudta, hányadán van Rosenthalal. Nem tudja — azt írja neki egy 1839-iki juliusban kelt levelében — gyűlöli vagy szereti-e őt, de annyit tud, hogy becsületes emberrel van dolga. Az ő igyekezete az, hogy a zsidóknak és a zsidóságnak dicsőséget szerezzen és ebben az igyekezetében meg is marad, ha a hívők és hitetlenek el is pártolnak tőle. De őszintén sajnálja, hogy olyan szigoruan vallásos és tudományosan képzett ember, mint ő, ellene szövetkezik az álszentekkel és hizelgőkkel. Alapjában egészen közömbösen veszi. Az ő levelének egyedüli célja, hogy a röviddel azelőtt szerzett Franco Jakab kéziratgyűjteményéből a kabbalisták ellen irányított két költeményt küldjön neki.³

Rosenthalnak Luzzatto ellen emelt azon szemrehányása, hogy kicsinyléssel tekint a zsidóság legkiválóbb tudósaira, leginkább arra vonatkozik, hogy Luzzatto a

¹ Héber levelek 145. sz. 369. p.

² Epistolæ ad Sciadal 47. l.

³ Luzzatto héber levelei 248. sz. 631. p.

legnagyobb megvetéssel szól Maimonidesről, a kit a zsidóság összes bajaiért tesz felelőssé. Luzzatto megveti Maimonidest, mivel — a mint L. ezt egy 1845-ben a berlini Lebrecht F.-hez intézett levelében kifejti — mindig Aristoteles és commentatorai fejével gondolkodott és mert egyik legnagyobb ellensége volt a zsidóság haladásának. «Ez a szultán Egyiptomban», ez a «Metternich» több évszázadon keresztül fojtogatta Rasi és tanítványai haladó kritikáját.» Hasonlóan nyilatkozott 1838-ban: Maimonides azokhoz a philosophusokhoz tartozik, a kik nekünk a legnagyobb károkat okozták... Ha Ábrahám ben Dávid közbe nem lép, akkor talán a misna és a gemára már régen felejtve volnának, és mi gyermekeinkkel és gyermekeink gyermekeivel csak szolgálói volnánk Maimonidesnek és Aristotelesnek.¹

Az ilyen és hasonló kifakadások ellen lépett föl legelőször Rosenthal az 1839-ben megjelent «Bét-Áven»-ben. Elsősorban vitatkozik Creizenach Tarjag-jával és egyuttal — a mint azt a túlságos hosszú czimben meg is mondja — «rendreutasítja dr. Luzzattót és dr. Reggiót a félrevezető és erőszakolt magyarázataik miatt, melyek oly régóta elismert és kiváló zsidó tudósok és bölcsek lealacsonyítására szolgálnak, minő Maimonides Mózes.»² Ön olvasta — írja Luzzatto Reggiónak 1839 szeptember 2-án³ — Bét-Áven című művecskét, a melyet Rosenthal Salamon Pestről, egy régi fanatikus, de őszinte és becsületes ember, Creizenach, ön és én ellenem írt. Most Ro-

¹ Epistolario 281. sz. 463. p.

² Buda 1839.

³ Epistolario 200. sz. 324. l.

senhaltól kaptam levelet, a mely arra birt, hogy a következő sorokat intézzem hozzá és pedig olasz nyelven.

Legtiszteltebb uram, miután ön engem művében a világ szemeláttára a lehető legbarátságatlanabbul le-tárgyalt, hozzám intézett magánlevelében, a melyet a múlt hó 19-én írt,¹ a legnagyobb tiszteletet tanúsítja irántam, bocsánatot kér tőlem és arról biztosít, hogy sohasem volt szándéka engem boszantani. Levelét csak azért tette közzé, mivel az én kicsinylő hangom Maimonidesről Önt nagyon bántotta és most arra kér, hogy a nyilvánosság előtt visszavonjam állításaimat és a legnagyobb férfiúnak tiszteletet szerezzek azzal, hogy bevalljam, hogy elhamarkodottság és meggondolatlanság szülték hibáimat.

Ez a levél újabb bizonyága szíve derekasságának, a melyet én sohasem vontam kétségbe. Ezt Ön előtt már múlt levelemben kifejeztem és most levele olvasása után csak ismétlem. Tisztelem az irányt és az őszinteséget mindenki-ben és türelmemet mások nézeteivel szemben nem egyedül Maimonidestől, hanem a többi talmudistától is tanultam. Azért becsülöm és szeretem a becsületes embereket, bárminő vallásuak is, tisztelem és becsülöm még azokat is, kik engem üldöznek, ha tudom, hogy fölbuzdulásuk őszinte és minden álszenteskedés nélküli. A tiszta vallásos buzgalom ténye egy-uttal az erény egyik ténye és pedig olyan erénynek, mely a mi időnkben igen ritka. Ilyen fölbuzdulás előttem mindig kellemes és tiszteletreméltó, még ha ellem is irányul és az az utas, a kit ön megbizott, hogy

¹ Epistolario 199. sz. 319. l. Joszt Jezr. Annalen I. 396. p.

könyvecskéjét Páduába hozza, bizonyíthatja, milyen nyugalommal olvastam és mennyire fáradoztam, hogy a többi példányt barátaim között szétosztom. De sajnálom, hogy az ön jóakaró tanácsát nem követhetem. Lehetetlen munkámat visszavonnom és hosszú gondolkodásom gyümölcsét elhamarkodottságnak és meggondolatlanságnak nyilvánítanom. Nem az önszeretet tart vissza attól, de még az igazságszeretet sem egyedül, hanem visszatart a vallásom iránti tisztelet, a hitrokonaim iránti tisztelet és a korszellemmel való nagyobb ismeretem.¹

Ez a levél, melyet itt tovább tárgyalni nem akarunk, az öreg urat, a mint 1839. szept 6-én kelt leveléből kitűnik, a könyvekig meghatotta. Boldog, hogy Luzzatto nem haragszik reá. A levelet olaszból héberre szeretné fordítani és a «Kerem Chemed»-ben közzétenni, hogy a legtávolabbi körök is megismerjék Luzzatto gondolkodásának tisztaságát. Csak most tanulta, hogy, a mint azt 1840-ik decz.-ben írja,² igazán becsülje és szeresse és büszke reá, hogy valódi barátjának tekinti. Azt hiszi, hogy nagyon kevés ember őszinte. Sajnálja, hogy Luzzatto állása a collegium rabbinicumon olyan szegényes és hogy tanítványainak száma annyira fogy. Végül nagyon kéri, hogy leveleivel minél gyakrabban fölkeresse. Ezzel a levéllel Luzzatto levelezése Rosenthallal megszűnik. Rosenthal 1845-ben 81 éves korában meghalt.

Egyike a korábbi levelezőknek Luzzattóval Magyarországon Stern Theophil Salamon volt Rohonczból.

¹ Epistolae ad Sciadal 52. l.

² Epistolæ ad Sciadal 56. l.

1837-ben Nyitrából két értekezést küldött neki és arra kéri, hogy a «Kerem Chemed» szerkesztőségének átadja. Szóltak pedig ez értekezések az asszonyi haj lenyirása, illetve gondos eltakarása ellen. Luzzatto visszaküldi a levelet még ez év április 23-ikán, mert, a mint mondja,¹ nem akar segédkezet nyújtani egy vallásos törvény megszüntetéséhez. Stern ekkor Geiger «Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie» című folyóiratába küldi be cikkeit, a hol meg is jelentek: «Asszonyokat érdeklő két szokásról» címmel, de a szerző nem merte nevét aláírni, hanem «Salamon ben Jóecz Castriferreum megyéből» állt közleményei alatt. A fiatal szerző t. i. tanító volt Nyitrában és nem volt bátorsága véleményét hangosan nyilvánítani.² *Comitatus castriferrei* ugyanis latin fordítása «Vas megyének.» Ebben a megyében van Rohonc, Stern születése helye.

Stern Nyitrából Puchóra került. Itt Parchon lexikonját adta ki egy bécsi kézirat után. A mű megjelent Pozsonyban 1844-ben, a melyet Gesenius, Zunz Lipót, Luzzatto, Sachs Mihály ajánlanak. Rapaport bevezetéssel látja el. 1845-ben Stern Triesztbe utazott, innen Páduába, a hol Luzzattóval személyesen megismerkedett. Azután Pármába és Livornóba ment. Parmának a zsidó kéziratokban gazdag könyvtárából egynehányat le akart másolni. Midőn Luzzattót arról értesíti, hogy Parmában Modena Leontól két kéziratot talált, akkor ez azt válaszolta neki egy 1846-ban írt levelében: Modena nagyobb ellensége a talmudnak, mint a karaiták

¹ L. Héber levelei 163. sz. 383. l.

² Wissenschaftl. Zeitschrift für jüd. Theologie III. 354—376. ll.

és nagyobb reformista mint Geiger.¹ S már 220 évvel ezelőtt! s Olaszországban! Ha ezen irásokat a Boroszlóban gyülesező rabbi gyülekezetnek bemutatja, akkor az ottani urak ezt önnek jól megfizetik és ki is nyomtatják.» Hogy mily kevésbé orthodox volt Luzzatto, azt azzal mutatta, hogy Modena ezen nem kis mértékben talmudellenes iratai közzétételét óhajtotta, csak ő személyesen nem akart vele foglalkozni. Barátja Reggio Görzben ki is adta azokat 1852-ben. Luzzatto nagy öröme Stern egy vándorkönyvkereskedő és több kézirat kiadója — névleg Biseliches M. Bródyból — segítségével a gazdag Foának Livornóban hátrahagyott és Sterntől katalogizált értékes kézíratait Mária Lujza páрмаi nagyhercegnőnek adta el. Olaszországból való visszatértekor a Della Torre-féle bécsi könyvnyomdában mint corrector szerepelt és mint ilyen több általa másolt kéziratot tett közzé, többek között egy kommentárt Pirke Ábothoz, a perpignani Menachem b. Salamon Meiritől, Menachém b. Szárúk tanítványainak válaszát és ugyancsak Dunas b. Labratét s még egynehányat. Luzzattóval fentartotta a levelezést majdnem ennek haláláig. Stern meghalt 1883-ban február 20-án Bécsben.

A Pozsonyból való vándortudóssal, Dukesz Lipóttal Luzzatto több mint húsz éven át állandóan levelezett. Dukesz mindenhová elment, a hol tudományos anyagot sejtett. Így volt a Mm. Frankfurtban, Berlin, Hamburg, Párizs, London, Oxford s több városban. Sokat tanult az atyjától, a ki nagyon művelt ember volt és a kiről Dukesz a legnagyobb tisztelettel emlékszik meg.

¹ Luzzatto héber levelei 401. sz. 980. p.

Luzzatto Dukeszszel fentartotta az összeköttetést és a legnagyobb készséggel másolt számára kéziratokat; az utolsó időkben is, mikor Dukesz Bécsben tartózkodott. «Ki mondta volna előre a spanyol bölcseknek, hogy kézírataik valamikor Oxfordban lesznek eltemetve és egy magyar ember fogja ismerni, keresni és a nyilvánoságnak átadni! — írja Luzzatto Dukesznek 1849-ben márczius 25-én. — Isten áldja meg érte.»¹

Egészen el volt ragadtatva Wahrmann Judától, ki Ó-Budán lakott, későbben pesti rabbi-ülnök s a «Maarechet Gahatakot» szerzője. Személyesen nem ismerte s midőn egyszer a collegium rabbinicum felől nála tudakozódott, sajnálatának adott kifejezést, hogy Wahrmann vele együtt nem működhetik a collegiumon az intézet javára. Úgy ő, mint a tanítványai csak örülhetnének az ő tanításának. Oly tanítványok, kik idegenből jönnek, 200 forintért fölvetetnek. Magyarországi fiatal emberek csak nagy nehezen határozták el magokat, hogy Paduában képeztessek ki magokat rabbiknak. Egy kiváló ifjuról tudjuk, hogy ott volt, Pillitz Benőről, kinek ajánlata érdekében igen meleghangú levelet írt Schvab Löwnnek, melyet az Évkönyv olvasói (1897. 277.) ismernek. Az akkori rabbijelölt, ma Magyarország egyik legkiválóbb orvosa, a ki héber tudományokkal most is foglalkozik s a dunántuli zsidóságnak egyik vezérfia.

Személyesen ismerte Luzzatto Goldmann Márkust, a nagyszombati rabbit. Goldmann Ezra és Nehemia könyveit kommentálta a Landau-féle biblia-kiadásban és

¹ L. Héber levelei 468. sz. 1071. l.

1840-ben egynehány hétig Páduában tartózkodott. A kommentárról Luzzatto nagyon dicsérőleg emlékszik meg.¹ Goldmann későbben kikeresztelkedett.

Gold Jaques-kal is, kinek bölesője, mint ő maga mondja, Marczaliban, Somogy megyében ringott, személyes ismeretségben állott. Gold művelt kereskedő volt, ki szabad idejében a héber irodalommal foglalkozott. Sokat dolgozott a Letteristől szerkesztett «Wiener Blätter» és Schwab Dávid Pesten megjelenő «Allg. Illustrirte Judenzeitung»-jába. Sokáig élt Triesztben és utazásai alatt sokszor volt alkalma Luzzattóval itt és Páduában érintkezhetni. 1858 végén jelenti neki Luzzatto² azt a súlyos veszteséget, mely édesanyja halálával érte és gáncsolja, hogy az «ó-testamentumi összöveg» kifejezést használja egy hozzá intézett levelében. A zsidó nem ismer «Ó-testamentumot», neki csak szentirása van, vagy pedig bibliája. Gold, kinek «Vándorlásai Somogyban» 1866-ban megjelentek, későbben Budapesten élt, a hol 1875-ben április 11-én 52 éves korában meghalt. Ha jól tudom, nagybátyja volt dr. Herzog Manónak, a jelenlegi kaposvári rabbinak.

Zipser M-nek, a székesfehérvári rabbinak 1855. június hó 5-én megküldi a kivánt bizonyítványt, azzal az óhajtással, hogy használjon neki.³

Perlesz Józsefnek Bajából küldi Luzzatto dissertatióját «Meletemata Peschitthoniana», a melyet vétele után azonnal elejétől végig olvasott és rá igen jó benyomást

¹ L. Héber levelei 281. sz. 702. l.

² Luzzatto héber levelei Goldhoz a Ha-Magidban 1871. 43. sz.

³ L. Héber levelei 452. sz. 1382. l.

tett.¹ Tudakozódik felőle a boroszlói Schröter Róbertnél és tisztelteti.

Igen érdekes Luzzatto viszonya Chorinhoz és ennek életrajzírójához, Löw Lipóthoz. Ez a viszony nagyon jellemző Luzzattóra.

Luzzatto nem kevésbé volt meglepve, midőn Chorin Árontól, vagy a mint ő nevezi, Chorinertől váratlanul levelet kapott és pedig nagyon különös tartalmut. Rendkívül csudálkozik, a mint azt 1836 december 16-án keltezett levelében mondja, hogy oly ismert férfiú hogyan gyaníthatta csak, hogy a Chorin név előtte ismeretlen volna. Nagyon is ismeri iratait és a «Kerem Chemed»-ben közzétett cikkeit. A tisztelendő úrnak tudnia kellett, hogy ő már nyilvánosan állást is foglalt az ő «Hűséges küldöttje» ellen. A collegiumi tanításmód felől való tudakozódása is különösnek tetszik előtte. A Kerem Chemed 2-ik és 3-ik kötetében az elég világosan le van írva és ha ott egyet-mást el nem mondani tanácsosnak tartott, akkor nem várhatja tőle, hogy az ott mellőzöttet vele közölje. Különben nem tudja, mi ezélja van a hozzá intézett levelével.

A mennyiben azt akarná kipuhatolni, vagy belőle kihuzni, hogy vajjon vele tart-e vagy nem, akkor forduljon hozzá nyíltan és bizalommal, ő semmit sem gyűlöl annyira, mint a hizelgést, a képmutatást és az alattomos eljárást. Az eléje terjesztett kérdésekre, mint-hogy az érintett kérdések előtte ismeretlenek, nem válaszolhat pontosan, idő hiánya miatt. Végül arra kéri, hogy nyíltságát megbocsássa és azontúl is hasonló nyílt-

¹ Luzzatto héber levelei 437. sz. 1355. p.

sággal forduljon hozzá. Mindenben, a mi jó és bölcs, szívesen rendelkezésére áll.¹ Chorin nem irt többé neki.

Lőw Lipót még mint fiatal ember, bécsi időzése alatt érintkezésbe lépett Luzzattóval. Chorinnak tőle kiadott «Jeled Zekunim-ját vagy a magas kor gyermekét» megküldte neki, miután a bevezetésben Luzzattóról is megemlékszik, mint olyanról, a ki harczol «az újabb német biblia-kritika ellen.» Hogy Lőw e művecskét neki megküldte és őt a német biblia-kritika ellenségének nevezte — ezt már 1840-ben február hó 3-án közli barátjával Reggióval. Lőwnek még csak május hó 17-én köszöni meg a szíves küldeményt. Egyik-másik megjegyzése van Lőwnek a jom kippur ünnepléséről táplált nézete felől és figyelmezteti, hogy ha a németek újabb kritikája ellen van is kifogása, az igaz és becsületes kritikát már ifjúkora óta szereti. Csakhogy az újabb kritikusok és bölcsészek romboló kedvükben hártárt nem ismernek, mivel a philosophia előttük csak valami külső, míg az ő philosophiája az igazságot szereti. Azért semmi sem képes őt véleményében megíngatni. Ő nem azért hisz, mert mások is hisznek, de nem is tagad, mert mások is tagadnak. Azzal a kívánsággal zárja sorait, hogy Isten Lőwet, kit közelebbről ismerni nem szerencsés, az igaz úton vezesse hitsorsosai üdvösségére és javára.²

Tizennégy évvel később, midőn Lőw a «Mafteach»-át készítette, ismét Luzzattóhoz fordult és pedig azzal a kéréssel, hogy Olaszország legkiválóbb szentírásmagya-

¹ Luzzatto héber levelei 142. sz. 362. l.

² Luzzatto héber levelei 277. sz. 697. l.

rázóit előtte megnevezze. Luzzatto ezen kívánságát egy 1854-ben június 23-án keltezett levélben teljesíti.¹ 1854. aug. 13-án még egy levél következik, a melylyel együtt két iratot küld neki, csak rövid idővel ezelőtt, élte legvirágzóbb korában elhunyt legidősebb fiától, Philoxentól.²

Az öt példányban neki küldött Mafteachot, mely történeti átnézést nyújt a legfontosabb zsidó irodalmi részek fölött — egy 1855 május 5-én keltezett levél szerint³ — nagyon pontosnak és jónak találta. A könyvet az ifjúság igen jól fogja használni. Már ezentúl nem lesz utalva a racionalisták ide vonatkozó irataira, a kik a tóra isteni eredetét és Isten létét tagadják. Figyelmezteti a szerzőt egynehány hibára és megjegyzi, hogy ő a makkabeusi zsoltárok létezését, olyan zsoltárokét t. i. melyek a makkabeusok idejében keletkeztek, semmiképpen sem tartja igaznak. Mihelyt 1858-ban a Ben Chananját megkapta, elhatározta, hogy a Lówhól szerkesztett folyóiratnak munkatársa lesz. Luzzatto többi levele Lówhöz exegitikai és irodalomtörténeti tárgyakra vonatkozik. Az utolsó dr. Weilnek a Ben-Chananjában lenyomatott egyik állításának czáfolata. Ezen név alatt közölte ugyanis Lówh a Chorin biográfiáját a Ben-Chananjában, a mely később külön lenyomatban is megjelent.

Luzzatto, a ki egyedül könyveinek és tudományos kutatásainak élt, az 1848-iki politikai alakulások következtében sokat szenvedett. A súlyos hadisarcz követ-

¹ U. o. 564. sz. 1241. l.

² U. o. 567. sz. 1244. l.

³ L. Héber levelei 578. sz. 1254. l.

keztében a legtöbb hitközség beszüntette a collegium rabbinicum részére megszavazott évi segélyezést. Luzzatto gyermekeivel együtt a legnagyobb szükségnek volt kitéve. Annyit sem keresett, hogy öt gyermekének száraz kenyeret adhatott volna, és ha gazdag barátja, Trieste Gábor, magánpénztárából nem juttat neki havi támogatást, nyomorognia kellett volna. Egyik 1849-ből keltezett levelében Prágában lakó barátjának, Rapaportnak, elpanaszolja keserves sorsát.

Az Eperjes melletti Somosban lakott egy Schwarz Dávid nevű, tudományos képzettségű zsidó, a ki később Amerikába kivándorolt és ott a Black nevet vette föl. Ehhez intézett egyik levelében Luzzatto leírja neki az olasz politikai mozgalmakat és ezekben saját politikai hitvallását is leteszi. Azt közli vele, hogy «egész Olaszország, mint egy ember fegyverben áll és saját nemzeti-sége uralmáért rajong.» . . . Ti bizonyára velünk éreztetek. Én a magam részéről mindig hűséggel viseltetem az osztrák uralkodóház iránt, de a mióta egész Itália 24 millió emberével, fejedelmeivel és papjaival, ifjaival és vénjeivel, fiaival és leányaival a szabadságért és függetlenségért küzd, magam is megváltoztattam nézetemet»,¹

«Itália! Itália!» — így kiált föl a Bécs melletti Badenben élő Klimberger Ignác nevű barátjához 1859 július 18-án intézett levelében — «minden barátod hűtlen lett hozzád. Jaj neked Itália. A te őseid, a régi rómaiak vétkeztek és unokáik fogai megtompultak. Itália! De hát hallgatók. A hivek naponta, óránta vál-

¹ Luzzatto héber levelei 427. sz. 1051. l.

toznak. A nyugalom szombatján megtudjuk, mit gondol felőlünk Napoleon.»¹ A Villafranca melletti békét megkötötték.

1819-ben Luzzatto egy olasz szonettben magasztalja Ferdinándot, a trónörököst, a későbbi osztrák császárt, 40 évvel későbbben a szabad Itáliát ünnepli egyik ódájában.

Budapest.

Dr. Kayserling M.

LUZZATTO EGY KIADATLAN LEVELE.

Az ezennel közreadott Luzzatto-levél egyéb vonatkozásaitól eltekintve, melyek előttem oly nagybecsűvé teszik, kiválóan közérdekű is. Hisz Luzzatto az ő korán elhunyt fiáról is emlékezik benne, kit nemcsak a szeretetnek, de ezer jogosult szép reménynek láncza is fűzött atyai szívéhez. Milyen nehezen találja meg a súlyos csapásban még az ő bölcs elméje is a kénytelen megnyugvás resignáló hangját.

Boldogult bátyámról, dr. Pillitz Dávid volt veszprémi orvosról, maradt reám e levél. Öt éven át Páduában az orvosi facultas hallgatója volt s ekkor került összekötetésbe a híres tudóssal. Természetesen a héber tudományok révén, melyekben bátyámnak, ki eredetileg rabbinak készült, szép jártassága volt. Az összekötetés barátsággá erősödött, a mely túlélte bátyám páduai tartózkodását, ki 1856-ban orvosi oklevéllel távozott onnan. Sőt Luzzatto a barátság bensőségét kiterjesztette egész

¹ Luzzatto héber levelei 439. sz. 1357. l.

családunkra is. Magam is élveztem azt nemcsak Páduában jártamkor, de később is. Ez a viszony tette lehetővé, hogy bátyám felkérhette Luzzattót egy sirvers írására, midőn atyánk, a veszprémi hitközség rabbi-helyettese, 1853-ban meghalt. A sirvers már megjelent nyomtatásban; a levelet, melynek egyik oldalán a vers eredeti kézírata van, csak most adom közre.

Egy kézíratról van szó ebben a levélben. Ennek is megvan a maga története. Még ifjú diák koromban, 1847—48-ban magam vettem azt potom áron valami kolduló, állás nélkül levő, szegény zsidó tanítótól, ki állítása szerint Moórról jött, Fehérmegyéből. «Chizzuk emuna» — a vallás erősítése — volt a címe. Kis nyolczadrét alakban, 5—600 oldal vastagságú, bekötött kézirat volt. Anyaga fehér, pergamentszerű, talán igazi pergament. Spanyol és olasz modorú quadrat-írása ritkaságszámba menő, gyönyörű. Hogy juthatott a vándor tanító a kincshez? Ki tudna erre feleletet adni? Évek múltán egy papirszeletre akadtam a könyvben. Rosenthal és valami előnév volt rajta. Az előnevet elfeledtem, (valószínű hogy Salamon: M.-Zs. Szemle IX. 310) de azt tudom még moóri bócher koromból, mikor az igen híres Iczigl Gran, ottani tudós pap tanítványa voltam, kitől 1843-ban a chóver-levelet kaptam, hogy volt biz ott Moórott egy olyan nevű Rosenthal. Jómódú ember, nagy héber tudománnyal, klasszikus műveltséggel. Héber tudósok előtt nem lesz ismeretlen az ő neve. Korának héber tudósaival élénk levelezést folytatott. De én nem ismertem őt. Mikor Moórra kerültem, már csak a fia élt ott, mint boltos. Már negyven év körül lehetett az is s szintén igen művelt férfi volt.

Hát biz' alighanem ennek a Rosenthalnak könyvtárából kelt vándorútra az értékes kézirat, hogy egy igaz tudósnál megpihenjen.

Én ugyanis a kéziratot hála és tisztelet jeléül bátyám útján, ki akkor Páduában volt, Luzzattónak ajándékoztam 1852-ben. De a levélben felsorolt hiányzó lapokat persze nem találhattuk meg az atyánk írásai között. Inkább a moóri Rosenthal hagyatékában kellene azt keresni. Érdekes, sőt érdemes is volna. Párja, sőt társasága is volt ott az ilyen ritkaságnak.

Dávid bátyám 1863-ban meghalt. De azért velem az összeköttetést Luzzatto meg nem szakította. Kérésemre sírverset írt bátyám sírköve számára. Kézirata megvan nálam; a vers atyám síriratával együtt jelent meg Hochmuthnak a veszprémi Chevra-Kadisa száz éves fennállásának történetéről írott munkájában, de érdekesnek tartom itt hasonmásban az olvasónak bemutatni:

מצבת קבורת

בחסד הרופא טוב עם ה' ועם אנשים דוד פליטין
בן משה יואב פליטין זנוקל נאסף אל עמו ביום
ד' איר תרכ"ג והוא בן מ"ב שנה מנצח

דוד חכמות קנה וצדקת אל דבן
וצדקתו ללמות תזרת שזי דפן
צדיק עמו קנה וציו עליו תמנו

כי וצדקתו דורו דבן רותו נצח

על-בן צדתי ימי מעמק הצכה

לקח וישעו יקנה לנצח לצדקה

Egyik másik művét is megküldte nekem Luzzatto ajándékba. Sőt 1864 júliusában saját névalírásával ellátott arczképét is. Munkái Pillitz Dániel, volt szegedi rabbi könyvtárába kerültek tőlem. Arczképét azonban kegyelettel őrzöm. Nagyon öregnek látszik ezen a képen. Ugyan van-e későbbi arczképe is?

Ime az olasz levél magyar fordításban :

Padova, 1854. aug. 31.

Kedves Barátom !

Az ég vigasztalja szeretett szülője elvesztén ; oly veszteség ez, mely természetes. Az én veszteségem természetellenes, mindig jobban fáj, Az Ég felemel levertségemben s megtart többi gyermekem számára.

Nem ismerem az Önök sirkő-stilusát. Ha a feliratot, melyet Önnek küldök, nem használhatja, mondja meg őszintén.

Átvizsgálván értékes kéziratát, melyet két éve nekem ajándékol hagyott, t. i. a חוּק אִמּוּנָה azt találtam, hogy a 41., 42., 43. levelek hiányoznak. Talán lehetséges, hogy az elhunyt יצ"ל iratai közt megtalálja.

Gyermekeim Elena és Isaia tisztelik és én egész szívemből ölelem és kívánok minden jót egyuttal valamennyi kedvesének is,

vagyok odaadó hive
S. D. L.

Jelen sorok zártakor érkezik a közös barát Buchbinder (ki tiszteli Önt) és azt mondja nekem, hogy a haláleset múlt év Elul havában történt, tehát Ön kijavítja a dátumot.

A barát, Buchbinder, kiről a levél utóirata szól, mint magából a levélből kitűnik, Luzzattónak s bátyámnak közös barátja. Talán Luzzatto életének s a héber irodalomnak behatóbb ismerői többet is tudnak róla. Talán bátyámnak most rendezés alá fogott naplója többet is szól róla. Mostra elég, ha Luzzatto szellemének egy sugara előtör a feledés homályából.

Veszprém.

Dr. Pillitz Benő.

A VELENCZEI KALMÁRRÓL.

(Felolvasásra került az IMIT 1900. febr. 20. felolvasó estéjén.)

Novelli Shylock-ja, a színművészetnek ez a rendkívüli alkotása, mely a nézőben azt az érzést kelti, hogy itt a művészet végső határáig értünk, új színben tünneti föl az alakot és az egész drámát. Ez a Shylock más volt mint azok, kiket eddig láttunk, és megváltozott alakja a darab formáját és hatását is módosította. Bizonyos benyomások és kérdések fűződnek *Novelli* előadása révén e drámához, melyet az utolsó évtizedekben oly különböző szempontokból vizsgáltak, és én hálával tartozom az IMIT.-nak, hogy alkalmat adott néhány erre vonatkozó gondolatnak nyilvános megvitatására.

Nem árulok el titkot, ha azt mondom, hogy sokan közülünk ujabb időben nem tiszta élvezettel nézik végig a darabot. Szinte lehetetlenné vált, hogy azzal az objektív érdeklődéssel szemléljük, mely minden művészi kedvtelésnek egyedül alkalmas légköre. Belejátszának a kor küzdelmei és szenvedélyei, és hogy ezt az érzést nem a mi túlságos érzékenységünk sugallja, mutatja az a körülmény, hogy némely helyütt újabb időben a darabot határozottan mint felekezet ellen intézett támadást adják, fogadják és tapsolják.

De ha erről megfeledezünk is, még akkor is bizonyos kelletlen érzéssel, melyet a hatalmas műben való gyönyörködésünk sem tud egészen elhallgattatni, távozzunk a színházból. Bizonyos disszonanciát érzünk e műben. Van benne erős tragikus elem és a vidámság-

nak szinte vakító fénye. Shylock rémes bukása után finom szerelmi enyelgés következik, a legtökéletesebb emberi boldogság verőfényes színhelyén. E tekintetben ez a mű egyedül áll Shakespere művei közt. Kever ő egyebütt is tragikus és humoros elemeket, de a darab alaptonusát ez sohasem zavarja. Itt Portia gyönyörű alakjával szemben áll Shylock sötét árnyéka, a három szekrény kedves romantikájának fénye mellett föltűnik a font hus rémes gondolata. A szerelemnek egész szinfóniája hangzik föl édes harmoniában, Portia fenkölt érzését a kedves Nerissa és a bájos Jessica váriálják más hangnemben, de borzasztóan sivit át a darabon Shylock embertelen gyűlölete, Antonio tehetetlen vergődése és a vérszomjas zsidónak bűnhődése sem nyugtatja meg fölzavart lelkünket. Hogyan kerül ez a sötétség ebbe a napfénybe?

Ime ez az első kérdés, a melyre feleletet akarok keresni.

De van más is. Említettem, hogy Novelli más Shylockot mutatott, mint a többi színészek. Megértette-e a színész a költőt? Milyen alak ez a Shylock? Miért tette Shakespere oly gonoszszá és förtelmessé? Lehetséges, való alak-e ez? És mit jelent? Mit akart vele a költő mondani? Miért remegteti meg szívünket szánalomtól, midőn Shylock elpanaszolja szenvedéseit? S miért tölti el undorral, midőn e rémes alaknak kapzsiságát, bosszúvágyát és kegyetlenségét látjuk? Hogyan férjen ez a két érzés össze egymással? Ime második kérdésem.

Hogy az első kérdésre feleljek, meg fogom röviden vizsgálni a művet mint egészet, alapérzését, karakterét, jelentését. A másodikkérdés elintézése végett Shylock lelkét

fogom kutatni, mi jellemzi és mi az értelme. Csak a főbb dolgokra szorítok, irodalomtörténeti és egyéb kérdéseket, melyekről különben elég bő irodalom van, a mennyire lehet, mellőzök. Voltaképi czélom pedig az, hogy a mű elfogulatlan vizsgálata alapján azt a sajtáságos érzést magyarázzam, melylyel mi mai nap a Velencei Kalmárt a szinpadon nézzük.

I.

Shakespere legtöbb vígjátéka nem vigjáték a szó mai értelmében, nem társadalmi élet vidám rajza, az emberi élet ferdeségeiben szabad lélekből gyönyörködés, hanem inkább vidám, fantasztikus játék oly világnak a keretében, melyben a véletlen uralkodik és mindent jó véghez juttat, melyben erős fény mellett erős árnyékok találhatók, az emberek hívebbek, gonoszabbak, jobbak, szeszélyesebbek, okosabbak és oktalnabbak, mint a valóságban, az emberek cselekedetei pedig más, kevésbé szigorú motiváció fonalán történnek, mint a tragédiában, melyen a komor szükségesség törvénye uralkodik. Ez a világ hasonlít a mese világhoz, azzal a különbséggel, hogy Shakespere nem gyermekeknek és nem a népnek mesél, nem naiv, hanem művészi mesét mond. Művészetének nagy ereje itt abban van, hogy ezt a fantasztikus világot el tudja fogadtatni velünk, hogy abba az illuzióba tud ringatni bennünket, hogy ez a világ nem ugyan a mi világunk, de szép és ragyogó, melynek kedvéért szívesen elfelejtjük a mi világunkat.

Ilyen a Velencei Kalmár világa is, melyet ép ezért

határozottan vigjátékaihoz kell számítanunk. Igazi mese ez, melynek eleme nem ugyan a csodás, de igenis a csodálatos. Hallgassuk csak meg. Volt egyszer egy leány, a százszorszép Portia, ki okosabb volt száz férfinál, mérhetetlen gazdag, kedves és jó, magában és a sorsban bizó; tündérpalotában lakik, a hol azonban rettenetes sárkány őrzi és elzárja a világtól. Nem igazi sárkány ugyan, de félelmetes és hatalmas. Atyja végrendelete értelmében csak azé a lovagé lehet, ki három elzárt szekrény közül azt választja, melyben az ő képe foglaltatik, és oh csuda! az egyik szekrény arany, a második ezüst, a harmadik ólom, és az ő képe ép a csunya ólomszekrényben foglaltatik. Ki fog a végrendelet sárkányával megküzdeni és a tündért ebből a fogságból kiszabadítani? Kemény föltételek vannak. A ki a küzdelemben elbukik, nem hal ugyan meg, de soha nem nősülhet. Ime az új mese, melyet régi mesék viszhangja kísér lelkünkben, kevésbbé naiv és mélységes, mint amazok, de kedves emlékeket keltő, melyet örömmel hallgatunk. Említésre méltó, hogy a költő a három szekrény történetét nem találta abban a mesében, melyből tárgyát merithette. Van egy régi olasz novella a 14. századból, írója *Giovanni Fiorentino*, megjelent *Il Pecorone* című gyűjteményében 1554-ben, mely a Velencei Kalmár történetének legfontosabb részleteit tartalmazza. Megvan benne Portia alakja, neve Belmont úrnője, mint Shakesperenél, belészeret fiatal velencei nemes, kinek sikerül is gyámapja pénzsegítségével kezét elnyerni. De gyámapja itt is, hogy a szükséges pénzt megszerezze, leköti teste husát egy mestrii zsidónak, és ugyanabba a helyzetbe jut, mint Antonio. Ettől kezdve

az olasz novella és Shakespere drámája egészen egy csapáson haladnak. Belmont úrnője kiszabadítja férje gyám-
atyját a zsidó kezéből és a gyűrűvel való enyelgés története itt is vége az egész kalandnak. De a három szekrény története itt nem fordul elő, Shakespere vagy esetleg más drámaíró, kinek művét Sh. felhasználta (l. 347. l.) egészen másunnét, valószínűleg a Gesta Romanorumból vette, de ott is összefüggése a többivel egészen más. Akárhonnét merítette, régi, régi monda ez, mely számos változatban elágazik a különböző népek meséiben és a maga furfangjaival oly kedvesen hangzik fülünknek. A fődolog azonban az, hogy míg Portia története az eredeti olasz novellában ép meghódolása részleteiben durva és erkölcsi érzésünket sértő, Shakespere-nél a három szekrény története folytán válik kedvessé, poetikussá. Ez a költő varázsvesszeje, melylyel tündérvilágot alkot és egyúttal a tündérvilágot meghitté, ismeretessé, szinte otthonossá varázsolja nekünk.

És a mese folytatása megfelel Shakespere-nél indulásának. A szép kisasszonyért a legnemesebb lovagok vetélkednek, a marokkói herceg, az aragoni herceg, gazdagok, vitézek, magukba bizók, ékesen szólok. Nem küzdenek fegyverrel a sárkány ellen, de küzdenek észszel és szóval, a furfangos rejtvények ellen, melyekkel a három szekrényke fölirata fenyegeti őket. Hogy mennyire ügyel Shakespere a fantasztikus keret megóvására, mutatja az a körülmény, hogy más kérők is vannak, kiket Portia elmésen és gúnyosan jellemez, a nápolyi herceg, a pfalzi gróf, egy franczia úr, egy angol báró, egy skót lord, egy ifjú német, de egyikük sem lép föl, nagyon reális alakok, rontanák a mese romantikus

színét és hangját. De mily meseszerűen beszélnek Aragon és Marokkó és mily megszégyenülten vonulnak vissza! Természetes, hiszen egyikük sem az igazi, Ő, a sors kegyeltje, a kit az ég rendelt Portia számára. Mert ne tessék hinni, hogy itt a buta véletlen dönthet. Portia apja szent férfiú volt »és szent férfiaknak a halál órájában jó ötleteik vannak«. A mese világában a mi nekünk véletlennak tetszik, sokszor a dolgok titkos kapcsolatának rejtett műve.

Végre megjön Ő, polgári nevén Bassanio, a sors rendeltje. Mi tőrés-tagadás benne, ő kelme kissé modernizálódott. Nem szörnyetegek állják útját, midőn kedvéhez indul, nem is rivalisokkal kell összemérnie jó fegyverét. Más bajok vannak, a mese nagy opportunistá, alkalmazkodik a korhoz. Bassaniónak nincsen pénze, és szegény koptatja eszét, honnét szerezzen. Régebbi időkben ilyen egyszerűen segített volna magán, eladta volna magát az ördögnek, a kinek a hitvány érzéskől mindig fölösen áll rendelkezésére; és minthogy lelkében jámbor marad, a döntő pillanatban a szent szűz kimentette volna az ördög karmaiból. Így tett még Faust is, és tudjuk, hogy az örök nőiség az adósság lejáratának napján az égbe vonja. Később az ördög helyébe a kereskedő lép, így van ez a Gesta Romanorum-ban és a kereskedő, a ki ott még nem zsidó, kiköti a lélek helyett az élő test húsát és egészen úgy jár, mint Shylock, illetőleg nem kap semmit. De megmarad az ösmondából a szerződésnek vérrel való aláírása. Fiorentino novellájában szerepel először a zsidó; de itt a vérrel való aláírás is hiányzik, a helyett tanúk írják alá a kötést, a kellő formalítások és kautelák megóvva-

sával. Itt lép föl először a zsidónak gyűlölete is, nem akar nagyobb váltságdíjat elfogadni, gyilkolni akar, el akar dicsekedni vele, «hogyan kereszténység legnagyobb kereskedője az ő kezétől halt meg». De Fiorentinónál már nem a hős írja alá a kötést, hanem gyámapja, mert hiszen a hősnek nincsen hitele. Végül Shakesperenél a gyámapa helyébe a jó barát lép; a többi mind megmarad, csak a vérszomjas zsidó büntetése lesz szigorúbb, majdnem oly kegyetlen, mint a mily kegyetlennek mutatkozott ő. Bassanio pedig boldogul él Portiával.

Ime a modern mese, melyet távolról, az emberi lélek mélyében, ősi mondák halk zenéje kíséri és tesz kimondhatatlanul édessé. Az új költészet fénye, gyöngéd érzések, bölcs gondolatok, ragyogó képek remek kifejezése a régi meseanyagot új életre formálja. A meseszerű és a valóságos gyönyörű harmoniába olvad. Ez Shakespere sajátlagos művészete e fantasztikus játékokban, melyek sehhol sem ragyog oly fényesen, mint a V. K.-ban. Élte delén írta, talán harmincz éves korában, mikor túl volt az ifjuság viharos korszakán és lelkét még nem érintette az érett kor melankoliája. Három darabja kimagasló e három korszakból: *Romeo és Julia*, *A Velencei Kalmár*, *Hamlet*.

A Velencei Kalmár mesejáték, ez magyarázza Shylock sötét alakját a drámában. Shylock az az árnyék e fénykörben, melynek hivatása a fényt még fényesebbnek tüntetni föl. Ő az ördög ez angyali teremtések sorában, kinek rendeltetése legyőzve, kigúnyolva, kinevetve elkullogni. Az ördögnek is mindig az a sorsa, hogy kifognak rajta és kicsúfolják. Mefisztónak is, Goethe Faustjában, kemény kötése van és meg is nyeri foga-

dását. De midőn ott ólalkodik Faust halálos ágyán, az angyalok egyszerűen meglopják, megcsalják. Az emberek közt a kötés ereje szent és sérthetetlen, de ha az ördögről van szó, a ki maga is minden lehető módon csal és ámit, a kötés ereje semmis. Ihering, a híres jogtudós, *Küzdelem a jogért* című művében, kifejti, hogy a szerződés, melyet Antonio kötött Shylockkal, valójában erkölcstelen és a velencei dogának egyszerűen érvénytelennek kellett volna nyilvánítania azt. De mihelyt magát a szerződést érvényesnek ismerték el, az a követelés, hogy Shylock, midőn a font húst kivágja, vért ne ontson, egyszerűen képtelen és tiszta csalás. Ugyanő és mások a font hús követelését a régi római jogból származtatják, mely a nem fizető adósnak az élete fölött adott jogot a hitelezőnek, ha pedig több hitelező volt, az adóst szabad volt darabokra vágni. A bölcs római pogányok nyomban hozzátették, hogy a szétvágásnál nem kell nagyon a súlyra nézni, valamivel több vagy kevesebb nem tesz semmit. Nem hiszem, hogy ez a híres font hús a római jogból származik, ez talán némiképp hozzájárult a monda újabb alakulásához, de főrésze alig volt benne. Adataink nincsenek, hozzávetésem pedig az, hogy itt egyszerűen csalásról van szó, mely azonban ördögi lényekkel szemben nem számít. Iheringnek tehát igaza van, de igazsága nem érinti drámánk velejét. A tudós jogász szempontjából Shylockot megcsalják, a monda fölfogása szerint az istentelen hitelező egyszerűen bűnhődik.

Shakesperetől távol állott, hogy Shylocknak tragikus szint adjon, vagy hogy bárminő tendenciából zsidó kapzsiságot, kegyetlenséget, uzsorát pellengére állít-

son. Angliában Shakespere idejében már háromszáz év óta nem laktak zsidók, legalább nem mint zsidók. Shakespere közönsége soha sem látott zsidó életet, a zsidó ott szinte mitikus lény volt, majdnem olyan, mint az ördög, kire mindent rá lehetett fogni, a nélkül, hogy ez bárminő realis indulatot keltett volna. Bizonyára jobban ismerték a mórokat, mint a zsidókat. De mint-hogy a novella-forrásokban mindenütt zsidó szerepel és Shakesperenek gonosz emberre volt szüksége, ki a legyőzendő viszontagságok és a megejtendő próbák képviselője, megalakította Shylock alakját. Ezt a Shylockot az angol közönség egészen objektív szemmel nézhette, nem keltett szenvedélyt vagy indulatot, egészen megfelelt annak a szerepnek, melyre a költő szánta. Shylock az ördögtől származik.

Ujabb írók más módon magyarázzák Shylock alakjának keletkezését. Sidney Lee 1880-ban a *The Gentlemans Magazine* februári számában, *The Original of Shylock* című cikkében kifejti, hogy Shylock alakja oly realisztikusan van rajzolva, hogy Shakesperenek ismernie kellett zsidókat. Voltak is zsidók akkor Angliában, sőt volt egy híres zsidó, *Roderigo Lopez*, ki 1520—30 táján született és 1586-ban Erzsébet királyné házi orvosa, azelőtt pedig Leicester gróf orvosa volt. Ez úgy látszik, igen kiváló ember volt, sok nyelvet tudott és 1590-ben Essex gróf fölszólítására *Antonio Perez*-nek, portugál trónkövetelőnek tolmácsul szolgált. Ez a férfiú, kit a nép röviden don Antoniónak, Antonio királynak nevezett, kit II. Fülöp kiűldözött hazájából, Essex gróf kezében alkalmas eszköz volt, hogy az angolok gyűlöletét a spanyolok ellen éleszsze.

De Lopez összeveszett Antonióval, majd Essex gróffal. Csakhamar azzal vádolták, hogy spanyol agensek Londonban arra bírták, hogy Antonio és a királyné megmérgezésére vállalkozzék. Lee szerint nem tudták rábizonyítani, hogy e gatzetre igazán vállalkozott, de elítélték és ámbár a királyné soká vonakodott aláírni a halálos ítéletét, végre mégis fölakasztották, 1594-ben, jun. 7. Lee szerint Lopez kivégzése erős antiszemita tüntetésre bírta a londoni lakosságot. De Lee is elismeri, hogy nagyon kevés zsidó élt akkor Angliában. De az ő nézete szerint az a körülmény, hogy egy Antonio nevű keresztény okozta Lopez halálát, nagyon megerősíti azt a föltevést, hogy voltakép Lopez volt Shakespere modellje Shylockhoz. Antoniót Shakespere drámájában *királyi* kereskedőnek nevezik. Shakespere darabját Lee szerint valószínűleg 1594 aug. 23-án adták először, mert erre a napra jegyezte be *Henslowe* «a velencei komedia» (the Venesyan Comedy) első előadását. Shylock családi érzésében is lát Lee megegyezést Lopezzel, úgyszintén a kötél, akasztófa megemlítésében célzásokat lát e nagy föltünést keltő korbéli eseményre. L. még: *Sidney Lee*, A life of William Shakespeare, IV. ed. 1899. (London, Smith, Elder & Co.) 68 l. H. *Graetz*, a híres zsidó történetíró, Lee föltevését elfogadja és teljesen bebizonyítottnak tekinti. Shakespere jól ismerte a pört, mert barátja volt lord Southamptonnak, Essex barátjának, a ki fővádlója volt Lopeznek. Shakespere tehát szándékosan Lopez karrikaturáját rajzolta *Shylockban*, hogy főúri barátjainak hízelegjen és a közönséget mulattassa. (L. Shylock in der Sage, im Drama und in der Geschichte. Monatsschrift für Geschichte u.

Wissenschaft des Judenthums. 1880. Krotoschin 397 l.) Ritkán alkottak könnyebb szívvel és kevesebb kritikával föltevést, mint ebben az esetben történt. Dr. D. *Honigmann* a *Shakespeare-Jahrbuch* XVII. kötetében (Über den Charakter des Shylock) eléggé kimutatja, hogy Lee föltevésének alig van alapja. Ninesen bebizonyítva, hogy Lopezet pöre előtt zsidónak ismerték. Lopez úgynevezett *marran* volt, «új-keresztény», a kit a spanyol inkvizíció hite elhagyására kényszerített, a kititokban vallásához ragaszkodott, de külsőleg mint keresztény ember élt, sőt nagy tiszteletben állott. Lee említi, hogy 1594-ben, nyilván Lopez pörének hatása folytán három zsidó darabot adtak Londonban. De az egyik: *The Jew*, már 1579-ben előadatott; a második, Marlowe darabja, *A máltai zsidó*, már 1591-ben került színre, különben sem lehet belőle, hacsak nem erőszakosan, Lopezra vonatkozó czélzásokat találni, a harmadik pedig, *The Venesyan Comedy*, állítólag Shakespere darabja, *A velencei kalmár*, Henslowe följegyzése szerint aug. 25-én adatott és minthogy Lopezet júniusban akasztották, Shakespere e remekművét hatnyolcz hét alatt írta volna. Lehetséges-e ez? Ime a külső tények. De fontosabbak a belsők. Van-e valami tényleges hasonlóság Lopez és Shylock jelleme, élete, cselekedetei és halála közt? Lopez igen tekintélyes állású ember volt Londonban, kit politikai bűnökkel vádoltak; Shylock uzsorás, gyűlöli a keresztényeket, kik közül a legjobbak is, mint Antonio, folyton gyalázták. *Honigmann* okadataihoz még a következőket csatolhatjuk. Ha Lopez lett volna modellje Shylocknak, nem kersett-e volna a költő cselekvényt, mely inkább emlékez-

tet Lopezra, politikai eselszövést, milyenek drámásításában már akkor is elég járatos volt, hiszen VI. Henriket ez időben írta meg vagy alkalmazta színre? Minő fölhasználása a modellnek az, mely a modellnek fővonásait teljesen mellőzi? Ha ki akarta a szinpadai hatás kedvéért a zsidó gyűlöletet aknázni, hogyan jutott eszébe gondosan mellőzni mindazt, a mi Lopezra emlékeztet, sőt Shylockjára oly vonásokat ruházni, melyek gyűlöletét emberileg megokolják és az egész alak iránt még szánalmunkat is fölkeltik? De végre van-e példára, hogy Shakespere ily költőietlen módon hajhászta volna a hatást, hogy egyáltalán ily szűk tendenciák szolgálatába bocsátotta volna költői erejét? Képzeljük el magunknak a dolgot Lee fölfogása értelmében: Lopezet királygyilkosság kísérletének bűnével vádolják. A pörnek nyilván politikai célzata van és hogy ily célzat mily igazságtalanságokat szül, senki sem tudja jobban, mint a királydrámák szerzője. Shakespere mégis hisz Lopez bűnösségében. Örül neki, hogy nemcsak a bűnöst, hanem a zsidót büntették Lopezban. Siet, éjjelnappal dolgozván, hogy a zsidók elleni hangulatot kiaknázza és drámáját, mialatt a szenzáció tart, színre hozhassa. Nehány hét alatt megírja és betanítja a darabot, a mely végül semmiben sem emlékeztet Lopezra, kinek bűne fölségárulás.

Hogyan hihetett Lee az eseményeknek ebben a láncolatában? A kiváló író nyilván a «fölfedező» optikai csalódása vitte erre a süppedékeny talajra és nem azon csodálkozunk, hogy 1880-ban közzé tette e fölfedezést, hanem hogy még ma is, előbb említett művében, ragaszkodik nézetéhez.

Bizonyosnak tetszik előttünk, hogy Lopez felakasztása után is Shakespere közönsége nyugalmas lélekkel nézte a Velenczei Kalmárt és a többi zsidó darabokat, Marlowe-ét és azt a régebbit, melynek czíme *A zsidó* volt és melynek tartalmáról nem tudunk semmit. Gyűlölte a zsidókat, az kétséget nem szenved, de nem azzal a közvetetlen gyűlölettel, melyet a felzaklatott szenvedélyek sugallanak. Minden rosszra képeseknek hitte őket, mint Marlowe darabja bizonyítja, ki a pokol minden gonoszságát összegyűjti Barabás lelkében, ez tette a szinpad íróinak kényelmes, szimbolikus alakká a zsidót. De ép Shakespere nem érte be e szimbolikus alakkal. Neki igazság és valóság kellett, ezért nem használhatta Lopezet modellül, ezért nem rajzolt zsidót Marlowe módjára. Nem Lopez pörét tanulmányozta, melyben czéljára alkalmas anyagot egyáltalán nem találhatott, hanem tanulmányozta a zsidó népet, a zsidó lelket, melybe betekintést még más úton is nyert: az *emberi* lélek ismerete útján. Ezen az úton haladva érthetjük meg Shylock alakját és drámánk természetét.

Shylockot nézetünk szerint epizodikus alaknak tervezte Shakespere, még pedig a tragikus, rémes és komikus elemek sajátzerű keverékének. Mondják, hogy Burbage Rikárd, Shakespere társa és barátja, komikus módon játszotta, hosszú orral és vörös szakállal és a közönség bizonyára nevetéssel fogadta és kísérte a szinpadon. Mindössze öt jelenete van a drámában; ha figyelmesen olvassuk őket, mindenütt kaczagtató részleteket találunk. Első jelenetében (I. 3.) ő maga is humorosan beszél; midőn a kötés feltételeit kimondja, kimutatja ugyan lólábát, de hát neki borzongást is kell

keltenie, annál jobban esik azután mérhetetlen kudarca. II. jelenetében (II. V.) mennyit nevetettek, midőn vacsorálni megy a keresztényhez, hogy a pazart fogyassza és ráhagyja mindenét Jessicára, a kiről tudjuk, hogy Lorenzóval meg fog szökni. III. jelenetében (III. 1.) beszéde Solarióval és Salarinóval, Antonio barátjaival, rémes ugyan, de nyomban rá következik találkozása Tuballal, mely a komikus és rémes jellemrajz remeke. IV. jelenetében (III. 3.) nem fontos, csak előkészít a végső nagy jelenetre (IV. 1.), mely a zsidó megalázásával végződik. Mindezekben a jelenetekben csak annyi komoly van, a mennyi a jellemrajz valószínűségéhez tartozik, a miről később lesz szó. De a közönség mindenütt nevetetett, persze borzongás között, mint mikor az ördög fölsülésén nevetünk.

Itt van Novelli alakításának nagy ereje. Jobban mint bárki az újabb időben, kiemelte a rémesek mellett a komikus vonásokat Shylock jellemében. Merem mondani, hogy az újabb színészek között ő az egyedüli, a ki Shylockot igazán megértette. Emlékezzünk vissza az első jelenetre, mennyi sunyiságot, furcsaságot, színlelt alázatosságot és komikumot vegyített játékába. Okos, furfangos, összetöpörödött, szenvedélyes, de kicsinyes ember és mindenek fölött komikus. Fénypontja az előadásnak Tuballal való jelenete volt. Hogyan nevetett, hangtalanul, ugrált, tánczolt, igazi szörnyszülöttje a sorsnak, ki rémes és furcsa, nevetséges és ijesztő. Csak a törvényszéki jelenetben nő tragikussá, de itt is a tragikum inkább mi bennünk, a mi felfogásunkban van, mint Shylockban.

Mert Shakespere darabja az idők folyamán nagy vál-

tozáson ment keresztül. Azaz nem a darab változott meg, hanem perspektívája, mi változtunk, a közönség; de az eredményre nézve ez egyre megy. A darab fantasztikus, meseszerű részei mind elhalványodtak. Nagyon realiztikusok lettünk a színpadon, a régi mondák rezonanciája meggyöngült. A három szekrény történetét kritikus szemmel nézzük, a marokkói és az aragoni, kiknek szerepét rendszerint a leggyöngébb színészekre bizzák, szánalmas mosolyt keltenek, nem értjük Sh. finom ironiáját és ő rajta merünk mosolyogni. A gyönyörű poetikus beszédek alig halljuk, nagyobb részüket ki is huzgálják az előadásban. Az esztétikusok véleményei is bizonyítják, hogy a mű meseszerűsége elveszett. Az egyik (*Ulrici*) azt tanítja, hogy a mű centralis gondolata az a tétel *Summum ius summa iniuria*; továbbá: nem a jogon, hanem az isteni szereteten és kegyelmen alapúl az emberi élet, mely utóbbi tétellel *Horn* megelőzte. Hasonlóképen mondja *Rötscher*, hogy a darab legveleje: az elvont jog dialektikája. Így *Shylock* alakja válik a darab középpontjává, ő a darab eszméjének hordozója, és *Portia*, *Bassanio* mind ő végette vannak. *Horn*, *Ulrici* és *Rötscher* nagyon is a mi szempontunkból, nem a *Shakespere*-éből nézik a darabot, nem érzik a darab alaptonusát, melyben *Shylock* csak a legyőzendő, oldandó disszonanciát jelenti. *Gervinus* a darab minden elemét vizsgálva, az embernek a birtokhoz való viszonyát látja benne kifejezve, a mibe azután *Portia-Bassanio* viszonya is befoglalható. E viszonyban a két szélsőséget a tékozló *Bassanio* és a fukar *Shylock* jelezné, míg *Portia* harmonikus lelkében mind az ellenmondások gyönyörű összhanggá egyesülnek. De Bas-

sanio nem igazán tékozló, csak kissé vígan élő, Shylockot pedig a bosszú élteti. *Hebler* külön könyvet írt a műről (Sh. Kaufmann von Venedig 1854. Haber C.), melynek végső eredménye az, hogy Sh. a látszat világát akarja a maga semmiségében bemutatni. A derék, odaadó érzés, ha a jó látszatnak hijján van is, legyőzi ez érzés hiányát vagy ellentétét, ámbár a látszat mellette szól. A darab témája: A mi jó vagy rossz látszatos értékünk. (117., 118. l.) Nyilván a három szekrényke története sugallta neki ezt a magyarázatot. Érezte, hogy nem Shylock a főszemély, és mint Gervinus, ő is oly megoldást keres, mely a darab valamennyi elemét egy formulába foglalja. *Kreyssig* átlátja, hogy a darab különböző elemeit bajos valamely erkölcsi tanítás példái gyanánt fogni föl, de ő is ily tanítást keres és abban találja, hogy boldogságot csak akkor érünk el, ha mindenben mértéket tartunk, az adott viszonyokat okosan fölhasználjuk és vidám lélekkel elviseljük; *Elze* (Jahrbuch der deutschen Sh. Gesellschaft. VI. 1871. Zum Kaufmann von Venedig) visszatér Gervinus nézetéhez, melynek különben is majdnem mindazok, melyek nem Shylockot tekintik a darab eszméje hordozójának, csak változatai. A birtok, ha nem erkölcsi czélokot szolgál, megrontja az embert. Nem az fontos, hogy mink van, hanem hogy mik vagyunk. (Das Haben ist nur die Schale, das Sein der Kern 142.) Látszat és lényeg a darab témája, mint *Hebler* is mondotta.

Szó sincs róla, mindebből van valami a darabban. A mese gazdag, régi, sok vonatkozása van emberi dolgokhoz. *Shylock*: tényleg a maga formai jogát a legnagyobb jogtalansággá feszíti, *Portia* a kedves, józan böl-

cseség mintaképe, a három szekrény azt tanítja, hogy ne higgyünk a látszatnak, Antonio példája mutatja, hogy a legnagyobb gazdagság sem boldogítja az embert s így tovább. De szabad-e egyáltalán ily nyomokon keresni valamely dráma velejét és főleg szabad-e A Velencei Kalmárban? Vajjon a költő is először az eszmét gondolja és azután találja ki hozzá a drámát? Még filozófiai drámák, mint Goethe Faustja, Az Ember Tragediája sem keletkeznek így. Hiszen a mesét készen találta a költő, sőt ép valószínű, hogy volt egy régebbi darab, melyről már 1579-ben történik említés, a mely a mese két alkotó részét, Portia kéreőinek választását és Shylock kötését egybefoglalja, úgy hogy valószínűleg nem Shakespere kapcsolta egybe a Pecorone és a Gesta Romanorum két meséjét (L. A new Variorum edition of Shakespere ed. by H. H. Furness. Vol. VII. The Merchant of Venice. Philadelphia 1888. 321 l. és tov.). A színes, gazdag, változatos mese vonzotta Shakesperet, az volt rá nézve érdekes. Igaz, hogy sokféle szempontból lehet mese érdekes a költőre nézve. Érdekessé válhatik előtte, mert meglepő fordulatokban bővelkedik, érdekes egyének eszméjét sugallja, nagy szenvedélyek rugóit feszíti, *jelentős igazság* megérzékitését mutatja, vagy más ilyenféle okokból; mennél több ily szempont teszi érdekessé, annál szivesebben fogadja. A Velencei kalmárt Sh. kiválóan szerethette. A romantikus mese magában is kedves; a nagy veszély, mely Bassaniót és Antoniót fenyegeti, rendkívül feszíti az érdeklődést; a három szekrény története mélységes jelentésű; Shylock alakja óriásira nő; Portia szereplése a bíróság előtt különösen elmés és kedves; Portia alakját az olasz ég

derültsége, tisztasága, az életöröm fenkölt érzése ragyogja be. Shakesperenek eszébe se jutott, elvont erkölcsi szabályok példáját adni drámájában. Fantasztikus, jelentős, érdekfeszítő mesét akart nekünk mondani, mely alkalmat szolgáltat neki bölcseségét, képzelő erejét, lelki békéjét, költői érzését kitárni előttünk. De megváltozott világfelfogásunk megváltozott világossága másnak tünteti föl előttünk a darabot, mint a minő volt. A darab derült, színes részletei megfakultak és a tragikus mozzanatok emelkedtek ki.

A mi Shakespere idejében epizódszerep volt, Shylock most félelmetesen kimagaslik és előtérbe lép a darabban. Nem a színészek művének tartom e változást. Ők csak a kor szellemét követik, ők csak a közönség felfogásának adnak kifejezést. A zsidó Sh. idejében Angliában semmi sem volt, de a mult század óta, az emancipacionalis törekvések fölmerülésével van zsidó kérdés egész Európában. Mindenütt és ebben a pillanatban talán szenvedélyesebben mint valaha vitatják a zsidó kérdést. Shylock alakja most egyszerre más jelentőséget nyert. Jellemét vizsgálják, van-e igazság benne. Kifakadásait taglalják, és úgy találjuk, hogy évezredek jogos panasza és jajkiáltása hangzik ki belőlük. A mit Sh. idején objektív esztétikai nyugalommal néztek és hallgattak, a zsidó alakját, jellemét, sorsát, az most szenvedélyes pártküzdelmek csatakiáltása lett. Sh. műve pedig, mint azonnal látni fogjuk, fogantyút adott e küzdelmeknek. Ő Shylock alakját tényleg más-kép rajzolta, mint a többieket. De bármi okból történt, tany az, hogy a mű egyensúlya felbomlott, szép harmoniája veszendőbe ment. A mi e műben a fődolog

volt, azt csekélyebb figyelemmel, érdeklődéssel, fogékonysággal nézzük; a mi epizód volt, fődologgá lett. Alig tudok példát az irodalomban ily változásra. Ime, miért távoznak a színházból oly érzéssel, melyet nem nevezhetünk többé zavartalannak. És ezzel megfelelttem az első kérdésre, melyet kitűztem magamnak. Az eredményt ekkép foglalhatjuk össze:

A Velencezi Kalmár *mesejáték* volt, melyben Shylock az ördög modernizált epizódalakját játszsza. Azóta a darab meserésze megfakult és Schylock jóformán a darab hősévé, középpontjává lett. Ebben Sh.-nek is része van, a mint Shylock jellemének elemzése azonnal mutatni fogja.

II.

Hogy Shylock jellemét és jelentőségét megértsük, ismernünk kell Shakespere költői modorát. Tudva van, hogy meséit majdnem mind készen vette át történeti művekből, mesekönyvekből, mások darabjaiból és rendszerint, a mi a mese vázlatát illeti, csak a legszükségesebb módosításokra szorítkozott. Bármily különös volt valamely adat, melyet forrásaiban talált, ha egyébként fölhasználhatta, különösségével nem törődött. Kell-e mondanom, hogy helyes érzék vezérli ebben? Hiszen a mese ezzel a különösségével él az emberek emlékezetében, ez teszi föltünővé, kedvessé, ismertetessé. Hamlet örültnek tettei magát, mint az örült ember szerepét játszó vésődött be az emberek lelkébe, Shakespere e vonást átveszi, mert nélküle csonka volna Hamlet alakja, nem is volna Hamlet és a költő elveszténé a régi mese rezonanciáját, a mi a költői hatás-

nak oly kiváló forrása. Így tettek a görög tragikusok is, a monda lényeges vonásait érintetlenül hagyták. Ilyen különös vonás a Velencei Kalmár meséjében a font hús története. Mindent elhagyhatna, átalakíthatna belőle, ezt az egyet nem mellőzheti, ez a mesének a signuma. Shakespere főereje nem abban van, hogy mesét csinál, komponál, hanem hogy a legfantasztikusabb mesét is valószerűvé tudja tenni. Mi által? Az által, hogy oly jellemeket alkot, melyeknek úgy, mint a mese előírja és nem másképp kell cselekedniök. A jellemek alkotásában van az ő főereje.

És ez a vezérlő szempont Shylock jellemének megértéséhez. Shylock a monda szerint a font húst köti ki magának; milyennek kell lennie annak az embernek, a ki ilyet követel? A dolog nagyon különös; annál mélyebben kell megokolni. És ebben rejlik Shakespere műve disszonanciájának az oka. Oly finom és realistikus jellemrajzot kell a költőnek alkotnia, hogy Shylock tulságos nagyra és fontosra nő előttünk és kevésbé is illik be a mű mesehangulatába. Az ördög se illenék be, de a valószerű Shylock sem. A mese alkatánál fogva Shylock epizódikus alak, mellékes figura; Shakespere költői technikája megkívánja, hogy lelkét realiztikus részletességgel rajzolja, különben nem modernizálhatná, nem motiválhatná a font hús történetét. Shakespere a szinte lehetetlennek látszóra vállalkozik: a font hús kikötését és követelését természetesnek, valóznak akarja föltüntetni. De ez a problema oly fontos, érdekes, hogy fontosabb és érdekesebb lesz, mint Portia szerelme és sorsa. Ez talán föl nem tűnt Shakespere kortársainak, kik a zsidó iránt nem érdeklődtek. De mi, kik

különösen fogékonyak vagyunk ép az itt szóban forgó tárgy iránt, mi előttünk a darabnak ez a része még feltűnőbbé vált. Így sérült meg a Velencei Kalmár belső arányossága. Magának a költőnek is része volt benne, azonfölül a kor megváltozott figyelmének és fogékonyságának.

Alkalmazzuk most az említett elvet a Velencei Kalmár jellemeire. Kérdezzük, hogy mit ad a költőnek az olasz novella vagy más forrás és mely jellemeket alkot az adott vonások megértetésére. Nem fogom az összes jellemeket elemezni, csak a melyekre most szükségem van. Adva van mint csomópont a font hús kikötése. E csomópont szerint igazodik el a darab és alakúlnak a jellemek. Bassanio, ki Portiába szerelmes, ki Portiát meg akarja kérni, pénzre szorul és kölcsön kéri Antoniótól. Milyennek kell tehát lennie ennek a Bassaniónak? Kissé könnyelműnek, különben nem volna pénzszükségben, de mégis velejében nemesnek, jónak, különben nem lehetne Antoniónak barátja. Mert Antoniónak föltétlenül nemesnek, királyinak, szuverén embernek kell lennie, különben nem állana rá arra a kötésre, melyet Shylock követel, a kötés pedig adva van, ez a mondának évszázadok óta megőrzött vonása. Antoniónak pedig igen büszke, de kissé passzív embernek kell lennie, másképp hogy kerülne ebbe a bajba? Nem sértené annyira Shylockot, és tudna magán segíteni. Azért kezdődik a darab, mindjárt az első sorban Antonio búskomorságának feltűntetésével, mely passzivitását magyarázza. «Én nem tudom, mért kedvem oly borús.» Íme két jellem alapvonásának magyarázata a mese adott vonásaiból. De menjünk tovább.

Antioniónak komoly bajba kell kerülnie, különben

nincsen árnyéka a darabnak, nincsen igazi bonyodalma, nincs igazi megpróbálása Antonio és Bassanio barátságának, Bassanio jellemének, mely méltóvá teszi az isteni Portia szerelmére. Tehát erős ellenjáték kell.

A régi ilyféle darabokban az ellenjátékos az ördög, a mi elég komoly és a vallásos érzést a lélek mélyében fölrázza. De az ördögről e világi darabban nem lehet szó. Tehát Shylockot kell erős ellenjátékosá alakítani.

De adva van ősidőktől fogva a font hús meséje, ezt nem lehet mellőzni, ezt Shylock lelkéből kell magyarázni. Ily rettenetes dolgot, újra mondjuk, csak a legmélyebb jellemzéssel lehet érthetővé tenni. Ime miért jellemzi Shakespere oly mélyrehatóan, oly széles modorban, oly realizztikusan épen Shylock jellemét. Ime miért találunk a színművészek oly gazdag anyagot ez alakban, mely annyira vonzza őket. Ime hogyan válhatott azután Shylock más időben, más körülmények közt a darab középpontjává.

Lehetetlen, hogy Shakespere pusztán képzeletből alkotta meg Shylock alakját. Igaza van Elzének, neki ismernie kellett zsidókat, és minthogy Angliában nem találhatott, már ez az egy körülmény is valószínűvé teszi, hogy Shakespere megfordult aszárzaföldön. Midőn 1592—3-ban a pestis dúlt Londonban és a színházakat bezárták, Sh.-nek nem volt dolga Londonban; nem tudjuk, hol töltötte ez időt; meglehet, Olaszországban. E mellett szólnak olasz topografiai ismeretei is, ámbár akad elég hibás adat is. Mégis nem lehetetlen, hogy Velenczében ismerkedett meg zsidókkal és ott gyűjtötte az anyagot a Velencei Kalmárhoz. (L. ez ellen Sidney Lee i. m. 43. l.)

Milyen az a Shylock? A ghetto alakja, szűk látáskörű, kitzasztva a szabad élet gazdag közösségéből. Mindenkinék ebben a szabad életben száz érdeke van, neki csak egy: a pénz. Uralkodó szenvedélye a legundokabb egyike, a kapzsiság. Kell-e bőven rajzolni? Neki a pénz mindene, istene. Antoniót gyűlöli, mert oly egészen más kereskedő.

Pénzvágya több mint szenvedély, szinte mánia. Leányát nem sajnálja annyira, mint a pénzt, melyet elrabolt tőle. Fukar. Szolgája átkozza, leánya elfordul tőle. Nagyon gonosz embernek kell lennie. Ennek föltüntetésére van Jessica, Lorenzo és Lancelot alakja. Ők Shylockot magyarázzák.

Ritkán esik meg Shakespere-en, a mire ebben a darabban vetemedik. Oly intenzív gondot fordít Shylock jellemzésére, hogy mások jellemzésének kárára is fölhasznál mindent, a mi célját szolgálja. Antonio gyalázza Shylockot, vérebnek és hitetlennek nevezi, ünnepruháját leköpi, csak mert pénztét forgatja. Igazságos-e ez? Illik-e Antonio nemes jelleméhez? Nem ép lehetetlen, mert Antonio gyűlöli a zsidót, gyűlöli mesterségét, az uzorát, ámbár Shylock csak pénztét forgatja; a keresztényeknek egyenesen megtiltotta a vallás és állam törvénye, hogy kamatot szedjenek pénzük után. Mégis visszasan érint bennünket Antonióban a gyűlöletnek ez a kiméletlensége, de Shakesperenek kellett, hogy Shylock gyűlöletét magyarázza. — Hasonló Jessica jellemzése. Jessica gyűlöli apját, nemcsak gyűlöli, de meg is lopja; mit vétett Jessicának Shylock? Mindenki elítélheti őt, csak saját gyermeke nem. Mindenki rosszul bánhatik vele, csak Jessicának nem szabad ennyire

rossz leánynak lennie. És Shakespere helyesli Jessica tettét, mert senki a darabban nem korholja érte, Portia is szívesen befogadja házába. De a költő meg akarja mutatni, mily embertelen ember Shylock, és ezért nem kiméli Jessicát, kire különben sem figyelünk. Mindnek Shylock ellen kell fordulnia, hogy Shylock lelketlenségét megértsük és minden gonoszságra képesnek tartsuk.

De az rosszul érti meg Shylockot, a ki csak fukarnak, kereszténygyűlölőnek, szívtelennek, ridegnek, kegyetlennek tartja. Mindez csak a jellemzés alapja. A fődolog Shylock gyűlölete. Shylocknak határtalanul gyűlölnie kell Antoniót; ezért kellett Antoniónak már régtől fogva bántania és bántalmaznia Shylockot; bántania benne a zsidót («utálja ő szent népem»), a kereskedőt («ingyen kiadja pénzét és leviszi Velenceze piacán a kamatot»), az embert («zsidós ünnepruhámra köp vala», «lábbal taszítva, mintha korcs kutyát rugdalna küszöbén»); ezért kellett Jessicának elszöknie hazulról és apja pénzét magával vinnie, mert Shylock jól tudja, hogy Antonio körének része van leánya szökésében, legalább is tudott róla. Most bontakozik ki előttünk Shylock feneketlen gyűlölsége. Beletekinthetünk elvadult lelkébe. Most el nem áll kötésétől, megesküdött rá. Midőn a kötést megcsinálták, Shylock tréfának tünteti föl az egészet, minek kellene neki egy font emberhús, mely nem oly becses s nem oly használható, mint kecske-, bárány- s ürühús. A nézőnek már akkor borzong a háta, hát még midőn előtte nőttön nő Shylock gyűlölete, kegyetlensége és vérfagyasztó szándéka nyilvánvalóvá lesz!

A bíróság előtt már nem ember, hanem valóságos vad-

állat. Lelke sötét elszántsággal teli, melyen a gyűlölet lett urrá. Csak bosszújának akar élni, mely annyi forrásból táplálkozva dagadt ekkorává. Mindez oly szükség-szerűen következik feladatából, mint egy matematikai konstrukció és az egész konstrukciót az emberi lélek legmélyebb ismerete vezérli. Így vált Shylock félelmetes élő alakká. Az hogy zsidó, egészen mellékes volna, ha egyéni sérelmén kívül egy egész elnyomott faj gyalázata, szenvedései nem élesítenék kését.

Így tudta Shakespere az embert ördöggé és ördögi vonásait mégis emberiekké tennie.

Nem akart ő sem a zsidók ellen, sem a zsidók mellett irni, ő életet alkotott; ebből merítsen mindenki tanulságot.

Ha tetszik, akkor ez az alak azt jelenti, hogy ennyi rendkívüli körülmény összejátszása, százados elnyomás, embereknek, kik olyan emberek, mint mások, az emberek közösségéből való kitzasztása, szülhet ilyen ferde, szörnyű alakokat, minő Shylock; ha ilyen emberben azután a szenvedély különös körülmények folytán egy ember ellen fordul, s ha oly borzasztó jogi szokás áll fenn, mint a minő a font hús kivágásának föltétele, s ha ez a gyűlölt ember véletlenül ennek a gyűlölt embernek hatalmába kerül, akkor rémes összeütközés keletkezhetik.

Most újra kérdezzük: Milyen alak Shylock, tragikus vagy komikus? A jellem taglalása után talán jobb feleletet adhatunk: tragikomikus! Shylock rémes és furcsa. Össze van szöve meséből és valóságosból. Gyűlölete, bosszúvágya rémséges; kapzsisága, nyomorultsága, alattomoskodása, midőn a font húst kiköti ma-

gának, furcsa, nevetséges. Mindenki lenézi, neveti, míg egyszerre csak az élesre fent kést és a mérleget pillantjuk meg kezében. A rémes és a nevetséges is közel állnak egymáshoz. A ki a gyermeket lepedővel a fején ijeszti, rémes; ha lerántják róla a leplet, egyszerre nevetségessé válik. Shylock ijesztett bennünket, míg egyszerre csak késéről kitünik, hogy nincsen éle, hogy nem lehet vele vágni, ez a költő intencziója.

Az eredmény tehát ez: Shakesperenek erős ellenjáték kellett mesedarabjához, ez meg volt adva *Shylock alakjában*, a *kötésben*, melyből a darab csattanója, a *törvényszéki jelenet* következik. De midőn ezt az adott anyagot vizsgálta, szükségét érezte, hogy Shylockot és a kötést magyarázza. Így keletkezett ez a nagyszabású, realiztikus, mélységes lélektannal megalkotott jellemrajz. A törvényszéki jelenet után azután eldobja az egész alakot. A művész és az ember megállott egy pillanatra *a zsidó problema* előtt, szinte megmérte egész mélységet, fölhasználta páratlan jellemalkotásra, azután ismét az élet derült oldala felé sietett. Néhány évvel később, midőn az ő lelke is elkomorult, Shylockot tette volna a darab hősévé. De hogy a felhők meggyültek lelkében, Shylock alakja mutatja. Shylockot csak az rajzolhatta, kinek lelkében az élet sötét hatalmai már jelentkeztek.

Sokat vitatkoztak a törvényszék végzésén. Igazságos-e? Előbb említettük Ihering nézetét; más kiváló jogászok ellentmondottak neki, pl. A. *Pietscher* (Jurist und Dichter, Dessau 1881); ismét mások, pl. *Kohler* Würzburgban (Shakespere vor dem Forum der Jurisprudenz 1883), részben csatlakoztak hozzá, míg John T. *Doyle* azt a meglepő fölfedezést tette, hogy Nicara-

guában, a hol a régi spanyol törvénykezés nyomai fönnmaradtak, még ma is oly módon járnak el a bírásokban, mint a Velencei Kalmárban. (L. Furness említett kiadását 417—420. l.) De a vitatkozók elfelejtik, hogy a pörnek ilyenén módon való elintézése szintén adva van a forrásokban, hogy Shakesperenek eszébe se jut a bírások szoros igazságosságának kérdését bolygatni, neki ez a régi, hagyományos *jogi viccz* kellett a rémes epizód vidám befejezésére. Ha a bíró Ihering tanácsára kijelentette volna, hogy a kötés, mint *turpis causa*, elejétől fogva semmis volt, hol marad az epizód rémes volta? Akkor utólag bosszankodtunk volna rajta, hogy a költő ily oktanul rémítgetett bennünket. Ha pedig Shylock ügyvédje ismét Iheringgel úgy okoskodott volna, hogy a font hús föltétele magában foglalja a vér ontását is, hol maradt volna a rémes epizód derült megoldása? Meseországban vagyunk, a hol Portia ítélete eléggé megokolt. A formai jognak Meseországban is jognak kell maradnia, de ép ezért egy formailag jogosnak látszó kifogás elegendő a formai jog érvényesítésének megakasztására. Meseországban nem szabad nagyon közelről nézni az ilyeneket.

De miért bűnhődik Shylock oly keservesen? Miért fosztják meg vagyonatól, melynek felét csak különös kegyből kapja vissza, míg másik fele Antoniónál marad használatul? Miért kényszerítik hite elhagyására? Mert a végsőig feszült aggodásért kárpótlás jár a közönségnek. A zsidónak bűnhődnie kell, ámbár ő hitte, hogy a jog mellette van. De szabad-e a jogot gazság takarására használni föl? Most a jog ügyes alkalmazása ellene fordul és bűnhődését okozza. Mit vétett Antonio? nem

tudott fizetni. Mégis ezért életével lakoljon. Mit vétett Shylock? Antoniót meg akarta ölni, ezért halált érdemel és kegyelmet csak azért nyer, mert hitte, hogy joga van hozzá. Ha a bonyodalom nem lett volna oly rémes, a bűnhődés is enyhébb lett volna. Hitétől is ezért kellett megválnia, nem hogy üdvözüljön, hanem hogy szenvedjen.

Most még néhány szó Shylock sorsáról a szinpadon.

Burbage, Shakespere kortársa, hír szerint komikusan játszott; nem hiszem; csak annyit tudunk róla, hogy vörös parókával játszott. *Thomas Dogget*, a következő, a kiről tudomásunk van, szintén komikusan játszhatta, mert komikus színész volt; ki van zárva azonban, hogy valaki valaha tisztán komikusan játszott volna. Mit csinált volna a szerep rémes részleteivel? Ha ezeket is karrikaturásan fogja föl, hol maradt volna a rémség, mely nélkül a darabnak semmi bonyodalma sincs? Az első híres színész, kinek játékáról bő tudósításaink vannak, *Macklin*, ki 1741-ben játszott Londonban, Drury Lane-ben. *Lichtenberg* leírása szerint (*Vermischte Schriften* III. 1801. 369 és tov.) sárgás, durva arca volt, nagy orra (*die an keiner der drei Dimensionen sonderlichen Mangel leidet*), igen nagy szája, szóval ijesztően csunya volt. A szerep fölfogásáról nem nyilatkozik részletesen, mások sem, de minden, a mit mondanak róla, arra mutat, hogy a rémes és furcsa vonásokat mesterien egyesítette, mint *Novelli*. *Pope* egyszer társaságban tréfás fölszólításra azt a sirverset ajánlotta *Macklin* sirkövére (ki még akkor élt):

*Here lies the Jew
That Shakespeare drew.*

(Itt nyugszik az a zsidó, kit Shakespere megrajzolt) és mindenki rendkívül találónak mondotta az ötletet. Shylock típusát Edmund *Kean* változtatta meg 1814-ben. Ő csinált belőle először tragikus alakot. Az ő nyomába lépett a híres *Irving*, ki méltóságosnak, igen eszesnek, tragikusnak rajzolja. *Booth* ismét Macklin hagyományához tér vissza. A németek általában szimpatikussá akarják tenni Shylock alakját, főleg *Devrient*, kinek jellemzését *Rellstab* írja le részletesen. (L. *Hebeler* i. h. 79. l.) *Seydelmann* talán az egyedüli, ki aljasnak, de rémesnek ábrázolja. Egészben mondhatjuk, mióta a ghattók falait ledöntötték és e ghattókból nagy emberek kerültek ki, világszerte tragikusnak, megindítóknak és megrázónak rajzolják Shylockot a szinpadon, a mi hálásabb és könnyebb módja az előadásnak és jobban megfelel emberies érzésünknek. Ugyanaz idő óta a darab fantasztikus részei elhalványodtak, Shylock realiztikus alakja lett a darab középpontja, úgy hogy az utolsó fölvonást csak igen rövidítve adhatják és így is türelmetlen közönség előtt. Kell-e ezek után ismételnünk, hogy Macklin és a kik az ő nyomába léptek, mint *Novelli*, helyesebben fogják föl Shakespere alakját és a darab szellemét? És hogy mindazonáltal még így is, mert mi változtunk meg, a darab is egészen másnak tetszik előttünk, mint Shakespere kortársai előtt?

Boldog az, a ki a színházban el tudja felejteni a való életet. Hiszen azért van színház, művészet, hogy elfelejtsük az égető érdekeket és szép játékba merüljünk, mely az élet igaz értelmét, örök igazságát tárja föl előttünk. De vajjon a mai közönség el tudja-e a Velen-

ezei Kalmár előadása alatt felejteni azt a való életet, melyre maga a darab lépten-nyomon emlékezteti?

Én a színházban gyönyörködni tudok a Velencei Kalmárban, és főleg Novellinek köszönöm, hogy Shakespere drámájának igazi jelentéséhez közelebb jutottam.

Mégis még engem is kinez az a gondolat, hogy ime a zsidók ellen való gyűlölet még ily nemesen gondolkodó embert is megront, minő Antonio. Hiszen ez az, a mit most is lépten-nyomon tapasztalunk. Az antiszemitizmus félelmetes odala itt jelentkezik.

Nem vagyunk Shylockok és a Shylockok üldözését és ártalmatlanná tevését, bárhol, bármely felekezeten találhatók, mi ép oly erővel követeljük, mint mások. Nem vagyunk többé kitzasztva az emberek közösségéből, ugyanoly szabadon gondolkodunk, mint többi testvéreink. Nem is félünk az antiszemitáktól, illetőleg nem magunkat féltjük.

De igenis féltjük a nemzetet, féltjük a haladás ügyét, az emberiséget és az emberiességet. Az antiszemitizmus nem csak mibennünk, hanem az egészben tesz kárt.

A Velencei Kalmárban a formai jog ment tönkre, meseszerűen. Hagyján. Ez szimbolikus megoldás, a való élethez nincsen köze. De az antiszemitizmus a jog és igazság érzését sebzi meg. Hozzászoktatja az embereket a jogtalansághoz, az erőszakhoz. Ez a nagy veszedelem.

Nem tudom, mit érzett az angol közönség Shakespere idejében, midőn Shylock fölkiált: «Zsidó vagyok. Nincsenek a zsidónak szemei? nincsenek a zsidónak kezei, életműszerei, tagaránya, érzékei, indulatai, szenvedé-

lyei? Nem ugyanazon táppal él, ugyanazon fegyverekkel sebesítetik, azon kóroknak alávetve, azon irszerektől gyógyulva, ugyanazon tél s nyártól hűítve-hevítve, mint a keresztyén? Ha megszúrto, nem vérzünk-e, ha csiklandotok, nem nevetünk-e? ha megmérgezték, nem halunk e meg? s ha bántotok, ne álljunk e boszszút?» Oly elemi és hatalmas módon tör ki itt az igazság, hogy a legdurvább és legelfogúltabb közönség is, saját igazságtalanságát érezve, borzongva megdöbbenhetik. Shakespere részéről pedig itt azt a mélységes divinációt tapasztaljuk, melylyel mindent, a mi emberi, még ha egyébként nagyon távol is esett tőle, megérteni és föltárni tudta. Nem a zsidókért ragadott itt fegyvert, óh nem! De megértette a zsidó lélek rettenetes panaszát, lélektanilag magyarázta Shylock jellemét és benne azt az egyet, a mivel Shylock jogosan vádolta ellenfeleit és ezzel kilátást nyitott egy jobb kor felé, melyben ez a lélektani divináció a gondolkodó emberek közmeggyőződése lesz. E sorokban Shakespere igazán az egyenlőség evangéliumát hirdeti és védelmezi, mert ime az egyenlőtlenység, az igazságtalanság mily szörnyű jellemvonásokat nevel, mennyire elferdítheti és összezsugoríthatja az embert! A jogtalanság legborzasztóbb következménye nem az, hogy megrontja azt, a kin a jogtalanságot elkövetik; sokkal rémesebb az, hogy megrontja magát a jogtalanul cselekvőt is. Minden társadalmat a rabszolgái, helotái, üldözöttjei teszik tönkre, ha ezek még oly gyöngék is. A jogtalanság a jog érzését mérgezi meg és ezzel az emberi haladásnak egyedül biztos alapját.

Nem látjuk-e továbbá, hogy az érték fogalmai is az

antiszemitizmus folytán teljesen megváltoznak? Semmi emberek tudnak jelentőségre vergődni, mert a tömeg gyűlöletét izgatják és kielégítik, Oly «érdemeket» szerznek, melyek a legnagyobb megvetésre tennék őket méltókká és ők hatalomra jutnak. Az antiszemitizmus ma már élethivatás, mely eléggé ki is fizeti magát. Ez eléggé magyarázza, miért tolúl ebbe a táborba annyi kétes elem, és honnét van az, hogy ezeken kívül annyi jobb, de gyöngé ember is megtántorodott. Mikor ez a mesterség oly könnyű és oly biztos! De az érték fogalmainak megváltozása mily veszedelmeket rejt magában! A társadalom funkcióinak helyes végbemenése megköveteli, hogy az embereket igaz értékük szerint becsüljük meg és használjuk föl, különben az egész gépezet fölmondja a szolgálatot, főleg a súlyosabb megpróbáltatások idején. Hogyan állhat meg az embereknek igaz értékük szerint való megbecsülése, ha az antiszemitizmus folytán hamis mértékeket használnak és az igazságot folyton arczul ütik? Ime két óriási veszedelem. A jog és igazság forrásainak megmérgezése és az emberi érték megítélésének teljes meghamisítása.

Mégis hiszem, hogy a hazugság nem állhat meg hosszabb ideig az életben. Minden mámor után van fölébredés és minden eltévelyedés után jó nagy szomjuzása az igazságnak. Nem tudom, megéljük-e mi ezt az időt, de meg vagyok győződve róla, hogy jó idő, melyben az emberek ismét teljes objektív művészi nyugalommal élvezik a Velencei Kalmárt, mint régi csodálatos mesét régi rémes gyűlölségről.

Budapest.

Alexander Bernát.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

I.

Bánóczi József titkári jelentése.

Előadta az 1900 november 19-iki választmányi ülésén.

Tisztelt választmány!

Eredményes munkában és erőteljes fejlődésben telt évről van alkalmam beszámolhatnom. Társulatunk érdekeit több kéz munkálja, mint eddig, céljait többen szolgálják mint valaha, s ha a széles alapon nyugvó működésben a jövőnek biztosítékát láthatni, akkor az Izr. Magyar Irodalmi Társulat további föllendülését örömmel várhatjuk.

Tavalyi tagilletményünk egyik kötete az *Évkönyv* volt, mely változatos tartalmával elődeinek színvonalán maradt. Különösen a mi viszonyaink között teljesít hivatást az ily összefoglaló szempontokból szerkesztett kötet, mely a tudomány problémáit és eredményeit népszerűsíti; történetünk kérdéseit tárgyalja és megvilágítja; a nemzeti és felekezeti kultúra érintkezéseit föltárja és ezzel megsokasítja; s azonfelül a szépirodalom és költészet termékei elől sem zárkózik el — szóval, tért enged mindannak, a mi érdekel és tanít, művel és nemesít.

Tagilletményünk másik kötete a Szentírás második része volt: *Az első próféták*. Míg Mózes öt könyvét többször ültették át héberből hazai nyelvünkre, e résznek ez első teljes fordítása, mely amazzal egyező elvek és szempontok

szerint készült. E kötettel előbbre vittük egy lépéssel a szentírás ügyét, törlesztvén társulatunk tartozását a felekezet és a nemzeti irodalom iránt. Nem reánk, munkásokra, tartozik a siker mértékének megállapítása. Azt jó lélekkel mondhatjuk, hogy lelkiismeretes gond és szorgos fáradozás gyümölcsét nyújtottuk közönségünknek.

Örömmel jelentem, hogy módosított *alapszabályaink* beváltak: a bizottságok megalakultak és működnek. A dolog természetében van, hogy nem mind egyforma eredménnyel; de bízva bizunk benne, hogy a kezdet nehézségeit valamennyi mihamarább le fogja győzni s évről-évre fokozódó sikert aratni.

A *biblia-bizottság* folytatja *dr. Bacher Vilmos* elnöklete és kitűnő vezetése mellett a szentírás fordítását, melynek harmadik kötetét készíti elő. A munka nehézségei olyanműek, hogy a sokfelé elfoglalt bizottsági tagok csak két év múlva ígérhetik ez újabb rész közzéadását.

Az *oklevél-bizottság* serényen dolgozik. *Dr. Acsády Ignác* elnök buzgóságának és energiájának sikerült e fontos vállalatunkat, melyet oly régóta tervezünk, a megvalósulás biztos útjára terelni s már 1902-ben «Oklevéltár a magyar zsidók történetéhez 1000—1540» czímen meg fog jelenni az első kötet; melynek szerkesztését a bizottság javaslata alapján az igazgatóság *dr. Frisch Ármin* és *dr. Weisz Mór* szakértő kezeire bízta.

A *folklore-bizottság* százával küldötte szét kérdőíveit, de eddigelé csekély sikerrel. Kétségtelen, hogy az illetékes körök nem méltányolják kellően a bizottság célját s hosszabb időre lesz szükség, míg e téren az érdeklődés a kérdés fontosságának magaslatára fog emelkedni. De bizunk *dr. Blau Lajos* elnök és *dr. Balassa József* előadó tetterejében és munkakedvében, hogy a közömbösség kérgét idővel megtörniök sikerül.

A *felolvasó-bizottság* is tavaly megkezdte működését és a

felolvasások előre kitűzött időben és programm szerint egész télen át rendszeren folytak. Nyolcz estén 21 író és tudós mutatta be dolgozatait a nagyközönségnek — igazán a nagy közönségnek. Oly számos volt e hallgatóság, oly állandó a figyelem, oly fokozódó az érdeklődés, hogy csak örömmel gondolhatunk a felolvasások első évadjának páratlan sikerére.

A bizottság elnökei *dr. Ágai Adolf* és *Tencer Pál*, valamint előadója *Lenkei Henrik* rászolgáltak meleg és őszinte köszönetünkre. De hálát mondok a társulat nevében az összes felolvasóknak is, kik megerősítettek bennünket abban a hitünkben, hogy a magyar Izraél mindennemű kulturális és hazafias célra számos és előkelő intelligenciával rendelkezik.

A *propaganda-bizottságnak* talán valamennyi között a legnehezebb és legkényesebb föladat jutott: változó és sokszor kedvezőtlen viszonyok közt anyagi hozzájárulásra — számosak szerint «áldozatra» — bírni a közömbös távollállót, ki társulatunk céljairól csak elvétve hajlandó tudomást venni. E bizottság azonban *dr. Stiller Mór* és *dr. Kohner Adolf* elnökeiben, *id. dr. Glass Izor* és *dr. Heller Bernát* előadóiban oly kiváló tagokat nyert, hogy a propaganda sikerében nincs okunk kételkedni.

Még egy örvendetes tényről számolhatok be: *legelső pályakérdésünk* a zsidóság szervezetéről, melyet 1895-ben s azóta újra meg újra kitűztünk, szerencsés megoldóra talált *dr. Venetianer Lajos* újpesti rabbi személyében, ki *dr. Bacher Vilmos*, *dr. Bloch Henrik* és *dr. Mezey Ferencz* bírálók egyhangú ítélete szerint igen derék munkát végzett. Legelső kísérlet ez az annyiunkat érdeklő feladat megoldására, melylyel nemcsak felekezetünknek s nemcsak a mi irodalmunknak tettünk szolgálatot. S nagy elégtétellel utalhatok arra is, hogy ámbár a társulat — kivételesen — más kulturnyelveken is megengedte a pályázást, azt hivén, hogy

inkább külföldi erőttől várhatja a megoldást: a koszorúzott munka, ime, magyar elme terméke.

Az igazgatóság a t. választmány helybenhagyása reményében «A zsidó irodalom történet»-ét tárgyzó újpályakérdést tűzött ki, melyhez ezennel az önök hozzájárulását tisztelettel kéri. E munka, mely fajunk szellemének történetét van hivatva bemutatni, egyúttal a hazai irodalom egy hézagát fogná betölteni.

Ime egy év munkája és tervezése, melyet jóakaró bírálatauk alá terjesztünk.

II.

Új pályakérdés.

Kivántatik a zsidó irodalom története a görög korszak kezdetétől a jelenkorig.

A mű tudományos alapon, népszerű és a nagy közönség tájékozását szolgáló módon irandó meg.

A munka beható tervrajza körülbelül öt nyomtatott ívre terjedő és két különböző korszakra vonatkozó kidolgozott részlet kíséretében 1901 május 31-éig adandó be. A pályadíj e tervrajz és mutatvány alapján ítéltetik oda és a munka teljes elkészítésének határideje a szerzővel egyértelműleg fog megállapíttatni. Az egész mű terjedelme a társulat kiadványainak nyomtatása szerint legfeljebb 30 ív lehet. Pályadíj 2000 k., mely csupán a kész munkának adatik ki. A jutalom csak önálló becsú műnek ítélhető oda. A nyertes mű tulajdonjoga a társulaté, mely azt tagilletményei sorában fogja közzéadni.

A jelíges levéllel ellátott, idegen kézzel írott munka a társulat elnökéhez Andrassy-út 9. sz. küldendő.

III.

Jelentés a Tencer-féle pályadíjról.

Mélyen tisztelt igazgatóság!

Dr. Büchler Sándor úrnak műve a Budapest területén alakult zsidó hitközségek történetéről föltételesen már eredeti alakjában megnyerte a IMIT részéről kitűzött pályadíjat. Csakhogy akkor szerzőnek kötelességévé tétetett, hogy kissé terjengős művéből kihagyja mindazt, a mi nem szorosan felölelt tárgyához tartozik s különösen olyan kitérészeket mellőzzön, melyek a magyar zsidóság multjára tanúságos világot vetnek ugyan, de a Budapesten ma fenálló zsidó hitközségek történetével szerves kapcsolatban nem állanak. Az új átdolgozásban szerző megfelelt ezen kívánásoknak s megtette művén a szükséges kihagyásokat és rövidítéseket. Elbeszélésében most már szorosán kitűzött tárgyánál marad s azt a rendelkezésére álló forrásrészlethez képest minden oldalról megvilágítja. Az egész kézirat 260 írott oldalra terjed. Ennek nagyobbik fele, 138 oldal, a budai hitközség történetét tárgyalja a legrégebb időktől 1746-ig, a zsidók elűzéseig. Ellenben az újalakult község történetét 1783-tól napjainkig alig egy oldalon mondja el. Azután következik az óbudai hitközség története a 140—172. oldalon, míg Pestnek a kézirat 173—260. oldala marad. Természetes, hogy a két utóbbi hitközség története inkább csak vázlat s szerző a fősúlyt a budai régi hitközségre fekteti, melynek sorsát széles körű és gondos tanulmányok alapján rajzolja meg. Műve e részéről behatóan elmondtam véleményemet a pályázat alkalmából írt hosszabb jelentésemben s a hol meg az új kéziratra voltak észrevételeim, azokat a lapszélre jegyeztem, hogy szerző esetleg felhasználhassa. Kettőt azonban szükségesnek tartok e helyen is megjegyezni. Az egyik az,

hogy szerző művéhez rövid előszót vagy bevezetést írjon, melyben munkája tervrajzát megismerteti olvasójával, ki ilyen előzetes utbaigazítás nélkül nem tudhatja, mért kellett az elbeszélést Budával kezdeni, Ó-Budával folytatni s Pestet hagyni utóljára. A másik meg az, hogy az első fejezet lap-széli jegyzeteimnek megfelelően módosíttassék, a mi azonban csak 1—2 órai munkát igényel. Szerző ugyanis egy mult századi okiratból indul ki, melynek írói azt mondják, hogy Budán már a XII. században laktak zsidók, mit e korbeli sírkövek igazolnak. E sírkövek azonban nem származhattak a XII. századból, még pedig egyszerűen azért nem, mert a mai Buda a XII. században tudvalevőleg még nem létezett, hanem 1242 után alakult s így előbb benne sem zsidók, sem keresztények nem lakhattak. A sírkövek, melyekre a mult századi zsidók hivatkoztak, okvetetlenül XIII. századiak voltak. Hogy egy századdal előbbre datálták őket, ennek oka kétségtől az, hogy a zsidó ærának a keresztényre való átszámításával nem voltak eléggé tisztában. Ennek megfelelően szerzőnek az első fejezeten némi csekély módosítást kell tennie. Itt-ott irályi simítások is szükségesek, de egészben a munka megfelel céljának s tanulságos tájékoztatást nyújt az említett három hitközség multjáról. Ajánlom tehát megjutalmazását, illetve kinyomatását. Végül megjegyzem, hogy maga a szöveg — számításaim szerint — az IMIT kiadványainak rendes alakjában legalább 25 nyomtatott ívre terjed. Ezen kívül van hozzá igen érdekes okmánytár a XVIII. századból származó okiratokkal s az okmánytár külön 20—25 nyomtatott ívre terjedhet.

Budapest, 1900 marczius 30-ikán.

Kitünő tisztelettel

Dr. Acsády Ignác.

Az IMIT tekintetes Igazgatóságának

Helyben.

Főtiszt. Dr. Büchler Sándor úrnak most már másodizben megbirálás végett hozzám áttett pályamunkáját ez alkalommal kivált abból a szempontból néztem át, vajjon jelenlegi alakjában megfelel-e a tek. Igazgatóság által felállított irányelveknek.

Szerző sokat kutatott, talált és gyűjtött és majdnem mindent karolt fel, mi akár csak távolról összefügg a budai, ó-budai és pesti zsidó községek történetével. Innét van, hogy munkájában itt-ott még mindig találhatók olykor aprólékoságokkal foglalkozó kitérések, melyek az események elbeszélését némiképp megakasztják és azért tán külön függelékekben inkább volnának helyükön. Egész fejezetekben hiányoznak a kutforrásokra utaló s azokat megvilágító, különben könnyen pótolható jegyzetek. Az egymásnak ellentmondó kutforrások közül szerző nem választotta mindig a legmegbízhatóbbakat, hogy utánok induljon, az egyes adatok pedig olykor nincsenek kellően felhasználva, vagy — a mi persze felfogás dolga — helyesen megvilágítva.

Különben szerző ritka szorgalommal és szakértelemmel fényesen megoldotta nem épen könnyű feladatát. Munkája valóságos Standard work; teljességénél és számos, részben meglepő új adatainál fogva, nagyjelentőségű nemcsak a Budapest területén levő zsidó községek, hanem a magyar zsidók általános történetére nézve, melynek a budai község, egész a magyar fővárosnak 1686-iki visszafoglalásaig induló és központja.

A munkát jelenlegi alakjában feltétlenül ajánlom a kiadásra; — meggyőződésem, hogy úgy szerzőjének, mint az IMIT-nek, mint kiadójának, becsületére fog válni.

Budapesten, 1900 február hó 28-án.

Kitünő tisztelettel

Dr. Kohn Sámuel.

IV.

Jelentés

«Az európai zsidóság községe-szervezetének története»
című pályaműről.

A pályamű címe lényegesen különbözik a pályakérdés szövegétől, melyben követeltetik: «történeti alapon való ismertetése és méltatása a zsidók fennálló községi szervezeteinek Európa egyes államaiban». (Évkönyv 1899, 367. l.). De tényleg a mű valamint saját címének, azonképen a kérdésben körülírt követelésnek is megfelel. A harmadik részben ugyanis kimerítő módon ismerteti és méltatja az Európa egyes államaiban a zsidóság szervezkedésére és a zsidó községek közjogi helyzetére vonatkozó törvényeket, rendeleteket, intézményeket; elmondja létesülésük történetét és fordításban közli főbb pontjaikat. Mellékelve vannak e részhez a benne ismertetett törvényeknek, szabályzatoknak stb. eredetijei, mely felette becses gyűjtemény szintén tanúságot tesz azon rendkívüli buzgalomról, melylyel a pályamű készült. Ennek harmadik része már magában is a kiírt kérdés megoldásának volna tekinthető, mert teljes és szabatos képet nyújt a zsidóság szervezetéről Európa minden országában és megmutatja, mily előzményekből fejlődött mindenütt a jelenlegi állapot.

De szerző nem érte be a fennálló szervezetek létesülésének külső történetével, hanem legtágabb értelemben kutatja a pályakérdés által követelt történeti alapot. Munkájának két első részében a zsidó község szervezetének régebbi alakjait és fejlődéseit nyomozza; a források alapján nyújtja az első részben a község belszervezetének történetét, a második részben pedig a községi szervezetnek az államhatalom iránti viszonyában való történetét. E két rész úgy terjedelmére, mind tartalmasságára nézve nagybecsű és hézagpótló

adalék a zsidóság általános történetéhez. Így összefüggésben és teljesen eddig még nem irtak a tárgyról. Az első rész azonban, mely a község belső szervezetéről szól, nem mondható egészen sikerültnek; mert nem érvényesül mindig benne az időbeli és földrajzi különbségek tekintetbevétele. Nincsenek eléggé különválasztva egymástól a talmud korának és a későbbi századok állapotjai; azt a hibát is elköveti olykor a szerző, hogy a kodifikált jogot a tényleges állapotok bizonyítékának veszi, holott a kodifikátorok sokszor nem koruknak a valóságban érvényes rendjét, hanem a hagyományos tekintélyek követelményeit nyújtják. Ebben a részben, bár itt is alapos és bő tudás képezi a fejtegetések alapját, nem egyformán biztos történeti talajon mozog a dolgozat. E kifogás alá nem esik a második rész, mely terjedelmében és tartalmában egyaránt az egész műnek legkiválóbb része. A zsidó történet kútfőiből rendkívüli szorgalommal összehordott anyagot oly rendszeres fölosztásban és oly beható és világos előadásban dolgozta föl a szerző, hogy tárgyának minden pontjáról tudományos értékű és tanulságos tájékoztatást nyújt az olvasónak. Különös elismerést érdemel az irodalomnak, a ritkább monographiáknak és értekezéseknek bő és beható ismerete, valamint azoknak körültekintő és kritikai szellemről tanuskodó fölhasználása. A jól és elevenen írt munkának egy alaki hibája van: hogy olykor nagyon is terjedelmesek a forrásokból vett idézetek és kivonatok. E bővelkedéstől és az első résznek említett fogyatkozásától jó lesz megszabadítani a művet, mielőtt nyilvánosságra hozatnék. Egyébiránt a dolgozatot, mint a kérdés nagybecsű megoldását, a pályadíjra okvetetlenül érdemesnek ítélem.

Budapest, 1900 április hó 27-én *Dr. Bacher Vilmos.*

Az «És Mózes összegyűjtötte Izraél fiainak minden községét» jeligével ellátott, «Az európai zsidóság községserve-

zetének története» című pályamunka szerzője igen komoly kutatások és a források alapos tanulmányozása alapján sikerrel oldotta meg a kitűzött feladatot; nemcsak az európai községi szervezeteknek történeti fejlődését tüntette világosan fel, hanem az eredeti szervezeti törvényeknek és alapszabályzatoknak nagy fáradsággal történt megszerzése és összeállítása által is igen érdemes munkát végzett; benne legelőször található a roppant terjedelmes anyagnak majdnem teljes gyűjteménye.

Szerzőnek nem egy helyen sikerült az egyes intézmények eredetét és keletkezésük okait kideríteni, ha gyakran mérész hypothesiseket is koczkáztatott. A szervezet történetében azonban a szerzőnek a chronologiai sorrendet kellett volna követnie és azt a mai napig vezetnie is.

Az általános részben hiányzik a hellenistikus korszakra való vonatkozás és tekintet, illetve a hellenistikus államokban fennállott zsidó községek szervezetéről való megemlékezés.

Kivánatos lett volna, ha szerző az ókori és középkori állapotokat jobban választotta volna el egymástól, valamint az, hogy a források kiaknázásában pontosabban járt volna el; így p. o. a talmudban és a responsumokban előforduló adatok nem egyenértékűek; a talmudi adatokra, nézetem szerint, legfeljebb a középkori intézmények *eredete* vezetendő vissza, de nem lehet azokból a középkori állapotokra következtetni. Ezen megjegyzésem némely, az új korra vonatkozó helyről is áll.

Hibáztatnom kell továbbá azt is, hogy szerző az állításainak bizonyítására szolgáló anyagot (melyben számtalan egymáshoz hasonló esetre utal) egész terjedelmében közölte, holott annak legfeljebb a jegyzetekben lett volna a helye, de ott is elég lett volna 1—2 példát felhozni, a többire pedig csak rámutatni. Ez a munka kiadásánál mindenesetre tekintetbe lesz veendő, mert ez által a munka terjedel-

mét szűkebbre szabhatni, a nélkül hogy az előadás világossága és az anyag tökéletessége az által valami kárt szenvedne. Ép oly fölöslegesnek tartom a «biróság» című fejezetben a birói testület feladatainak pontos feltüntetését; ellenben helyén lett volna ezen összefüggésben a 7-es és a 23-as biróságról beszélni.

A 3-as biróságot illetőleg Schürer (*Geschichte des Volkes Israel* stb, II.^s 171. k.) nézetével szemben állást kellett volna foglalnia, ép úgy mint a synhedrion szervezetét illetőleg az újabb nézeteket tekintetbe venni, vagy legalább azokról említést tennie.

A II. rész bevezetése, mely a zsidók letelepedéséről Európában szól, igen hiányos; behatóbb önálló kutatás nélkül is szerző a tudomány mai állását közölhette volna, hisz igen jó munkákban található az egész idevaló anyag, illet. a kész eredmény.

A II. rész I. fejezetében az tünt fel nekem, hogy szerző a zsidó községek államjogi viszonyait a római birodalomban nem tárgyalta.

A «fekete halál» dolgában szerzőnek a Hoeniger, *Der schwarze Tod* és Werunsky, *Kaiser Karl IV.* által megállapított tényállást kellett volna kiemelnie. Hasznára vált volna neki Lamprecht, *Deutsche Wirthschaftsgeschichte im Mittelalter*, tanulmányozása, meg Boos, *Gesch. der rhein. Städte-cultur* stb átnézése.

A sok helyen előforduló fölötte szubjektív megjegyzések, különösen azok, melyek a napi eseményekre vonatkoznak, nem illenek bele a komoly előadásba.

A görög eredetű szók átírására nagyobb gond volna fordítandó; p. o. archont (mint nominativus); pater synagoge; Archisynagogus; hierarchikus; dinastia stb; ilyesmi kerülendő.

Igen sikerült részeknek tartom a Lengyelország szervezetéről szóló, az «adóügy» című fejezeteket, valamint a leg-

fontosabb részt (a III.): «A zsidók fennálló községi szervezetei Európa egyes államaiban».

Ítéletem alapján bátorkodom a tekintetes Igazgatóság-nak javaslatba hozni, hogy a bírált munka szerzőjének a pályadíjat odaitélje.

Budapest, 1900 márczius 11.

Tisztelettel
Dr. Bloch Henrik.

Tekintetes Elnökség!

«Az európai zsidóság községszervezetének története» című «És Mózes összegyűjtötte Izraél fiainak minden községét (II. Móz. XXXV. 1.)» jeligés pályamunkára a következőkben van szerencsém jelentésemet előterjeszteni:

A különböző nemzetek között élő zsidók felekezeti ügyei intézésének és kormányzásának módja különböző alakulatokat mutat. A zsidóság szervezkedése minden országban magán viseli az illető ország közigazgatásának és közjogi fejlődésének hatását. Ez oknál fogva a munkálatban nemcsak azokra a történeti eseményekre kellett volna utalni, melyek úgyszólván keretei voltak a mi specziális ügyeinknek, hanem arra a kölcsönhatásra is, mely a zsidó felekezet és a keresztény egyházi szervezetek között különösen a legujabb időben megállapítható. Szerző a kérdés jogi része iránt érzéketlenséget, a közigazgatási szempontok iránt pedig teljes közönyt mutat, holott a jogtörténeti megvilágítás és a szabályok érvényesülésének módja ennek a történeti méltatásnak legfontosabb része lenne.

A munka bőséges anyaga kritikailag feldolgozva nincsen. A mint szerző ehhez hozzákezdeni látszik, csakhamar elkalandoz a történeti adatok mezejére, elbarangol az adalékok tömkelégében. Innen a nagy rendszertelenség. Egymástól távol eső korszakok összefolynak, heterogen kérdések egymásba fonódnak. Jog, igazságszolgáltatás, közigazgatás

egymással összefutnak és jóllehet a községek történetében e jelenségekkel elégszer találkozunk, a helyes tárgyalási mód megkivánta volna a dolgok megfelelőbb tagolását. Rabbiniкус kérdések, vallási viták, apróságok, részletek, anekdoták, melyek mind nagyon érdekesek és a szerző rengeteg olvasottságáról tesznek tanuságot, lépten nyomon elvonják voltaképeni tárgyától, mely kivált a történeti részben a nagy, gyakran a főkérdéssel igen lazán összefüggő theologiai és kulturtörténeti adalékok súlya alatt ellapul. Az egyházi átok (chérem) kétségen kívül nagy szerepet játszott a községi ügyek intézésében, sőt fájdalom itt-ott játszik még ma is, de szerzőt az ily kérdések részletes ismertetése annyira vonzotta, hogy teszem R. Gerzson tilalmainak s több effélének sokkal több időt és helyet szentel, mint hogy egyebet ne mondjak, az első magyar zsidó congressus történetének, holott ennél érdekesebb eseménye az európai zsidóság község-szervezeti ügyének alig volt.

Szerző nem uralja a főtárgyat, a hol csak teheti, cserben is hagyja. De a mellékrészekben imponáló erővel uralkodik. Hatalmában tartja a theologiai kérdéseket, noha azokat is össze-vissza hányja. Nagy tudással és ép olyan szeretettel, de ennél is nagyobb türelemmel ássa ki adatait, ámde azok feldolgozásában nem tud systemát. A legbecsesebb dolgok szétmállanak kezei között, mert következtetéseiben fegyelmezetlen. Szerte csapong ide-oda és előszeretettel csak a zsidó tudományos kutforásoknál időzik. E miatt aztán megesis rajta, hogy sokat markol, de keveset szorít.

A congregationalis szervezetek idejéből kevés a mondani valója. A centralisatió és önkormányzat kérdéseit, a multnak és jelennek erre vonatkozó irányait alig érinti, holott a község-szervezet történetének kritikai méltatásánál ezeket a kérdéseket mellőzni nem lehet. Hiszen ezek azok a pontok, a hol a hagyomány és vallásos intézmények a joggal és közigazgatással érintkeznek, összecsapnak, vagy kiegyenlí-

tésre jutnak. E kérdések fejtegetése adja meg a multak nem egy eseményének lélektani magyarázatát és jelöli meg egyuttal a jövőben követendő helyes irányelveket.

Minthogy az egyetemes zsidóság szervezeteit felölelő tudományos munka még nincsen és a pályakérdés kiírásánál a tárgyalás főelvei tüzetesen megjelölve nem lettek, szerző ez észrevételeket tisztán egyéninek tarthatná, ha a magyar zsidóság szervezeti ügyeinek tárgyalásánál és a legközelebbi multnak a jelen viszonyokra is oly érezhetően átnyuló eseményeinek méltatásánál nem járt volna el oly felületesen. Mert az még érthető, hogy az egész kérdést felölelő jogi vagy jogtörténeti apparatust megmozgatni nem akart. Talán nagyobb súlyt vetett a zsidó történeti forrásokból oly bőven folyó adatokra. Az is felfogható, hogy a merően adminisztratív kérdéseknek küzdéseit akadályait nem kívánta az egész vonalon ismertetni. Talán mert a munka túlságosan megnőtt volna. De aztán semmiképen sem lehet helyeselni, hogy egy ily magyar munka a magyar zsidó viszonyokról ne adjon kielégítő tájékozást. Hisz a fontosabb események úgyszólván szemeink előtt folynak le. A források rendelkezésre állanak. Az újabbkori események körül meglehetősen irodalmi mozgalom is folyik. A mit szerző ezekből, a bennünket első sorban érintő eseményekből merített, egész zavaros és hasznavehetetlen. A mi kritikát pedig idefűzött, hogy például hazánkban az orthodoxok különválását a rabbi mellőzése okozta volna, az beleillik egy egyoldalú szempontokból induló rossz vezérezikkbe, de nem való egy óriási fáradtsággal, nagy zsidó tudással és meleg szeretettel megírt munkába. Szerzőnek szabadságában áll, hogy ez eseményeket a maga szemüvegén nézze, de történeti műben objectív és komolyan megokolt felfogást keresünk. Hogy a községi szervezés terén az első magyar zsidó congressus óta kiadott és a hitközségek jelen szervezetének pilléreit alkotó nagy fontosságú általános rendeleteket mellőz, nem egyet-

len hibája a munka eme részének. Az itt leginkább bántó hézagokat a mű kiadásánál mulhatlanul pótolni kellene. De nem kívánok a részletekbe bocsátkozni, mert itt annyi a mondani való, hogy mindezt egy jelentés keretébe szorítani nem lehet. A mellett a pályamunkába való mélyebb behatolás esetén talán más következtetésre kellene jutnom, mint a melyre az érintendő oknál fogva jutok.

A szóban forgó pályakérdés kiírásánál kettős cél lebegett társulatunk előtt. Egyfelől egybegyűjteni kívánta a zsidó felekezeti szervezetre vonatkozó adatokat, hogy a remélhetőleg nem nagyon messze időben hazánkban napirendre kerülő autonomikus törekvések előkészítéséhez a felekezetnek a kellő anyagot rendelkezésre bocsássa. A különböző nemzetek között szétszórtnan élő zsidóság e részbeli viszonyainak ismerete nagy mértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy e téren az eszmék tisztuljanak. Munkánk nagy szolgálatot teszen ennek a célnak.

Másrészt egy oly tudományos munkával kívánta társulatunk a zsidó irodalmat gazdagítani, mely az actualis előnyökön kívül történeti okulást nyújtson. Mint úttörő munka a pályamű itt is becses szolgálatot végez. És ha a tárgyalási módszer nem kielégítő és hibák constatálhatók is, társulatunk e munka kiadásával nagy hála kötelezi úgy a gyakorlati célokat követőket, mint a tudományos köröket.

Szerző nagy munkát végzett. Nehezen hozzáférhető adatokat szorgalommal és dicséretes ügyszeretettel, de nyilván nagy áldozatokkal is szerzett össze. A különböző országokban lévő zsidóság felekezeti kormányzatára tartozó szabályok gyűjteménye rendkívül becses és ez átszolgáltatott okiratok önmagukban véve is érdemessé teszik szerzőt a jutalomra. De ettől eltekintve, kétségtelen, hogy szerző számos kérdést egészen új világításba helyezett. Összehalmozott adatai pedig nagy értékűek és elismerésünkre érdemesek. Nem csak hazánkban, de a külföldön is örömmel fogják

üdvözölni e művet, mely a legderekabb törekvésnek jelleget hordja magán.

Budapest, 1900 május 15.

Kitünő tisztelettel
Dr. Mezey Ferencz.

V.

Bizottsági jelentések.

1.

A *bibliabizottság* szakadatlanul dolgozik s mert munkánk természetében fekszik, hogy részleges eredmények fölsorolásával arról tiszta képet úgy sem adhatnánk, azért nem is kívánjuk a haladás egyes állomásait felsorolni, hanem annak a közlésére szorítkozunk, hogy a Szentírás harmadik kötete készül, egy jó része már ki van szedve és alapos abbéli reményünk, hogy 1903 elején a kész munkát fogjuk közönségünk elé terjeszthetni.

Dr. Bacher Vilmos,
a bibliabizottság elnöke.

2.

Tisztelt Igazgatóság!

Az IMIT *oklevélbizottságának* a lefolyt évben való működéséről van szerencsém a következő jelentést előterjeszteni.

A bizottság ez évben is több ülésben foglalkozott a zsidómagyar oklevéltár előterjesztésének ügyével s számos nehézség elhárítása után dr. Weisz Mór és dr. Frisch Ármin fiatal tudósainkban megtalálta ama szakférfiakat, kikre bizalommal ruházta az oklevéltár szerkesztésének ügyét. A szerkesztő urakkal a végleges szerződés a bizottság előterjesztése alapján a tisztelt Igazgatóság által június 13-án hivatalosan megkötöttvén, az illetők nyomban megkezdték a gyűjtés munkáját s okt. hó 30-án kelt első, félévi jelenté-

sök szerint már is derekas munkát végeztek. Elsősorban a már kiadott s különböző gyűjteményekben szétszórt okiratok másolásához fogtak s eddig nem kevesebb, mint 72 okiratról vettek másolatot, sőt egyiket-másikat az eredetiekkel is egybevetették s a hol kellett kijavították. Remélik, hogy még 1 00 végéig a nyomtatásban megjelent összes okiratokat lemásolhatják, úgy hogy a jövő 1901-iki évet már teljesen a budapesti és vidéki levéltárak átkutatásának, a még kiadatlan anyag lemásolásának s a kiadott okleveleknek az eredetiekkel való egybevetésének szentelhetik. Alapos tehát a remény, hogy munkájukat a szerződésileg meghatározott időben pontosan, még pedig olyan dús eredménnyel fogják befejezhetni, hogy kiadványuk az IMIT-nek, valamint a magyar tudományos irodalomnak becsületére fog szolgálni.

A munka összes költségeire nézve, melyek a 4800 koronát meghaladni semmi esetre sem fogják, mult évi előterjesztésem alapján a tisztelt Igazgatóság azon bölcs határozatot hozta, hogy az összeget három részletben 1900-ban 1200, 1901-ben 1200 és 1902-ben, a kiadvány megjelenése évében 2400 koronát, vesz fel költségvetésébe. A jelen évre felvett 1200 koronából tényleg kiutalványoztatott 200 korona és 18 lira, az utóbbi egy olaszországi levéltárban eszközölt másolás költségeire. Minthogy azonban a 200 korona csak szerződésszerű előleg a szerkesztők részére, mely annak idején esedékes tiszteletdíjakból le fog vonatni, valószínű kiadás a folyó évben csak 18 lira volt, míg az egész többi összeg fenmarad az oklevéltár tulajdonképcni költségeire, melyek 1902-ben lesznek esedékesek. Hogy azonban e körülbelől 4800 koronára előirányzott költségek — a szerkesztők és a nyomtatás összes költségei — fedezhetők legyenek, a mult évi határozathoz képest most is azon tiszteletteljes kéréssel járulok a tisztelt Igazgatósághoz, hogy az IMIT 1901-iki költségvetésébe az oklevéltár kiadásának

második részleteképen további 1200 koronát kegyeskedjék fölvenni.

Kitünő tisztelettel

Dr. Acsády Ignác,
az oklevél-bizottság elnöke.

3.

A folklórebizottság.

Az IMIT 1899. évi évkönyvében vetettem fel azt a gondolatot, hogy a tudományra nézve mily hasznos volna összegyűjteni a magyar zsidóságra vonatkozó néprajzi adatokat. «Ha az I. M. I. T. vezetősége kezébe veszi ezt az ügyet — így fejeztem be akkori cikkemet — azt hiszem, hogy az eredmény még talán felül is mulná várakozásunkat. S ha megismerhetnők ily módon a magyar zsidóság múltját és jelenét, a múlt tanulságaiból erőt és bizalmat meríthetnénk a jövő feladatainak megoldására.» Az I. M. I. T. igazgatósága megalakította a Folklóre-bizottságot, melynek célja, az Ügyrend szavai szerint, összegyűjteni a magyarországi zsidóság néprajzára vonatkozó minden adatot, az összegyűlt anyagot megőrizni, feldolgoztatni, kiadni s esetleg a kutatóknak tanulmányaikhoz rendelkezésre bocsátani.

A bizottság 1899 június havában alakult meg s az eredetileg tervezett «Néprajzi bizottság» név helyett az általánosabb jelentésű és félreértésre okot nem adó «Folklóre-bizottság» nevet vette fel. Azután megállapította az Ügyrendet, s tárgyalta a legközelebbi munkaprogrammot. A bizottság elhatározta, hogy kérdőívet kell szerkeszteni, melynek segítségével össze lehessen gyűjteni a magyarországi zsidóság mai állapotára, eredetére s néprajzi sajátosságaira vonatkozó adatokat. A kérdőívet Blau Lajos dr. bizottsági elnöknek s Krausz Sámuel dr. bizottsági tagnak segítségével az előadó szerkesztette meg, s azután megkül-

dötte a bizottság minden egyes tagjának, hogy a végleges szövegezés előtt közölje vele esetleges megjegyzéseit.

Ily módon készült el a bizottság első munkálata: *kérdő ív a magyarországi zsidóság néprajzi felvetele czéljából*. Ez ív kérdéseit e helyt is közöljük, abban a reményben, hogy ezáltal azoknak az érdeklődését is felhívjuk a gyűjtés munkájában való részvételre, a kik elé az ív még nem került.

1. *Eredet*. Mióta laknak a zsidók az illető községben? Honnan vándoroltak oda az első zsidó családok s mely vidékről szaporodott azóta leginkább a zsidó lakosság? Van-e bevándorlásnak okirattal vagy szájhagyományyal támogatható bizonyítékai?

2. *Nyelv*. Milyen nyelven beszél a község zsidó lakossága: a) egymás közt, otthon a családi körben; b) a más felekezetű lakossággal érintkezve?

Ha a zsidóság nyelvének dialektikus színezete van, meg kell jelölni, hogy milyen: zsidó-német, lengyel vagy spanyol zsidó jargon, vagy talán más keveréknyelv.

Ha a felelő kedvvel foglalkozik a zsidóság nyelvével, gyűjtson minél több összefüggő szöveget (elbeszélést, tréfát, adomát stb.) a kiejtés hű feltüntetésével. Gyűjtse össze a jargon jellemző sajátosságait, minél több példával megvilágítva.

Lehetőleg teljesen összegyűjtendőek: a jellemző családi és egyéni nevek, a gúnynevek (egymás közt, más felekezetűekkel szemben és viszont); továbbá a szólások (köszöntések, szidalmak, tréfás mondások, egyes jellemző kifejezések), közmondások.

A nyelvi anyag, ha elég gazdag, külön is beküldhető a község megjelölésével.

3. *Ritus*. Milyen ritust követ a zsidó lakosság: askenáz, szefárd vagy pedig kevert ritust? Milyen az egyházi szónoklat nyelve? Ha magyar, mióta az?

4. *Babonák*. Összegyűjtendőek az illető község zsidósága körében elterjedt babonák és babonás cselekedetek, lehető-

leg híven feljegyezve saját szavaikat. A babonák vonatkozhatnak állatokra s más természeti jelenségekre is és gyakran összefüggnek a mindennapi élet cselekedeteivel. Ide tartozik a varázslás, időjósítás és egyéb babonás jóslás is. — Álmok magyarázata és a velük összefüggő babonák.

5. *Szokások.* Melyek az illető zsidóság feljegyzésre érdemes szokásai?

Ilyen érdekes szokásokat megfigyelhetünk a mindennapi élet legkülönbözőbb alkalmakor. Figyelembe veendőek különösen: a születés, névadás, gyermeki élet, gyermekjátékok, mulatságok, eljegyzés, menyegző, betegség, haláleset, temetés, halálozás évfordulója. Ünnepi szokások otthon és a templomban.

Részletesen leírandó az illető szokás: a cselekedeteket kísérő szavak híven feljegyzendőek.

6. *Költészet.* Van-e az illető zsidóságnak sajátos költszete? Népdalok (lehetőleg dalmukkal együtt irandók le), purimdalok, gyermekversek, bölcsődalok, jargon-imák, adomák, masal, lácza. Vannak-e magyar nyelvből jargonra fordított költemények? Továbbá mondák és regék, gyermekmesék, állatmesék, szellemekről és ördögökről szóló mesék, helyi mondák.

A népköltészet e termékeinek minél pontosabb és teljesebb összegyűjtését kérjük, mindig ügyelve a szöveg hű és pontos feljegyzésére. (Egyes értékesebb gyűjtések kiadásáról az IMIT igazgatósága esetleg külön is gondoskodni fog.)

7. *Tárgyi néprajz.* Kérjük az illető zsidóság körében használatos néprajzi tárgyak leírását. Ide tartozik a népviselet (ruházat), házi berendezés, sajátos bútorok és szerszámok, játékszerek. Kérjük a sajátos ételek felsorolását is, lehetőleg készítésük módjának leírásával.

A néprajzi tárgyak egy-egy jellemző példányának beküldését is szívesen fogadjuk. Érdekesebb és fontosabb tár-

gyak beszerzéséről vagy lefényképeztetéséről az IMIT igazgatósága alkalom adtán gondoskodni fog.

A legközelebbi feladat most már e kérdőív elterjesztése minél szélesebb körben. Ezt is megkezdette a bizottság, a mennyiben a vidéken lakó bizottsági tagoknak több példányban megküldöttük az ívet, kérve, hogy oly egyének kezébe juttassák, kik a kérdés iránt érdeklődnek. A szétküldött ívek közül eddig csak igen kevés érkezett vissza, a minek oka egyrészt az idő rövidsége, másrészt meg a feladat újsága. S lehet, hogy ép azokhoz nem jutott el a kérdőív, a kik legalkalmasabbak az adatok összegyűjtésére. A bizottság tagjainak tehát az a legfőbb kötelességük, hogy felkeressék az ily munkálatra alkalmas egyéneket, s buzdítsák őket a munkában való részvételre. Reméljük, hogy e jelentés közlése is felhívja majd egyesek figyelmét a kérdőívre s kedvet ébreszt bennük vagy az ív kitöltésére, vagy legalább a felvetett kérdések egyes részleteinek kidolgozására. A bizottság köszönettel veszi a nyers anyag beküldését is, s az értékesebb anyag közléséről gondoskodni fog.

Minthogy a bizottság külön folyóirattal nem rendelkezik, felkérte elnökét, hogy adjon helyet a bizottság közleményeinek s egyáltalán a néprajzi adatok közlésének a szerkesztésében megjelenő *Magyar-Zsidó Szemlében*. A szerkesztő szívesen teljesítette a bizottság kérését s a folyóirat legújabb számában (1900 okt.) már ott találjuk a „Folklore” rovatot, melyben Saphirnak egy kiadatlan zsidó tárgyú és német-zsidó jargonban írt bohózata jelent meg.

A bizottság másik megoldandó feladatul kijelölte a magyar zsidóságra vonatkozó könyvek és cikkek bibliográfiájának összeállítását, figyelembe véve a zsidó Folklore-ról szóló külföldi irodalmat is. E munkára Fényes Mór dr. bizottsági tag vállalkozott.

Mindaz, a miről e jelentésemben beszámolhattam, csak a kezdet kezdete. De bármily lassan haladunk is e töretlen

úton, érezzük, hogy minden lépés, a mit teszünk, a tudomány javára szolgál.

Dr. Balassa József
a folklórebizottság előadója.

4.

A felolvasóbizottság.

Igen tisztelt bizottság!

Az 1899. év tavaszán az Izr. m. irod. társulat kebelében az igazgatóság javaslata alapján megalakult «Felolvasóbizottság» az én csekélységemet méltatta arra, hogy az ügyrendünk értelmében tervbe vett rendszeres felolvasásokat összeállítsam.

Ismerve ama nehézségeket, melyek egy ilyen felolvasó ciklus rendezése elé gördülnek, csak félve fogtam munkámhoz. Bizalmat ama körülmény öntött belém, hogy a zsidóság tollfogható, szöbírő tagjaiban és felekezeti irodalom iránt érdeklődő közönségben örömmel vettem észre bizonyos tömörülést, egy közös fórum iránti vágyat. Másrészt azonban meg kell vallanom, hogy éppen olyanok részéről tapasztaltam czélunkkal szemben kicsinylést és Cassandra-jóslatokat, akik tehetségüknél és egyéniségüknél fogva éppen a kedvébresztés feladatára lettek volna hivatva. Midőn július havában szétküldtem a felolvasások megtartására szóló meghívókat, csakhamar alkalmam volt meggyőződni arról, hogy egy közóhajnak, hogy úgy mondjam: közszükségletnek adtunk kifejezést és nyitottunk kaput. A felszólítottak közül alig 2—3 utasította vissza a megbízást. A legtöbb (körülbelül 30-an) lelkesedve ígérte meg közreműködését. Így valóságos embarras de richesse állott be s ez irányban nagyon könnyű volt a rendezés dolga. Ha ez egyéb tekintetben járt is fáradsággal, hanem megjutalmazott érte a siker, melylyel úgy az előadók, mint a közönség részéről találkoztunk.

Engedjék meg, hogy rövidesen összefoglaló képét nyújtsam ez állításomnak.

Az ügrend értelmében kiszabott nyolcz felolvasó estét következő napokon és tárgysorozattal tartottuk meg:

1. Nov. 7-én *a)* Lenkei Henrik: A zsidó nép. (Prológ.)
b) Dr. Neumann Ede: Nietzsche és a zsidóság. *c)* Dr. Ágai Adolf: Régi naplóból.

2. Nov. 21-én *a)* Dr. Kecskeméti Lipót: Ámos próféta.
b) Dr. Feleki Sándor: Az öreg doktor. (Költemény.) *c)* Tencer Pál: Az izraelita magyar egyesület történetéből.

3. Deczember 12-én *a)* Dr. Vajda Béla: Zsidó elődeink
b) Dr. Sebestyén Károly: Van Isten. (Költemény.) *c)* Gerő Ödön: Beruria.

4. Jan. 9-én *a)* Dr. Handler Simon: Jób könyve. *b)* Dr. Fodor Ármin: Mózes magánjogi törvényei.

5. Jan. 23-án *a)* Dr. Löwy Ferencz: A zsidó Sybilla.
b) Dr. Váradi Antal: Otto Ludwig: A Makkabeusok cz. drámájának 5-ik felvonása. *c)* Gerőné-Cserhalmi Irén: Novella.

6. Febr. 6-án *a)* Dr. Goldschmied Lipót: A zsidó stil.
b) Dr. Kiss Arnold: A zsidó nő az irodalomban.

7. Febr. 20-án *a)* Rothauser Miksa: A zsidó a művészetben. *b)* Dr. Alexander Bernát: A velencei kalmár.

8. Márczius 13. *a)* Vészi József: Márcziusi szónoklat.
b) Szabolcsi Miksa: Acher vétke. (Talmudi tanulmány.)
c) Dr. Bernstein Béla: A zsidók a márcziusi mozgalmakban.

Ime, milyen fényes névsor! Milyen mozgósítása az előkelő zsidó íróknak és tudósoknak! Kitetszik a programm utolsó pontjából, hogy a márcziusi nemzeti ünnep méltó kifejezést nyert a mi keretünkben is. De nem csak a nyújtottakban értünk el derék eredményt, hanem a hallgatóság maga, számával és minőségével is minden várakozásunkat felülmulta. A zsidó hitközség sip-utczai díszterme minden egyes alkalommal a szorongásig telt meg válogatott és lelkes közönséggel, mely ügyet sem vetve a teremben ural-

kodó hőségre és zsufoltságra, mindvégig kitartott és újra és újra összegyűlt, hogy a nemes szellemi élvezetben gyönyörködjék, annyira, hogy most már a jövőre nézve szinte mintegy önmagától fejlődött törzsközönségre számíthatunk.

Azonban ez az eredmény új kötelességeket is ró reánk. Számolnunk kell hallgatóságunk izlésével, értelmével és fogékonyságával.

Mindig tudnunk kell, hogy mely közönséggel van dolgunk. Minden felolvasó legszebb erénye tapintatosan megoldani a kérdést, hogy szálljon le hallgatói érdeklődéséhez és hogyan emelje azt fel a maga színvonalára.

Mert e tekintetben, őszintén kitarhatom, voltak hiányok. Nem mindig találtuk el a hangot, mely a hallgatók lelkét megüti és Göthe tanácsát: «In den Beschränkung zeiget sich der Meister» nem követtük eléggé gondos figyelemmel. Egyéb bajok is mutatkoztak. Hogy csak még egyet említsek, nem gondoskodtunk eléggé eshetőlegesen szükségesnek mutató tartalécsapatról, mert az előcsapat néhány tagja a beállott körülmények következtében kénytelen volt elmaradni úgy, hogy egy-két esetben maga a felolvasó-est megtarthatása is kérdésessé vált.

De hiszen az első évről volt szó és a dolog természetéből folyik, hogy abból a jövőre nézve sok tanulságot merítettünk és minden jel arra mutat, hogy a következőben kerülni fogjuk a kezdet nehézségeinél vele járó fogyatkozásokat.

Csak kedves kötelességemet teljesítem, ha ezek után felkérem az igen tisztelt bizottságot, hogy Tencer Pálnak, alelnökünknek, aki a hitközség részéről 200 frt évi járulékot eszközölt ki a mi célunkra, a bizottság elismerését és jegyzőkönyvi köszönetet sziveskedjenek megszavazni. De nem mulasztatom el, hogy az önök elismerésének adóját ne kérjem Szabolcsi Miksa tagtársunk részére is, mert hiszen önök tudják, hogy az ő serkentése és lelkesedése nél-

kül a felolvasások a mai formában, a mai intenzív hatással talán sohasem jöttek volna létre.

Midőn most a belém helyezett bizalomért őszinte köszönetemet mondanám és a jövőre is kérném, talán legmeltóbban Ágai Adolf, lankadatlan buzgóságú elnökünknek szavaival végezhetem be száraz s az elért eredményről igazi képet csak halvánvan nyújtó szavaimat, melyek az utolsó felolvasó-est befejezéseül következőleg hangzottak :

«Tán nem szerénytelenség tőlünk, ha kimondom, hogy tartalmasságban és szívós, formai változatosságban többet nyújtottunk, mint amennyit eleve remélhattünk. Úgy íráshoz kötött, mint szabad előadásban : termő magvai hullottak itt az ismereteknek, buzdító szavai a hitünkhöz és hazánkhoz való ragaszkodásnak.

«E biztató kezdet talán biztosítékát nyújtja annak : hogy a jövő, ez esztendő őszével megindulandó második sorozatunk még ízesebb gyümölcsöket fog teremni.

«Midőn társulatunk nevében a felolvasó tudósoknak és íróknak meleg köszönetet nyilvánítok, nem tehetem ezt a nélkül, hogy meg ne köszönjem mindsűrűbbre szaporodott közönségünk lelkes figyelmét.

«A viszontlátásra őszszel !»

Lenkei Henrik

a felolvasóbizottság előadója.

5.

A *propaganda-bizottság* nem tekinthet vissza nevezetesebb sikerekre, de számot adhat némi kezdeményezésről. Azok sorának összeállításával foglalatoskodik, kikről akár hivatalos állásuk, akár egyéniségük valószínűvé teszi, hogy társulatunk hivatását méltatják és céljait szolgálni képesek. A bizottság egységes actióval a magyarhoni zsidóság minden szervezett közösségéhez fordul : hitközséghez, chevrához, felekezeti iskolához, nőegyesülethez, valamint vezetőikhez.

Elvárható, hogy az ez idei előkészületet a jövő év sikerre és eredményre váltja.

Dr. Heller Bernát,
a propaganda bizottság társ-előadója.

VI.

Költségvetés.

Zárszámadás 1899 november 1-től 1900 október 31-ig.

Bevétel.

Pénztárkészlet 1899 november 1-én	---	---	---	K	2392.80
(Törzsvagyon)	---	---	---	«	4200.—
Tagdíjakból befolyt:					
			hátralékos	K	838.—
			rendes	«	4722.20
Társulati kiadványok és kötés fejében	---	---	---	«	360.50
Adományok	---	---	---	«	72.—
Folyó számla kamat	---	---	---	«	108.20
Záloglevelek kamatai	---	---	---	«	900.—
Tencer-féle alapítványból	---	---	---	«	1406.75
				K	15000.45

Kiadás.

Titkári fizetés	---	---	---	K	1000.—
Kezelés és postai költségek	---	---	---	«	1531.32
Nyomdai kiadás és expeditio	---	---	---	«	3456.76
Írói díjak	---	---	---	«	4115.30
Felolvasások	---	---	---	«	800.—
Oklevéltár	---	---	---	«	200.—
Magyar-Zsidó Szemle subventiója	---	---	---	«	800.—
Pályadíjakra	---	---	---	«	2000.—
Pénztárkészlet október 31-én	---	---	---	«	1097.07
				K	15000.45

Budapest, 1900 október 31-én.

Székely Ferencz s. k.,
pénztáros.

Letétben :

K 20000.— 4¹/₂%-os Belvárosi takarékp. záloglevél.
Megvizsgáltam és rendben találtam

1900. XI/10.

Beck Dénes s. k.,
ellenőr.

Költségvetés 1900 november 1-től 1901 október 31-ig.

Fedezet.

1. Pénztárkészlet	...	K	1097.07
2. Rendes tagok járulékai	...	«	5000.—
3. Hátralékos rendes és pártoló tagoktól várható	...	«	1000.—
4. Kamatbevétel	...	«	1000.—
5. Befolyandó alapítvány	...	«	2300.—
6. Társulati kiadványok eladásából	...	«	300.—
		K	10697.07

Szükséglet.

1. Titkári fizetés	...	K	1000.—
2. Kezelési és postai költség	...	«	1700.—
3. Nyomdai kiadás és expeditio	...	«	4800.—
4. Írói díjak	...	«	1097.07
5. Felolvasások	...	«	800.—
6. Oklevéltár	...	«	500.—
7. Magyar-Zsidó Szemle subventiója	...	«	800.—
		K	10697.07

Budapest, 1900 október 31-én.

Székelly Ferencz s. k.,
pénztáros.

VII.

Az utolsó év jegyzőkönyveiből.

3. Titkár jelenti, hogy a folyó év elején a tagilletmény megjelent és pedig: az Évkönyv 1200 példányban, a Szentírás II. kötete 2500 példányban. — Az igazgatóság ezt helyeslő tudomásul veszi és a titkárnak az Évkönyv-szerkesztésért köszönetet mond. (Február 22.)

4. Titkár jelenti, hogy Székely Ferencz 14 k. tiszteletdíját, melyet az Évkönyvben megjelent cikke után kapott, a társulatnak ajándékozta. — Köszönettel vétetik. (Február 22.)

5. Titkár jelenti, hogy a bécsi zsidó községi könyvtár fele

áron kérte eddigi kiadványaikat s hogy ő a kérelemnek az elnök előleges tudtával eleget tett. — Az igazgatóság ehhez hozzájárul. (Február 22.)

7. Titkár jelenti, hogy dr. Büchler Sándor december végén átdolgozott pályaművét beadta. Birálókul újból felkértek: dr. Acsády Ignác és dr. Kohn Sámuel. — Tudomásul van. (Február 22.)

8. Titkár jelenti, hogy a szervezeti pályakérdésre múlt év december 31-én és pótlólag folyó évi január 19-én egy pályamű érkezett, melyre birálókul felkértek dr. Bacher Vilmos, dr. Bloch Henrik és dr. Mezey Ferencz. — Tudomásul van. (Február 22.)

9. Titkár előterjesztésére az igazgatóság helybenhagyja, hogy a folyó évi tagilletmény lesz: 1. Évkönyv, 2. dr. Büchler Sándor munkája, a mennyiben a birálatok róla kedvezők lesznek. (Február 22.)

12. Titkár előterjesztésére az igazgatóság hozzájárul ahhoz, hogy a társulat kiadványaiból ezentúl állandóan kötött példányt kapjanak: 1. az igazgatóság, 2. a választmány, 3. a számvizsgálók, 4. állandó bizottságok elnökei s előadói, 5. alapító, 6. pártfogó és 7. pártoló tagok. (Február 22.)

15. Titkár ajánlatára az igazgatóság megválasztja dr. Heller Bernátot a propaganda-bizottság társelőadójául. (Február 22.)

20. Elnök indítványára dr. Réthy Mór tagtársnak abból az alkalomból, hogy az Akadémia őt rendes tagtársnak választotta, az igazgatóság meleg üdvözetét fejezi ki. (Június 8.)

21. Titkár előterjeszti dr. Acsády Ignác és dr. Kohn Sámuel írásbeli birálatát dr. Büchler Sándor átdolgozott pályanyertes művéről. — A kedvező birálatok alapján az igazgatóság azt határozza, hogy dr. Büchler Sándor munkája sajtó alá adassék s a kötet a folyó évben az Évkönyv mellett mint tagilletmény a tagok közt szétküldessék. Maguk

a bírálatok esetleges felhasználás czéljából a szerzőnek meg fognak küldetni és annak idején az Évkönyvben közzététetni. (Junius 8.)

25. Titkár előterjeszti dr. Bacher Vilmos, dr. Bloch Henrik és dr. Mezey Ferencz írásbeli jelentéseit a szervezeti pályaműről. — Minthogy a bírálatok minden kifogás mellett is elismerik a munka nagy érdemeit, az igazgatóság elhatározza, hogy a díjat kiadja. A bírálatok az Évkönyvben egész terjedelmükben meg fognak jelenni. (Junius 8.)

26. Elnök úr felbontván a jeligés levelet, abból dr. Venetianer Lajos újpesti rabbi neve tűnik ki. — Az igazgatóság ezt éljenzéssel fogadja. (Junius 8.)

29. Titkár jelenti, hogy a jutalomkönyvek községeknek, intézeteknek és egyesületeknek 15 helyre összesen 141 kötet, a szokott módon elküldettek. — Tudomásul van. (Junius 8.)

30. Titkár bemutatja a felolvasó bizottság jelentését és Lenkei Henrik előadó öt rendbeli nyugtáit a társulat által megszavazott összesen 400 frtról. A jelentés szerint a felolvasásokat a pesti izr. hitközség is 200 frttal támogatta s ez összeget évről-évre meg fogja adni. — A jelentést az igazgatóság tudomásul veszi. (Junius 8.)

31. Titkár bemutatja dr. Acsády Ignácznak az oklevélbizottság elnökének 1900 május 22-én kelt előterjesztését, mely szerint a vezetése alatt álló bizottság sok nehézség elhárítása után szerencsésen megoldotta a kiadandó oklevéltár szerkesztésének kezdését, a mennyiben sikerült a vállalat szerkesztőiül dr. Frisch Ármin s dr. Weisz Mór urakat megnyerni, kik egyrészt a diplomatikában és a magyar történelmi szaktudományokban, másrészt a héber tudományokban alapos ismeretet szereztek, kiknek egyesült ereje kezességet nyújt arra, hogy az oklevélbizottság által kitűzött időben és kivánságainak megfelelően elkészítik a Magyar Zsidó oklevéltár I. kötetét. Erre nézve a bizottság a kijelölt szerkesztőkkel minden részletre nézve végérvénye-

sen megállapodott s most azt kéri az igazgatóságtól, hogy ezekhez hozzájáruljon s a szerkesztőknek a maga részéről a fentebbiek értelmében írásbeli megbízást adjon. — Az igazgatóság elismeréssel és helyesléssel fogadja dr. Acsády Ignác bizottsági elnök előterjesztését és dr. Frisch Ármint és dr. Weisz Mórt az oklevéltár szerkesztésével megbízva, az igazgatóság nevében velök közlendő következő feltételek mellett:

1. Nevezett szerkesztő urak elvállalják azon kötelezettséget, hogy az I. M. I. T. által tervezett «Oklevéltár a magyar zsidók történetéhez I. k. 1000—1540» című vállalat anyagát az oklevélbizottság által kidolgozott s az Évkönyvben kinyomtatott szabályzatnak megfelelően összegyűjtik, a diplomatikai és az okmánykiadás modern követelményeinek megfelelően sajtó alá rendezik s név- és tárgymutatóval ellátva közrebocsátják.

2. Kötelezik továbbá magokat, hogy a munkához haladéktalanul hozzálátnak s évenként kétszer, még pedig szeptemberben és márcziusban részletes írásbeli jelentést terjesztenek az anyaggyűjtés állapotáról s a munkáról végzett az oklevél-bizottságnak, mely működésüket ellenőrzi.

3. Végül kötelezik magukat, hogy az elvállalt munkát a folyó 1900-ki s a rákövetkező 1901. években annyira előkészítik, hogy annak kinyomtatása 1902 elején megkezdődhessék s legkésőbb okt. 1-én a kötet a könyvpiacra kerül-hessen.

4. Viszont az Izr. M. Ir. Társulat igazgatósága kötelezi magát, hogy a vállalat nyomtatási költségeit fedezi s a szerkesztő uraknak nyomtatott ívenként 60, azaz hatvan korona tiszteletdíjat fizet, mely összeg a munka megjelenésének napján esedékes.

5. Minthogy a szerkesztő uraknak Bécsben, Pozsonyban, Nagyszombatban, Bazinban, Modorban és Szentgyörgyben levéltári kutatásokat kell végezniök, az Izr. M. Ir. Társulat igazgatósága évenként június havában előlegül az esedé-

kes tiszteletdíjra 200, azaz kétszáz korona utazási költséget bocsát rendelkezésükre.

32. Az oklevélbizottság jelentésére az igazgatóság tudomásul veszi, illetőleg elfogadja, hogy az elfoglaltsága miatt önként lemondott dr. Weisz Mór helyett bizottsági előadónak dr. Frisch Ármin választatott meg. (Junius 8.)

34. Dr. Büchler Sándor a páduai izr. hitközségnek a magyar zsidók történetére vonatkozó egyik héber kéziratot lemásoltatta az oklevélbizottság számára, mely a keszthelyi rabbi 18 lirát kitevő kiadásait megtéríteni határozta. — Az igazgatóság az összeget utalványozza. (Junius 8.)

35. Titkár jelenti, hogy dr. Büchler Sándor az előbbi pontban említett 18 lirát ajándékképp visszajálja a társulatnak. — Köszönettel vétetik. (Junius 8.)

39. Olvastatik dr. Kohn Sámuel 1900 junius 17-én kelt levele, mely szerint a társulat részére végzett bírálati munkáért utalványozott 40 k tiszteletdíjat az IMIT-nek visszajálja. — Köszönettel vétetik. (November 5.)

41. Az oklevélbizottság előleges intézkedései alapján az igazgatóság dr. Frisch Ármint és dr. Weisz Mórt végleg megbízta az oklevéltár I. kötetének szerkesztésével. — Dr. Frisch Ármin levéltári kutatások czéljából teendő utazásra 200 k felvett; egyéb kiadása a bizottságnak az idén nem volt. — Tudomásul szolgál. (November 5.)

45. Titkár jelenti, hogy könyvek eladása fejében nála a folyó évben befolyt 205 k. 50 f., Wodianer bizományosnál 134 k. — Tudomásul van. (November 5.)

46. Titkár jelenti, hogy az idei tanév végén a következő helyeken osztották ki társulat kiadványait jutalomkönyvekül és pedig: Győrött, Kolozsvárott, Mezőkászonyban, Ó-Becsén, Szombathelyen. — Az igazgatóság ezt örvendetes tudomásul veszi s helyesli titkár azon eljárását, hogy ily alkalommal a kiadványokat olcsóbb áron adta. Reméli egyúttal, hogy az ily iskolák száma évről-évre növekedni fog. (November 5.)

59. Székely Ferencz pénztáros előterjeszti a zárszámadást a lefolyt évről. — A választmány tudomásul veszi a pénztáros azon magyarázatával együtt, hogy a tavali 4200 k törzsvagyon külön volt kitüntetve, annak kimutatása az idén mint fölösleges elmaradt, a mennyiben 11 alapítótól összesen befolyt eddig 9800 k, ami az alapszabályok értelmében törzsvagyonul tekintendő, a zárszámadás tanúsága szerint pedig 20,000 k értékpapirban van letéve. (November 19.)

60. Székely Ferencz pénztáros előterjeszti a jövő évi költségvetést. — Elfogadtatik a titkárnak azon felvilágosításával együtt, hogy az oklevéltár költségeire 1200 k helyett csak 500 k van felvéve, mert a lefolyt évben is megszávozott 1200 k-ból csak 200 k kellett s az igazgatóság fölöslegesnek tartja, hogy az oklevéltárra ki nem adott összegek félre tétessenek s külön elszámoltassanak, hanem 1902-ben, midőn az oklevéltár sajtó alá kerül, annyit fog annak költségeire egyszerre felvenni, mennyit a vállalat megvalósítása szükségessé tesz. (November 19.)

VIII.

A Társulat alapszabályaiból.

A társulat címé és székhelye :

1. §. A társulat címe : Izraelita Magyar Irodalmi Társulat ; székhelye : Budapest.

A társulat céljai.

2. §. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat céljai :

a) a szentírás magyar fordításának eszközlése, kiadása és terjesztése ;

b) a szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak, és általában az izraelita vallás- és erkölcstannak ismerte-

tésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése ;

c) a szentírás és a zsidóság történetére s irodalmára vonatkozó előadások szervezésének elősegítése hazai egyetemeink bölcsészeti karán külföldi egyetemek módjára ;

d) ugyancsak e körbe tartozó, valamint egyáltalán az izraelita hitközségi életre vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése a fővárosban, valamint a vidéken ;

e) a felekezeti élet ismertetésére és nemesítésére szolgáló népszerű művek és a hitközség feladatával s az általuk nyújtandó hitoktatással összefüggő jelesebb munkák kiadása és terjesztése ;

f) a kijelölt tudományos és közhasznú irodalmi czélok tekintetében pályakérdések kitűzése és jutalmazása.

A társulat tagjai.

3. §. A társulat tagjai lehetnek :

a) izraelita hitközségek, b) egyéb testületek, c) magánosok. A tagok lehetnek : 1. *alapítók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és egyéb testületek öt egymásután következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik ; 2. *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak ; 3. *pártolók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak ; 4. *rendesek*, kik hat éven keresztül legalább 8 korona fizetésére kötelezik magukat.

A tagok jogai.

20. §. A tagok, feltéve hogy évi járulékaikkal hátralékban nincsenek, a cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén kívül tagilletményben részesülnek, még pedig az *alapító* tagok a Társulat összes kiadványaiban, a *többi* tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak

azonfelül a többi kiadványokat kedvezményes áron nyerhetik.

Az alapító tagok a 15. §. értelmében a választmánynak tagjai.

IX.

A Társulat képvisellete.

1. IGAZGATÓSÁG.

Tisztviselők :

- Elnök : Dr. WEINMANN FÜLÖP, kir. tanácsos, közjegyző.
 Társelnök : Dr. BACHER VILMOS, rabbiképzői tanár.
 Titkár : Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.
 Pénztáros : SZÉKELY FERENCZ, bankigazgató.
 Ellenőr : BECK DÉNES, bankigazgató.
 Ügyész : Dr. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.

Az igazg. többi tagjai :

- Dr. MEZEY FERENCZ, ügyvéd.
 Dr. RÉTHY MÓR, műegyetemi tanár.
 SCHILL SALAMON, rabbiképzői tanár.
 SCHWEIGER MÁRTON, keresk. tanácsos.
 Dr. SIMON JÓZSEF, kir. tanácsos, ügyvéd.
 Dr. STILLER MÓR, ügyvéd.

2. VÁLASZTMÁNY.

A) Fővárosi tagok :

- Dr. ACSÁDY IGNÁCZ, író.
 Dr. ÁGAI ADOLF, író.
 Dr. ALEXANDER BERNÁT, egyet. tanár.
 Dr. BALASSA JÓZSEF, gymn. tanár.

5. Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.
 Dr. BÁRON JÓNÁS, egyet. m. tanár.
 BECK DÉNES, bankigazgató.
 Dr. BLAU LAJOS, rabbiképzői tanár.
 Dr. FARKAS EMIL, ügyvéd.
10. Dr. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.
 Dr. KAYSERLING M., rabbi.
 KORNFELD GYULA, az izr. tanítóegyl. elnöke.
 Dr. KÓRÖSY JÓZSEF, stat. hiv. igazgató.
 Dr. KRAUSZ SÁMUEL, tanítóképzői tanár.
15. LENKEI HENRIK, reáliskolai tanár.
 Dr. MARCZALI HENRIK, egyet. tanár.
 Dr. MEZEY FERENCZ, ügyvéd.
 Dr. MEZEI MÓR, orsz. képviselő.
 Dr. MUNKÁCSI BERNÁT, hitk. tanfelügyelő.
20. Dr. NEUMANN ANTAL, ügyvéd.
 POLLÁK LAJOS, rabbi.
 Dr. RADÓ ANTAL, író.
 Dr. RÉTHY MÓR, műegyet. tanár.
 CHILL SALAMON, rabbiképzői tanár.
25. Dr. SCHILLER ZSIGMOND, szerkesztő.
 SCHÖN DÁVID, hittanár.
 Dr. SIMON JÓZSEF, kir. tanácsos, ügyvéd.
 STERN ÁBRAHÁM, hitk. iskolaigazgató.
 STERNTHAL ADOLF, földbirtokos.
30. Dr. STILLER BERTALAN, egyet. tanár.
 Dr. STILLER MÓR, ügyvéd.
 SZABOLCSI MIKSA, szerkesztő.
 SZÉKELY FERENCZ, bankigazgató.
 TENCER PÁL, író.
35. Dr. WALDAPFEL JÁNOS, gymn. tanár.
 WEISZ BERTHOLD, orsz. képviselő.
 Dr. WEISZBURG GYULA, rabbi.

B) *Vidéki tagok:*

- Dr. BAKONYI SAMU, ügyvéd, Debreczen.
 Dr. BÁRÁNY JÓZSEF, rabbi, Kecskemét.
 Dr. BERNSTEIN BÉLA, rabbi, Szombathely.
 Dr. BÜCHLER SÁNDOR, rabbi, Keszthely.
5. BÜCHLER P., rabbi, Moór.
 Dr. EISLER MÁTYÁS, rabbi, Kolozsvár.
 ELFER JAKAB, rabbi, Heves.
 Dr. FISCHER MIHÁLY, rabbi, Zombor.
 Dr. FLESCH ÁRMIN, rabbi, Mohács.
10. FRIEDLÄNDER GYULA, Deés.
 FRIEDMANN ÁRMIN, Ujpest.
 GERLÓCZI M. A., rabbi, Fiume.
 HAHN ADOLF, tanár, Székesfehérvár.
 Dr. HALÁSZ IGNÁCZ, egy. tanár, Kolozsvár.
15. Dr. KECSKEMÉTI LAJOS, főorvos, Kecskemét.
 Dr. KECSKEMÉTI LIPÓT, rabbi, Nagyvárád.
 Dr. KELEMEN ADOLF, igazgató, Nyiregyháza.
 Dr. KISS ARNOLD, rabbi, Veszprém.
 Dr. KLEIN JÓZSEF, rabbi, Kassa.
20. Dr. KLEIN MÓR, rabbi, Nagybecskerek.
 LÁZÁR SOMA, Keszthely.
 LEOPOLD SÁNDOR, Szegzárd.
 Dr. LÖW IMMÁNUEL, rabbi, Szeged.
 Dr. LÖWY MÓR, rabbi, Temesvár.
25. Dr. NEUMANN EDE, rabbi, Nagykanizsa.
 Dr. PERLS ÁRMIN, rabbi, Pécs.
 Dr. PILLITZ BENŐ, orvos, Veszprém.
 Dr. POLLÁK MIKSA, rabbi, Sopron.
 REICH MÁRTON, birtokos, Kalocsa.
30. Dr. RÓSA IZSÓ, ügyvéd, Szeged.
 Dr. ROSENBERG SÁNDOR, rabbi, Arad.
 ROSENTHAL NÁNDOR, hitk. elnök, Veszprém.

- SCHREIBER IGNÁCZ, (Győr) Bécs.
 SCHWARZ JAKAB, rabbi, Csáktornya.
 35. SELTMANN LAJOS, rabbi, H.-M.-Vásárhely.
 Dr. SONNENFELD BERNÁT, ügyvéd, Vágújhely.
 STERNTHAL SALAMON, földbirtokos, Temesvár.
 Dr. UNGÁR SIMON, rabbi, Szegzárd.
 Dr. VAJDA BÉLA, rabbi, Losoncz.
 40. Dr. VENETIANER LAJOS, rabbi, Ujpest.

C) *Tagok alapító tagsági jogon :*

- GELSEI GUTTMANN VILMOS, kir. tanácsos, Nagy-Kanizsa.
 KOHNER ZSIGMOND, földbirtokos, Budapest.
 SCHWEIGER MÁRTON, ker. tanácsos, Budapest.
 SVÁB KÁROLY, főrendiházi tag, Budapest.
 5. Néhai SVÁB SÁNDOR alapítvány képviselője.
 Néhai HATVANI DEUTSCH BERNÁT alapítvány képviselője:
 HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF.
 NAGYKANIZSAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 NAGYVÁRADI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 PESTI IZR. HITKÖZSÉG képviselője: ADLER LAJOS, előljáró-
 sági tag.
 10. PESTI CHEVRA-KADISA képviselője: EHRlich Mózes elnök.
 SZABADKAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.

3. SZÁMVIZSGÁLÓK.

- ADLER LAJOS, nagykereskedő.
 DEUTSCH SÁMUEL, háztulajdonos.
 EHRlich Mózes, földbirtokos.
 FLEISCHMANN EDE, nagykereskedő.
 5. WOLFNER JÓZSEF, gyáros.

X.

Állandó bizottságok.

1.

Szabályzat a bizottságokról.

1. §. Az igazgatóság annyi bizottságot szervez, a mennyit időnkénti feladataihoz képest szükségesnek tart s addig marasztja fenn, a meddig a körülmények kívánják.

2. §. Az igazgatóság jelenleg a következő bizottságokat szervezi :

a) *biblia-bizottság*, feladata a szentírás fordításának szerkesztése s ennek befejezése után a fordítás javításának állandó eszközlése, továbbá a szentírás ismertetésére és megvilágítására szolgáló művek előkészítése;

b) *oklevél-bizottság*, föladata azon oklevelek és adatok gyűjtése, illetőleg tudományos becsű közlésre való alkalmas szerkesztése, melyek a magyar zsidóság állapotát a honfoglalástól fogva megvilágítják;

c) *folklore-bizottság*, föladata a magyar zsidóság eredetére, statisztikájára, nyelvi és életmódbeli viszonyaira, szokásaira és babonáira s a róla való népnyelvbeli adatokra vonatkozó tények gyűjtése és tudományos feldolgozása;

d) *felolvasó-bizottság*, föladata gondoskodni arról, hogy a téli évadban a fővárosban és a vidéken, továbbá a választmányi és közgyűléseken a zsidóság történelmére s irodalmára s a hitközségi életre vonatkozó fölolvasások tartassanak;

e) *propaganda-bizottság*, föladata a Társulat iránti érdeklődést a közönség körében lehetőleg ébren tartani és tagok gyűjtését állandóan eszközölni.

3. §. A bizottságok tagjait az igazgatóság választja.

4. §. A bizottságnak jogában áll magát akár a Társulaton kívül álló tagokkal is kiegészítenie, minden ebbeli javaslata azonban az igazgatóság helybenhagyására szorul.

5. §. A bizottságok tagjait az igazgatóság három évre választja; az időközben megválasztott tagok megbízása az egész bizottsággal egyszerre jár le.

6. §. A társulat elnöke és titkára minden bizottságnak állásuknál fogva tagjai s minden ülésre meghívandók.

7. §. Minden bizottság maga választja elnökét és előadóját; ez állások tiszteletiek. Bizottsági elnök csak választmányi, bizottsági előadó csak társulati tag lehet.

8. §. Minden bizottság megalakulása a választmánynak bejelentendő.

9. §. Javaslatait elnöke és előadója által a bizottság írásban terjeszti a társulati titkár útján az igazgatóság elé, mely azok fölött végérvényesen határoz.

10. §. A mennyiben a bizottságok működése pénzkiadásokat tesz szükségessé, erre nézve az igazgatóságnak előterjesztést tesznek.

11. §. Minden bizottság maga állapítja meg, ha szükségét látja, külön ügyrendjét, mely azonban az igazgatóság megerősítésére szorul. Az ügyrend az Évkönyvben közzétetik.

12. §. Minden bizottság legkésőbb október hóban jelentést mutat be működéséről, mely az Évkönyvben közzétetik.

2.

Ügyrendek és szabályzatok.

Oklevél-bizottság.

*Szabályzat az «Oklevéltár a magyar zsidók történetéhez»
című vállalat kiadásához.*

1. E gyűjtemény célja azon oklevelek és adatok hiteles, a tudomány minden igényének megfelelő közlése, melyek a magyar zsidóság állapotait és viszontagságait a honfoglalástól fogva egész 1867-ig, az emancipatio törvénybe iktatásáig, megvilágítják.

2. E szempontból legfőbb súly helyezendő az intézményekre és szabályzatokra, melyek állami, valamint községi tekintetben a magyar zsidóság életét szabályozták. Közlendők tehát:

- a) a rájok vonatkozó országos törvények;
- b) királyi oklevelek és rendelkezések;
- c) megyei, városi, községi szabályzatok;
- d) iskolai és jótékonyági statutumok.

3. Magánosok viszonyaira vonatkozó adatok csak kivételes esetekben közölhetők.

4. Nem mellőzhetők el amaz egyéb adatok sem, melyek a zsidóságnak, mint egésznek viszonyaira és állapotaira vonatkoznak. Így követjelentések, országgyűlési irományok, megyei jegyzőkönyvek, stb. Szorosan vett krónikaszerű elbeszélésektől azonban el kell tekinteni.

5. Különösen a mohácsi vész utáni időben hajtandó végre szorosan az anyagnak ez a korlátozása. Az előbbi századokra nézve az anyagnak aránylag csekély terjedelme jogosulttá teszi a magokban véve nem oly jelentékeny adatoknak közlését is.

6. Minden közlemény, a mennyire lehetséges, az eredeti

után másolandó és teljes diplomatikai pontossággal közlendő. Az eddigi kiadások megjelölendőek. A kéziratokban esetleg előforduló eltéréseket is fel kell tüntetni.

7. Csak a valóban fontos oklevelek és források közlendők teljes terjedelemben. A hol csak egyes oly adat fordul elő, mely a tárgyra tartozik, ott hű kivonat, regesta, készül.

8. Minden egyes közleményt rövid bevezetés előz meg, mely ismerteti a kútfő tartalmát és leírja a kéziratot vagy kiadást.

9. Épp úgy mellőzhetetlenek a szöveget felvilágosító tárgyi (chronologiai, históriai, geographiai stb.) magyarázó jegyzetek.

10. Minden egyes kötethez kimerítő név- és tárgymutató járul.

11. A magyar, latin és német nyelven írott emlékek csupán az eredeti nyelven közöltetnek. A más nyelveken írottak az eredeti nyelven kívül magyar fordításban is.

12. Nemcsak a chronologiai sorrend, hanem a meglévő anyag viszonylagos teljessége is megokolja, hogy először a mohácsi vést megelőző időszaknak anyaga tétessék közzé. Időközben azonban a későbbi korszakok anyagának összeállításához is teljes erővel kell hozzáfogni.

Folklore-bizottság.

Ügyrend.

1. A folklore bizottság célja összegyűjteni a magyarországi zsidóság néprajzára vonatkozó minden adatot, az összegyűlt anyagot megőrizni, feldolgoztatni, kiadni s esetleg a kutatóknak tanulmányaikhoz rendelkezésre bocsátani.

2. E néprajzi adatokat a bizottság részint szakemberek segítségével gyűjteti össze, részint kérdőívek útján igyekszik az érdeklődő laikusokat a munkába bevonni.

3. A bizottság a munkaprogram megállapítása és ellenőrzése céljából legalább negyedévenként egyszer ülést tart.

4. A megállapított munkaprogram végrehajtásával az elnök és az előadó bizatnak még.

5. A bizottság munkásságáról az előadó évenként jelentést készít, melyet az IMIT igazgatósága elé terjeszt. A jelentés az IMIT Évkönyvében közlendő.

6. A bizottság, ha szükséges, kiegészítheti magát a társulat körén kívül álló szakférfiakkal is. Ez új tagokat a bizottság ajánlatára az igazgatóság választja meg.

Felolvasó-bizottság.

Ügyrend.

1. A bizottság feladata a szentíráásra és a zsidóság történetére s irodalmára, valamint a hitközségi és felekezeti életre vonatkozó felolvasások rendezése a fővárosban és a vidéken.

2. A felolvasások vagy tudományosak, illetve irodalmiak, vagy költőiek, illetve szépprózaiak.

3. Tisztán szakszerű felolvasások mellőzésével a felolvasások alakja és előadása olyan legyen, hogy egy nagyobb művelt közönséget érdekelhessenek.

4. A fővárosban a felolvasások november, december, január és február hónapokban tartatnak, rendszerint minden 1. és 3. kedden d. u. 6 órakor a zsidó hitközség síp-utcai dísztermében.

5. A felolvasások látogatása ingyenes.

6. Egy felolvasó ülés alkalmával legalább két felolvasó működik közre.

7. A felolvasások minden ülésre rendszeren az említett két különböző tárgykörből vétessenek.

8. Felolvasásra csak oly művek bocsáthatók, melyek eddig sem felolvasva, sem közölve nem voltak.

9. Minden felolvasás díjazandó. A tiszteletdíj egy estére legalább 100 koronában állapittatik meg és a felolvasás után 2—3 nap alatt utalványozandó. A díjazás felosztása tekintetében az elnök és előadó együtt intézkednek.

10. A felolvasott mű tulajdonjoga a szerzőé marad.

11. Külön meghívók nem küldetnek szét. Az ülés programja 1—2 nappal előzőleg a lapokban közlendő.

12. A bizottság feladatának ismeri, hogy a vidéken is minél nagyobb körben szervezze a felolvasásokat.

13. A bizottság az elnökön és másodelnökön kívül 25 férfi- és 10 nőtagból áll.

14. A bizottság a maga köréből választja meg elnökét és előadóját. Ez állások tiszteletiek.

15. Minden előadáson az elnökök egyike jelen van. Ő vezeti be a tárgysorozatot.

16. Az előadó gondoskodik a felolvasások programjának megállapításáról és megtartásáról.

17. Minden év októberében a kész programot a társulati titkár útján az igazgatóság elé terjeszti jóváhagyás végett, valamint ugyanakkor terjeszti be jelentését a bizottság működéséről a lefolyt évben.

3.

A bizottsági tagok névsora.

Biblia-bizottság :

Elnök : Dr. Bacher Vilmos. *Előadó* : Dr. Krausz Sámuel.

Tag : Dr. Bánóczy József.

Oklevél-bizottság :

Elnök :

Dr. Acsády Ignác.

Előadó :

Dr. Frisch Ármin.

Tagok :

Dr. Bacher Vilmos.

Dr. Bárány József, Kecskemét.

Dr. Bernstein Béla, Szom- bathely.	Mandl Bernát.
Dr. Bloch Henrik.	Dr. Marczali Henrik.
Dr. Büchler Sándor, Keszthely.	Dr. Málnai Mihály.
Dr. Kayserling M.	Dr. Pollák M., Sopron.
Dr. Krausz Sámuel.	Stern Ábrahám.
	Dr. Venetianer Lajos, Ujpest.
	Dr. Weisz Mór.

Folklore-bizottság:

<i>Elnök:</i>	Dr. Lőw Immánuel, Szeged.
Dr. Blau Lajos.	Dr. Löwinger Adolf, Szeged.
<i>Előadó:</i>	Dr. Málnai Mihály.
Dr. Balassa József.	Dr. Munkácsi Bernát.
<i>Tagok:</i>	Dr. Neumann Ede, Nagy-Kanizsa.
Dr. Bacher Vilmos.	Dr. Pap Dávid.
Dr. Bernstein Béla, Szom- bathely.	Dr. Perls Ármin, Pécs.
Dr. Diamant Gyula, Vukovár.	Dr. Pollák Miksa, Sopron.
Dr. Eisler Mátvás, Kolozsvár.	Schill Salamon.
Dr. Fényes Mór.	Seltmann Lajos, H.-M.-Vásárhely.
Dr. Frisch Ármin.	Szilasi Móricz.
Gerlóczy M. A., Fiume.	Stern Ábrahám.
Dr. Grünwald Zs., M.-Sziget.	Strausz Adolf.
Dr. Kardos Alb., Debreczen.	Singer Izraél, S.-A.-Ujhely.
Dr. Hanvai Lajos, Huszt.	Dr. Schwarz Gábor, Károlyváros.
Dr. Kiss Arnold, Veszprém.	Dr. Reismann Arnold, Ungvár.
Dr. Klein József, Kassa.	Dr. Rosenbaum L., Brassó.
Dr. Kőrösy József.	Dr. Vajda Béla, Losonc.
Dr. Krausz Sámuel.	Dr. Waldapfel János.
Króó Hugó, Munkács.	Dr. Weiszbürg Gyula.
Dr. Kunos Ignác.	
Dr. Lenke Manó, Besztercebánya.	

Felolvasó-bizottság:

<i>Elnökök:</i>	Dr. Kunos Ignác.
Dr. Ágai Adolf.	Makai Emil.
Tencer Pál.	Dr. Márkus Dezső.
<i>Előadó:</i>	Dr. Mezey Ferencz.
Lenkei Henrik.	Dr. Neumann Ármin.
<i>Tagok:</i>	Radó Vilmos.
Dr. Balassa József.	Dr. Sebestyén Károly.
Dr. Blau Lajos.	Szabolcsi Miksa.
Dr. Bródy Lajos.	Dr. Schächter Miksa.
Dr. Fraenkel Sándor.	Szatmári Mór.
Gerő Károly.	Székely Ferencz.
Gerő Ödön.	Dr. Vészi József.
Kóbor Tamás.	Dr. Waldapfel János.
Dr. Kohner Adolf.	

Propaganda-bizottság:

<i>Elnökök:</i>	Herzmann Bertalan.
Dr. Stiller Mór.	Káldor Marczell.
Dr. Kohner Adolf.	Dr. Krausz Ede.
<i>Előadók:</i>	Löwy Sámuel.
id. Dr. Glass Izor.	Mandl Mór.
Dr. Heller Bernát.	Dr. Neumann Ármin.
<i>Tagok:</i>	Neuschloss Marcell.
Adler Gyula.	Dr. Réthy Mór.
Auer Róbert.	ruszti Ruszt József.
Dr. Bamberger Béla.	Dr. Simon József.
Beck Dénes.	Surányi József.
Beimel Sándor.	Dr. Stamberger Ferencz.
Déry Károly.	Dr. Stiller Mór.
Dr. Erdélyi Sándor.	Szabolcsi Miksa.
Dr. Farkas Emil.	Szatmári Mór.
Dr. Fraenkel Sándor.	Dr. Tolnai Lipót.
Dr. Halász Frigyes.	Wolfner József.

XI.

A társulat kiadványai.

1. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1895.

Tartalma a társulati közleményeken kívül :

- BÁNÓCZI JÓZSEF: Toldi és a biblia.
- SONNENFELD ZSIGMOND: Az argentiniai zsidó földművelő gyarmatok.
- KOHN DÁVID: Zsidó népmozgalmi statisztika.
- CSERHALMI H. IRÉN: Lea.
- KAUFMANN DÁVID: Budavár visszavívásának egy szemtanuja és leírója.
- MAKAI EMIL: Kelet.
- KOHN SÁMUEL: Vida András contra Velisch József.
- BERNSTEIN BÉLA: A zsidók az 1848/49-iki szabadságharcban.
- SCHWARZ ADOLF: Pædagogiai tanulság a bibliából.
- TENCER PÁL: Egyről-másról és önmagamról.
- BLAU LAJOS: A biblia eszméi a theodiceáról.
- IGNOTUS: A 137. zsoltár.
- STURM ALBERT: Maszkir Ne-sómosz. Utazás ujságírói sírok körül.
- ROSENBERG SÁNDOR: Rövid elmélkedés az óhéber irodalomról, összehasonlítva az ógöröggel.
- SZATMÁRI MÓR: Zsidók a magyar publicisztikában.
- MAYBAUM ZSIGMOND: Zunz Lipót életéből.
- FELEKI SÁNDOR: Templomban.
- BÜCHLER ADOLF: A makka-beusok ünnepének elejei.
- KLEIN MÓR: A zsidó pap helyzete a multban és jelenben.
- RADÓ ANTAL: József és Putifárné története a Sahnáméban.
- NEUMANN EDE: A zend vallás befolyása a zsidóságra.
- WEISZBURG GYULA: Szegény-

- ügy-szervezet a zsidóknál a talmudi korban.
- KÖRÖS MIHÁLY: Kisértetek.
- SILBERSTEIN ÖTVÖS ADOLF: A zsidó «szellemi fölénye.»
- SELTMANN LAJOS: Életképek.
- GERŐ ATTILA: Talisz, Tfilin.
- GELLÉRI MÓR: Az ezredéves kiállítás.
- VAJDA BÉLA: A talmud polemikája Rómával a jótékony-ságról és könyörületességről.
- KECSKEMÉTI LIPÓT: Zsidó költőkből.
- LEDERER IGNÁCZ: Nap és éj. Juda Alcharizi makámáiból.
- GOLDSCHMIED LIPÓT: Magyar zsidó művészek.
- KRAUSZ SÁMUEL: Chanukka.
- V. HEVESS KORNÉL: Látogatás.
- SCHUSCHNY HENRIK: A testi nevelés és a zsidóság.
- MEZEY FERENCZ: Onnan hazulról.
- BÜCHLER SÁNDOR: Egy magyar zsidó költő.
- BACHER VILMOS: A francia zsidóság irodalmi társulata.

2. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1896.

Tartalma a társulati közleményeken kívül:

- BACHER VILMOS: Ezer év előtt.
- MAKAI EMIL: Hiszek.
- STEIN LAJOS: Konstantinápolyi emlékek.
- PAP DÁVID: Zsidók vándorlása.
- KOHN SÁMUEL: Zsidó történelmi emlékek különös tekintettel Magyarországra.
- CSERHALMI H. IRÉN: Eliézer.
- BLAU LAJOS: Az emberi szenvedések.
- KAYSERLING M.: Századunk elejéből.
- GERŐ KÁROLY: Az utczáról.
- KLEIN GOTTLIEB: A farizéusok és szadducczusok viszonya a makkabéusokhoz.
- BERNSTEIN BÉLA: Az ember tragédiája és a zsidó irodalom.
- KECSKEMÉTI LIPÓT: Hósea próféta és kora.
- BÁNÓCZI JÓZSEF: Magyar zsidók külföldön.
- WALDAPFEL JÁNOS: A biblia az újabb nevelés-tudományban.
- GERŐ ATTILA: Lechó dódi.
- SELTMANN LAJOS: Életképek.
- NEUMANN EDE: Görög és római írók a zsidókról.
- KRAUSZ SÁMUEL: Képdiszítmények a zsinagógában.
- HELLER BERNÁT: Madách Mózes és az Ember Tragédiája.

- BECK MÓR: Az eredendő bűn a zsidó irodalomban.
- ROSENBERG SÁNDOR: A zsidók nyelve.
- POLLÁK MIKSA: A zsidó-jel történetéhez.
- VAJDA BÉLA: A honalapítás és a zsidó vallás.
- BÜCHLER SÁNDOR: Az országos főrabbi-hivatal Magyarországon a XVII. és XVIII. században.
- FRIEDRICH TIVADAR: Hirsch bárónál.
- KÖRÖS MIHÁLY: Elvesztett világ.
- MÁLNAI MIHÁLY: Felekezeti iskoláink.
- VENETIANER LAJOS: Pestalozzi és a talmud tanulásának éneklő modora.
- KECSKEMÉTI ÁRMIN: Az örök zsidó mondája a magyar irodalomban.
- KISS ARNOLD: Őszi hangulat.
- GOLDSCHMIED LIPÓT: A patriarkák alakjai a középkor képírásában.

3. Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások. Héberből fordította és bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta dr. KRAUSZ SÁMUEL. 1896.

4. Alexandriai Philo jelentése a Cajus Caligulánál járt küldöttségről. Legatio ad Cajum. Görögből fordította SCHILL SALAMON. 1896.

5. Évkönyv. Szerkeszti BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1897.

Tartalma a társulati közleményeken kívül:

- Az IMIT millenniumi dísz-
ülése:
- KOHN SÁMUEL: Elnöki megnyitó.
- BÁNÓCZI JÓZSEF: Titkári jelentés.
- PERLS ÁRMIN: Ahasver.
- KLEIN ARNOLD: A magyar Izraél éneke, midőn az 1000 év betellett.
- KÁRMÁN MÓR: Nemzeti és felekezeti élet.
- ALEXANDER BERNÁT: A millenniumi kiállításon.
- LEIMDÖRFER DÁVID: Zsidó páholyok.
- SZÉKELY FERENCZ: Két levél.
- HANDLER SIMON: Abigél.
- KECSKEMÉTI LIPÓT: Halottas szertartások az ősi Izraélben.
- FISCHER GYULA: Egy régi kódex zsinagógiai rendje.
- SELTMANN LAJOS: Az aranyborju és a zsidóság.

- MILKÓ IZIDOR: Az egyház-politikai télen.
- BLAU LAJOS: A régi és az új zsidóság.
- BÜCHLER SÁNDOR: Zsidók a magyar egyetemen.
- ACSÁDY IGNÁCZ: A magyar zsidók 1735—38-ban.
- FELEKI SÁNDOR: Mózes.
- SZÁNTÓ KÁLMÁN: Az öreg doktor elmélete.
- BÜCHLER ADOLF: Az alexandriai zsidó bazilika.
- BLOCH HENRIK: A francia zsidó kongresszus története.
- STEIGER LAJOS: A zsidó melódiák gyűjtése.
- KRAUSZ SÁMUEL: A nagy gyülekezet férfiai.
- PILLITZ BENŐ: Luzzato egy kiadatlan levele.
- LÖWY MÓR: Ezer év.
- VAJDA BÉLA: Az orthodoxia küzdelmeiből a zsidóság multjában.
- GERŐ ATTILA: Nóa mámora.
- FRISCH ÁRMIN: Szezárd hatás Magyarországon.

6. A zsidók története Sopronban a legrégebb időktől a mai napig. Az Izr. Magyar Irod. Társulat által jutalmazott pályamű. Irta: dr. POLLÁK MIKSA soproni rabbi. Huszonöt kiadatlan okirati melléklettel. 1897.

7. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1898.

Tartalma a társulati közleményeken kívül:

- PALÓCZY LIPÓT: Zsidó templomok Európában.
- BACHER VILMOS: Egy feltámadt régi héber író.
- RADÓ ANTAL: A fügefá.
- KLEIN G.: Erkölcs és vallás.
- RADÓ VILMOS: Kármán Mór.
- SAJÓ ALADÁR: Pro memoria.
- KAYSERLING M.: Egy zsidó állam-alapító.
- BALASSA JÓZSEF: Magyar-zsidó dialektus.
- BÜCHLER SÁNDOR: A magyar zsidók viseletéről.
- ROSENBERG SÁNDOR: A prozeliták befogadása a zsidóságban. [ban.
- RÓNA BÉLA: A Salle Judaique.
- VENETIANER LAJOS: A héber-magyar összehasonlító nyelvészet.
- FARKAS IMRE: Instánczia az Úristenhez.
- WALDAPFEL JÁNOS: Tanítóképzőnk.
- SELTMÁNN LAJOS: Életképek.
- FELEKI SÁNDOR: A pesti régi zsidótemetőben.

- LEOPOLD SALMU: Keleti be-
nyomások.
- LENKEI HENRIK: Mózes arc-
mása.
- PEISNER IGNÁCZ: Zsidó emi-
gránsok.
- BERNSTEIN BÉLA: Reformmoz-
galmak a magyar zsidóság
körében 1848-ban.
- GERÓNÉ CSERHALMI IRÉN:
Efraim.
- KECSKEMÉTI LIPÓT: Isten
szentsége Ézsajásnál,
- SEBESTYÉN KÁROLY: Itélet
napján.
- HELLER BERNÁT: Eszter.
- KLEIN ARNOLD: Neila.
- POLLÁK MIKSA: Az élet be-
cséről.

8. Szentírás. Első kötet. — A tóra. Mózes öt könyve. 1898.

9. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF
1899.

Tartalma a társulati közleményeken kívül:

- BLAU LAJOS: Erzsébet ki-
rályné.
- TELEKES BÉLA: Erzsébet.
- BALASSA JÓZSEF: A magyar
zsidóság néprajzi felvétele.
- ROSENBERG SÁNDOR: A mono-
theismus és a fajsármazás
elvé.
- SZÁNTÓ KÁLMÁN: Nagyralátón.
- MAKAI EMIL: Ágyban, párnák
közt . . .
- MANDL BERNÁT: Kazinczy és
a zsidók.
- GOLDSCHMIED LIPÓT: A német
renaissance és a biblia.
- HERMANNÉ POLITZER BERTA:
Három alak.
- SEBESTYÉN KÁROLY: Leányom-
nak.
- BÁRÁNY JÓZSEF: A kecskeméti
zsidók történetéből.
- GERŐ ATTILA: A czionistákhoz.
- LÖWY MÓR: Egy szálló ige az
uj-testamentomból.
- BRODY HENRIK: A szerelem
dalai.
- WEISZ MIKSA: Kollinszky.
- NEUMANN EDE: Philippon
Lajos.
- FRISCH ÁRMIN: Az egyház-
politika jegyében.
- RADÓ ANTAL: Jefte lánya.
- VAJDA BÉLA: Hová lettek az
alexandriai zsidók?
- FLESCH ÁRMIN: Vendégszere-
tet a talmudban.
- LENKEI HENRIK: Kain halála.
- PEISNER IGNÁCZ: A Slemil.
- PALÁGYI LAJOS: Mózes.
- BÜCHLER ADOLF: Áldozatok a
római császártól s császárért
a jeruzsálemi templomban.
- SZALÁRDI MÓR: Budapest egész-
ségügye és a zsidók.

- GRÜNHUT LÁZÁR: Jeruzsálemi állapotok.
 KRAUSZ SÁMUEL: Attila kardja.
 HANDLER SIMON: Dániel.
 KISS ARNOLD: A hitehagyott.
 FELEKI SÁNDOR: A vén ima-könyv.
 BACHER VILMOS: Három bibliafordítás.

10. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók. Irta dr. BERNSTEIN BÉLA szombathelyi rabbi. JÓKAI MÓR előszavával. 1899.

11. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1900.

Tartalma a társulati közleményeken kívül:

- HAVAS ADOLF: Petőfi.
 LENKEI HENRIK: A zsidó nép.
 BACHER VILMOS: A héber Szirach veszélyben.
 ÁGAI ADOLF: Régi naplók.
 SZÉKELY FERENCZ: Számok és tanulságok.
 KLEIN MÓR: Két vers.
 ACSÁDY IGNÁCZ: Az egyházi szellem és a zsidók.
 MEZEY FERENCZ: A közalap aktái.
 PERÉNYI ADOLF: A legbecsebb.
 KECSKEMÉTI LIPÓT: Kanaáni bűvész-alakok.
 BLOCH HENRIK: Francia antisemita hirlapok a nagy forradalom idejében.
 HANDLER SIMON: Az eleven válólével.
 HERMANNÉ POLITZER BERTA: Szarvas Mór úr és neje.
 POLLÁK MIKSA: A nagymartoni zsidók múltjából.
 BLAU LAJOS: Vallásunk jelenéről és jövőjéről.
 TELEKES BÉLA: Mózes árnyéka.
 KONT IGNÁCZ: Egy francia zsidó költő és tanférfit.
 KRAUSZ SÁMUEL: Zsidó kéziratok a régi budai könyvtárban.
 HAZAI HUGÓ: Szombatos Imádságok.
 GERŐ ATTILA: Fiamhoz.
 STEIN LAJOS: A vallási optimizmus.
 SCHWARCZ GÁBOR: A horvát zsidókról.
 FELEKI SÁNDOR: Az öreg doktor.
 MELLER SIMON: A budapesti új zsidó templom.
 BÜCHLER SÁNDOR: De Judæis.
 HELLER BERNÁT: Tompa Mihály, az evangélium és az Agáda.
 EISLER MÁTYÁS: Apáczei héber tanulmányai.

12. Szentírás. Második kötet. — Az első próféták 1900.

XII.

A társulat tagjai.

1. ALAPÍTÓ TAGOK.

Özv. hatvani DeutschBer- nátné, Budapest.	Pesti Chevra-Kadisa.
gelsei Guttmann Vilmos, N.-Kanizsa.	Pesti izr. hitközség.
Kohner Zsigmond, Bpest.	Schweiger Márton, Bpest.
néhai Machlup Adolf.	¹⁰ Sváb Károly, Budapest.
⁵ Nagykanizsai izr. hitközs.	Özv. Sváb Sándorné, Budapest.
Nagyváradai izr. hitközség.	Szabadkai izr. hitközség. néhai Taub Salamon.

2. PÁRTFOGÓ TAGOK.

Dr. Chorin Ferencz, Buda- pest.	néhai Steinfeld Mihály, Debreczen.
Löwy Mór, Budapest.	Sternthal Adolf, Bpest.
néhai báró Schosberger Henrik, Budapest.	Sternthal Salam., Temes- vár.
Schreiber Ignác, Bécs.	Dr. Stiller Bertalan, Bu- dapest.
⁵ néhai Steinfeld Antal, Debreczen.	¹⁰ Weiss Berthold, Bpest.

3. PÁRTOLÓ TAGOK.

- Adler Lajos, Budapest.
 Aradi izraelita hitközség.
 Bacher Emil, Budapest.
 Beck Dénes, Budapest.
 5 Braun W. Arnold, Meran.
 Breitner Zsigm., Bpest.
 Deutsch Sámuel, Bpest.
 Ebenspanger Lipót, Nagy-
 Kanizsa.
 Ehrlich Mózes, Budapest.
 10 néhai Frank Antal, Buda-
 pest.
 tószegi Freund F., Bpest.
 tószegi Freund Salamon,
 Budapest.
 néhai Garai Károly, Bpest.
 Hartenstein Zsig., Bpest.
 15 Kecskeméti izr. hitközség.
 Dr. Kohner Agost, Bpest.
 Kornfeld Zsigm., Bpest.
 megyeri Dr. Krausz Izidor,
 Budapest.
 Leopold Sánd., Szegárd.
 20 Linczer Béla, Budapest.
 Losonczi izr. hitközség.
 Marczali izr. hitközség.
 Markbreit Adolf, Bpest.
 Dr. Misner Ignác, Bpest.
 25 Nemes-Vidi izr. fiók-hit-
 község.
- Ifj. Neumann Adolf, Arad.
 Ó-Kanizsai izr. hitközség.
 Pécsi izr. hitközség.
 Dr. Pillitz Benő, Vesz-
 prém.
 30 Popper István, Budapest.
 Reich Márton, Kalocsa.
 Dr. Rosenberg Gyula,
 Budapest.
 Dr. Ság Manó, Bpest.
 Dr. Simon József, Bpest.
 35 Dr. Schuschny H., Buda-
 pest.
 Schweiger Adolf, Buda-
 pest.
 néhai Stern Ignác,
 Budapest.
 Dr. Stiller Mór, Budapest.
 Szegzárdi izr. hitközség.
 40 Temesvár-belvárosi izrael.
 hitközség.
 Tolna-tamási izr. hitköz-
 ség.
 Lovag Wechselmann Ig-
 nác, Budapest.
 Dr. Weinmann Fül., Buda-
 pest.
 Weiss Manfréd, Budapest.
 45 Wellisch Sándor és Gyula,
 Budapest.

4. RENDES TAGOK.

- Ackersmann A., K.-Várd.
 Dr. Acsády Ign., Bpest.
 Adler Dávid, Budapest.
 Adler Gyula, Budapest.
 5 Dr. Adler Illés, Budapest.
 Dr. Adler Mihály, Bpest.
 Dr. Ágai Adolf, Budapest.
 Dr. Alexander B., Bpest.
 Alsó-Lendvai izr. hitközs.
 10 Altheim Osiás, H.-M.-Vásárhely.
 Amster Adolf, Budapest.
 Dr. Anisfeld Endre,
 H.-M.-Vásárhely.
 Aranyosi Miksa, Budapest.
 Augenstein Dávid, Bpest.
 15 Auspitz Adolf, N.-Várad.
 Dr. Bacher Vilmos, Bpest.
 Bach Mór, Pancsova.
 Dr. Bácskai Albert, Bpest.
 Bader Samu, Villány.
 20 Bajai izr. hitközség.
 Dr. Bakonyi Samu, Debreczen.
 Dr. Bakos Ödön, Nagylak.
 Dr. Balassa Józs., Bpest.
 Dr. Balkányi Miklós, Debreczen.
 25 Dr. Ballay Lajos, Bpest.
 Balogh Ármin, Bpest.
 Dr. Bamberger B., Bpest.
 Dr. Bánóczy József, Bpest.
- Dr. Baracs Marcel, Bpest.
 30 Dr. Bárány J., Kecskemét.
 Bárdos Lipót, Budapest.
 Dr. Báron Jónás, Bpest.
 Bató J. Lipót, Bpest.
 Bauer Miksa, Bpest.
 35 Dr. Baumgarten Samu,
 Budapest.
 Dr. Becher Áron, Nagyszalonta.
 Dr. Beck Adolf, Nagylak.
 Ifj. Beck Adolf, Bpest.
 Beck Sándor, Keszthely.
 40 Dr. Béla Pál, Budapest.
 Benedek Gábor, Bpest.
 Dr. Berczeller Imre, Budapest.
 Beregi Lajos, H.-M.-Vásárhely.
 Dr. Berényi Sánd., Bpest.
 45 Berger Arnold, Veszprém.
 Dr. Berger Ferencz, H.-M.-Vásárhely.
 Berger Jakab, Heves.
 Dr. Berger Miksa, Bpest.
 Berkovits Sándor, Bpest.
 50 Dr. Bernstein Béla, Szombathely.
 Bernstein Samu, Sz.-Fehérvár.
 B. Gyulai izr. hitközség.
 Bienenstock M., Buttyin.

- Biermann Károly, Bpest.
 55 Biró Károly, Bpest.
 Birnbaum Imre, Bpest.
 Blau Adolf, Budapest.
 Blau Emil, Budapest.
 Dr. Blau Henrik, Heves.
 60 Dr. Blau Lajos, Budapest.
 Blau Pál, Nyiregyháza.
 Blau Rezső, Mohács.
 Bleuer F. Péter, Laczháza.
 Dr. Bleyer Vilmos, Bpest.
 65 Dr. Bloch Henrik, Bpest.
 Bognár Sándor, N.-Várad.
 Boschán Péter, Budapest.
 Boskovitz Sándor, Bpest.
 Böhm Sámuel, H.-M.-Vá-
 sárhely.
 70 Brachfeld Lajos, Bpest.
 Brachfeld V., Kecskemét.
 Brandstädter Izsák, Bpest.
 Brasch Simon, Buziás.
 Braun József, Eger.
 75 Braun Károly, Budapest.
 Dr. Braun Lajos, Bpest.
 Breszler Lajos, Kőbánya.
 Bricht Lipót, Bpest.
 Bruck Ármin, Zombor.
 80 Dr. Bruck Samu, Baja.
 Brust Dávid, Budapest.
 Brüll Zsigmond, Bpest.
 Buck Adolf, Nagylak.
 Bugler Jakab N.-Várad.
 85 Burger D. J., Debreczen.
 Buttyini izr. hitközség.
 Buziási izr. hitk.
 Dr. Büchler Adolf, Bécs.
 Dr. Büchler S., Keszthely.
 90 Büchler P., Moór.
 Czakó Ign., S.-A.-Ujhely.
 Czeplédi izr. hitközség.
 Dr. Czigler Ármin, Bpest.
 Czukor Márton, H.-M.-Vá-
 sárhely.
 95 Dr. Czukor Soma, Bpest.
 Dr. Dalnoky Béla, Buda-
 pest.
 Debreczeni izr. hitközség.
 Deutsch Antal, Budapest.
 Özv. Deutsch G. Sándorné,
 Veszprém.
 100 Deutsch Izid., N.-Bogsán.
 Deutsch Jakab, Budapest.
 Deutsch Jenő, Budapest.
 Deutsch Jenő, B.-Gyula.
 Ifj. Deutsch Samu, Szom-
 bathely.
 105 Deutsch Tiv., Szombath.
 Déri Izidor, Budapest.
 Déri József, Győr.
 Diamant Sam., N.-Szomb.
 Dr. Dóri Fer., N.-Várad.
 110 Dukász Jakab, Budapest.
 Dr. Ecsedi Mór, T.-Méra.
 Edelstein Miksa, Bpest.
 Ehrlich Emil, Fiume.
 Ehrlich Samu, Ó-Buda.
 115 Ehrmann Leon, Fiume.
 Engel Sándor, Budapest.

- Dr. Engelsmann Izidor,
Budapest.
- Dr. Eisler Mátyás, Kolozs-
vár.
- Eisler Mór, Budapest.
- 120 Eisler Ödön, N.-Szombat.
- Eisler Samu, Budapest.
- Elfer Dávid, Budapest.
- Elfer Jakab, Heves.
- Dr. Engelsmann Izidor,
Budapest.
- 125 Eperjesi Chevra-Kadisa.
- Epstein Gyula, H.-M.-Vá-
sárhely.
- Ernst Mihály, T.-Ujfalu.
- Dr. Ernyei Mór, Bpest.
- Facseti izr. hitközség.
- 130 Dr. Faragó Samu, Bpest.
- Dr. Farkas Emil, Bpest.
- Farkas Izidor, N.-Várad.
- Dr. Farkas J., Szabadka.
- Dr. Fayer László, Bpest.
- 135 Feigl L. H., Gyöngyös.
- Feiner Mór, H.-M.-Vásár-
hely.
- Dr. Fejér Fer., Debreczen.
- Fejér Márton, Budapest.
- Dr. Fekete Józs., Buttyin.
- 140 Dr. Fekete László, Kec-
kemét.
- Feldmann Salamon, Nagy-
Szöllős.
- Feldmayer Ignác, Kec-
kemét.
- Feld Salamon, Budapest.
- Feldmann B. Jakab, Sz.-
Ujvár.
- 145 Dr. Feleki Sándor, Bpest.
- Fényes Dezső, Budapest.
- Fischer J. Adolf, Eger.
- Fischer József, Ó-Becse.
- Fischer Károly, Bpest.
- 150 Fischer L., Fiume.
- Dr. Fischer Mih., Zombor.
- Fispán Mór, Kecskemét.
- Fiumei Chevra-Kadisa.
- Fleischer Miksa, N.-Várad.
- 155 Dr. Fleischl Lajos, Bpest.
- Fleischl Róbert, Bpest.
- Fleischmann Ede, Bpest.
- Dr. Flesch Árm., Mohács.
- Fluss József, Budapest.
- 160 Dr. Fodor Ármin, Bpest.
- Fogarasi izr. hitközség.
- Fornheim Zsigrn., Ujpest.
- Forrai Gábor, Budapest.
- Földesi Joakim, Bpest.
- 165 Frankl Lipót, Budapest.
- Fränkel Sámuel, Ó-Becse.
- Dr. Fränkel Sándor,
Budapest.
- Dr. Frank József, Mura-
Szombat.
- Frankfurter Alb., Fiume.
- 170 Freiberger Sám., Bpest.
- Dr. Freund Artur, Bpest.
- Dr. Freund J., Debreczen.
- Freund József, Ó-Becse.

- Frey Gusztáv, Ujpest.
- 175 Fried Adolf, Sopron.
Dr. Fried Aladár, Nagy-Szöllős.
Fried József, Budapest.
Dr. Fried Samu, S.-A.-Ujhely.
Friedländer Gyula, Deés.
- 180 Friedmann Mór, Kassa.
Friedmann Sándor, Debreczen.
Dr. Frisch Ármin, Bpest.
Frisch Lipótné, Tapolczá.
Dr. Frischmann Gyula, Budapest.
- 185 Fuchs Samu, Kecskemét.
Fuchs H., Budapest.
Füredi Ignác, Budapest.
Dr. Füredi Lipót, Vágújh.
Gálócsi Samu, Deés.
- 190 Gansl Ign., L.-Szt.-Miklós.
Dr. Gerber Béla, Bpest.
Gerlóczy M. Adolf, Fiume.
Gerőfi Arnold, Budapest.
Gerő Ödön, Budapest.
- 195 Gerstl Géza, Temesvár.
Geiskl Jenő, Szombathely.
Glasz Adolf, Fehértempl.
Dr. Glass Izor, id., Bpest.
Dr. Glück Ignác, Bpest.
- 200 Goitein Jónás, Kecskemét.
budai Goldberger Bertalan, Budapest.
GoldbergerGusztáv, Bpest.
- Dr. Goldberger Ign., Pécs.
- 205 Goldberger J. Mór, Szegzárd.
Goldfinger Gábor, Bpest.
Goldmann Jónás, Fiume.
Goldzieher Géza, Bpest.
Dr. Goldzieher Vilmos, Budapest.
- 210 Dr. Gonda Ignác, Bpest.
Gottesmann Lipót, Nagy-Szöllős.
Dr. Grauer V., Bpest.
Greiner Arrol, Eger.
Dr. Greiner Sámuel, Veszprém.
- 215 Dr. Grósz Gyula, Bpest.
Dr. Grósz Lipót, Bpest.
Grosz Lipót, Kecskemét.
Grosz Simon, Ó-Becse.
Grünbaum Miksa, Budapest.
- 220 Dr. Grünbaum P., Ó-Becse.
Guttman Emanuel, N.-Szöllős.
Guttman Zsigm., Bpest.
Egy. Győri és Győrszigeti izr. hitközség.
Gyulai izr. hitközség.
- 225 Dr. Haasz Sim., Szucsány.
Dr. Halász Frigyes, Bpest.
Dr. Halász Ign., Kolozsvár.
Handler Jónás, Bpest.
Dr. Handler Sim., Lugos.
- 230 Hartmann József, Fiume.

- Havas Béla, Deés.
 Hay Gyula, Bpest.
 Hay Ignác, Bpest.
 Hay Károly, Abony.
- ²³⁵ Hecht Emil, Budapest.
 Dr. Hecht Ernő, Bpest.
 Dr. Hecht József, Bpest.
 Dr. Hegedüs Izidor, Győr.
 Heinrich M., Csáktornya.
- ²⁴⁰ Heller Ármin, Bpest.
 Dr. Heller Bernát, Bpest.
 Heller Gábor, Bpest.
 Hellsinger Zsigm., Bpest.
 Dr. Hermann J. Mór.
- ²⁴⁵ Dr. Hermann M., Mohács.
 Hermann Antal, Bpest.
 Dr. Hernádi Mór, Bpest.
 Dr. Herz Mór, Bpest.
 Herzog Géza, Ó-Becse.
- ²⁵⁰ Dr. Herzog M., Kaposvár.
 Herzfeld Norbert, Bpest.
 Herzfeld Mór, Vágújhely.
 Herzmann Bert., Bpest.
 Dr. Herzmann Manó, Mohács.
- ²⁵⁵ Hesszer Gyula, Baja.
 Heumann József, Moór.
 Hirsch Aladár, Budapest.
 Dr. Hirschler H., Bpest.
 Dr. Hirsch Vilm., Pápa.
- ²⁶⁰ H.-M.-Vásárhelyi izr. hitközség.
 Dr. Hoffer Lipót, Makó.
 Hoffmann Ármin, Bpest.
- Dr. Hoffmann A., Bpest.
 Dr. Hoffmann Lipót, Losoncz.
- ²⁶⁵ Hoffmann Soma, Keszthely.
 Dr. Hofmeister J., Halas.
 Dr. Horn Kár., Esztergom.
 Hunwald Lipót, Kolozsvár.
- Dr. Hüvös József, Bpest.
- ²⁷⁰ Ipolysági izr. hitközség.
 Dr. Iricz Adolf, Bpest.
 Jasnigi Sándor, Bpest.
 Jászárokszállási izr. hitk.
 Jeremiás és Rosenberg, Deés.
- ²⁷⁵ Juhász Mór, Kassa.
 Dr. Juszth Á., N.-Szombat.
 Junker Gusztáv, Csurgó.
 Káldor Marczal, Bpest.
 Dr. Kanitzer Sándor, H.-M.-Vásárhely.
- ²⁸⁰ Kardos Antal, Kecskemét.
 Dr. Kárman Mór, Bpest.
 Kassai Chevra-Kadisa.
 Kassai izr. hitközség.
 Dr. Kaufmann J., Mohács.
- ²⁸⁵ Dr. Kayserling M., Bpest.
 Kecskeméti izr. hitk.
 Dr. Kecskeméti Á., Makó.
 Dr. Kecskeméti Lajos, Kecskemét.
 Dr. Kecskeméti Lipót, N.-Várad.

- 290 Dr. Kecskeméti Sándor,
Kecskemét.
Dr. Kelemen Adolf, Nyir-
egyháza.
Dr. Kelemen Miksa, Bpest.
Kemény Dávid, Bpest.
- 295 Kémény Dezső, Bpest.
Keller Arnold, Bpest.
Dr. Kende Ádám, Pápa.
Keszthelyi izr. hitközség.
Kisbéri izr. hitközség.
- 300 Klein Adolf, Ó-Becse.
Dr. Kiss Arnold, Veszpr.
Klein Ignác, Eger.
Klein József, Zsarnócza.
Dr. Klein József, Kassa.
- 305 Dr. Klein Mór, N.-Beeske-
rek.
Dr. Klug Lipót, Kolozsv.
Kohn Arnold, Budapest.
Kohn József, Bpest.
Kohn Lajos, Bpest.
- 310 Kohn Samu, Szombathely.
Dr. Kohn Sámuel, Bpest.
Dr. Kohn Rezső, Csákova.
Kohner Ágost, Budapest.
Dr. Kohner Adolf, Bpest.
- 315 Kollár Dávid, Budapest.
Komáromi Chevra-Kadisa.
Komáromi izr. hitközség.
Dr. Koritschner L., Pápa.
Kornfeld Gyula, Bpest.
- 320 Kőbányai izr. hitközség.
Körmendi izr. hitk.
- Dr. Kőrösi József, Bpest.
Kővári Fülöp, Kecskemét.
Kramer Antal, Mohács.
- 325 Dr. Kræmer Lipót, N.-
Szöllös.
Krausz Adolf, Bpest.
Dr. Krausz Ede, Bpest.
Krausz Manó, Győr.
Dr. Krausz Sámuel, Bpest.
- 330 Kriegler Miksa, Bpest.
Dr. Krieshaber B., Sorok-
sár.
Kron Sámuel Szegzárd.
Krugstein Izid., N.-Várad.
Kurlænder Ede, N.-Várad.
- 335 Kunewalder M. testv.,
Budapest.
Dr. Kunos Ignác, Bpest.
Dr. Kux Adolf, L.-Sz.-
Miklós.
Dr. Kux Bernát, L.-Sz.-
Miklós.
Dr. Kux Vilm., L.-Ujvár.
- 340 Dr. Kürti József, Bpest.
Dr. Ladányi Gy., Bpest.
Lændler Fer., N.-Várad.
Lamm Antal, Budapest.
Lasz Rezső, Budapest.
- 345 Latzko Károly, Bpest.
Latzko Náthán, Bpest.
Lázár József, Budapest.
Lázár Soma, Keszthely.
Lazarus Adolf, Bpest.
- 350 Lebovics J., B.-Mágocs.

- Dr. Lederer Béla, Bpest.
Léderer Dávid, N.-Várad.
Lederer Lajos, Abony.
Ledofszki Lajos, Szombathely.
- ³⁵⁵ Dr. Leitner Adolf, Bpest.
Lendvai Sándor, Arad.
Lenkei Henrik, Bpest.
Dr. Lenke Manó, Besztercebánya.
Leopold Károly, Szegzárd.
- ³⁶⁰ Dr. Leopold Kornél, Szegzárd.
Leopold Lajos, Szilfajor.
Lévai izr. hitközség.
Lévai Adolf, Fiume.
Lévai Antal, Kecskemét.
- ³⁶⁵ Liebermann K., Kassa.
Dr. Links Armin, Bpest.
D. Loewy Leó, Bpest.
Dr. Löw Immanuel, Szeged.
Dr. Loewy Lipót, Pécs.
- ³⁷⁰ Löwenstein Arn., Bpest.
Dr. Löwinger A., Szeged.
Lówy Adolf és fiai, Losonc.
Dr. Löwy Fer., N.-Atád.
Dr. Löwy Jakab, Mohács.
- ³⁷⁵ Lówy Sámuel, Bpest.
Lukács József, Budapest.
Lusztig Mór, Arad.
Makói Chevra-Kadisa.
Makói izr. hitk.
- ³⁸⁰ Dr. Málnai Mihály, Bpest.
Dr. Mandl Ármin, Szigetvár.
Mandl Ede, Nyirbátor.
Mandl Ignác, H.-M.-Vásárhely.
Mandl József, Nyirbátor.
- ³⁸⁵ Mandl Mór, Bpest.
Mandl Pál, Keszthely.
Marczali izr. hitközség.
Dr. Marczali Henr., Bpest.
Margalit Alfréd, Toldipusztá.
- ³⁹⁰ Dr. Márkus Dezső, Bpest.
May Sándor, N.-Várad.
Dr. Máyer Ármin, L.-Sz.-Miklós.
Mayer Lajos, Szombathely.
Dr. Medrei Béla, Bpest.
- ³⁹⁵ Meller Ignác, Győr.
Messinger Jakab, Bpest.
Dr. Messinger L., Bpest.
Dr. Mezei Mór, Bpest.
Dr. Mezey Fer., Bpest.
- ⁴⁰⁰ Dr. Mihelfy Lajos., Nagyvárad.
Militzer Gyula, Eger.
Milkó Jakab, Szeged.
Mogyorósi Zsigm., Bpest.
Dr. Mohr Mihály, Bpest.
- ⁴⁰⁵ Moóri izr. hitközség.
Mosoni izr. hitközség.

- Dr. Moskovits A., Bpest.
 Dr. Moskovics Ervin, Honmonna.
 Dr. Moskovics Ernő, Honmonna.
- ⁴¹⁰ Dr. Moskovics Jak., Kassa.
 Mózes Bernát, Csáktornya.
 Dr. Munkácsi Bernát, Budapest.
 Dr. Murányi Ernő, Budapest.
 Dr. Müller Ferencz, Szegzárd.
- ⁴¹⁵ Müller Lajos, H.-M.-Vásárhely.
 Müller Mór, Budapest.
 Münz Sámuel, Budapest.
 N.-Becskereki Chevra Kadisa.
 N.-Becskereki izr. hitközs.
- ⁴²⁰ N.-Kőrösi izr. hitközség.
 N.-Szalontai izr. hitközs.
 Nay Rezső, Budapest.
 Neu József, Veszprém.
 Neubauer Izidor, Győr.
- ⁴²⁵ Neubauer Vilmos, Temesvár.
 Neufeld Sándor, Bpest.
 Neuhauser Sándor, Vágújhely.
 Dr. Neumann Antal, Budapest.
 Dr. Neumann Árm., Bpest.
- ⁴³⁰ Dr. Neumann Ede, N.-Kánizsa.
 Dr. Neumann Jákó, Kisbér.
 Neumann József, H.-M.-Vásárhely.
 Neumark Ign., Keszthely.
 Neuschlosz Ödön és Marcell, Budapest.
- ⁴³⁵ Nord Mór, Budapest.
 Nyirbátori izr. hitközség.
 Ó-Becsei izr. hitk.
 Oblatt Béla, Ó-Becse.
 Id. Oppenheim Adolf, Uj-Kécske.
- ⁴⁴⁰ Dr. Oppenheimer Ármin, Versecz.
 Ordentlich Adolf, Deés.
 Orsz. rabbiképző, Bpest.
 Orsz. izr. tanítóképző int., Budapest.
 Orsz. izr. tanítóegyesület, Budapest.
- ⁴⁴⁵ Oszmann Pál, Keszthely.
 Ó-Budai Chevra-Kadisa.
 Ó-Budai izr. hitközség.
 ráczalmási Dr. Pajzs Gy., Rác-Almás.
 Dr. Pálffy I. D., Bpest.
- ⁴⁵⁰ Pancsovai izr. hitközség.
 Pártos Izsó, Makó.
 Perényi Adolf, Temesvár.
 Perlberg József, Eger.
 Pesti izr. hitközség.

- 455 Pesti izr. hitk. fiárvaháza.
 Petó Vilmos, Keszthely.
 Peisner Ignác, Bpest.
 Pécsi izr. hitk.
 Pfeifer Ignác, Bpest.
- 460 Dr. Pick Jenő, Bpest.
 Dr. Pillitz Sámuel, Balaton-Szt.-György.
 Pintér Gyula, Eger.
 Pintér Gyula, Abony.
 Pirnitzer Lajos, Kalocsa.
- 465 Pirnitzer József és fiai,
 Szegzárd.
 Politzer Bernát, Budapest.
 Politzer Lajos, B.-Gyula.
 Pollákné Frisch Adél,
 Tapolcza.
 Pollák József, Bpest.
- 470 Pollák Kaim, Bpest.
 Pollák L., Budapest.
 Dr. Pollák Miksa, Sopron.
 Dr. Pollák Rezső, Bpest.
 Pollák Sándor, H.-M.-Vásárhely.
- 475 Póor Jakab, Bpest.
 Dr. Popper Alajos, Debreczen.
 Popper J. D., Mohács.
 Popper Károly, Budapest.
 Dr. Popper Mór, Bpest.
- 480 Dr. Porgesz Samu, Besztercebánya.
 Preszler Fer., Eger.
 Dr. Radó Antal, Bpest.
- Dr. Radó Ignác, Nagyvárad.
 Radó Vilmos, Bpest.
- 485 Dr. Reiner Albert, N.-Szalonta.
 Dr. Reiner Miksa, Alhó.
 Dr. Rakonitz Mór, Bpest.
 Dr. Reich Miklós, Bpest.
 Reichmann Ármin, Debreczen.
- 490 Reismann Mór, N.-Várad.
 Reiter Károly, Szabadka.
 Rémi Jenő, Budapest.
 Dr. Renner Adolf, Bpest.
 Dr. Réthy Mór, Budapest.
- 495 Révai Miksa, Budapest.
 Dr. Révész Béla, Vác.
 Richter Béla, N.-Abony.
 Roheim Károly, Zombor.
 Róna József, Bpest.
- 500 várhelyi dr. Rósa Izsó,
 Szeged.
 Dr. Rosenart Miksa, Bpest.
 Rosenberg Bódog, Fiume.
 Dr. Rosenberg Gy., Bpest.
 Rosenberg Ignác, Bpest.
- 505 Rosenberg Ignác, Nagy-Szóllós.
 Dr. Rosenberg Izidor, Budapest.
 Rosenberg Márton, Varrannó.
 Rosenberg Mór, Baja.
 Dr. Rosenberg S., Arad

- 510 Rosenfeld Alfréd, Bpest.
 Rosenfeld M., Sopron.
 Rosenfeld Henrik, Bpest.
 Dr. Rosenfeld Nathan,
 Sopron.
 Rosenfeld Henrik, Bicske.
- 515 Dr. Rosenthal M., Nagy-
 Várad.
 Rosner Adolf, N.-Szöllős.
 Rosner Jenő, Eger.
 Özv. Rothhauser Ignáczné,
 Veszprém.
 Dr. Rothbart J., Bpest.
- 520 Dr. Rott Jakab, Bpest.
 Rottenberg Áron, Deés.
 Roth Jakab, Szemlak.
 Roth Manó, Ó-Becse.
 Rohr Ignácz, N.-Szöllős.
- 525 Rubinstein H., Szegzárd.
 ruszti Ruszt József, Bpest.
 Sacher Gusztáv, Losonez.
 Salamon Árm., Szegzárd.
 Dr. Sámuel Lázár, Bpest.
- 530 Sándor Mór, Lippa.
 Sándor Pál, Budapest.
 Dr. Schaffer Mór, Sza-
 badka.
 Dr. Schächter Miksa,
 Bpest.
 Dr. Schiff Ernő, N.-Várad.
- 535 Schill Salamon, Budapest.
 Dr. Schiller Zs., Bpest.
 Schlesinger Armin, Nagy-
 Szombat.
- Schmidl Albert, Bpest.
 Schön Dávid, Budapest.
 540 Dr. Schön Vilmos, S.-A.-
 Ujhely.
 Dr. Schreiber Ign., Kec-
 kemét.
 Dr. Schreyer Jak., Bpest.
 Schulz Vilmos, Bpest.
 Schwartz Bernát, Deés.
- 545 Schwartz Bert., N.-Várad.
 Schwarz I., Csáktornya.
 Schwarz Jak., Kecske-
 méty.
 Dr. Schwarz Mór, Győr.
 Schweiger Ignácz, Bpest.
- 550 Schweiger Imre, Bpest.
 Dr. Sebestyén K., Bpest.
 Seligmann Zs., Bpest.
 Seltmann Lajos, H.-M.-
 Vásárhely.
 Sieglmann D., Kassa.
- 555 Simon Jakab, Bpest.
 Dr. Singer Brn., Tapolcza.
 Dr. Singer Jakab, Bpest.
 Dr. Singer Jakab, Temes-
 vár-Gyárváros.
 Dr. Singer József, L.-Sz.-
 Miklós.
- 560 Singer Sándor, Budapest.
 Singer Sándor, H.-M.-Vá-
 sárhely.
 Somlyói Ign., N.-Szöllős.
 Sommer Ignácz, Csapi.
 Dr. Sonnenfeld Bernát,
 Vág-Ujhely.

- 565 Soproni izr. népisk. iskolaszéke.
Spitzer D. H., Budapest.
Spitzer Gyula, Budapest.
Spitzer Lipót, Szemlak.
Dr. Spitzer Mór, Zombor.
- 570 Stadler Izidor, Szombathely.
Dr. Stadler Károly, Budapest.
Stadler Zs., Szombathely.
Stamburger F., Bpest.
Stark Ármin, L.-Szt.-Miklós.
- 575 Dr. Steiger Lajos, Bpest.
Steinberger Hermann, Kalocsa.
Steiner Albert, Sopron.
Steiner Ármin, Budapest.
Steiner Ignác, Marczali.
- 580 Dr. Steiner Jákó, Székesfehérvár.
Dr. Steiner János, Lippa.
Steiner József, Budapest.
Steiner L. József, H.-M.-Vásárhely.
Steiner Manó, L.-Szt.-Miklós.
- 585 Dr. Steiner Márk, Bielitz.
Steiner M. Alb., N.-Várad.
Stein Miksa, N.-Szombat.
Stern Lipót, Budapest.
Stern Ábrahám, Bpest.
- 590 Dr. Stern József, Bpest.
- Stern Mór, Budapest.
Sternlicht Salamon Lozoncz.
Strauss Mór, Budapest.
Surányi József, Bpest.
- 595 Szabolcsi Miksa, Bpest.
Szalkai Emil, Nyirbátor.
Szántó Bertal., Kolozsvár.
Dr. Szántó Kálmán, Kecskemét.
Dr. Szántó Laj., Kalocsa.
- 600 Szegedi Chevra-Kadisa.
Szegedi izr. hitközség.
Szegő Benő, Szombathely.
Dr. Székely Albert, S.-A.-Ujhely.
Székely Ferencz, Bpest.
- 605 Székely Ignác, Bpest.
Dr. Székely Ign., Ó-Becse.
Dr. Székely Mihály, Temesvár.
Dr. Székely Miksa, Bpest.
Székely Salamon, Arad.
- 610 Szél Mihály, Kis-Várda.
Dr. Szemző Gy., Szarvas.
Szemző Sánd., Kecskemét.
Szenes Károly, Kolozsvár.
Dr. Szenes Zsigm., Bpest.
- 615 Dr. Szidon Adolf, Versecz.
Szigetvári izr. hitközség.
Dr. Sziklai Salam., Bpest.
Szilasi Mór, Budapest.
Dr. Szili Adolf, Budapest.
- 620 Szolnoki izr. hitközség.

- Szombathelyi izr. iskola.
 Tedesco Bernát, Bpest.
 Temesvár-gyárvárosi izr.
 hitközség.
 Dr. Temesváry Rezső, Bu-
 dapest.
- ⁶²⁵ Tencer Pál, Budapest.
 Ternyei Antal, N.-Várad.
 Dr. Tolnai Lipót, Bpest.
 Török Kornél, Bpest.
 Trencsényi izr. hitközség.
- ⁶³⁰ Uj-Kécskei izr. hitközség.
 Erényi Ullmann Gy.,
 Budapest.
 Dr. Ungar Bernát, Bpest.
 Dr. Ungar S., Szegzárd.
 Vadas Dezső, Bpest.
- ⁶³⁵ Vágújhelyi izr. alreálisk.
 Vágújhelyi izr. hitközség.
 Dr. Vajda Béla, Losoncz.
 Dr. Vajda Károly, Bpest.
 Dr. Vaisz Sándor, Bpest.
- ⁶⁴⁰ Dr. Varga Géza, Bpest.
 Váradai Dávid, Czepléd.
 Veiszmán Ign., Heves.
 Dr. Venetianer Lajos,
 Újpest.
 Verseczi izr. hitközség.
- ⁶⁴⁵ Veszprémi S., Kovászna.
 Dr. Viola Ödön, Szombat-
 hely.
 Vitéz Antal, Kecskemét.
 Dr. Waldapfel Ján., Bpest.
 Wechsler Adolf, N.-Várad.
- ⁶⁵⁰ Weinberger Ign., Ó-Becse.
 Weinberger Mór, Rákos-
 Sziget.
 Weinberger Zsiga, Eger.
 Weiner Hugó, Bpest.
 Weiner Mór, Szombath.
- ⁶⁵⁵ Weiss Ármin, Kolozsvár.
 Weisz Albert N.-Szalonta.
 Dr. Weiss Béla, Kassa.
 Weisz Ferencz, N.-Ka-
 nizsa.
 Weisz Gábor N.-Várad.
- ⁶⁶⁰ Weisz Gyula, N.-Szalonta.
 Weisz Hugó, Győr.
 Weisz Ignác, Eger.
 Weisz Ignác, Besztercze.
 Weisz Jakab, Mohács.
- ⁶⁶⁵ Dr. Weisz József, Kolozsv.
 Dr. Weisz Lipót, Deés.
 Dr. Weisz Miksa, Bpest.
 Weisz Mór, Kolozsvár.
 Weisz Tivad., N.-Kanizsa.
- ⁶⁷⁰ Weiszberger Antónia,
 Budapest.
 Dr. Weiszbürg Gyula,
 Budapest.
 Dr. Wellesz Gy., N.-Bittse.
 Wertheim Ármin, Sz.-Fe-
 hérvár.
- ⁶⁷⁵ Dr. Wiener Márk, Kőszeg.
 Dr. Wilhelm Arnold,
 H.-M.-Vásárhely.

Widder Gy., S.-A.-Ujhely.	Wolfner Lajos, Budapest.
Winterberg Adolf, Nagy- Szombat.	Wolfner Tivadar, Bpest.
Wodianer Arthur, Bpest.	Wollák R., Csáktornya.
⁶⁸⁰ Wolf Albert, Bpest.	Wollák Samu, Bpest.
Wolf Henrik, Szegzárd.	⁶⁹⁰ Zilzer Salamon, Bpest.
Wolf Zsigmond, Mohács.	Dr. Zipser Jak., Szegzárd.
Wolfmann Dávid, Deés.	Zwack Ákos, Bpest.
Wolfner Gyula, Budapest.	Zwack Miksa, Bpest.
⁶⁸⁵ Wolfner József, Budapest.	Zsarnóczai izr. iskola.
	Zsengeri Miklós, Bpest.

Uj tagok *Bánóczi József* társulati titkárnál (lakik: VII. Király-uteza 99), vagy *Székcely Ferencz* belv. takarékpénztári igazgatónál, a társulat pénztárosánál (IV. Koronaherczeg-uteza 3.) jelentkezhetnek. A *tagsági díjak* az utóbbihoz küldendők.

IZRAELITA NAPTÁR

AZ 1901. POLGÁRI ÉV SZÁMÁRA.

Január.

- 1 5661 **Tébéth** 10. böjtje
- 5 Szombat. Vajjechí
- 12 Sz. Semóth
- 19 Sz. Váéra
- 21 **Sebát** újholdja
- 26 Sz. Bó

Február.

- 2 Sz. Besallách
- 5 Sebát tizenötödike
- 9 Sz. Jithró
- 16 Sz. Mispátim. Sekálim
- 19 **Adár** újholdja
- 20 Újhold 2. napja
- 23 Sz. Terúma

Márczius.

- 2 Sz. Teczavvé. Zákhór
- 4 Eszter böjtje
- 5 **Púrim**
- 6 Súsán Púrim
- 9 Sz. Kí-thisszá. Pára
- 16 Sz. Vajjakhél, Pekúdé.
Hachódes
- 21 **Niszán** újholdja
- 23 Sz. Vajjikrá.
- 30 Sz. Czáv
Sabbáth Haggádól

Április.

- 3 Pészach előestéje
- 4 **Pészach** 1. napja
- 5 **Pészach** 2. napja
- 6 Sz. Chól hammóéd
- 10 **Pészach** 7. napja
- 11 **Pészach** 8. napja
- 13 Sz. Semíní.
- 19 **Ijjár** újholdja
- 20 Sz. Tazría, Meczóra
Újhold 2. napja
- 27 Sz. Ácharé. Kedósim

Május.

- 4 Sz. Emór
- 7 Ómer 33. napja
- 11 Sz. Behár. Bechukkóthái
- 18 Sz. Bemidbár
- 19 **Sziván** újholdja
- 23 Sábúóth előestéje
- 24 **Sábúóth** 1. napja
- 25 Sz. **Sábúóth** 2. napja

Junius.

- 1 Sz. Nászó
- 8 Sz. Beháalóthekhá
- 15 Sz. Selách-lekhá
- 17 **Tammúz** újholdja
- 18 Újhold 2. napja

- 22 Sz. Kórach
 29 Sz. Chukkath. Bálák
Julius.
 4 Tammúz 17. napja
 6 Sz. Pinechász
 13 Sz. Mattóth. Masszeé
 17 **Áb** újholdja
 20 Sz. Debárim. Chazón
 25 Áb 9. bőjtje
 27 Sz. Váethchannán
 Náchamú
Augusztus.
 3 Sz. Ékeb
 10 Sz. Reé
 15 **Elúl** újholdja
 16 Újhold 2. napja
 17 Sz. Sófetim
 24 Sz. Kí-théczé
 31 Sz. Kí-thábó
Szeptember.
 1 Sz. Niczábim. Vajjélekh
 8 Szelíchóth 1. napja
 13 Rós-Hassána előestéje
 14 Sz. **Rós-Hassána** 1. napja
5662 Tisrí 1.
 15 **Rós-Hassána** 2. napja
 16 Gedalja bőjtje
 21 Sz. Háasinú
 Sabbáth Súbá
 22 Jóm Kippúr előestéje

- 23 **Jóm Kippúr**
 27 Szukkóth előestéje
 28 Sz. **Szukkóth** 1. napja
 29 **Szukkóth** 2. napja
Október.
 4 Hósána rabba
 5 Sz. **Semini** aczéreth
 6 **Szimchath** tóra.
 12 Sz. Berésith
 13 **Marchesván** újholdja
 14 Újhold 2. napja
 19 Sz. Nóach
 26 Sz. Lekh-lekhá
November.
 2 Sz. Vajjérá
 9 Sz. Chajjé-Szára
 12 **Kiszlév** újholdja
 16 Sz. Tóledóth
 23 Sz. Vajjéczé
 30 Sz. Vajjislach
Deczember.
 6 **Chanukka** 1. napja
 7 Sz. Vajjéseb
 11 **Tébéth** újholdja
 13 **Chanukka** 8. napja
 14 Sz. Mikkécz
 20 Tébéth 10. bőjtje
 21 Sz. Vajjiggás
 28 Sz. Vajjechi
 31 Tébéth 21.

TARTALOM.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

	Lap
<i>Dr. Heller Bernát</i> , Hódolat Vörösmartynak.....	7
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> , Zsidó vértanúk a keresztény naptárban	18
<i>Sebestyén Károly</i> , Hajón	36
<i>Dr. Beck Mór</i> , A zsidók jelenlegi állapota Romániában	40
<i>Ágai Adolf</i> , Régi naplóból	65
<i>Radó Antal</i> , Alfieri «Saul»-jából	83
<i>Dr. Goldschmied Lipót</i> , Zsidó stílus	92
<i>Dr. Neumann Ede</i> , Nietzsche és a zsidóság	106
<i>Kálmán László</i> , Mózes	130
<i>Weisz Elza</i> , Első fecskék	134
<i>Dr. Kecskeméti Ármán</i> , A Minek (Minim)	144
<i>Lenkei Henrik</i> , Emlék	163
<i>Mandl Bernát</i> , A magyarországi zsidók tanügye II. József alatt	166
<i>Bródy Miksa</i> , Péntek este	220
<i>Dr. Eister Mátyás</i> , Az erdélyi országos főrabbik	221
<i>Dr. Klein Mór</i> , Két vers	244
<i>Dr. Kiss Arnold</i> , Herman és Rebeka	247
<i>Szentmiklósi József</i> , Nagyanyámról	291
<i>Dr. Rosenberg Sándor</i> , A bibliai és a görög világteremtés- monda	292
<i>Dr. Vajda Béla</i> , Agrippa zsidó király halála	304

	lap
<i>Feleki Sándor</i> , Az utolsó pillanat	312
<i>Dr. Kayserling M.</i> Luzzatto és a magyarországi zsidó tudósok	315
<i>Dr. Pillitz Benő</i> , Luzzatto egy kiadatlan levele	333
<i>Alexander Bernát</i> , A velencei kalmárról	337

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

I. <i>Bánóczy József</i> titkári jelentése	371
II. Uj pályakérdés	374
III. Jelentés a Tencer-féle pályadíjról	375
IV. Jelentés a zsidóság község-szervezetének története című pályaműről	378
V. Bizottsági jelentések	386
VI. Költségvetés	396
VII. Az utolsó év jegyzőkönyveiből	397
VIII. A Társulat alapszabályaiból	402
IX. A Társulat képviselője	404
X. Állandó bizottságok	408
XI. A Társulat kiadványai	416
XII. A Társulat tagjai	422
Izraelita naptár az 1901. polgári év számára	437

SERIA

